

Putopisi francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji

---

Eschebach, Tea

Doctoral thesis / Disertacija

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:765995>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-10**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Tea Eschebach

**PUTOPISI FRANCUSKIH PUTOPISKINJA 19.
STOLJEĆA PO JUGOZAPADNOJ AZIJI**

Doktorski rad

Zadar, 2020.

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Tea Eschebach

**PUTOPISI FRANCUSKIH PUTOPISKINJA 19.
STOLJEĆA PO JUGOZAPADNOJ AZIJI**

Doktorski rad

Mentorica

Izv.prof.dr.sc. Zaneta Sambunjak

Zadar, 2020.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Tea Eschebach

Naziv studijskog programa: Humanističke znanosti

Mentor/Mentorica: Izv. prof.dr.sc. Zaneta Sambunjak

Datum obrane: 15.3.2021.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: humanističke znanosti, filologija

II. Doktorski rad

Naslov: Putopisi francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji

UDK oznaka: 821.133.1-992.09(292.55)"18"

Broj stranica: 281

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 26

Broj bilježaka: 529

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 73

Broj priloga: 0

Jezik rada: hrvatski jezik

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. doc. dr. sc. Frano Vrančić, predsjednik/predsjednica
2. prof. dr. sc. Eldi Grubišić Pulišelić, član/ica
3. izv. prof. dr. sc. Tomislav Zelić, član/ica

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. doc. dr. sc. Frano Vrančić, predsjednik/predsjednica
2. prof. dr. sc. Eldi Grubišić Pulišelić, član/članica
3. izv. prof. dr. sc. Tomislav Zelić, član/članica

UNIVERSITY OF ZADAR
BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Tea Eschebach

Name of the study programme: Postgraduate doctoral study in Humanities

Mentor: Associate professor of science PHD Zaneta Sambunjak

Date of the defence: 15th of March 2021

Scientific area and field in which the PhD is obtained: Humanities, Philology

II. Doctoral dissertation

Title: Travelogues by 19th century French female travel writers to Southwest Asia

UDC mark: 821.133.1-992.09(292.55)"18"

Number of pages: 280

Number of pictures/graphical representations/tables: 26

Number of notes: 529

Number of used bibliographic units and sources: 73

Number of appendices: 0

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Frano Vrančić, PhD, chair
2. Prof. Eldi Grubišić Pulišelić, PhD, member
3. Prof. Tomislav Zelić, associate PhD, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Frano Vrančić, PhD, chair
2. Prof. Eldi Grubišić Pulišelić, PhD, member
3. Prof. Tomislav Zelić, associate PhD, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, Tea Eschebach, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom Putopisi francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 16. srpnja 2020.

SADRŽAJ DISERTACIJE

1. **Uvod** (str.7.-16.)
2. **Korpus i metodologija**
  - 2.1. Žanr putopisa (str. 17.-34.)
  - 2.2. Jugozapadna Azija (str. 35.-36.)
  - 2.3. Putopisi francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji (popis, inventarni rad) (str.37.-51.)
  - 2.4. Dosadašnja istraživanja o putopisima francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji (str. 52.-57.)
  - 2.5. Imagologija (str. 58.-66.)
  - 2.6. Postkolonijalna kritika (str.67.-69.)
3. **Francuski putopisci po Jugozapadnoj Aziji u 19. stoljeću: teme i problemi u odnosu na ženski putopisni diskurs 19. stoljeća**
  - 3.1. François-René de Chateaubriand (1768.-1848.) (str. 71.-77.)
  - 3.2. Alphonse de Lamartine (1790-1869.) (str. 78.-83.)
  - 3.3. Gérard de Nerval (1808.-1855.) (str. 84.-89.)
  - 3.4. Gustave Flaubert (1821.-1880.) (str. 89.-96.)
  - 3.5. Théophile Gautier (1811.-1872.) (str.96.-99.)
4. **Putopisi francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji kroz prizmu odabranih teorija stranosti**
  - 4.1. Orientalizam francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji (str. 100.- 145.)
    - 4.1.2. Jeruzalem u francuskom ženskom putopisnom diskursu XIX. stoljeća (str. 146.-163.)
    - 4.1.3. Uloga protuaktanta u putopisu nekih francuskih spisateljica po Jugozapadnoj Aziji u 19. stoljeću (str. 163.-178.)
  - 4.2. Hibridnost, treći prostor i putopisi francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji (str. 179.-214.)
  - 4.3. *Can the subaltern speak?* i putopisi francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji (str. 215.-232.)
  - 4.4. Putopisi francuskih putopiskinja iz perspektive suvremene frankofone postkolonijalne kritike (Frantz Fanon, Aimé Césaire i Albert Memmi) (str. 233.-260.)
5. **Zaključak** (str. 261.-270.)

1. UVOD

U posljednjih su nekoliko desetljeća žanr putopisa, francuske putopiskinje 19. stoljeća i teritorij Jugozapadne Azije postali predmetom intenzivnijeg znanstvenog istraživanja. Iako je putopis žanr koji u tradicionalnoj povijesti književnosti ne zauzima značajno mjesto, u novije vrijeme nefikcionalna pripovjedna proza poput dnevnika, autobiografija i memoara uživa sve veću popularnost. Za razliku od putopisa iz razdoblja prosvjetiteljstva, čija se funkcija pretežno svodila na izvještavanje o novim otkrićima, putopis 19. stoljeća se razvija u pravcu književnog putopisa. To je stoljeće obilježeno književno-povijesnim razdobljima romantizma i realizma. U to doba u Francuskoj dolazi do velikih previranja i nemira. Francuzi su potreseni čestim revolucijama, Napoleonovim ratovima i restauracijama. Život se strelovito mijenja. Tehnološkim se napretkom sve ubrzava, razvojem željeznice i parobroda svijet se u 19. stoljeću polako pretvara u globalno selo. To je doba u kojemu se počinje razvijati organizirani oblik putovanja, masovni turizam. Kao i mnogi drugi Europljani toga vremena i Francuzi su često u potrazi za utočištem koje je nepromjenjiva konstanta i predstavlja mir. Taj san o trajnosti za Francuze 19. stoljeća utjelovljuje Orijent. No ne samo Francuzi, već i mnoge Francuskinje, umjetnice, supruge, vjernice, misionarke, romantičarke, znanstvenice, žene željne pustolovine kreću na put i pišu o svojim podvizima što predstavlja dvostruku emancipaciju za žene čiji život tadašnje društvo želi ograničiti na život u kući.

U ovoj će se doktorskoj disertaciji po prvi put istražiti dosad oskudno ili neistraživani putopisi francuskih putopiskinja 19. stoljeća koje su putovale po Jugozapadnoj Aziji. Teritorij Jugozapadne Azije odabran je iz nekoliko razloga. Ovdje se radi o čisto geografskom prostoru koji obuhvaća pokrajinu na jugozapadu azijskog kontinenta. Ova pokrajina na zapadu graniči sa Sredozemnim i Crvenim morem, na sjeveru Crnim morem, Kavkazom i Kaspijskim morem, na istoku planinama Irana i na jugu Indijskim oceanom. Ispostavilo se da je za istraživanje putopisa francuskih putopiskinja 19. stoljeća značajna proširena definicija ove geografske pokrajine, budući da ona obuhvaća i dio Egipta, koji je u doba egiptomanije koja je vladala Francuskom predstavljao obveznu postaju francuskih putopisaca s čijim će se djelima usporediti francuski ženski putopisni diskurs. Jugozapadna Azija zanimljivo je područje budući da na tom području žive pripadnici brojnih nacija. To područje koje je kolijevka drevnih civilizacija, Sumerana i Babilonaca, već je desetljećima bure baruta.

Palestinski problem, arapsko-izraelski sukobi, borba Kurda za vlastitu državu, sve to je plodno tlo za terorizam koji je uz viruse i pandemije postao jedan od najvećih strahova koji zaokuplja pozornost cijeloga svijeta. Posljedica sukoba su pojačane migracije. Izbjeglička kriza postaje sve veći problem koji poprima globalne razmjere.

Prema dosadašnjim spoznajama u posljednje se vrijeme francuskim putopisnjama 19. stoljeća posvećuje sve veća pažnja. Raspoložemo nekolicinom radova autorica i autora kao što su to profesorica francuske književnosti 19. stoljeća u SAD-u koja se prvenstveno bavi ženskim putopisom, Bénédicte Monicat, zatim francuska znanstvenica, autorica djela *Le roman des voyageuses françaises (1800-1900)* Françoise Lapeyre, britanska stručnjakinja za žensko pismo i kulturalne studije Sara Mills (*Discourses of difference*), autorica doktorske disertacije *Représentation des femmes dans les récits de voyageuses d'expression française en Orient au XIXème siècle (1848-1911)* Renée Champion, povjesničarka, stručnjakinja za europski kolonijalizam 19. stoljeća Billie Melman (*Women's Orients: English Women and the Middle East, Sexuality, Religion and Work*), te francuski stručnjak za putopis i orijentalizam Sarga Moussa (*Le récit de voyage, genre „pluridisciplinaire“*) koji su se bavili ženskim putopisom i kolonijalizmom. Jedan od ciljeva ove doktorske disertacije je nadovezati se na dosadašnja istraživanja o francuskom ženskom putopisnom diskursu na način da se korpus primarne literature djela francuskih putopisnjica ili putopisnjica francuskog govornog izričaja 19. stoljeća prema jednoj od najopsežnijih bibliografija francuskih putopisnjica 19. stoljeća već prije spomenute američke znanstvenice Bénédicte Monicat i francuske znanstvenice Françoise Lapeyre ograničio na djela putopisnjica koje su putovale po Jugozapadnoj Aziji.

Djela primarne literature koja predstavljaju materijal za znanstveno istraživanje su: Olympe Audouard (1830.-1890.), *Le Canal de Suez*, E. Dentu, Pariz, 1864., *Les Mystères de l'Égypte dévoilés*, E. Dentu, Pariz, 1866., *Les Mystères du Sérail et des Harems turcs*, E. Dentu, Pariz, 1866., *L'Orient et ses peuplades*, E. Dentu, Pariz, 1867., Léonie de Bazelaire (1847.-1926.), *Chevauchée en Palestine*, 2e édition, L. Carré, Pariz, 1889., Princesse Cristina Trivulzio di Belgiojoso (1808.-1871.), *Asie Mineure et Syrie*, Michel Lévy Frères, Pariz, 1858., Mme Jeanne Bellonie Chantre, *Le tour du monde. A travers l'Arménie russe (Karabagh, Vallée de l'Araxe, massif de l'Ararat)*, Hachette, Pariz, 1892., Blanche Lee Childe

(1837.-1886.), *Un hiver au Caire, Journal de voyage en Egypte*, C. Lévy, Pariz, 1883., Louise Colet (1810.-1876.), *Les pays lumineux. Voyage en Orient*, E. Dentu, Pariz, 1879., Mlle

Cornélie Delort, *Une Française à Jérusalem*, Auch: impr. de Félix-Foix, Pariz, 1861.,
Baronne Marie Durand de Fontmagne, *Un séjour à l'ambassade de France à Constantinople
sous le Second Empire*, Plon-Nourrit, Pariz, 1902., Lucie Félix-Faure Goyau, *Méditerranée,
L'Égypte, la Terre Sainte, l'Italie*, F. Juven, Pariz, 1896., Clara Filleul de Pétigny, *La
Palestine ou Une visite aux Lieux saints*, Mégard, Rouen, 1866., *L'Égypte*, Thibaud-Landriot,
Clermont-Ferrand, 1851., Valérie Boissier comtesse de Gasparin (1813.-1894.), *Journal d'un
voyage au Levant*, 3 vols, Paulin, Pariz, 1848., *A Constantinople*, Michel Lévy, Pariz, 1867.,
Adèle Hommaire de Hell (1819-1883), *De Constantinople à Trieste*, impr. de E. Martinet,
Pariz, 1865., *A travers le monde: La vie orientale. La vie créole*, Didier et Cie, Pariz, 1870.,
Comtesse de la Ferté-Meun, *Lettres sur le Bosphore ou relation d'un voyage en différentes
parties de l'Orient, pendant les années 1816 à 1819*, Domère, Pariz, 1821., Mme Le Ray,
Sixième voyage en Orient, impr. de Vitte et Perrussel, Lyon, 1889., Louise Marquette, *A
travers la Syrie*, Desdée, de Brouwer et Cie, Lille, 1892., Madame J. Motais-Avril,
Pèlerinage 1893-1894. Jérusalem et ses merveilles, Impr. Lachèse, Angers, 1895., Marie
Ratazzi (1834.-1902.), *Lettres d'une voyageuse: Vienne, Budapest, Constantinople*, Félix-
Alcan, Pariz, 1897., Comtesse Juliette de Robersart (1824.-1900.), *Orient, Egypte, journal de
voyage*, V. Palmé, Pariz, 1867., Mlle de Vare (pod pseudonimom Charles Auberive), *Voyage
au Mont Liban*, V. Sarlit, Pariz, 1861. i Suzanne Voilquin (1801.-1877.), *Souvenirs d'une fille
du peuple: La Saint-Simonienne en Egypte, 1834-36*, Maspero, Pariz, 1978.

Ovdje se u popisu pojavljuju i putopiskinje koje su putovale po Egiptu, iako Egipat prema geografskoj definiciji ne predstavlja dio Jugozapadne Azije već samo njegov istočni dio, to jest Sinajski poluotok. Njihova djela bit će također uzeta u obzir budući da je Egipat važan iz razloga što je on bio popularna destinacija francuskih putopisaca čija su djela često služila kao izvor i putna literatura francuskih putopiskinja. Djelo Mlle de Vare, *Voyage au mont Liban* će se u disertaciji samo usputno spomenuti, budući da se radi o putopisu hodočasnice koja u djelu gotovo isključivo citira izvatke sa crkvenih sinoda na latinskom jeziku koji ne predstavljaju pogodan materijal za imagološku analizu. Djelo Marie Ratazzi

Lettres d'une voyageuse: Vienne, Budapest, Constantinople u vrijeme nastajanja disertacije nije bilo dostupno, tako da će njezino djelo biti predmetom nekih budućih istraživanja.

Čitajući djela primarne literature jako se brzo uočava podudarnost kod gotovo svih putopisinja, a to je njihov imperijalistički pogled na Drugo/Strano, napose na orijentalnu ženu iz čega proizlazi jedno od glavnih pitanja ove doktorske disertacije: Putuju li francuske putopiskinje 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji s predrasudama, s posebnim pogledom na Drugo/Strano? Naslanjajući se na dosadašnja istraživanja o francuskim putopisnjama 19. stoljeća postavlja se hipoteza ove doktorske disertacije da francuske putopiskinje 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji pretežno usvajaju imperijalistički, orijentalistički diskurs, to jest da putuju s unaprijed formiranim slikama o Drugom/Stranom, te da njihovo pismo nije lišeno utjecaja francuskog imperijalističkog pisca i putopisca Françoisisa Renéa de Chateaubrianda. Kako bi se ova pretpostavka dokazala, odnosno proširila tekstovi francuskih putopisinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji po prvi put će se proučiti kroz prizmu teorija postkolonijalne kritike počevši od Saidovog *Orijentalizma* kako bi se teorijski dokazao orijentalistički diskurs. Diskurs tekstova dosad oskudno istraživanih putopisinja istraživat će se komparativno u odnosu na francuski muški putopisni diskurs. Proučavajući radove koji za temu imaju francuski muški putopisni diskurs ustanovljeno je kako među putopiscima postoje različite kategorije u odnosu na diskurs, počevši od François René de Chateaubriandovog imperijalističkog diskursa, preko za Drugo/Strano otvorenijeg Alphonse de Lamartinea koji slavi fuziju Istoka i Zapada, Gustavea Flauberta koji nalazi harmoniju u neredu, Gérarda de Nervalu koji se u potpunosti želi asimilirati i uklopiti u orijentalno društvo, te Théophila Gautiera koji stanovništvo Jugozapadne Azije opisuje kroz prizmu umjetnosti. Iz tog se razloga postavlja pitanje može li se i kod putopisinja ustanoviti slična kategorizacija, i ako da, onda bi se mogla proširiti hipoteza da glavnina putopisinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji usvaja imperijalistički diskurs. Kako bi se potvrdila hipoteza ovoga rada tekstualnom analizom će se dokazati u kojoj mjeri se diskurs francuskih putopisinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji uklapa u Saidov teorijski okvir, te u kojoj mjeri se stav putopisinja udaljava u pravcu otvaranja, razmjene, heterogene perspektive, idući korak dalje u smislu da potlačenom objektu, to jest orijentalnoj ženi daju pravo da se predstavi i govori u svoje ime.

Komparativna analiza muško-ženski putopisni diskurs i primjena postkolonijalne teorije poslužit će dokazivanju, odnosno nadopunjavanju hipoteze ovoga rada.

S obzirom na činjenicu da je putopis hibridan žanr koji je teško jednoznačno definirati primjenit će se pluridisciplinarni metodološki pristup. Od metoda će se koristiti prvenstveno

imagologija, grana komparatistike čiji je predmet promatranje predodžbi o drugome, analiza stereotipa polazeći od Dyserinckove Aachenske škole. Svaki putopis kako piše austrijski teoretičar Müller-Funk ima cilj dotadašnje slike jedne druge zemlje osnažiti, to jest ponoviti ili te slike ispraviti. Na taj je način pisanje o drugoj kulturi uvijek istovremeno razbijanje „krivih“ i možda s ciljem „naivnog prosvjećivanja“ uspostavljanje novih, pravih slika. Kako bi se u ovoj doktorskoj disertaciji proučilo stereotype koje je jedna kultura stvorila o nekoj drugoj kulturi i kako bi se prikazao taj problematičan, ali istovremeno i jako učinkovit oblik interkulturalnog susreta primijenit će se metoda jednog od najpoznatijih zastupnika imagologije njemačkog komparatista Manfreda Bellera i njegova „Tehnika usporedbe“ („Technik des Vergleichs“). Primijenit će se postkolonijalna kritika polazeći od Edwarda Saida i njegovog *Orijentalizma* (1978.) budući da je njegovo djelo iako kontroverzno imalo velik utjecaj na istraživanja o putopisu i na kolonizaciju. Nadovezat će se na djela kritičara i kritičarki *Orijentalizma*, poglavito povjesničarki, feministica kao što su to Billie Melman (*Women's Orient: English Women and the Middle East, 1718-1918*) koja deseksualizira Orijent i Sare Mills koja u djelu *Discourses of difference* povezuje žensko pismo i kolonizaciju. Novina ove doktorske disertacije je da će se dosadašnja istraživanja u odnosu na francuski ženski putopisni diskurs proširiti na način da će se u prvom poglavlju proučiti i usporediti orijentalizam dosad oskudno istraživanih do javnosti nepoznatih francuskih putopisinja 19. stoljeća po određenom geografskom prostoru, to jest po Jugozapadnoj Aziji kroz teme života stanovništva Jugozapadne Azije, opisa harema, bazara, gradova i muslimanske vjere. Orientalistički diskurs francuskih putopisinja usporedit će se međusobno, kronološki i u odnosu na francuske putopisce François-René de Chateaubrianda, Alphonse de Lamartinea, Gérard de Nerval, Gustave Flauberta i Théophile Gautiera. Ovi zaključci predstavljaju temelj za sljedeća dva poglavlja u kojima će se putopisi francuskih

putopisinja proučiti iz perspektive teorije hibrida i trećeg prostora, subalterne teorije i frankofone postkolonijalne kritike. Doktorska disertacija je strukturirana na način da nakon prvog uvodnog poglavlja slijedi drugo poglavlje naslovljeno Korpus i metodologija u kojem će se kroz šest potpoglavlja dati pregled i objašnjenje ključnih pojmova bitnih za daljnji tijek čitanja i razumijevanja teksta, te će se postaviti glavna pitanja disertacije. U kratkim će se crtama prvo definirati žanr putopisa (2.1.), povijesni okvir putopisa u odnosu na

književnopovijesna razdoblja naslanjajući se na dosadašnja hrvatska istraživanja na tome polju, prvenstveno na rad profesora Ivana Pederina (*Povijesna poetika putopisa*) i Deana Dude (*Priča i putovanje, Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*). Ova dva znanstvenika poglavito obuhvaćaju putopisce, tako da će se u ovoj disertaciji po prvi put francuski ženski putopisni diskurs proučiti u odnosu na njihov rad. Postavlja se pitanje u kojoj mjeri francuske revolucije utječu na putopiskinje, jesu li one više konzervativne pristaše monarhije i Bourbona ili njihove ideje idu više u liberalnom pravcu. Dive li se one Napoleonu ili su uznemirene čestim previranjima u domovini da traže utočište na Orijentu? Oslanjaju li se putopiskinje na putopise prethodnika? Smatraju li se putopiskinje pripadnicama kulture koja ima ulogu osloboditi Kristov grob? Odgovori na ova pitanja temelj su za kasniju usporedbu muško/ženskog putopisnog diskursa. U sljedećem potpoglavlju definirat će se geografski prostor Jugozapadne Azije (2.2). Zatim dolazi inventarni rad (2.3.), popis korpusa primarne literature, putopisa francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji. Popis putopiskinja obuhvaća i neke frankofone putopiskinje čiji su se putopisi pokazali zanimljivim materijalom u odnosu na temu i diskurs pa su iz toga razloga također obrađivani. U sljedećem potpoglavlju (2.4.) dat će se pregled dosadašnjih istraživanja u odnosu na francuske putopiskinje 19. stoljeća. Novina ove disertacije je što će se nadovezati na dosadašnja istraživanja, proširujući dosadašnje spoznaje u odnosu na odnos putnica i kolonijalnih diskursa suvremenim teorijskim anglofonim i frankofonim teorijskim korpusom.

Proširuje se rad Renée Champion u odnosu na prikaz orijentalne žene na kronološku usporedbu prikaza orijentalne obitelji i stanovništva Jugozapadne Azije na temelju korpusa dosad javnosti oskudno do nepoznatih putopisa. Rad se nadovezuje na istraživanja Estelmana, Mousse i Wolfzettela u odnosu na kolonijalni diskurs. Stvaraju li francuske putopiskinje 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji figuru potlačenosti u smislu Isabelle Ernot? Predstavljaju li putopiskinje potlačenu ženu koja se pišući o ženi druge kulture emancipira i postaje tlačiteljicom? U ovoj će se doktorskoj disertaciji po prvi put nadovezati na gore navedena dosadašnja istraživanja, suvremenom teorijom postkolonijalne kritike proširiti istraživanja i otvoriti nova pitanja za buduća istraživanja. Budući da je jedna od glavnih teorija koje će u ovoj disertaciji koristiti imagologija u sljedećem potpoglavlju (2.5) će se dati kratka teorijska osnova i definicija pojmova. Prikazat će se razvoj, djelovanje i funkcija nacionalnih samoprikaza i tuđinskih slika. Teži li opis Drugoga putopiskinja objektivnosti i hibridnosti ili je prožet vrijednosnim filterima i stereotipima? Koji način opisa stranoga prevladava (Manfred Beller) u deskriptivnim sekvencama: analogija, kontrast ili reciprocitet? Odgovori na ova pitanja i zaključci će pripomoći kasnijoj analizi tekstova primarne literature u odnosu na postkolonijalnu kritiku. U posljednjem potpoglavlju (2.6.) dat će se kratak

teorijski pregled u odnosu na postkolonijalnu kritiku. U trećem poglavlju disertacije slijedi pregled francuskih putopisaca 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji. Teže li putopisakinje za tim da što vjernije prikažu stvarnost ili u njihovom diskursu prevladavaju subjektivnost i fikcija? Prate li putopisakinje trend putopisa 19. stoljeća u smislu da se približavaju izvještajnom polu, da teže za objektivnošću? Reproduciraju li putopisakinje slične slike kao putopisci ili stvaraju jedan potpuno novi diskurs? Odgovori na ova pitanja poslužit će za komparaciju muško/ženskog diskursa. Ova komparacija predstavlja nužan temelj za kasnije potvrđivanje, a možda i proširivanje hipoteze disertacije. U kratkim crtama će se kroz pet potpoglavlja (3.1.-3.5.) predstaviti muški putopisni diskurs počevši od François-René de Chateaubrianda, preko Alphonse de Lamartinea, Gérard de Nerval, Gustavea Flauberta i Théophilea Gautiera. U prvom potpoglavlju (3.1.) koje se odnosi na Chateaubrianda u kratkim crtama će se predstaviti njegov diskurs i glavne odlike istog. U drugom potpoglavlju (3.2.) ove doktorske disertacije predstaviti će se Alphonse de Lamartine. Postavlja se pitanje udaljava li se stav putopisakinja od Chateaubriandovog orijentalizma u pravcu Lamartinea slaveći različitost i spajanje različitih kultura? Ukoliko se uspostavi otvorenost putopisakinja prema Drugom/Stranom moći će se proširiti hipoteza rada. U trećem potpoglavlju (3.3.) predstaviti će se Gérard de Nerval koji se trudi napustiti sebe kako bi spoznao Drugo. Postavlja se pitanje idu li možda i neke putopisakinje dalje u pravcu da se nastoje stopiti s orijentalnim gradom kako bi se što više orijentalizirale. U sljedećem potpoglavlju (3.4.) predstaviti će se Gustave Flaubert koji putuje na Orijent kao individua koja ima želju pronaći sebe. Opisuju li putopisakinje Orijent poput Flauberta teatralno, kao bizarno i ekscentrično mjesto? Protive li se fuziji Istoka i Zapada smatrajući tu fuziju monstruožnim činom? Stvaraju li putopisakinje orijentalističke figure poput Flauberta (*Kuchuk Hanem*)? U zadnjem potpoglavlju (3.6.) predstaviti će se Théophile Gautier. Ovaj je putopisac interesantan budući da u njegovom diskursu prevladava umjetnički riječnik. Ispitat će se postoje li možda i neke putopisakinje koje su istovremeno i umjetnice čiji su opisi umjetnički.

Sva ova pitanja predstavljaju temelj za kasniju komparaciju muško/ženskog putopisa, te usporedbu putopisa međusobno. Ova komparacija omogućit će uvid u nijanse frankofonog putopisnog diskursa i poslužit će dokazivanju, odnosno proširivanju hipoteze disertacije. Možda se uspostavi da i kod putopisakinja postoje različite kategorije stavova, počevši od konzervativnog orijentalističkog, preko otvorenijeg, do u potpunosti otvorenog. Zatim će se primijeniti suvremena anglofona i frankofona postkolonijalna kritika. U glavom dijelu doktorske disertacije proučit će se putopisi francuskih putopisakinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji kroz prizmu odabranih teorija stranosti. U prvome potpoglavlju (4.1.) dat će se pregled Saidovog Orijentalizma i kritike istog. Proučit će se u kojoj mjeri putopisakinje

usvajaju homogeni diskurs koji se temelji na binarnoj opoziciji Istok/Zapad i da li francuske putopiskinje 19. stoljeća putuju s predrasudama i imperijalističkim pogledom na Drugo ili možda zauzimaju objektivnije stajalište poput Nerval i Gautiera. Reproduciraju li putopiskinje neprijateljske i ponižavajuće slike Orijenta koje je stvorio Zapad? Promatraju li putopiskinje stanovništvo Jugozapadne Azije kontrastivno, omalovažavajući? U drugome potpoglavlju (4.1.2.) proučit će se po prvi put orijentalizam francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji uvažavajući dosadašnja istraživanja u odnosu na tu temu. Novinu u odnosu na dosadašnja istraživanja predstavlja činjenica da će se putopisi putopiskinja usporediti kronološki međusobno i sa putopisima francuskih putopisaca po određenom geografskom prostoru kroz teme života stanovništva Jugozapadne Azije, opis harema, bazara, gradova i muslimanske vjere. Ovo poglavlje predstavlja temelj za kasniju primjenu postkolonijalne kritike. Posebnost ovog poglavlja je da se kroz dva dodatna potpoglavlja stavlja orijentalizam u poseban kontekst. U potpoglavlju 4.1.3. se po prvi put proučava Jeruzalem u ženskom putopisnom diskursu 19. stoljeća, te u potpoglavlju 4.1.4. Uloga protuaktanata u ženskom putopisnom diskursu 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji se po prvi put proučava francuski ženski putopis kroz prizmu aktancijalne sheme. Ovi aspekti su dosad neistraživani i otvaraju i nove dosad neistražene aspekte. Sama primjena aktancijalne sheme na ženski putopisni diskurs predstavlja novinu budući da ju je dosad jedini na muški putopis primijenio hrvatski znanstvenik Dean Duda. Na dalje će se u ovoj doktorskoj disertaciji po prvi put na korpus francuskog ženskog putopisa 19. stoljeća primijeniti Homi K. Bhabhina teorija hibrida i trećeg prostora. Postavlja se pitanje da li putopiskinje promatraju kulturu na homogen način ili kao rezultat mješavina, odnosno vjeruju li one u dva polarno suprotstavljena svijeta ili u brojne poveznice koje su nastale u znaku susreta pod utjecajem kolonijalizma. Možda su neke putopiskinje i same „hibridi“ u smislu da stvaraju svijet u kojemu se nadilaze nacionalne granice i različitosti. Također postoji mogućnost da neke francuske putopiskinje 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji tamošnje stanovništvo prikazuju kao subalterne i na taj način otvaraju mogućnost reformiranja potlačenih, tj. otvaraju put kolonijalizmu. Pojavljuje li se u njihovim djelima figura „native informanta“, potlačenog koji govori za druge i predstavlja ih? Oduzimaju li francuske putopiskinje 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji tamošnjem stanovništvu pravo da govore u svoje ime? U zadnjem poglavlju predstaviti će se misli frankofonih postkolonijalnih kritičara Frantza Fanona, Aimé Césairea i Alberta Memmija i njihov će se teorijski korpus po prvi put primijeniti na putopise francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji. Istražit će se da li, i ukoliko je tomu tako, putopiskinje usvajaju Fanonov stigmatizirajući diskurs kojim omalovažavaju, to

jest degradiraju objekt promatranja (stanovnici Jugozapadne Azije su „ružni“, „glupi“, „lijeni“).

Možda postoje i putopiskinje koje poput Césairea žestoko osuđuju ropstvo smatrajući ga sramotom čovječanstva. Teorije frankofone postkolonijalne kritike su komplementarne i međusobno se nadopunjuju i iz toga razloga će se u posljednjem poglavlju disertacije one povezati i primijeniti na tekstove primarne literature francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji. Budući da se kolonijalizam u mnogočemu poklapa s robovlasničkim odnosom analiza će se primarno fokusirati na temu ropstva. Sva ova gore navedena pitanja predstavljaju novinu u odnosu na dosadašnje spoznaje. Ovakav teorijski slijed omogućit će usporedbu razvoja stavova putopiskinja od izrazito orijentalističkog, imperijalističkog stava preko otvorenosti prema Drugom/Stranom, željom za razmjenom, u pravcu davanja potlačenom objektu prava da se predstavi i govori u svoje ime, do u konačnici stava prema kolonijalizmu i osuđivanju robovlasničkih kolonijalnih odnosa.

Očekivani znanstveni doprinos ove doktorske disertacije se sastoji u unapređenju dosadašnjih spoznaja i otvaranju novih tema u istraživanju kako bi se moglo pridonijeti boljem razumijevanju ženskog putopisnog diskursa francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji i njihovog pogleda na Drugo/Strano. Aspekti koji će se obrađivati su neistraženi i zahtijevaju spoj raznih znanstvenih metoda kojima bi se nadmašila dosadašnja istraživanja i pronašao odgovor na pitanja kada, kako i zašto se putopiskinje priklanjaju orijentalističkoj struji ili umiču li one kolonijalnom diskursu što je u današnje doba jako važno jer se bavi pitanjima strukture društva, raznolikosti i identiteta.

Ukoliko se uspostavi da i kod francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji postoje nijansirani stavovi moći će se dokazati da u putopisima francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji ne prevladava samo imperijalistički diskurs. Moći će se ukazati na putopiskinje – iznimke koje će poslužiti za neka nova znanstvena istraživanja na polju ženskog frankofonog putopisa te dovesti u pitanje dosadašnja istraživanja u odnosu na muški putopisni diskurs.

2. KORPUS I METODOLOGIJA

2.1. Žanr putopisa

2.1.1.Uvod

Što podrazumijevamo pod pojmom putopisa? Prema riječima njemačkoga komparatista Petera Brennera „Putopis je jezični prikaz vjerodostojnih putovanja.“¹ Ova široka definicija uključuje veliki broj tekstova, čak i previše tekstova koji bi zajedno tvorili

---

¹ Usp. Peter Brenner, *Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*, Frankfurt am Main, 1989., str. 9

književni žanr. Ovdje u svakom slučaju nailazimo na problem u kojoj se mjeri putopis prema Brennerovoj definiciji može smatrati literarnim tekstom i s time u isto vrijeme i predmetom književno znanstvenog rada. Neizbježno se dolazi do književnoteorijskog problema na koji način definirati fikcionalnost i literarnost putopisnog teksta.

Primjerice austrijski germanist Wolfgang Neuber tvrdi kako pokušaji stvaranja poetike putopisa najčešće polaze od činjenice da se „objektivni“ putopisi, bliži izvještajnom polu prikazuju kao neknjiževni oblik, dok se oni „subjektivni“ tekstovi prikazuju kao književni putopisi.² Hrvatski stručnjak za putopisni žanr Dean Duda putopise kategorizira prema dominantnom tipu diskursa i dijeli ih na opće-kulturne (turističke, znanstvene, izvještajne) i na umjetničke (književne). Glavni distinktivni kriterij je za njega taj da se u središtu književnih putopisa nalazi subjekt putopisnoga diskursa, njegova moć opažanja i njezino jezično oblikovanje, dok putopisi koji su izražajno bliži izvještajnom ili znanstvenom načinu u prvi plan stavljaju predmetnost svijeta.³ Svakako su, tvrdi švedski znanstvenik Viking Peterson književni kritičari pokazali veći interes za „subjektivno-poetski“ ili „romantično-

pitoreskni“ putopis koji je uživao veći književno-povijesni ugled nego za onaj objektivni primjerice iz razdoblja prosvjetiteljstva.⁴ Dok se funkcija putopisa do kraja 18. stoljeća svodila na puko davanje informacija o stranim zemljama, posredovanje novih otkrića kao i na izvješćivanje o drugim kulturama, putopis 19. stoljeća razvija se djelomično u pravcu preteče modernog tiskanog vodiča, djelomično u pravcu istraživačkog oblika putopisa putopisaca-prirodoslovaca i djelomično u pravcu subjektivno-poetičkog žanra koji je imao pretežno estetsku funkciju kao i funkciju razonode i koji je manje više bio dio beletristike kao što je to i danas slučaj.⁵

Slijedom navedenog postavlja se pitanje da li je moguće činjenični tekst, kao putopis, smatrati književnim tekstom i da li je uopće potrebno postavljanje granice prema „ne-književnim“ putopisima? Važno je objasniti zašto bi se putopise koji su činjenično orijentirani na stvarnost trebalo prihvatiti kao književna djela. Prvo polazište trebao bi biti prošireni književni pojam kojim se literarno i fikcionalno razlikuju. U ovome radu istraživani putopisni tekstovi su svi prema Brennerovoj definiciji „jezični prikazi autentičnih putovanja“.

---

² Usp. Wolfgang Neuber, *Zur Gattungspoetik des Reiseberichts. Skizze einer historischen Grundlegung im Horizont von Rhetorik und Topik*. U Peter Brenner (izdavač): *Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*, Frankfurt am Main, 1989., str. 50.

³ Usp. Dean Duda, *Priča i putovanje, Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 49.

⁴ Usp. Viking Peterson, *Reisen am Rande des Heimischen*, Stockholms Universitet, Stockholm, 2018., str. 10.

⁵ Usp. Viking Peterson, *Reisen am Rande des Heimischen*, Stockholms Universtet, Stockholm, 2018., str. 10.

Oni su svi nastali u razvojnem periodu jačanja subjektivizacije i poetizacije putopisa. U putopisima 19. stoljeća često nailazimo na legende, citate iz djela antičkih i francuskih putopisaca 19. stoljeća kojima je cilj poetizacija i estetizacija teksta. Putopis razdoblja 19. stoljeća koristi se širokom paletom raznih stilskih sredstava, teme i motivi se mijenjaju, lome objektivno pripovijedanje, isprepliću se subjektivni i objektivni pripovjedački stil. Ukratko putopis toga razdoblja sadržava mnoštvo tema, on je hibridan tekst koji sadrži dokumentarne izvještaje o različitim putnim postajama kao i poetično pripovijedanje koje je tekst učinilo djelom koje je prekoračilo granice literariciteta.⁶

Peterson zaključuje kako postoje dvije točke uz pomoć kojih putopis možemo svrstati u područje književno znanstvenog interesa. Prvo gore navedena hibridnost putopisa koja bi mogla poslužiti kao poticaj za analizu književnih tendencija i tekstualnih modela, također je i razvoj žanra od informativnog i prosvjetiteljskog teksta u pravcu estetskog objekta u ovom vremenskom periodu od književno znanstvenog interesa. Kao drugo Peterson navodi kako

kompetencije tekstualne analize različitih područja književne znanosti (pogotovo teorije pripovijedanja) mogu biti od velike pomoći za imagološki pristup radu.⁷

2.1.2. Povijest i definicija putopisnog žanra

Od doba antike sve do današnjih dana čovjek je imao potrebu putovati, širiti horizonte, upoznavati nove kulture i civilizacije. Ljudi su putovali iz različitih motiva, bilo da je to bila znatiželja, bilo da su to bili drugi razlozi kao primjerice ekonomski, vojni, vjerski razlozi, itd.⁸

Putopis je jedan jako stari žanr. Prve putopise nalazimo u staroj Grčkoj kod Herodota. Ali tek se od 1660. godine putopis uzdiže na rang masovne književnosti.⁹ Temeljnim načelom putopisnog žanra smatra se želja da se sviđi i da se zabavi čitatelja uz želju prenijeti čitatelju stvarne događaje.

---

⁶ Usp. *Isto*, str. 12.

⁷ Usp. Viking Peterson, *Reisen am Rande des Heimischen*, Stockholms Universitet, Stockholm, 2018., str. 12.

⁸ Usp. Nacima Makhoulfi, *Analyse de discours pour la didactisation du genre de récit de voyage en classe...*, *Multilinguales*, 9, 2018., str. 2.

⁹ Wolfzettel, 1998.

Ovaj književni žanr kojeg se smatra vjerodostojnim svjedočanstvom doživljene stvarnosti je žanr čija je zadaća informativne prirode. Obraća se primatelju koji može biti stvarna osoba ili potencijalni čitatelj. Primatelj s kojim putnik dijeli svoja iskustva, svoje emocije i utiske, uglavnom pripada istoj kulturi kao i autor putopisa što stvara određeno savezništvo između ovo dvoje.¹⁰ U pokušaju razjašnjenja pojma putopisa nailazi se na nekoliko pojmova koji se često ponavljaju „relation de voyage“ („putopis“), „carnet de voyage“ („putna bilježnica“), „lettre de voyage“ („pismo s puta“), „journal de voyage“ („putni dnevnik“), „guide de voyage“ („putni vodič“). Ovi različiti diskurzivni oblici prikazuju oblike koje putopis može usvojiti i koji mogu koegzistirati u istom pisanom djelu.

Prema Claudeu Reichleru (*Le Voyage en Suisse. Anthologie des voyageurs français et européens, de la Renaissance au XXème siècle*, 1998.) četiri elementa definiraju putopis: naracija (ili tekst), putovanje (ili svijet), putnik (ili subjekt) i čitatelj (primatelj). U biti je putopis književni tekst koji je smješten u stvarnost jedino iz razloga što je autor stvarno

putovao. Autor prepričava svoje zgrade i iskustva doživljena na putu koje želi podijeliti sa čitateljem kao što to ističe Chantal Bouguennec: „Putopis i putna bilježnica evociraju odlazak s jednog mjesta na drugo, na drugi prostor ili mjesto istraživanja, odlazak, često i povratak...Kako bi se sačuvala uspomena s putovanja piše se, pokazuju se slike, crteži, kolekcije objekata...Pisanje o putovanju je prilika čitatelju otkriti doživljene impresije: ono potiče konfrontaciju sna i iskustva. Ono je poziv na bijeg.“¹¹

Putopis nije samo vjerna rekonstrukcija nekog itinerera koji se sastoji od nekoliko etapa koje su se odvale u nekom određenom vremenu, već je i svjestan prikaz autorove imaginacije koji uz pomoć retoričkih figura i fikcije stvarnost može predočiti na zanimljiviji način.¹²

Talijanski književni kritičar Adrien Pasquali (*Le Tour des Horizons. Critique et récits de voyage*, 1996.) pri definiranju žanra naglasak stavlja na njegov kompleksni aspekt: „to je žanr

---

¹⁰ Usp. Isto

¹¹ „Le récit de voyage et le carnet de voyage évoquent le déplacement d'un lieu à un autre, un espace ou un milieu à explorer, un départ et souvent un retour, inscrits dans une durée déterminée. Pour garder le souvenir d'un voyage, on en fait le récit, ou on montre des photos, des images..., des collections d'objets...L'écriture de ce voyage est l'occasion de faire découvrir au lecteur les impressions ressenties; elle incite à confronter le rêve à l'expérience, c'est une invitation à l'évasion.“

¹² Usp. Nacima Makhroufi, *Analyse de discours pour la didactisation du genre de récit de voyage...*, Multilinguales, 9, 2018., str.3.

koji je sačinjen od drugih žanrova, kao i žanr koji je doprinio genezi romana i renesansi autobiografije.“ Jasno je kako se putopis nalazi na raskrižju žanrova kao što su to autobiografija ili roman s kojim dijeli neke norme kao što je to pripovijedanje u prvom licu jednine (slučaj autobiografije) i integracija fikcionalne dimenzije u opis pejzaža (slučaj romana) kao što to navodi kanadski profesor François Couture (*Le récit de voyage. Aux frontières du littéraire*, 1997.).¹³

Poteškoće pri pokušaju svrstavanja i definiranja putopisnog žanra proizlaze upravo iz ove kompleksnosti i elastičnosti žanrovskih granica.

2.1.3. Odlike žanra: diskurzivni aspekti

Diskurzivni aspekti

Studije čiji je cilj bio proučiti diskurzivne aspekte putopisa (Sarga Moussa, 2006., Véronique Magri-Mourges, 2006., Évelyne Deprêtre, 2011.) ukazuju na prisutnost triju različitih diskurzivnih oblika: „naracija“, „opis“ i „digresija-anegdota“.¹⁴ Prema riječima François Moureaux (*Le second voyage ou le déjà-vu*, 1996.) naracija usvaja linearnu kronologiju koja se odnosi na etape putovanja, na odlazak, proputovanje, cilj, susret, boravak, lutanje..., povratak-premda ne mora nužno postojati povratak. Autor u kronološkom slijedu prepričava etape i događaje na putovanju.

Véronique Magri-Mourgues (*Le Voyage à pas comptés. Pour une poétique du voyage au XIXème siècle*, 2009.) stavlja naglasak na geografski itinerer kojeg je autor proputovao jer su gradovi kojima je prošao jednako tako etape stvarnog putovanja i služe kao alke linearnog lanca pripovijedanja. Diskurs pripovjedača-putnika usmjeren je linearno s obzirom na to da on slijedi etape stvarnog putovanja koje su određene položajem proputovanih mjesta.

---

¹³ Usp. *Isto*, str. 3.

¹⁴ Usp. *Isto*, str. 4.

Naracija je tako strukturirana posredstvom mjesnih oznaka. Ove potonje pomažu čitatelju pratiti rutu koju je putopisac proputovao.

Što se tiče drugog diskurzivnog oblika, opisa, on je jednako važan kao i naracija. Magri-Mourgues govori o „ravnopravnosti deskripcije i naracije“, s obzirom na činjenicu da deskriptivne sekvence koincidiraju s etapama putovanja.¹⁵

Mourgues je nadalje proučavajući tekstove autora 19. i 20. stoljeća (François-René de Chateaubriand, Stendhal, Guy de Maupassant) ustanovila kako putopis „privilegira opis prirode, uz možda malo interesa za zgrade i građevine.“ Autor kako bi čitatelju predočio mjesta koja je posjetio opisuje na detaljan način sve kulturne osobitosti: običaje, umjetnost, vjerske rituale, gastronomiju, infrastrukturu, arhitekturu i još preciznije floru i faunu.

Analiza deskriptivnih sekvenci u putopisu omogućava nam izdvojiti lingvističke elemente koji su korišteni za tu svrhu. Uglavnom se ovdje radi o postupcima karakterizacije (odnosne rečenice, kvalitativni pridjevi, superlativi, hiperbola, itd.) koji omogućuju obogaćivanje opisa i postupci približavanja (komparacija) pomažu u približavanju detalja opisa čineći ga izražajnijim. S ovim zadnjim postupkom autor približava dvije realnosti: jedna je otkrivena za vrijeme putovanja i druga je poznata budući da otkriva njezin socio-kulturološki kontekst. Na taj način za čitatelja slika postaje jasnija. Također i ostali lingvistički elementi karakteriziraju ovu sekvencu, radi se o leksiku i vizualnoj percepciji. Treća sekvenca koju možemo pridružiti ovim dvjema je anegdota, primjer digresije koja napuštajući na kratko glavnu priču prekida kronološki slijed putopisa.¹⁶

Uglavnom su putopisi pisani u prvom licu jednine. Véronique Magri-Mourgues piše kako je putopis žanr koji pripovijeda o osobnom iskustvu i to je upravo razlog koji objašnjava favoriziranje pisma o „sebi“ kao što je to slučaj i dnevnika ili autobiografije. Autor, pripovjedač i putnik, čak i lik odnose se svi na istu stvarnu osobu, iz toga razloga upotreba osobne zamjenice „ja“ predstavlja jednu od konstanti žanra.

Ali potrebno je i precizirati kako koegzistencija različitih diskurzivnih sekvenci dovodi do loma kohezije na planu iskaza jer dovodi do promjene okvira. U biti osobna zamjenica „ja“

---

¹⁵ Usp. Nacima Makhoulfi, *Analyse de discours pour la didactisation du récit de voyage...*, str. 5.

¹⁶ Usp. *Isto*, str. 5.

prepušta mjesto drugom postupku iskaza što označava distancu u naraciji, radi se o upotrebi osobnih zamjenica „on“ ili „ti“ koje označavaju anegdote.

2.1.4. Putopis-problematičan žanr

Temeljna razlika između putopisa i romana je ta što putopis opisuje zgrade koje su se odvijale na stranom geografskom prostoru. Komparatistiku ne zanima putovanje u smislu kako se ono stvarno odvijalo, već način na koji je putovanje preneseno u tekst. Prema riječima geografa Gillesa Boileaua („Quatre relations de voyage au Canada“, *Histoires Québec* 8, (2), 3-8) uspomena na putovanje nestaje ako ju se ne zapiše. Želja putnika je prenijeti drugima svoje

iskustvo s putovanja. Dvije su sastavnice svakog putopisa: putovanje s jedne i zapisivanje istog s druge strane. Putovanje se dakle pretvara u pripovjedni tekst i putnik u pripovjedača.¹⁷

Putopis nema fiksni oblik i teško ga je definirati. Prema definiciji Percya G. Adamsa lakše je definirati putopis prema onome što on nije nego prema onome što on jest:

„Putopis nije samo dnevnik pisan u prvom licu jednine (...). On nije isključivo djelo u prozi. (...) On nije nužno priča sa jednostavnim i nepriređenim zapletom. (...) Putopis nije isključivo objektivan. (...) Putopisi ne spadaju niti u znanosti geografije niti povijesti. (...) Putopis očigledno nije samo priča o otkrivanju. (...) On ne predstavlja cjelovite memoare jednog putovanja (...) To nije podvrsta književnosti... (...)“¹⁸

Ipak Said Tsara (*Le récit de voyage: un genre problématique*, 2016.) izdvaja nekoliko glavnih osobina putopisa:

Kao što to i samo ime već govori glavna tema putopisa je putovanje, putovanje kao što ga definira Claude Lévi-Strauss (*Tristes tropiques*, 1955.), putovanje kao premještanje u prostoru, u vremenu i u kulturi. Daleko od pukog geografskog kretanja putovanje implicira antropološku dimenziju. Putuje se kako bi se raznodilo, otkrilo udaljene krajeve ili kako bismo u dodiru s Drugim otkrili sebe.

---

¹⁷ Said Tsara, *Le récit de voyage: un genre problématique*, 2016.

¹⁸ P.G. Adams, „Travel literature and evolution of the novel“. Lexington: *Univ. Press of Kentucky*, 1983., str. 280.-281.

U putopisu nailazimo na dva načina diskursa: naracija i deskripcija. U putopisu se autor trudi kronološki prepričati zgrade na putovanju. Bez obzira na to bio putopis pisan u prvom ili u trećem licu jednine, putopis sadrži jako intenzivnu prisutnost onoga koji pripovijeda zgrade na putu. Putopis se dakle ne može svesti na jednostavno pripovijedanje o putovanju bez obzira na to što se on odnosi na stvaran svijet. Putopis je književni žanr i ne spada u nikakve potkategorije. Može imati razne oblike i razne oblike diskursa. Zaključno možemo reći kako se ovaj književni žanr koji se često smatra rubnim, neinteresantnim, nalazi na međi svih žanrova i ne može ga se ograničiti niti omeđiti jednoznačnim definicijama.

2.1.5. Putopisni žanr – pluridisciplinarni žanr

Putopis je jedan jako stari žanr premda nije potrebno tražiti njegove korijene u Homerovoj *Odiseji*, piše francuski stručnjak za putopisni žanr i orijentalizam Sarga Moussa, budući da je *Odiseja* fiktivan tekst, dok su putovanja, osim u nekim iznimnim slučajevima, koja su tema putopisa stvarna putovanja autora putopisa.¹⁹ Putopis hodočasnika najstariji je oblik putopisa kojeg pronalazimo još i u 19. stoljeću. Od prvih stoljeća kršćanske ere putopisi hodočasnika slijede pretežno iste itinerare, svode se na puko nabranje Svetih mjesta. Putovanje u ovom smislu je pronaći i potvrditi tragove Biblije, što znači locirati u prostoru lokalitete Starog i Novog Zavjeta.

Ali postoje također i podžanrovi, piše Moussa, koji se razvijaju od razdoblja renesanse do klasicizma. Istraživači, misionari, trgovci, diplomati, mnoge nove kategorije putnika koji utječu na diversifikaciju putopisa u doba kad se karta Svijeta širi. U doba prosvjetiteljstva pokreću se znanstvena putovanja: putovanja po Sjevernoj Americi, po Arabiji, ali i po Alpama, ili putovanja oko svijeta Thomasa Cooka i Louis-Antoina de Bougainvillea. U 18. stoljeću se sa začecima arheologije javljaju i prve arheološke ekspedicije u Grčku, Italiju, na Orijent itd.

U 19. stoljeću mnogi pisci odlaze na putovanja. François-René de Chateaubriand odlazi u Palestinu „kako bi tražio slike“ (*Itinéraire de Paris à Jérusalem*, 1811.) slike koje će mu

---

¹⁹ Usp. Sarga Moussa, *Le récit de voyage, genre „pluridisciplinaire“* ..., S&R, numéro 21, Avril 2006., str. 241.-253.

kasnije poslužiti kao platno za *Mučenike*. U vrijeme kad Chateaubriand kreće na putovanje (1806.) on je već poznati pisac. On nije pisac-putnik, on je pisac koji putuje. Također i Alphonse de Lamartine koji je slavu stekao djelima *Méditations* (1820.) i *Harmonies* (1830.) putuje kako bi promovirao buduća djela.

Moussa ističe kako je pri proučavanju putopisa nužno staviti putopis u povijesni kontekst jer je nemoguće književnost izuzeti iz konteksta u kojemu je stvarana. Paralelno s time ono što čitamo u putopisu nije samo čisto iskustvo, već je to i uobličeno istog u književni oblik. S

obzirom na labilan karakter putopisnog žanra jedina moguća metoda pristupa ovome žanru je pluridisciplinarna metoda.²⁰

2.1.6. Istraživanja o putopisnom žanru u Hrvatskoj

U Hrvatskoj žanr putopisa su definirali Ivan Pederin i Dean Duda. U djelu *Povijesna poetika putopisa* (2009.) Pederin istražuje i uspoređuje oblik, zakonitosti i funkciju putopisa iz razdoblja romantizma, realizma i moderne, te ulogu pripovjedača i njegov odnos prema čitatelju. Putopis smatra kronikom određenog područja, koja često sadrži i povijesne podatke.

Profesor Pederin u proslavu djela *Povijesna poetika putopisa* navodi kako su ljudi sasvim različitih profila pisali putopise, pisali su s jedne strane geografi, diplomati, misionari, prirodoslovci, s druge strane svjetski poznati i manje poznati književnici. Navodi kako se putopis književnoteorijski malo proučavao i kako je ponajprije služio kao izvor povjesničarima i geografima. Pederin spominje kako Jörg-Ulrich Fechner u djelu *Erfahrene und erfundene Landschaft* (1974.) putopis dijeli na razne tipove, na geografski, prirodnjački, pomorski, praktički koji upućuje putnika na ceste, svratišta i sl. te na čisto književni koji nastaje u razdoblju romantizma u kojemu pisac nastoji odgonetnuti iskonski karakter krajolika iz kojeg potječe karakter naroda što je zadaća književnosti.²¹ Iz ovoga se može zaključiti kako putopis ponekad može biti književni rod, a ponekad ne. Nekada se putopis piše bez književnih namjera, a putopis ipak igra ulogu u književnosti i kao takav zaslužuje književnopovijesno

---

²⁰ Usp. Sarga Moussa, *Le récit de voyage, genre „pluridisciplinaire“*, str. 253.

²¹ Usp. Ivan Pederin, *Povijesna poetika putopisa*, Tiskara „Franjo Kluz“, Omiš, 2009., str. 5.

istraživanje. Pederinovo djelo ima kao cilj „istražiti i prikazati oblik putopisa u vrlo dugim vremenskim i književnopovijesnim razdobljima i njegovu funkciju u tim razdobljima, povijesnim i književnim zbivanjima i pokretima, njegove dodire s književnim i neknjiževnim rodovima i dodire s drugim znanostima.“²² S obzirom na činjenicu da se u posljednjim desetljećima tek počeo buditi interes za putopisni žanr još ne postoje ustaljeni kriteriji po kojima su neki putopisi smatrani reprezentativnima, a neki ne, no svakako je frapantna činjenica kako je putopisni žanr, žanr koji opisujući vjerodostojne događaje, pritom dajući često iskrivljenu i subjektivnu sliku o viđenim zemljama, ima moć utjecati na povijesna, politička, gospodarska i vojna zbivanja.²³

Putopis romantizma

„Romantičari su drugi naraštaj prosvjetitelja koji stvara pod dojmom razočaranja Francuskom revolucijom i Napoleonskim ratovima.“²⁴ Nakon srpanjske revolucije dolazi do znatnih političkih i društvenih promjena u Europi što primjerice u Francuskoj dovodi do toga da je pokret romantizma osnažen budući da je smatran prevratničkim pokretom.²⁵ Pederin ističe kako romantičarski bunt u ime nacionalizma poslije 1830. sve više postaje buntom protiv apsolutizma i kapitalizma, te dolazi do jačanja liberalnih ideja. Put koji europska književnost prelazi u prvoj polovici 19. stoljeća je put od razočaranja romantičara, njihovog konzervativizma i elitizma, odnosno biedermeierske zatvorenosti i straha od cenzure, prema liberalizmu sa socijalnim otvaranjima.²⁶

Prema riječima profesora Pederina su neke od značajki putopisa romantizma slijedeće: romantičarski putopis je individualni pothvat jer putopisac ne putuje kao član ekspedicije, već putuje sam. Putopis romantizma teži originalnosti; cilj putopisca je zaprepastiti, iznenaditi čitatelja tako se primjerice u to doba javlja moda putovanja pješke. Stil putopisa toga književnopovijesnog razdoblja naglašeno je autobiografski jer sadrži elemente autobiografije i memoara. Putopiscima romantizma često putna literatura, napose literatura autora prosvjetiteljstva služi kao oslonac i često se citiraju djela prethodnika. Chateaubriand putuje s Homerom u ruci.

---

²² Usp. *Isto*, str. 6.

²³ Usp. *Isto*, str. 6.

²⁴ Usp. Ivan Pederin, *Povijesna poetika putopisa*, Tiskara „Franjo Kluz“, Omiš, 2009., str. 275.

²⁵ Usp. *Isto*, str. 275.

²⁶ Usp. *Isto*, str. 275.

Tako i primjerice kontesa de la Ferté-Meun piše: „Uzmite Homera, pratite njegove pjesničke opise...“²⁷ Kod putopisaca romantizma slabi religioznost, a jača vjera u civilizaciju.

Pojam prirode romantičara (animizam) nije kršćanski, primjer: Humboldt, *Ansichten der Natur*. Često umjetnost stavljaju na mjesto religije. Putopis postaje jedna vrst manifesta ateizma i neopaganizma, bitni sastavni dio liberalističkog mentaliteta i držanja. Želja putopisca je prikazati stvarnost onakvom kakvom ona jest (primjerice Stendhalov kult istine), želja da prikaže stvarnost onakvom kakvom ona jest). Također jedna odlika putopisca romantizma je njihov nacionalni ponos, što se može prikazati na primjeru Chateaubriandova opisa križarskog osvajanja Jeruzalema. U smislu svoje slabe religioznosti napisao je da uloga križara nije bila samo osloboditi Sveti Grob, već i širiti kulturu jer je islam sustav ignorancije i despotizma, a k tome se suprostavlja obnovi antičkog duha i kulture.²⁸ Chateaubriand također piše kako je duh islama osvajački, on progoni ljude, suprotan je blagosti Evandjelja. On vjeruje da sva Azija čeka Francuze osloboditelje čija je misija obnova antičkog duha i kulture. Francuske putopiskinje hodočasnice po Jugozapadnoj Aziji često parafraziraju ili citiraju Chateaubriandove riječi u odnosu na Sveta mjesta, pogotovo u susretu s lokalnim stanovništvom koje im predstavlja smetnju u pokušaju fuzije s Bogom. U tim su trenucima njihove emocije jake tako da se koristeći se Chateaubriandovim riječima svom žestinom okomljuju na islam i orijentalno stanovništvo. U potpoglavlju ove disertacije (4.1.3.) Jeruzalem u francuskom ženskom putopisnom diskursu XIX. stoljeća detaljnije će se predstaviti diskurs putopiskinja hodočasnica koji u velikoj mjeri podupire hipotezu ove disertacije u odnosu na orijentalistički diskurs koji velika većina francuskih putopiskinja usvaja.

Putopis romantizma uglavnom je pisan u prvom licu jednine što ga približava autobiografiji koja nije jasno omeđena od memoara. Odlike putopisa romantizma prema riječima profesora Pederina su također: dnevnički autobiografski stil, izbjegavanje akademskog stila (Stendhal), divljenje Napoleonu, obuzetost Europom (Europa poslije velikih promjena u Napoleonskim ratovima otkriva samu sebe), orijentacija putopisa prema književnosti i publicistici i snažan utjecaj na roman (autobiografski stil).

U uvodnom dijelu knjige *Priča i putovanje, Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr* (1999.) Dean Duda piše o dugotrajnom marginalnom statusu nefikcionalnih pripovjednih žanrova kao što su to dnevnik, autobiografija ili putopis na području

---

²⁷ Usp. Comtesse de la Ferté-Meun, *Lettres sur le Bosphore ou Relation d'un voyage en différentes parties de l'Orient pendant les années 1816-1819*, Domère, Pariz, 1821.

„Prenez Homère, suivez-le dans ses descriptions si poétiques...“

²⁸ Usp. Ivan Pederin, *Povijesna poetika putopisa*, Tiskara „Franjo Kluz“, Omiš, 2009., str. 283.-284.

književnopovijesnih istraživanja. Jedan od razloga tomu je dominantan tip književnopovijesnog diskursa koji pretpostavlja postojanje jasnih razdjelnica kojima se ponajbolje pokazuju književnopovijesne promjene.²⁹ No kako piše Duda u nekoliko je posljednjih desetljeća poraslo zanimanje za rubne književne žanrove. „Nefikcionalni pripovjedni tekstovi, poput dnevnika, autobiografija i memoara, zauzimaju – sudeći prema hijerarhijskim ljestvicama pisaca, čitatelja i proučavatelja-prilično visoko mjesto.“³⁰ Putopis zauzima posebno mjesto unutar komparativnog proučavanja književnosti i to upravo iz razloga što su putopisci jedna vrsta „neosvijestjenih komparatista“ čija se djelatnost odvija u dva smjera, oni istovremeno izvješćuju o stranoj kulturi, njezinoj baštini i književnom životu, i upoznaju stranu kulturu s vlastitom.³¹ Duda definira putopis kao književnu vrstu tematski oblikovanu vjerodostojnim putovanjem subjekta diskursa (putopisca) koji pripovijeda zgrade doživljene na putu, opisuje prostor kojim putuje i mjesta na kojima boravi, iznosi svoja zapažanja o ljudima koje na putu susreće, o njihovim običajima i načinu života i počesto o kulturnim i umjetničkim znamenitostima kraja u koji dolazi. Duda navodi da putopis zbog vjerodostojnosti putničke djelatnosti koja utemeljuje žanr, pripada nefikcionalnim pripovjednim proznim oblicima, te ga treba razlikovati od fikcionalnih tekstova koji sadrže putovanje kao tematsku okosnicu. Pripovijedanje i opisivanje temeljni su putopišćevi izražajni postupci. Pripovijedanjem je obuhvaćena putopisna događajnost (zgrade putnika-pripovjedača), a opisivanjem predmetnost putopisnoga svijeta (ljudi, prostori, građevine, umjetnički predmeti, itd.). U putopis se mogu uključiti različiti oblici izražavanja (znanstvene rasprave, esejistika, pripovijesti, poezija) kojima je funkcija nadogradnja osnovne strukture putovanja. Putopisna se obrada prema dominantnom tipu diskursa, putopišćevoj namjeri može podijeliti na opće kulturnu (turističku, izvještajnu, znanstvenu) i umjetničku (književnu). U središtu književnih putopisa nalazi se subjekt putopisnoga diskursa, njegova moć opažanja i njezino jezično oblikovanje, dok bi putopisi bliži izvještajnom polu predmetnost svijeta stavljali u prvi plan.³² Duda piše kako se proučavanje putopisa uspostavlja mimo imagologije kao istraživanje posebne vrste tekstova, njihove strukture i u njima iskorištenih pripovjednih postupaka.³³ Definirati putopis kao žanr nije nimalo lako, temeljne sastavnice žanra su nepromišljene, zapravo svaki tekst kojemu je tema putovanje pripada putopisnoj književnosti. Problem je u tome što neselektivna primjena ionako blijedih putopisnih putopisnih obilježja i elastičnost žanrovskih granica putopisne književnosti povezuju roman i

---

²⁹ Usp. Dean Duda, *Priča i putovanje, Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str.7.

³⁰ Usp. *Isto*, str. 9.

³¹ Usp. *Isto*, str. 11.

³² Usp. *Isto*, str. 49.

³³ Usp. Dean Duda, str. 17.

putopis, stih i prozu, izmišljeno i vjerodostojno.³⁴ Za razliku od fikcionalnoga pripovjednog teksta narativna se podloga putopisa temelji na nešto drukčijoj događajnoj strukturi. Njegova je događajna struktura vjerodostojna, u njemu ne nailazimo na događajnu gustoću kao što je to odlika fikcionalne proze. Svaka napetost je zapravo pseudonapetost, svaki zaplet pseudozaplet, svaki protuaktant, tobožnji protuaktant. Događajna akcidentalnost karakteristična za putopisni žanr nije moguća u priređenom fikcionalnom tekstu. Svako književno posredovano vjerodostojno putovanje, premda popunjeno fikcionalnim epizodama uroditi će putopisom. Putopis je žanr koji je smješten između činjenične pouzdanosti turističkog vodiča i artifičijelne napetosti fikcionalnog teksta, putopis funkcionira kao pripovjedni žanr.³⁵ U svome djelu Duda putopisni pripovjedni tekst analizira na četiri razine, razmatrajući putopisnu događajnost (odvijanje zgoda), logiku putopisnog zapleta, aktancijalnu strukturu i naposljetku neke značajke putopisnoga posredovanja.

Putopis između romantizma i realizma, putopis realizma i putopis moderne

Izumom parnoga stroja dolazi do znatnih promjena u tehničkim realijama putovanja koje su se odrazile u književnosti, novinstvu, a svakako i u putopisnoj književnosti. Krajem 18. st. se kao nov fenomen pojavljuje turizam. U književnosti počinje idealiziranje sela jer počinje vladati strah da će tehnički napredak izazvati kržljanje mašte. U ovom periodu se javljaju nacionalni stereotipi. Putopis cvjeta, a čitanje postaje sada dodatak putovanju. Putopisi sada daju putniku upute za putovanje i pripremaju ga duševno na doživljaje na tom putovanju, ali se na taj način u putopisu pojavljuje podvojenost između književnog i praktičnog putopisa.³⁶ Značajka putopisa ovog razdoblja je što on postupno napušta autobiografski i ispovjedni karakter, kakav je bio putopis na prijelazu iz 18. u 19. st.³⁷ Ovaj je proces, piše Pederin, sukladan procesu romana u kojemu se autor sve više povlači iz pripovijedanja. Često se javlja i kritika suvremenosti, putopis se sve više približava novinstvu u čemu veliku ulogu igra pismo koje ima više novinski a manje osobni značaj.

Nakon što je središnji doživljaj između srpanjske revolucije i 1848. godine bila demokracija i obračun s feudalizmom, u drugoj polovici stoljeća se u putopisu ističe želja da svijet učini poznatim i shvatljivim.³⁸ Dok putopisi prve polovice 19. stoljeća traže europske nacije u postnapoleonovo doba i zanimaju se kako te nacije funkcioniraju, u ovom razdoblju pojavljuje se u obzoru čitateljskog očekivanja niz novih nacija u Americi kao uzor

---

³⁴ Usp. *Isto*, str. 30.

³⁵ Usp. *Isto*, str. 50.

³⁶ Usp. Ivan Pederin, *Povijesna poetika putopisa*, Tiskara „Franjo Kluz“, Omiš, 2009., str. 306.

³⁷ Usp. *Isto*, str. 346.

³⁸ Usp. *Isto*, str. 347.

suvremenosti i demokracije.³⁹ Putopis sada stoji između novinarstva i historiografije s naglašenim isticanjem povijesne učenosti, no pokazuje i jako nagnuće prema turističkom vodiču u doba industrijalizacije putovanja.⁴⁰ Pederin piše kako je putopis druge polovice 19. stoljeća učinio svijet shvatljivim, ali taj svijet bio je društvo, država sa svojim ustrojem, gospodarstvo, nacionalna kultura, etnije, i to je sve bilo sve manje čovjekova domovina. Pojavljuju se heroizirani likovi istraživača-putopisaca, što odgovara romanu realizma i njegovom životopisno-ispovjednom karakteru.⁴¹ Putopis realizma se orijentira prema kulturnim i socijalnim vrijednostima. U njemu se gubi konzistentno pripovijedanje viđenoga s opisivanjem koje ide usporedno s autorovim putovanjem kako je uobičajeno u 19. st. Ovdje je razvoj putopisa sukladan razvoju romana jer posve gubi fabulu, oslobađa se dužnosti opisa prirode. Želja putopisaca realizma je prikaz kompleksne stvarnosti, egzistencijalnog položaja čovjeka.⁴²

Krajem 19. stoljeća se putopisi sužavaju na prirodu, izlete i botaniku. Dolazi do krize sekularne države u Europi. Europa je postala „tehnologizirano i militarizirano čudovište“. U književnosti se javlja pesimizam i bijeg iz stvarnosti, bijeg u izvaneuropske zemlje. Dok se putopis realizma bavi pitanjem domovine i zavičaja, u putopisu moderne domovina je kulturno područje. Čovjek je slobodan, udaljen od europske svakidašnjice. Putopisci moderne nemaju svijest o potrebi širenja europske civilizacije u izvaneuropske zemlje, nema vjere u preporod europske civilizacije. Novost putopisa moderne je što je u njemu opis kulturnih znamenitosti sveden na minimum. Putopis je u ovome književnopovijesnom razdoblju rod u kojemu umjetnost otkriva svijet i karakter umjetnosti koja je u njemu nastala. Putopisac svijet gleda, ne vidi, s time postaje aktivan promatrač a ne pasivan komentator i registrator.⁴³

1.Odvijanje zgoda (događajnost)

Putopisni tekst podrazumijeva drukčiji tip događajnosti nego što je to slučaj u fikcionalnim tekstovima. Razlog tomu je taj što je putopis ishodišno usmjeren na stvarnost, predmet putopisa je „neposredna, nepriređena i zatečena stvarnost“.⁴⁴ Putopisne zgode nisu priređene artificijelnom logikom novele ili romana. One su plod činjenice nečijega putovanja određenim dijelom svijeta i nastaju na križanju između putnikove osobnosti, njegova pripovjedačkoga umijeća i ponude područja kojim putuje. Događajna gustoća fikcionalnog svijeta zbog nepredvidivosti zgoda u putopisu nije moguća. Iz tog razloga je jedno od glavnih obilježja

---

³⁹ Usp. *Isto*, str. 354.

⁴⁰ Usp. *Isto*, str. 368.-369.

⁴¹ Usp. *Isto*, str. 369.

⁴² Usp. Ivan Pederin, *Povijesna poetika putopisa*, str. 378.

⁴³ Usp. Ivan Pederin, *Hrvatski putopis*, Maveda, Rijeka, 2007., str. 106.-116.

⁴⁴ Usp. Dean Duda, *Priča i putovanje...*, str. 53.

putopisne narativnosti oslabjela događajna struktura. Također je karakteristika putopisa ravnopravnost naracije i deskripcije. Iz toga razloga položaj opisa nije kao u fikcionalnom tekstu funkcionalno podložan većim književnopovijesnim mijenama.⁴⁵

2. Putopisni zaplet

Tri su glavne smjernice putopisnoga zapleta: zatečena stvarnost, nepredvidivost putovanja i karakteristike putnikove osobnosti. U tom se okviru oblikuju putopisna napetost i zaplet koje, u usporedbi s onima u što se stvaraju u fikcionalnome pripovjednom tekstu možemo odrediti kao pseudonapetost ili pseudozaplet. Putopisna napetost nije usmjerena na jedan ili nekoliko glavnih događajnih čvorova, već se zbog akcidentalnosti rasipa tijekom putovanja na niz epizodičnih pseudozapleta. Dakle, za razliku od zapleta u pripovjednome fikcionalnom tekstu, putopisni su pseudozapleti epizodični i posve akcidentalni.⁴⁶

3. Aktancijalna struktura putopisa

Dean Duda primijenio je aktancijalnu shemu na putopisni žanr naslanjajući se na temelje proučavanja pripovjednog teksta Vladimira Proppa (*Morfologija bajke*, 1928.) i Algirdasa Juliena Greimasa (*Sémantique structurale*, 1966.). Svaki je sudionik u odvijanju pripovijedanih zgoda na neki način specijaliziran za obavljanje određene djelatnosti. Svrha njegove djelatnosti i oblik njezina izvršenja određuju se u teoriji pripovijedanja kategorijom aktancijalne uloge. Prema Dudinoj teoriji središnja aktancijalna uloga pripada subjektu putovanja (putniku) koji je dakle osnovni aktant putopisnoga odvijanja zgoda. On na komunikacijskoj razini ima svog pošiljatelja (npr. domoljublje, znatiželja) i primatelja (npr. domovina), a cilj putovanja je objekt (npr. znanje). Na putovanju subjektu pomažu pomoćnici (npr. tekst, vodič, putopis, suputnik, vremenske prilike, carinik, gostioničar) i odmažu suparnici (npr. vremenske prilike, carinik, gostioničar). Posebnost putopisnog žanra je promjenjivost aktancijalnih uloga što je izravno povezano s logikom oslabjele narativne strukture putopisnog teksta kao i činjenica da u odnosu na fikcionalni pripovjedni tekst strelica koja ide od suparnika (tobožnjega protuaktanta) nije usmjerena u pravcu objekta, već prema procesu subjektova stjecanja objekta. Razlog tomu je nepostojanje klasičnoga suparnika koji također želi zadobiti objekt.⁴⁷ U ovoj će se disertaciji po prvi put aktancijalna shema primijeniti na francuski ženski putopisni diskurs jer čitajući djela primarne literature jako brzo se uočava podudarnost kod velike većine putopiskinja, a to je da u aktancijalnoj

---

⁴⁵ Usp. *Isto*, str. 63.

⁴⁶ Usp. *Isto*, str. 68.

⁴⁷ Usp. Dean Duda, *Priča i putovanje, Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 80.*

shemi ulogu suparnika (protuaktanata) preuzimaju lokalno stanovništvo, Arapi, beduini, dok su pomoćnici često putna literatura orijentalističkih pisaca Chateaubrianda i Homera. Tako aktancijalna shema u ovome slučaju služi potvrđivanju orijentalističkog diskursa putopiskinja kao što će se to kasnije detaljnije vidjeti.

4. Žanr kao književnopovijesni problem

Kako pristupiti putopisu kao književnopovijesnom fenomenu? Prvotno bi se moglo istražiti podudarnosti povijesnoga ritma putopisa s oblicima fikcionalne pripovjedne proze. Kako bismo putopisu pristupili s književnopovijesnog stajališta bitno je uzeti sedam komplementarnih odrednica u obzir: obrazloženje (okvir), itinerarij, subjekt putopisnoga diskursa, leksikon, dotematizacija, priča i naslovljenik.

Obrazloženje (okvir)

Cilj ovoga postupka je putopišćeva argumentacija logike vlastitoga diskursa i usmjeravanje procesa čitanja. Obrazloženje najčešće nalazimo u uvodnom dijelu ili na kraju, no dijelovi okvira mogu se pojaviti i na drugim mjestima u tekstu. Duda piše kako su učestalost okvirnih obavijesti i njihova količina izravno povezane s putopišćevom sviješću o vlastitom pripovjedačkom činu i njegovu kontekstu.

Svrha kategorija koje čine književnopovijesnu retoriku putopisa sastoji se u filtriranju temeljnih obavijesti koje usporedbom postaju dijakronijske značajke. Obrazloženje je u tom smislu osobito plodna kategorija, budući da preko metanarativnih obilježja dopuštadijakronijsko razmatranje pomaka u shvaćanju žanra i njegova statusa u književnoj komunikaciji.

Itinerarij

Termin itinerarij u različitim jezicima označava etape putovanja, odnosno slijed različitih postaja putovanja. „U književnopovijesnoj retorici putopisa kategorija itinerarija obuhvaća obavijesti o odabiru i slijedu putničkih postaja, vremenu i načinu putovanja.“⁴⁸ Proučavajući putopis jako je važna informacija kad, kako, zašto i gdje se putuje budući da odabir određenog itinerarija utječe na semantičku strukturu putopisa. Kako piše Duda „Odabir puta

---

⁴⁸ Usp. Dean Duda, *Isto*, str. 101.

legitimacijski je čin, pa hodočašće u Rim ili izlet u Samobor ne mogu biti isto.⁴⁹ Naravno samu frekventnost određenog itinerarija ne možemo isključivo smatrati književnim znakom, već ona također ovisi o razvoju tehničkih realija putovanja, o uvjetima prijevoza.

Subjekt putopisnog diskursa (Putnik, promatrač, pripovjedač)

Posebna karakteristika putopisnog žanra je autodijegeza. U putopisu je autor istovremeno i subjekt putopisnog diskursa. Ako se primjerice neki putopisni diskurs približava izvještajnom polu, onda se putopisac pred ispriповijedanim zgodama i opisanom predmetnošću povlači u drugi plan. Tada se nenametljivost, unatoč putopisnoj autodijegezi, pojavljuje kao nosivo obilježje njegova subjekta. Ukratko, pitanje o subjektu putopisnoga diskursa pojavljuje se kao postupak izravne ili neizravne karakterizacije putnika, promatrača i pripovjedača.⁵⁰

2.1.7. Istraživanja o putopisu u odnosu na temu disertacije

Sve u ovom poglavlju navedeno o putopisu bit će uzeto u obzir pri analizi tekstova francuskih putopisinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji. Budući da je putopis hibridan žanr u kojemu se stvarnost i fikcionalnost isprepliću bitno je pri proučavanju tekstova tu činjenicu imati na umu. Svi putopisi koji su predmet istraživanja spadaju u Brennerovu kategoriju, to jest svi su putopisi francuskih putopisinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji „jezični prikazi autentičnih putovanja.“ Sva su ova djela nastala u razvojnem periodu jačanja subjektivizacije i poetizacije putopisa. Po prvi put će se diskurs francuskih putopisinja po određenom geografskom području usporediti s muškim putopisnim diskursom toga razdoblja. Analizirat će se u kojoj mjeri se putopiskinje rade na poetizaciji i estetizaciji teksta obogaćujući ga legendama, citatima iz djela antičkih i francuskih putopisaca 19. stoljeća. Pri filološkoj analizi tekstova putopisinja uzet će se u obzir široka paleta raznih stilskih sredstava, mijene tema i motiva, lom objektivnog pripovijedanja, isprepletenost subjektivnog i objektivnog pripovjedačkog stila. Postavit će se pitanje u kojoj se mjeri tekstovi putopisinja uklapaju u teoriju Mourgues u odnosu na teme koje u putopisima prevladavaju. Privilegiraju li putopiskinje opis prirode s nešto manjim interesom za zgrade i građevine? Opisuju li putopiskinje na detaljan način sve kulturne osobitosti kraja koji posjećuju: običaje, umjetnost, vjerske rituale, gastronomiju, infrastrukturu, arhitekturu i još preciznije floru i faunu.

---

⁴⁹ Usp. *Isto*

⁵⁰ Usp. Dean Duda, *Priča i putovanje, Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*, str. 111.

Uz pomoć analize deskriptivnih sekvenci u putopisu istražiti će se način na koji putopiskinje obogaćuju putopis i omogućiti će se izdvajanje lingvističkih elemenata poput postupaka karakterizacije (odnosne rečenice, kvalitativni pridjevi, superlativi, hiperbola, itd.) te postupci približavanja (komparacija) koji pomažu u približavanju detalja opisa čineći ga izražajnijim. Također će se uzeti u obzir i ostali lingvistički elementi poput leksika, vizualne percepcije i anegdote. Tekstove francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji ne možemo proučavati bez povijesnog okvira. Budući da je velika većina putopisa nastala u književnopovijesnom razdoblju romantizma disertacija će se u tom kontekstu nasloniti na rad profesora Pederina. Postavlja se pitanje u kojoj mjeri revolucije u Francuskoj utječu na stav putopiskinja. Traže li i one slično kao i putopisci utočište na Orijentu? Da li se u njihovom pismu naziru tragovi razočaranja revolucijom? Jesu li one pristaše obitelji Bourbona i apsolutizma ili se više priklanjaju liberalnim idejama? Istražiti će se značajke putopisa prema profesoru Pederinu. Oslanjaju li se putopiskinje na ranije putopise i djela antičkih pisaca, slabi li kod njih religioznost, jesu li one ponosne što su Francuskinje smatrajući se pripadnicama kulture koja je oslobodila Kristov grob od barbara, žale li one za antikom, dive li se francuske putopiskinje 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji Napoleonu, jesu li obuzete Europom? Dio putopisa koji se ovdje proučavaju spadaju u književnopovijesni period realizma u kojemu je izumom parnoga stroja došlo do znatnih promjena u tehničkim realijama putovanja koje su se odrazile u književnosti, novinstvu, a svakako i u putopisnoj književnosti. Zanima nas da li putopiskinje putuju kao turisti, idealiziraju li one selo u strahu od tehničkog napretka. Napuštaju li putopiskinje postupno autobiografski i ispovjedni karakter približavajući se objektivnom stilu pripovijedanja?

2.2. JUGOZAPADNA AZIJA

Jugozapadna Azija je naziv za područje na jugozapadu azijskog kontinenta. Ovo područje na zapadu graniči sa Sredozemnim i Crvenim morem, na sjeveru Crnim morem, Kavkazom i Kaspijskim morem, na istoku planinama Irana i na jugu Indijskim oceanom. Poluotok Sinaj predstavlja poveznicu Jugozapadne Azije s Afrikom, Dardanelima. Mramorno more i Bospor tvore malu granicu s Europom. Ove države i područja geografski se ubrajaju u Jugozapadnu Aziju:

Armenija, Bahrein, Cipar, Irak, Iran, Izrael, Jemen, Jordan, Katar, Kuvajt, Libanon, Oman, Pojas Gaze, Saudijska Arabija, Sinaj (istočni Egipat), Sirija, Turska, Ujedinjeni Arapski Emirati, Zapadna Obala. Granice Jugozapadne Azije ponekad se proširuju, pa obuhvaćaju i subregije: Anatoliju, Arabiju, Kavkaziju, Levant i Mezopotamiju. U ovoj disertaciji odabrani su putopisi francuskih putopisinja koje su putovale po Jugozapadnoj Aziji u 19. stoljeću. Ovdje Jugozapadnu Aziju sagledamo kao subregiju Azije koja obuhvaća njezin jugozapadni dio. Ovo je čisto geografski pojam, za razliku od Bliskog Istoka koji je nejasno definirana regija.⁵¹ Jugozapadna Azija se djelomično podudara s tradicionalnim europskim nazivima Bliski i Srednji Istok, no ti pojmovi opisuju geografski položaj u odnosu na Europu i eurocentristički su i iz tog razloga ih nećemo koristiti. Zbog mogućnosti obrade većeg broja putopisa uzet ćemo u obzir širu definiciju teritorija Jugozapadne Azije prema kojoj se granice Jugozapadne Azije proširuju na sjevernoafričke zemlje kako bismo mogli i Sinajski poluotok i Egipat uključiti u istraživanje, budući da je Egipat bio obvezna postaja romantičarskih

⁵¹ Usp. Charles Burney, David M. Lang: *Die Bergvölker Vorderasiens. Armenien und Kaukasus (...)*, Zürich, 1973.

putopisaca koji su odlazili na inicijacijska putovanja po Jugozapadnoj Aziji u 19. stoljeću čija će djela također biti uzeta u obzir za komparaciju muško-ženskog kolonijalnog diskursa.

Sam teritorij Jugozapadne Azije odabran je iz nekoliko razloga. Ovo je područje kolijevke najstarijih civilizacija čovječanstva i područje ratova, konflikata, područje koje je aktualno zbog izbjegličke krize u medijima. A u ostalom je to, kako je već prije spomenuto, i područje koje je predstavljalo omiljenu destinaciju francuskih putopisaca kojima je to putovanje ne samo omogućavalo inicijaciju već i potragu za samim sobom. Sastav stanovništva Jugozapadne Azije prilično je složen. Trećinu čine Arapi, a od nearapskog stanovništva najviše ima Turaka i Iranaca. Na sjeverozapadu živi oko 10 milijuna pripadnika kavkaskih naroda (Armenci, Azerbajdžanci i Gruzijci), na istoku su Afganci, a u Levantskom primorju živi oko 5 milijuna Židova. Kurdi (oko 20 milijuna) nemaju vlastitu državu, već su raštrkani u gorovitom Kurdistanu („zemlja Kurda“) na dodiru Turske, Sirije, Iraka i Irana. Za vlastitu državu bore se već desetljećima i palestinski Arapi.

Jugozapadna Azija ishodište je dviju velikih religija, kršćanske i islamske, kojih sljedbenici čine više od 1/3 čovječanstva. Golema je većina stanovništva islamske vjere, dok su pripadnici židovske i kršćanske vjere ograničeni na Izrael, Armeniju i dijelove Cipra, Gruzije i Libanona.⁵²

Jugozapadna Azija je desetljećima politički najtrusnije područje na svijetu. Palestinski problem, arapsko-izraelski sukobi, borba Kurda za vlastitu državu i plodno tlo bujanja terorizma samo su neki od uzročnika kriza koje zaokupljaju pozornost cijeloga svijeta.⁵³

2.3. Putopisi francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji (Inventarni rad)

---

⁵² Usp. *Geografski Atlas Azije*, Monde Neuf, Ljubljana, 2009., str. 45.

⁵³ Usp. *Isto*, str. 45.

Olympe Félicité Audouard (1830.-1890.)

Olympe Félicité Audouard je novinarka i istaknuta predstavница francuskog feminističkog pokreta druge polovice XIX. stoljeća. Nakon napuštanja supruga 1858. putuje s ciljem upoznavanja neeuropskih naroda, njihovih kultura i običaja. 1860. i 1865. godine boravi u Egiptu, 1869. putuje Sjevernom Amerikom, a 1875. i 1880. boravi u Rusiji. Napisala je osam putopisa, od kojih će se u ovoj disertaciji istražiti tri po Jugozapadnoj Aziji i to *Tajne saraja i turskih harema* (*Les Mystères du serail et des harems turcs* (1863.)), *Razotkrivanje tajni Egipta* (*Les Mystères de l'Égypte dévoilés* (1865.)) i *Orijent i tamošnja plemena* (*L'Orient et ses peuplades* (1867.)).

Léonie de Bazelaire (1847.-1926.)

Punim imenom Marie Léonie de Bazelaire de Rupierre, francuska književnica i slikarica 1888. godine u pratnji brata Mauricea, svećenika i sestre Isabelle u grupi hodočasnika brodom putuje preko Italije i Krete u Palestinu i tamo boravi mjesec dana. Jašući konja istražuje Sveta mjesta, zapisuje svoja zapažanja na putu i svoj putopis obogaćuje crtežima. De Bazelaire je bila glavna urednica ženskog časopisa *Chevauchée* (1900.-1903.) u kojemu su objavljivani članci ženskih autorica. Također je poznata po tome što se bori za uspostavljanje profesionalnog identiteta žena. U ovoj doktorskoj disertaciji će se istražiti sljedeći putopisi koji kao predmet imaju zemlje na području Jugozapadne Azije: *Chevauchée en Palestine*, Alfred Mame, 1889., *Mois du Sacré Cœur de Terre Sainte*, Wagner, 1890., *Jérusalem cinq ans après: une fuite en Égypte*, Ed. De l'Assomption, 1893., *Croquis d'Égypte et de Nubie*, 1912.

Cristina Trivulzio di Belgiojoso (1808.-1871.)

O ovoj putopiskinji raspolažemo s dosta biografskih informacija, budući da je Cristina Trivulzio di Belgiojoso bila talijanska plemkinja, autorica i novinarka koja je sudjelovala u talijanskoj borbi za neovisnost. Za vrijeme revolucije bježi u Francusku gdje u periodu između 1830. i 1840. vodi salon u kojemu se među ostalim sastaju talijanski revolucionari (Niccolò Tommaseo, Camillo Cavour), te književnici i pjesnici Victor Hugo, Alfred de Musset, Heinrich Heine. 1849. godine se vraća u domovinu kako bi poduprla Mazzinijevu Rimsku Republiku, no nakon neuspjelog ustanka zajedno sa kćeri bježi prvo na Maltu, zatim u Konstantinopol, u Siriju, Libanon i Palestinu. Osam godina provodi u egzilu u Turskoj. 1856. se vraća u Italiju kako bi sudjelovala u ujedinjenju Italije poduprijevši Camilla Bensa Cavoura. Njezini su članci objavljivani u *Revue des Deux Mondes* i *Le National*. Napisala je

nekoliko eseja (*Essai sur la formation du dogme catholique*, 1842., *Della condizione delle donne e del loro avvenire*, 1866., *Osservazioni sullo stato dell'Italia e del suo avvenire*, 1868., *Sulla moderna politica internazionale*, 1869. napisala je memoare posvećene godinama provedenim u egzilu: *Souvenirs dans l'exil* (1850.)

Cristina Trivulzio di Belgiojoso autorica je dva putopisa po Jugozapadnoj Aziji: *Asie Mineure et Syrie* (1858.) i *Scènes de la vie turque* (1858.)

Madame Chantre (Soc. de géo.).

Jeanne Bellonie (Bella) Chantre (1866.-1952.)

Jeanne Bellonie Chantre supruga je poznatog francuskog erudita, antropologa, naturalista, etnologa i arheologa, Enesta. Supružnici pet mjeseci putuju po ruskoj Armeniji, zatim dva puta po šest mjeseci borave u Turskoj. 1890. kreću iz Marseillea u pravcu Crnog mora, istražuju Araratski masiv. Cilj im je proučavati kavkaske narode, Armence, Tatare, Kurde, Perzijance, Kalmuke. Putopiskinja metodički zapisuje sve što vidi: žene se već jako rano udaju, već u četrnaestoj godini postaju majke; imaju mnogo djece i podčinjene su muškarcima s kojima žive. Ona ovu situaciju ne ističe ni na pozitivan ni na negativan način, zadržavajući neutralan stav. No ipak ističe kako s druge strane žene na selu igraju jako važnu ulogu u domaćinstvu.⁵⁴ Supružnici se bave antropometričkim mjerenjima što je bila moda njihova vremena. Njezin zadatak je mjerenje lica žena. Sigurna u superiornost znanosti i kulture kojoj ona pripada smatra kako su orijentalne žene koje joj ne dozvoljavaju da im mjeri lice

---

⁵⁴ Usp. Françoise Lapeyre, *Le roman des voyageuses françaises (1800-1900)*, Payot, Pariz, 2007., str. 81.-85.

primitivne.⁵⁵ J. de Chantre zanima medicina, njezin suprug pomaže bolesnicima. J. de Chantre piše kako su žene u Turskoj već u tridesetim godinama iscrpljene, lošeg su zdravstvenog stanja zbog preuranjenih vjenčanja i nedostatka higijene. Za vrijeme njihova tri boravka u ruskoj Armeniji, Anatoliji, Kapadokiji supružnici svjedoče strašnim epidemijama kolere.

Autorica je četiri putopisa, od kojih će se u ovoj disertaciji istražiti tri:

A travers l'Arménie russe. Karabagh, vallée de l'Araxe, massif de l'Ararat (1890), *Le Tour du Monde*, 1891., I., str.369.-416.; II, str.225.-288.;1892., I, str.177.-224.;1892.,II, str.161.-192.; réédition Paris Hachette, 1893., *En Asie Mineure. Souvenirs de Voyage en Capadoce* (1893.-1894.), *Le Tour du Monde*, 1896., II., str. 409.-480., *En Asie Mineure. Cilicie*, *Le Tour du Monde*, 1898., I, str. 145.-180. i *Sur les routes de Tunisie*, *Le Tour du Monde*, 1908., II., str. 481.-504; 1909., II., str. 493.-516.

Médailon, représentant Blanche Lee Childe, exécuté par son père, le sculpteur Henri de Triqueti

Blanche Lee Childe (1837.-1886.)

Prijateljica Pierrea Lotija, nećakinja generala Leea, 1882. i 1883. godine iz zdravstvenih razloga boravi u sjevernoj Africi, u Egiptu. Blanche Lee Childe kćer je velikoga kipara, baruna Henrija de Triquetija, autora brončanih vratnica crkve Madeleine u Parizu. S obzirom na tadašnje zakone u Francuskoj Blanche se ne može razvesti. Nakon što se zaljubila u prijatelja Mériméea Edwarda Lee Childea, njih dvoje bježe živjeti u izvanbračnoj zajednici i

---

⁵⁵ Usp. *Isto*, str. 83.

nakon smrti Blanchinog supruga 1868. se vjenčaju.⁵⁶ Blanche Lee Childe na putovanje odlazi u pratnji jednog od prvih francuskih turističkih vodiča le guide Joanne (vodič koji se počinje izdavati paralelno s razvojem željeznice i turizma). Ona putuje u doba kad se turizam razvio kao jedan vid osvajačkog rata na čelu s generalom Thomasom Cookom s grupama turista, logistikom vlakova, brodova, hotela, Englezi imajući u ruci vodič Murray, Nijemci Baedekera, Francuzi Joanne. Smisao vodiča je olakšati putnicima putovanje, no Blanche Lee Childe često se žali na željezničke postaje koje uopće ne postoje u stvarnosti. Tako vodiči o sjevernoj Africi više sadrže informacije o antici i arheološkim blagima što utječe na putopiskinje koje smatraju kako je Tunis više pod rimskim nego li pod arapskim utjecajem.⁵⁷ Autorica je četiri putopisa:

Impressions de voyage. Alexandrie, Le Caire, La Revue des Deux Mondes, 1882., str. 303.-342., Impressions de voyage. La Haute-Égypte, La Revue des Deux Mondes, 1882., t. 52., str. 875.-913., Un hiver au Caire. Journal de voyage en Égypte, Paris, C. Lévy, 1883., En Tunisie. Souvenirs de voyage, La Revue des Deux Mondes, 1884., str. 830.-867.

Louise Colet (1810.-1876.)

Louise Révoli de Servannes rođena je u Provansi (Aix-en-Provence) i s ciljem bijega iz provincijalne sredine se u mladosti udaje za akademskog glazbenika Hippolytea Coleta s kojim odlazi živjeti u Pariz. Ova je pjesnikinja i spisateljica poznata po nemirnom životu i brojnim aferama. Bila je prijateljica pjesnika Alfreda de Musseta, Alfreda de Vignya i Gustavea Flauberta. U studenom 1869. pozvana je na inauguraciju Sueskog kanala. Napisala je putopis o svome putovanju po Kairu i Gornjem Egiptu. Njezin putopis predstavlja kronološki slijed događaja i doživljaja s putovanja. Louisin opis je s jedne strane prožet

---

⁵⁶ Usp. Françoise Lapeyre, *Le roman des voyageuses françaises (1800-1900)*, str. 219.-220.

⁵⁷ Usp. Françoise Lapeyre, *Le roman des voyageuses françaises (1800-1900)*, str. 220.

oduševljenjem s obzirom na orijentalističku modu njezina doba ali i razočaranjem osobe koja je pozvana kao gost i o kojoj se nitko ne brine. Žali se na loše hotele, loše kabine, prljavštinu i neudobnost, na lošeg prevoditelja (dragomana) u doba kada putovanje u velikoj mjeri ovisi o kvaliteti prevoditelja.

Autorica je samo jednog putopisa

Les pays lumineux. Voyage en Orient, Paris, Dentu, 1879.

Cornélie Delort (slika nepoznata)

Cornélie Delort (oko 1800.-1900.) je putopiskinja hodočasnica koja 1859. godine putuje u Svetu zemlju. O njoj ne raspolažemo gotovo nikakvim biografskim podacima kao što je to čest slučaj jer se autorice 19. stoljeća često boje legitimirati kao spisateljice i u uvodima svojih putopisa se često ograđuju od sadržaja o kojemu su već pisali „veliki stručnjaci“.⁵⁸ Znanstvenica Françoise Lapeyre navodi kako je Delort kćer generala Carstva koja je život posvetila katoličkoj vjeri.⁵⁹ Autorica je putopisa *Une Française à Jérusalem* (*Francuskinja u Jeruzalemu*), Auch, Imprimerie F. Foix, 1861.⁶⁰ U uvodnom djelu piše kako je njezino djelo posvećeno sestri Gélas, časnoj majci u Bejrutu, a namijenjeno je francuskoj domovini kako bi ljude u domovini potakla na putovanje u Svetu zemlju.

Baronne Marie Caroline Durand de Fontmagne (?-1907.)

---

⁵⁸ Usp. Françoise Lapeyre, *Le roman des voyageuses françaises (1800-1900)*, Payot, Pariz, 2007., str. 129.

⁵⁹ Usp. <https://leromandesvoyageuses.fr/v2/voyageuse.php?id=18&type=&lettre=D>

⁶⁰ Usp. Cornélie Delort, *Une Française à Jérusalem*, Auch, Imprimerie F. Foix, 1861

Barunica Marie Caroline Durand de Fontmagne rođena je u velikoj obitelji Melfort de Drummond. U mladosti putuje u Istanbul gdje boravi kod rođaka, veleposlanika Napoleona III. Nakon što je ostala udovica bavi se skladanjem opera i partitura za klavir.⁶¹ Ova je putopisinja ujedno i putopisinja svjedokinja ropstva autorica djela:

Un séjour à l'ambassade de France à Constantinople sous le Second Empire, Plon-Nourrit, Pariz, 1902.

Marie Durand de Fontmagne 22 mjeseca provodi u Istanbulu dajući u svome putopisu svakako do znanja činjenicu kako je lijepo putovati kao član diplomatske misije, odlaziti na mondene gala večere, posjećivati spomenike, doživljavajući isključivo luksuz.

Lucie Félix-Faure Goyau (1866.-1913.)

Lucie Félix-Faure Goyau je prijateljica Marcela Prousta. Aktivno sudjeluje u intelektualnim društvenim aktivnostima u Francuskoj. U dobi od samo dvadeset godina prati oca, budućeg predsjednika Francuske Republike na službena putovanja, 1885. u Svetu zemlju, 1886. u sjevernu Afriku, 1894. u Egipat. Budući da u to doba Francuska ima velik politički utjecaj u zemljama na području Jugozapadne Azije njezino putovanje je diplomatsko putovanje koje joj omogućava pristup luksuzu, mondenom životu i susret s ljudima bogatijeg društvenog sloja. 1886. Lucie Félix-Faure Goyau vladinom karavanom putuje po Sjevernoj Africi. U pratnji ministara i njihovih supruga odlazi na inauguraciju jedne škole i željezničke pruge. Njezino putovanje karakterizira modernost, jednostavnost i najveći komfor. Lucie posjećuje

---

⁶¹ Usp. <https://leromandesvoyageuses.fr/v2/voyageuse.php?id=21&type=&lettre=D>

spomenike, muzeje, egzotična mjesta, konjičke utrke, posjećuje kuće bogatih begova gdje upoznaje njihove supruge.

Napisala je dva putopisa:

Une excursion en Afrique, Bachet, Pariz, 1888. i *Méditerranée. L'Égypte, la Terre sainte, l'Italie*, izdavač nepoznat, Pariz, 1896.

Clara Filleul de Pétigny (1822.-?)

Clara Filleul de Pétigny je francuska slikarica i spisateljica. Prati svog profesora slikarstva u Čile gdje je sudjelovala u obrazovanju i stvaranju novih generacija putnika-slikara. Deset godina kasnije, po povratku u Francusku, objavljuje brojne dječje knjige i putopise o svojim putovanjima po Švicarskoj, hodočašću u Palestinu i putovanju po Alžiru.⁶²

Autorica je tri putopisa:

L'Algérie, R. Pornin, Tours, 1846., *L'Égypte*, Thibaud-Landriot, Clermont-Ferrand, 1851., *La Palestine ou Une visite aux Lieux saints*, Mégard, Rouen, 1866. Clara Filleul de Pétigny 1840. godine putuje u Jeruzalem, u doba kad hodočašće još uvijek više liči na ekspediciju: jedrenjaci, konjske zaprege, pratnja, izleti pješice, smještaj pod šatorom ili u samostanima. Claru Filleul de Pétigny smeta bijedno stanovništvo koje mjestima daje tužnu atmosferu. Tako piše za Jaffu, iz daleka jako lijep grad, iz bliza tužan i odvratn grad.

---

⁶² <https://leromandesvoyageuses.fr/v2/voyageuse.php?id=25&type=&lettre=F>

Valérie Boissier comtesse de Gasparin (1813.-1894.)

O ovoj putopiskinji ne raspolažemo mnogim biografskim podacima što ukazuje na činjenicu da žene u 19. stoljeću još uvijek osjećaju da nemaju pravo biti autorice. A možda je i sasvim suprotno, ne žele pisati o svojim muževima s kojima putuju kako bi se pišući u prvom licu jednine prikazale kao samostalne pustolovke.⁶³ De Gasparin je putovala zajedno sa suprugom, protestantskim humanistom koji je sudjelovao u pokretu za ukidanje ropstva. Dva puta je putovala na Orijent, 1848. i 1863. Napisala je oko osamdesetak djela na temu vjere i društvenih znanosti, poglavito se suprostavljala razvodu, bila je suosnivačica Crvenog križa, borila se za ukidanje ropstva. Autorica je dva putopisa:

Journal d'un voyage au Levant, Ducloux, Pariz, 1850. i *A Constantinople*, C. Lévy, Pariz, 1877.

---

⁶³ Usp. Françoise Lapeyre, *Le roman des voyageuses françaises*, str. 130.

Adèle Hommaire de Hell (1819.-1883.)

Louise Adèle Hommaire de Hell (rođena Hériot) francuska je spisateljica i putopisateljica, članica francuskog geografskog društva. Rano je izgubila obitelj i odrasla je u katoličkom domu Saint Étienne. 1834. udaje se za inženjera geologije Xaviera Hommairea kojeg prati zajedno sa troje sinova na njegovim putovanjima po Aziji i po Rusiji u službi francuske vlade. Nakon smrti Xaviera ona nastavlja njegova znanstvena istraživanja.⁶⁴

Autorica je tri putopisa po Jugozapadnoj Aziji: *Rêveries d'un voyageur. Orient, Russie, Moldavie*, Amyot, Pariz, 1846., *A travers le monde. La vie orientale, la vie créole*, Didier, Pariz, 1870. i *De Constantinople à Trieste*, Martinet, Pariz, 1875. Hommaire de Hell spada u kategoriju putopisateljica, supruga znanstvenika. U 19. stoljeću u francuskome društvu muškarci znanstvenici pomažu suprugama da se afirmiraju i znanstveno napreduju. Za razliku od žena koje putuju u diplomatskoj službi supruge znanstvenika putuju daleko od naseljenih mjesta, daleko od civilizacije.⁶⁵

---

⁶⁴ Usp. <https://leromandesvoyageuses.fr/v2/voyageuse.php?id=34&type=&lettre=H>

⁶⁵ Usp. Françoise Lapeyre, *Le roman des voyageuses françaises (1800-1900)*, PAYOT, 2007., str. 77.

S petnaest godina se udaje za inženjera, specijalista za geološka i rudarska istraživanja. S osamnaest godina, nakon što je rodila prvo dijete prati supruga u Konstantinopol. S dvadeset godina putuje Ukrajinom i Krimom. S dvadeset i tri godine napušta obale Kaspijskoga mora i Kavkaz kako bi se vratila sa bolesnim suprugom u Francusku. Supružnici s djecom ponovno odlaze u Tursku. Gospođa de Hell se razlikuje od ostalih francuskih putopiskinja time što na putovanja kreće s malom djecom. Xavier 1848. zajedno s prijateljem, orijentalističkim slikarom kreće u Perziju gdje umire. Nakon smrti supruga Adele se vraća u Pariz gdje piše članke, pjesme, razna djela. Objavljuje bilješke pokojnoga supruga. Njezini radovi, pogotovo radovi o Perziji joj otvaraju vrata francuskog geografskog društva. Kvaliteta njezinih putopisa je njezina velikodušnost, mirnoća, živost promatrača.⁶⁶

Comtesse de la Ferté-Meun (?-?) (slika nepoznata)

Kontesa de la Ferté-Meun (oko 1800.-1900.) o kojoj ne raspolažemo gotovo nikakvim biografskim podacima napisala je jedan od najstarijih putopisa 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji *Lettres sur le Bosphore ou Relation d'un voyage en différentes parties de l'Orient pendant les années 1816-1819* (*Pisma o Bosporu ili Putovanje u različite dijelove Orijenta od 1816.-1819.*)⁶⁷ koji pripada književno-povijesnom razdoblju romantizma. Sastoji se od zbirke pisama koja su bila namijenjena obitelji u Francuskoj. Ova je putopiskinja plemkinja, kontesa, koja putuje u Istanbul u posjet kćeri i zetu, grofu de Rivière koji je francuski veleposlanik u Istanbulu što joj omogućuje upoznati mondene život kozmopolitske elite koja je nastanjena u Peri, raskošnom kvartu, kvartu veleposlanstava, banaka i međunarodne trgovine.⁶⁸

Mme Le Ray (?-?) (slika nepoznata)

---

⁶⁶ Usp. *Isto*, str. 78.

⁶⁷ Usp. Comtesse de la Ferté-Meun, *Lettres sur le Bosphore ou Relation d'un voyage en différentes parties de l'Orient pendant les années 1816-1819*, Paris, Domère, 1821.

⁶⁸ Usp. Françoise Lapayre, *Le roman des voyageuses françaises (1800-1900)*, Bibliothèque Payot, Pariz, 2007., str. 174.

O ovoj putopiskinji ne raspolažemo gotovo nikakvim biografskim podacima što ne začuđuje budući da su žene spisateljice u 19. stoljeću jako skromne jer je u patrijarhalnom društvu toga doba i dalje prisutna ideja o tome da pisanje nije posao za ženu⁶⁹ 1885. odlazi na vjersko i turističko putovanje u Siriju gdje sama provodi četiri mjeseca u pustinji⁷⁰ Napisala je dva putopisa: *Voyage aux ruines de Palmyre*, Imprimerie générale, Lyon, 1885. i *Sixième voyage en Orient*, Imprimerie Vite et Perrussel, Lyon, 1885.

Louise Marquette (?-?) (slika nepoznata)

O ovoj putopiskinji također nema biografskih podataka. Jedino što je poznato da Louise Marquette oko 1890. godine putuje na hodočašće u Svetu zemlju. O svome podvigu napisala je putopis:

A travers la Syrie, Souvenirs de voyage, Desclée, de Bouwer et Cie, Lille, 1892.

Madame J. Motais-Avril (?-?) (slika nepoznata)

Također ni ova putopiskinja u svome putopisu ne odaje biografske informacije. Gospođa Motais –Avril je hodočasnica koja 1893. godine hodočasti u Svetu zemlju. O njoj prema dosadašnjim spoznajama ne raspolažemo nikakvim biografskim podacima.⁷¹

Autorica je putopisa:

Pèlerinage (1893-1894). Jérusalem et ses merveilles, Imprimerie de Lachèse, Angers, 1895.

Marie Rattazzi (1834.-1902.)

---

⁶⁹ Usp. Françoise Lapeyre, *Isto*, str. 129.-131.

⁷⁰ Usp. <https://leromandesvoyageuses.fr/v2/voyageuse.php?id=41&type=&lettre=L>

⁷¹ Usp. <https://leromandesvoyageuses.fr/v2/voyageuse.php?id=51&type=&lettre=M>

Marie-Laetitia Bonaparte-Wyse (1831.-1902.) francuska je plemkinja (Bourbon), književnica, pjesnikinja i novinarka. Ona je kćer princeze Laetitie Bonaparte. U Parizu je imala svoj salon u koji su dolazili ugledni pjesnici toga doba, među ostalim Victor Hugo, Gérard de Nerval, Saint-Beuve, Alexandre Dumas, Georges Sand. 1854. osnovala je prvo kazalište u Aix-les-Bains gdje se igraju kazališne predstave Dumasa, Marivauxa i Musseta.

Autorica je mnogih djela, jednog putopisa po Jugozapadnoj Aziji:

Marie-Letizia de Rute. Lettres d'une voyageuse. Vienne, Budapest, Constantinople, Alcan, Pariz, 1897.

Juliette Robert de Robersart (1824.-1900.) (slika nepoznata)

Juliette de Robersart belgijska je spisateljica francuskog govornog izričaja. Autorica je tri putopisa, od kojih dva imaju kao temu putovanje po Jugozapadnoj Aziji:

Orient. Égypte – Journal de voyage, Victor Palmé, Pariz, 1867., ponovno izdano pod naslovom *Les aventures d'une comtesse en Égypte-Décembre 1863 à mars 1864, Éditions Labor, 2005.*

Orient. Syrie-Journal de voyage, Challamel aîné, Pariz, 1867.

Gđica de Vare, pod pseudonimom Charles Auberive (slika nepoznata)

O ovoj putopiskinje ne raspoložemo gotovo nikakvim biografskim podacima. Gospođica de Vare 1858. godine odlazi u Svetu zemlju s ciljem „sastavljanja preciznog izvještaja o vjerskom stanju zemlje.“⁷² Putopis *Voyage au mont Liban*, Sarlit, Paris, 1861. objavljuje pod muškim pseudonimom što ukazuje na tadašnje stanje društva u kojemu žene još nisu izborile poziciju spisateljica.

Suzanne Monnier Voilquin (1801.-1877.)

Suzanne Voilquin, francuska novinarka i spisateljica, poznata je kao izdavač prvog feminističkog lista radne klase *Tribune des femmes* (1832.-1834.), Slijedeći pokret Saint-Simonizma odlazi u Egipat koji je zahvaćen kugom i pomaže francuskom liječniku. Nakon povratka u Francusku polaže ispit za primalje, a zbog neuspjelog pokušaja osnivanja Udruge za pomoć mladim majkama odlazi 1836. u Sankt Petersburg, gdje u teškim uvjetima boravi do 1846. Bila je aktivna u revolucionarnim zbivanjima 1848. Objavila je memoare *Souvenirs d'une fille du peuple. La saint-simonienne en Égypte*. 1834.-1836. (1866.), *Mémoires d'une saint-simonienne en Russie* (1879.). U radu ću istražiti djelo *Souvenirs d'une fille du peuple. La saint-simonienne en Égypte*. 1834.-1836. (1866.)

2.4. Dosadašnja istraživanja

---

⁷² Mlle de Vare, *Voyage au mont Liban*, Sarlit, Pariz, str.1.

Krajem 19. stoljeća se u anglo-saksonskoj kritici po prvi put pojavljuje interes za izdavanjem putopisa koji potječu iz viktorijanskog doba. U rodnim je studijama od 1992. godine prisutna tendencija posvećivanja pažnje putopisima čiji su autori žene. Maria Frawley (*A wider range: Travel writing by women in Victorian England*, 1994.) istraživala je kako je putopis nekim ženama omogućio uspostaviti profesionalni identitet objavljujući specijalizirane tekstove na područjima kao što su to povijest, umjetnost, etnografija, orijentalizam, ili sociologija, jer je javnost bolje prihvatila pismo žene u obliku putopisa nego u onim „znanstvenim“ disciplinama. Elizabeth A. Bohls (*Women travel writers and the language of aesthetics*, 1995.) pokazuje kako je nekolicina žena usvojilo estetički diskurs u putopisima. Ali kada žena pokuša usvojiti estetički pogled, onda postaje očigledno kako je položaj subjekta određen rodom, socijalnom klasom i rasom. Bohls također nagovješta kako estetički diskurs nekada može biti povezan s imperijalističkim diskursom. Ženski kolonijalni diskurs ne predstavlja uvijek iste karakteristike kao onaj muških spisatelja, no međutim njihovi tekstovi također sudjeluju u dominantnoj kolonijalnoj ideologiji. Uza sve to putopisi putnica dokazuju kako taj diskurs nije homogen: ovdje je bitna studija o ulozi žene.

Do sada postoji relativno oskudan broj istraživanja o putopisima francuskih i frankofonih putnica. U drugoj polovici 19. stoljeća možemo uočiti pojavu interesa za putopise francuskih putnica, i 1866. godine objavljena je prva knjiga posvećena toj temi: *Les illustres voyageuses* autora Richarda Cortamberta. On daje kronološki popis dvadeset putnica (pola njih su Francuskinje ili frankofone autorice) počevši od Srednjeg vijeka do suvremenog doba. Informacije koje sadrži ovaj svezak svode se uglavnom na biografske podatke i velika pažnja je posvećena važnim događajima koji su se dogodili na putovanjima.

Les Illustres voyageuses ostaje prvijenac, jer pogotovo krajem stoljeća raste interes za informacijama vezano za putnice. No međutim kao što ćemo to i vidjeti dominantna ideologija o putnici promijeniti će se netom prije izbijanja Prvog svjetskog rata.

Dvije knjige posvećene putnicama objavljena su krajem stoljeća. Ona autorice Amélie Chevalier (*Les voyageuses au XIXe siècle*, Tours, Alfred Mame et fils, 1888.) i Marie Dronsart (*Les grandes voyageuses*, Paris, Hachette, 1894.). Čitajući njihova djela jasno se

razaznaje briga putopiskinja da ne povrijede čitateljstvo. Osjeća se kako žene odabiru teme koje ne šokiraju, koje više predstavljaju modele preživljavanja nego modele loma budući da putopiskinje 19. stoljeća osjećaju da društvo još treba vremena da prihvati činjenicu da su i žene autorice. Proslovi i posvete njihovih putopisa predstavljaju prave izjave skromnosti.⁷³ Tako su putopisi žena koje odlaze na put u pratnji supruga privilegirani u tim zbirkama. Sedam od devet francuskih putnica koje je Dronsart navela putuju udvoje, dok Chevalier ne navodi nijednu Francuskinju koja se usudila napustiti Francusku bez muške pratnje.

Sa svoje strane pak Gaston Bonfont u svom djelu *Les héroïnes du travail* (Paris, Librairie d'éducation de la jeunesse, 1906.), također odabire tri putopiskinje, koje su putovale u pratnji supruga. I dok kritika s kraja stoljeća privilegira putnicu u pratnji supruga, sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća s razvojem pokreta za prava žena u središte zanimanja dolaze samostalne putnice. Od 1968. objavljeno je nekoliko biografija putopiskinja, a poseban se interes javlja za *Isabelle Eberhardt*. Godine 1987. *Christel Mouchard* objavljuje djelo *Aventurières en crinoline* u kojem bez biografskih podataka navodi engleske, američke, njemačke i nizozemske putnice. Tek *Bénédicte Monicat* objavljuje 1996. godine opširniji rad o francuskim putopiskinjama 19. stoljeća pod naslovom *Itinéraires de l'écriture au féminin: voyageuses du 19ème siècle*. Baveći se ulogom žena u književnosti 19. stoljeća istražuje utjecaj destinacija na putopis, ekstremne figure drugosti, odnos putnica i kolonijalnih diskursa. No međutim rad Monicat prvenstveno je studija o percepciji položaja u društvu putopiskinja koje su svjesne činjenice da pišući o svojim podvizima prelaze ideološke granice koje je postavilo društvo 19. stoljeća. Ova disertacija će se nadovezati na rad Monicat i proširiti ga djelima dosad neistraženih francuskih putopiskinja po Jugozapadnoj Aziji te također u odnosu na kolonijalni diskurs na način da će dosadašnje spoznaje obogatiti suvremenim teorijskim korpusom sa područja anglofone i frankofone postkolonijalne kritike.

Profesor na odjelu za književnost i komunikacije u Québecu i stručnjak za putopis i predodžbe Drugosti *Pierre Rajotte* (*Aux frontières du littéraire-récits des voyageurs canadiens-français au XIXème siècle*, 2006.) krajem 20. stoljeća proširuje istraživanje na područje Québeca uključujući i francuske Kanadanke koje su putovale u 19. stoljeću. U ovom

---

⁷³ Françoise Lapeyre, *Le roman des voyageuses françaises (1800-1900)*, Payot, Pariz, 2007., str. 130.

doktorskom radu će se proširiti Rajotteov rad uz pomoć primjene suvremene teorije imagologije.

Francuska književna kritika 20. i 21. stoljeća

Profesorica francuskih i ženskih studija u Sjedinjenim Američkim Državama Bénédicte Monicat napisala je dva djela koja se bave ženskim spisateljicama 19. stoljeća. Njezin članak *Pour une bibliographie des récits de voyage au féminin (XIXème siècle)* (1992.) daje nam jedan od najboljih pregleda francuskih ženskih spisateljica na Orijent. U djelu *Itinéraires de l'écriture au féminin. Voyageuses du 19ème siècle*, (1996.) Monicat se među ostalim bavi problematikom ženskog putopisnog diskursa. Putovanja u zemlje Orijenta navodi u poglavljima posvećenim muslimanskim zemljama, kratko opisujući stav žena prema kolonizaciji i prema orijentalnim ženama na primjeru nekolicine francuskih putopiskinja. Budući da je djelo Monicat prvijenac na području francuske ženske putopisne literature glavni cilj njezina rada je dati pregled većeg broja francuskih putopiskinja koje putuju po svijetu, a ne samo iznimke, žene pustolovke, i na taj način popuniti bibliografske praznine na tome području. Ona ponajviše ističe žensko pismo i putopiskinju koja predstavlja potlačenu ženu koja se pišući o ženi druge kulture emancipira i postaje tlačiteljica. Novina ove disertacije u odnosu na Monicat je što će se njezino istraživanje proširiti u odnosu na korpus (u fokusu su samo putopiskinje koje putuju po Jugozapadnoj Aziji, te putopiskinje koje Monicat nije istražila) i u odnosu na suvremenu postkolonijalnu teoriju.

Nakon prvijenca autorice Bénédicte Monicat *Itinéraires de l'écriture au féminin* su se studije o putopiskinjama počele umnožavati s ciljem ispitivanja njihove moguće posebnosti. Naime, postavljalo se na primjer pitanje da li su Europljanke 19. stoljeća koje su putovale na Orijent putovale s posebnim pogledom na njega i jesu li umakle diskursu kojeg je Edward Said (*Orientalism*, 1978.) nazvao orijentalističkim. Doprinos ove disertacije je u tome što proširuje i obogaćuje dosadašnja istraživanja o imperijalističkom diskursu putopiskinja

otkrivajući čitateljstvu dosad javnosti nepoznate putopiskinje i njihova djela, u kojima će se kronološki promatrati razvoj orijentalističke misli putopiskinja od početka do kraja stoljeća, po prvi put se naslanjajući na misli postkolonijalnih teoretičara Homi K. Bhabhe, Gayatri Chakravorty Spivak, te trojice glavnih predstavnika francuske postkolonijalne misli Frantz Fanon, Aimé Césaire i Albert Memmi. Jedno suvremeno djelo (Frank Estelmann, Sarga Moussa, Friedrich Wolfzettel (dir.), *Voyageuses européennes au XIXème siècle. Identités, genres, codes*, Paris, Presses Universitaires de Paris Sorbonne, 2012.) pokazuje kako postoje dva suprotstavljena stajališta kritike: s jedne strane ona struja koja smatra kako se europske žene, koje potječu iz zemalja u kojima se još uvijek smatraju manje vrijednima, na svojim putovanjima bune prisvajajući dominantni „muški“ i eurocentrični diskurs; s druge strane suprotna struja koja smatra kako putnice proizlazeći iz imperijalističkog konteksta njihovog doba, reproduciraju, pogotovo u pogledu orijentalnih žena, hijerarhijski i eurocentrični diskurs. Znanstveni doprinos ove disertacije je u tome što će se orijentalistički diskurs putopiskinja po prvi put promatrati kroz teme iz korpusa putopisa po određenom geografskom prostoru koje dosad nisu istraživani, te će istraživanje također obuhvatiti i dosad javnosti nepoznate putopiskinje i njihova djela.

Renée Champion u svojoj doktorskoj disertaciji *Représentations des femmes dans les récits de voyageuses d'expression française en Orient au XIXème siècle* (2002.) na korpusu od pedesetak putopiskinja na Srednji Istok i u sjevernu Afriku proučava različite načine na koje putnice francuskog govornog izričaja druge polovice 19. stoljeća predstavljaju sebe i Drugo, „orijentalnu ženu“. Rad Champion se naslanja na suvremene kritičarke ženske putopisne književnosti Billie Melman, Saru Mills i Bénédicte Monicat pokušavajući istražiti mogućnost postojanja isključivo ženskog pisma i pogleda. Novina ovog doktorskog rada je u tome što se ne zadržava isključivo na načinima kako putopiskinje predstavljaju sebe i „orijentalnu ženu“,

već se tema Champion proširuje jer se istraživanje ne odnosi isključivo na prikaz „orijentalne žene“, već i orijentalne obitelji, društva Jugozapadne Azije (dok se Champion fokusira na Srednji Istok i sjevernu Afriku). U svome članku *Trois «voyageuses en Orient», Les précurseuses francophones, ITINERANCES FEMININES* (2008.) Champion radi na tome da pokaže u kojoj se mjeri putopisi putopiskinja mogu smatrati izvan ili alternativnim slavnoj tezi „orijentalizma“ predloženoj od strane Edwarda Saïda. Ovaj doktorski rad u odnosu na Champion iako kao teorijsko polazište ima Saïdov *Orijentalizam* nema kao cilj ukazati na to koliko se putopiskinje mogu svrstati u orijentalističku struju ili ne, već je cilj kronološka

usporedba orijentalizma dosad javnosti nepoznatih francuskih putopisinja po određenom geografskom prostoru.

Doktorica lingvistike Françoise Lapayre čije polje istraživanja predstavlja roman francuskih spisateljica 19. stoljeća autorica je djela *Le roman des voyageuses françaises (1800-1900)* (2007./2016.). Svoje je djelo autorica posvetila proučavanju motiva putovanja, različitim osobnostima putopisinja, njihovoj slici „Drugoga“, uvjetima putovanja, njihovim ulogama na putu, navodeći među ostalim 17 putopisinja koje su putovale na Bliski Istok koje su relevantne za korpus ovog rada. Djelo iste autorice *Quand les voyageuses découvraient l'esclavage* (2011.) daje nam uvid u stav putopisinja koje su bile konfrontirane s realnostima ropstva na Orijentu, u Africi, Americi i u Rusiji (negacija, prilagodba, odobravanje ili osuda).

Djelo Françoise Lapeyre samo se površno bavi analizom putopisa francuskih putopisinja i daje prikaz putopisinja, njihovog života, samo usputno spominjući njihova djela. U ovoj će se disertaciji detaljnije proučiti i prikazati stavovi francuskih putopisinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji u odnosu na određeni teorijski korpus po određenom geografskom prostoru.

Alexandra Lapierre i Christel Mouchard su u koautorstvu napisale knjigu *Elles ont conquis le monde, Les grandes aventurières 1850-1950* (2007.). Autorice se bave pitanjem zašto i na koji način žene u navedenom razdoblju putuju. Navode samo jednu za korpus ovog rada relevantnu putopisjinju koja je putovala na Bliski Istok, Jane Dieulafoy, samo uz rub navodeći njezinu zadivljenost Orijentom. Knjiga Lapierre i Mouchard je samo pregledno djelo koje javnosti predstavlja neke od najslavnijih putopisinja no njihovome djelu nedostaje teorijski okvir. Novina u odnosu na rad ovih dvaju autorica je u tome što se ovaj doktorski rad bavi putopisima javnosti nepoznatih putnica koje su putovale po određenom geografskom

prostoru kako bi se njihov stav u odnosu na teme koje žene zaokupljaju mogao usporediti međusobno i u odnosu s teorijskim korpusom suvremene postkolonijalne kritike.

Postkolonijalna kritika

Billie Melman, profesorica povijesti i direktorica *School of Historical Studies* na Sveučilištu u Tel Avivu, stručnjakinja na području roda, ženskog putopisnog diskursa i orijentalizma, napisala je značajna djela koja spadaju u domenu postkolonijalne kritike. Njezino djelo *Women's Orients: English Women and the Middle East, Sexuality, Religion and Work* (Macmillan 1992/1995) i članak *Orientations historiographiques*, *Clio, Histoire, femmes et sociétés* (En ligne), 28/2008, 28/2008, 159.-184. djelomično obuhvaća tematiku ovoga doktorskoga rada u odnosu na ženski putopisni diskurs, 19. stoljeće i postkolonijalnu kritiku.

No Melman se uglavnom bavi globalnim i površnim predstavljanjem anglofonih putopisa čiji su autori žene, one frankofone samo usputno spominje, te se ne bavi glavninom putopisinja koje se u ovome radu navode u odnosu na Jugozapadnu Aziju i u odnosu na postkolonijalnu teoriju.

Djelo Sare Mills, *Discourses of Difference: An Analysis of Women's Travel Writing and Colonialism* (1991.) koje pripada postkolonijalnoj kritici daje nam uvid u međusobni utjecaj kolonijalizma i roda. Njezin rad se poglavito temelji na feminističkoj teoriji koja nam u ovoj disertaciji nije u primarnom fokusu, te također ne obrađuje korpus francuskih putopisinja koje su putovale po Jugozapadnoj Aziji

Isabelle Ernot se u svome članku *Voyageuses occidentales et impérialisme: l'Orient à la croisée des représentations (19ème siècle)* (2011.) naslanja na desetak putopisa Francuskinja koje su putovale u muslimanske zemlje u drugoj polovici 19. stoljeća. Cilj članka je ukazati na ulogu Zapadne žene u izgradnji diskursa koji prati kolonizaciju i sudjeluje u definiciji socijalne hijerarhije. U njezinom članku samo površno spominje Lucie Félix-Faure, Louise Colet, Suzanne Voilquin, Cristinu Trivulzio di Belgiojoso i Olympe Audouard u odnosu na diskurs kojim putopiskinje stvaraju figuru orijentalne žene, takozvane figure potlačenosti. No njezin rad u fokusu pretežno ima putopiskinje koje su putovale po Dalekom Istoku (Ujfalvy i Dieulafoy), a ne na području Jugozapadne Azije.

2.5. Imagologija

Budući da su putopisci i putopiskinje „neosviješteni komparatisti“ koji upoznaju domovinu sa stranom kulturom i stranu kulturu sa kulturom iz koje potječu oni sudjeluju u stvaranju slika, često i stereotipa o stranoj kulturi. Iz tog će se razloga primijeniti i teorija imagologije na tekstove francuskih putopisinja kako bismo mogli utvrditi da li je opis drugoga istraženih

putopiskinja prožet objektivnošću i hibridnošću ili opis teži vrijednosnim filterima i stereotipima?

Prema riječima Wolfganga Müller-Funka (*Theorien des Fremden*, 2016.) imagologija je najznačajniji doprinos književne kritike, točnije komparatistike u odnosu na teorije stranosti. Pojam koji potječe iz latinskog *imago* čije se značenje proteže od slike do imaginacije svakako je kompleksan i složen. Ovaj se pojam ne odnosi isključivo na eksternalizirane slike, već na unutarnje svjetove predodžbi i slikovnih kompleksa koji upravljaju našom percepcijom. Ovdje se ne radi isključivo o vizualnim, već i o jezično formatiranim slikama koje se sastoje od kognitivnih i emotivnih elemenata.⁷⁴ Pojam slike, *imagea* ili *imagesa* srodan je s jednim drugim pojmom: stereotipom, percepcijskim oblikom koji je već unaprijed skraćen i reduciran. Stereotipi su konstrukcije slika koje se temelje na izjavnoj rečenici: „Svi stanovnici A su.....“ Svaki putopis koji ima estetsku ili etičnu funkciju težiti će za tim da dotadašnje slike jedne zemlje osnaži, odnosno da ih ponovi ili da ih ispravi. Razvoj Aachenske škole koju je osnovao Hugo Dyserinck usko je povezana s ovim kontekstom. Komparatistika je posvećena oblicima kulturalnih susreta. Stereotipi koji nastaju pri susretu dvaju kultura su problematični, ali istovremeno predstavljaju djelotvoran oblik interkulturalnog sureta.⁷⁵

Manfred Beller u svome djelu *Technik des Vergleichs* (2011.) piše kako u procesu razumijevanja druge kulture predrasude, stereotipi i posebni toposi igraju odlučujuću ulogu jer često djeluju kao filteri kroz koje se Strano percipira. Ovi elementi su omiljeni predmet imagologije i koji se odlično mogu prikazati uz pomoć putopisne literature.

Prema Belleru postoje tri glavna načina opisa Stranoga:

1. Prvi način opisa Stranog je analogija koju matematički možemo izraziti formulom $A=B$. U ovom slučaju pisac ne ističe običaje i ustanove strane zemlje jer u mnogočemu sliče onima zemlje iz koje potječe. Naravno putnik analogiju može i istaknuti bez obzira na to smatra li ju pozitivnom, negativnom ili neutralnom.

---

⁷⁴ Usp. Wolfgang Müller-Funk, *Theorien des Fremden*, A. Francke Verlag, Tübingen, str. 189.

⁷⁵ Usp. *Isto*, str. 191.

2. Antiteza/kontrast – A stoji u suprotnosti sa B i obrnuto. „Ovdje vladaju različitosti između svih mogućih predrasuda, hetero- i auto-stereotipa, toposa i klišea. Dok se u slučaju analogije ne dolazi do simboličnog napajanja auto-imaga, je napajanje u kontrastu izraženo. „Pojedino jednostrano gledište dovodi do toga da promatrajuće ja (the spectant) susjedno Drugo (the spected) više s negativnim svojstvima okarakterizira nego s pozitivnim.“
3. Treća modalnost usporedbe je prema Belleru „reciprocitet“- prema kojoj pozitivno mišljenje o naciji A skriva ili otkriva kritiku vlastite nacije B i obrnuto.

Bellerove modalnosti usporedbe predstavljaju ključnu podlogu za potvrđivanje orijentalističkog stava putopisinja koje upravo uz pomoć antiteze, to jest kontrasta ističu prednosti kulture iz koje potječu i nedostatke kulture domorodaca koja uvijek u nečemu zaostaje. Tako primjerice barunica Marie Durand de Fontmagne opisuje ručak u jednome haremu: „Bili su toliko pažljivi da su nam servirali vilice, no ipak iz ljubaznosti nismo se njima služili...Turci zaostaju za nama. To je to.“⁷⁶

Iz ovih navedenih primjera ukazuje se za komparatistiku nužnost ove modalnosti kritički preispitati i nastojati zauzeti „neutralno“ stajalište umjesto da reproducira vrijednosne sudove koje pronalazimo u usporedbama. Nadalje Beller svoj imagološki model proširuje na način da uvodi novi faktor, a to je analiza slike u našim glavama. Na tome mjestu Beller citira sociologa Lippmanna i naglašava kako slike o sebi i o drugome podliježu kulturnoj mijeni. Na taj se način odnosi moći između dvije države mogu promijeniti, mijenjaju se vrijednosni sustavi, mentaliteti i prosudbe. Beller se ovdje nadovezuje na važnu temu Aachenske škole, na francusko njemačko pomirenje nakon Drugog svjetskog rata. Pri tome stare slike ne nestaju u potpunosti, već dolazi do nastanka slojeva kontrastivnih i recipročnih modalnosti usporedbe. Važnost Bellerovog imagološkog modela za temu disertacije je u tome što će pripomoći analizi stavova putopisinja u odnosu na stranu kulturu. Teže li putopiskinje za tim da dosadašnje slike strane kulture potvrde, osnaže ili isprave? Koriste li se putopiskinje u procesu razumijevanja drugog više analogijom, kontrastom ili reciprocitetom? Odgovori na ova pitanja pomoći će u određivanju perspektive koju putopiskinje usvajaju, od ekstremno orijentalističke u kojoj prevladava isticanje kontrasta, u pravcu hibridnosti u kojoj putopiskinje ističu analogiju, stavljajući se u ravnopravan položaj s drugom kulturom, do reciprociteta kojim putopiskinje često na indirektan način kritiziraju kulturu iz koje potječu.

---

⁷⁶ Usp. Baronne Marie Durand de Fontmagne, *Un séjour à l'ambassade de France à Constantinople sous le Second Empire*, Plon-Nourrit, Pariz, 1902., str. 51.

„On nous a fait la galanterie de placer une fourchette devant nous, mais de notre côté, la politesse nous engageait à ne pas s'en servir....Les Turcs sont en retard sur nous. Voilà tout!“

2.5.1. Drugost i stranost-komparatistička imagologija putopisa

Proučavanje fenomenologije figura stranosti već je nekoliko desetljeća nezaobilazan sastavni dio suvremenih kulturalnih, socijalnih kao i političkih rasprava i debata. Fenomeni kao što su to migracija, kulturni transfer i globalna medijalnost na području komunikacija i informacija, koji svi skupa impliciraju promijenjeni odnos *stranog i domaćeg* pridonose aktualizaciji te teme. Sve ove sociokulturalne promjene dovode do toga da se stranost u „tradicionalnom“ egzotičnom smislu povlači u drugi plan, dok stranost u „vlastitoj“ kulturi raste. Upravo ta promijenjena figura stranosti opisuje kulturalnu dinamiku koja je danas predmet mnogih kulturalno-znanstvenih istraživanja: migracije, transfer, inter- i transkulturalni odnosi u svijetu koji je poprimio globalne razmjere.⁷⁷

Činjenica da je tema *Drugosti/Stranosti* danas u središtu pozornosti usko je povezana uz povijesni kontekst. Ovi pojmovi dio su globalizacije, dugotrajnog procesa koji utječe na političke, ekonomske i kulturalne učinke. Ovaj bi razvoj bio nezamisliv bez osvajanja takozvanog Novog svijeta i valova kolonijalizacije. Kolonijalizam je glavni uzrok tomu da je susret sa stranim kulturama pod utjecajem asimetričnog odnosa moći u kojemu se brutalnom vojnom ekspanzijom podjarmljivalo pripadnike drugih kultura.⁷⁸

Takav razvoj doveo je do toga da se značenje pojmova *stranog i vlastitog* promijenilo. Često ispada kako je ono *strano* zapravo skriveni dio *vlastitog*. Mnoge znanosti od psihoanalize preko fenomenologije do kulturalnih studija mijenjaju i utječu na naše shvaćanje *Drugosti/Stranosti*. U svakom slučaju piše Müller-Funk kako nije primjereno *strano* i *vlastito*, *tuđinu* i *domovinu* shvaćati kao binarne opozicije, već kao polove jedne neraskidive veze, a time i dijelom kulturalnog procesa.⁷⁹

Temeljna teza Müller- Funkove knjige je ta da se pojam „*stranosti*“ kao ni pojam „*kulture*“ s kojim je neraskidivo povezan, ne mogu jednoznačno definirati. Stranost i vlastitost ne djeluju više u smislu suprotnosti, s toga se odlučuje za pojam *alteriteta* koji obuhvaća sve oblike koji se nalaze izvan čovjeka, pojam koji objedinjuje stranost i vlastitost kao proces i iskustvo. Ova imenica koja je izvedena iz latinskog pridjeva „*alter*“ koja se može prevesti kao drugost opisuje najapstraktniji, istovremeno i filozofski oblik „*stranosti*“. Alteritet obuhvaća sve

---

⁷⁷ Usp. Wolfgang Müller-Funk, *Theorien des Fremden, Eine Einführung*, A. Francke Verlag, Tübingen, 2016., str. 15.

⁷⁸ Usp. *Isto*, str. 37.

⁷⁹ Usp. *Isto*, str. 15.

oblike izvan mene samog, pri čemu je ovo Drugo određeno konstitucijom i konstrukcijom toga izvanjskog svijeta. Na taj način psihologija postavlja pitanje da li je ono nesvjesno nešto u meni strano.

Alteritet prema Müller-Funku objedinjuje tri različita fenomena. U germanskim, romanskim i slavenskim jezicima razlikuju se uvijek *the foreigner (stranac)*, *the stranger (neznanac)* i *the other (drugi)*.⁸⁰ Fenomenologija figura stranosti važna je za temu disertacije, budući da je putopis žanr koji obiluje komparacijama kulture iz koje putnica potječe i kulture domorodaca. Proučit će se u kojoj mjeri putopiskinje percipiraju i konstruiraju izvanjski svijet otkrivajući pri tom svijet iz kojeg potječu. Polazište proučavanja figura stranosti je Bellerov pojam alteriteta, strano i vlastito će se sagledati kao dijelovi neraskidive veze, budući da ovaj pojam objedinjuje stranost i vlastitost kao proces i iskustvo.

2.5.2. Imagologija i putopis

Hrvatski znanstvenik Dean Duda u svome djelu *Priča i putovanje, Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr* (1998.) piše kako svaki putopis doprinosi stvaranju jedne velike slike o drugima koju komparatistika smješta u područje koje zove imagologijom. Riječ je o disciplini koja je u okviru dvadesetostoljetnoga postavljanja književnoga teksta u središte zanimanja pretrpjela opravdane kritike, ali se njezine spoznaje-zapravo stereotipi do kojih je došla na različite načine – pojavljuju kao zanimljiva građa povijesti mentaliteta i svakodnevnog života.⁸¹

Povezujući imagologiju i povijest književnosti danski znanstvenik Michael Harbsmeier (*Reiseberichte als mentalitätsgeschichtliche Quellen...*, 1982.) zaključuje kako bi putopis, rubni žanr književno-povijesnog interesa mogao predstavljati važan izvor za spoznaje o povijesti mentaliteta jednog naroda, ne samo iz razloga što predstavlja važan izvor spoznaja o u njima opisanim zemljama, već i iz razloga što autori putopisa nehotice stvaraju kulturalni samoprikaz vlastite kulture.⁸² Također i njemački znanstvenik Peter J. Brenner (*Der Reisebericht in der deutschen Literatur...*, 1990.) naglašava kako autor putopisa često u istoj

---

⁸⁰ Usp. Müller-Funk, *Theorien des Fremden*, str. 17.

⁸¹ Usp. Dean Duda, *Priča i putovanje, Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998, str. 12.

⁸² Usp. Michael Harbsmeier, str. 1.-31.

mjeri pripovijeda o svojoj epohi, o kulturi iz koje potječe, o osobnim stavovima kao i o mjestima koja posjećuje.

Slijedom navedenog putopis sadrži mnoštvo izjava o tuđinskim slikama nacije kao i o slikama autora, a indirektno i samoprikaz vlastite kulture. Iz tog je razloga putopis predmet komparatističke imagologije jer ova znanost proučava nastanak, razvoj, djelovanje i funkciju nacionalnih samoprikaza i onih tuđinskih.⁸³

Njemački komparatist Michael Schwarze u svome djelu *Komparatistische Imagologie* (1998.) ističe kako bi moderna imagologija trebala koristiti književnopovijesne spoznaje kako bi razotkrila kolektivne modele percepcije povijesnih zajednica.⁸⁴ Imagologija među ostalim predstavlja kritičan pogled na esencijalističku „psihologiju naroda“, kao i spoznaju, odnosno prikaz karaktera tekstualnog konstrukta nacionalnih stereotipa, nacionalnih identiteta, čak i nacija. Uglavnom su intelektualci određene zemlje stvorili temelj ovog konstruktivističkog shvaćanja nacije. Ovu teoriju možemo interpretirati kao analognu pojavu uz ideje o imaginarnim prostorima koje su se uglavnom pojavile u ulozi kao projekcije „Drugoga“ ili kao ograničenja od „Stranoga“.⁸⁵ Pod ovime se podrazumijevaju pojmovi kao orijentalizam (u smislu Saida), dakle zapadni diskurs o istoku, koji se pretežno predstavlja u Saidovom poznatom djelu *Orijentalizam* iz 1978. godine, kao i dihotomije kao primjerice Sjever/Jug ili centar/periferija koje sadrže reprezentativnu semantiku kao zamišljene prostore.

Slijedom navedenog imagologija polazi od toga da su predodžbe o karakterima nacije, nacija i pokrajina konstrukti koje su pretežno stvorili intelektualci, kao primjerice filozofi, povjesničari, antropolozi, spisatelji ili putopisci. Ovo uključuje da se slike o Sebi i o Drugome mijenjaju. Kao što i osobni identitet ne predstavlja fiksnu polaznu točku, već je u stalnom pokretu kao što su to i strani identiteti. Često se u interkulturalnim studijama govori o hibridnosti kultura što znači kako su kulture zapravo tek nastale „prijelazom granica“ i uz pomoć hibridnosti se dihotomije mogu nadvladati i slomiti hegemonijalne norme prikaza. Također i u hibridnoj figuri kultura intelektualci jedne zemlje imaju vodeću ulogu kao prenositelji stalnog kulturnog prijenosa.

Putopis je žanr koji konstantno preispituje temelje tuđinskih slika na način da čvrsto uspostavljene prethodne predodžbe o posjećenoj zemlji opovrgava ili prihvaća. Istovremeno se u stranoj zemlji slika o sebi na novo definira ili barem promatra iz neke druge perspektive. Putopisni diskurs, piše Dean Duda, otkriva jedan dio svijeta, ali se u njemu istodobno, budući

---

⁸³ Viking Peterson, *Reisen am Rande des Heimischen*, Stockholms Universitet, 2018., str. 18.

⁸⁴ Schwarze, str. 333.

⁸⁵ Usp. *Isto*, str. 19.

da je riječ o posredovanju, otkriva i sam putopisac kao njegov tvorac.⁸⁶ Prema riječima Petersona imagologiju treba shvatiti kao pokušaj objašnjenja dijakronijski promjenjivog i sinkronijsko raznolikog diskursa o reprezentativnim samoprikazima ili prikazima stranoga.⁸⁷

Od 19. stoljeća počevši od njemačkog koncepta „psihologije naroda“ (Völkerpsychologie) javlja se pojačan interes za „karakterima nacija“. Uglavnom je taj interes bio esencijalistički, polazeći od uvjerenja da su nacije diskretne i različite skupine, svaka okarakterizirana vlastitim karakterom koji tvori kulturne aktivnosti nacije. Tijekom dvadesetog stoljeća su esencijalističke implikacije o postojanju „nacionalnih odlika“ naišle na kritiku, napose na polju komparatističke književnosti. Oko 1950. se u Francuskoj javlja imagologija kao posebna grana komparatističke književnosti. Prema riječima rumunjskih znanstvenica Ioane Mohor-Ivan i Michaele Praisler imagologiju možemo definirati kao studiju o interkulturalnim odnosima u odnosu na uzajamnu percepciju, slike i samo predodžbe, to jest u odnosu na načine na koje se doživljavaju nacionalni/etnički/rasni/kulturni karakteri i identiteti.⁸⁸

Prepoznajući ideološki karakter slika i naglašavajući socio-kulturološke razlike i sličnosti, imagologija smatra kako je ovaj način recipročne karakterizacije ključan za razumijevanje nacionalne percepcije i reprezentacije uz pomoć dihotomije: ja-drugo, što istodobno podcrtava dijalektiku identiteta i drugosti. Identitet čovjeka se gradi oko crte diferencijacije između „sebe“ i svega što ne spada u to „ja“ nego u „drugo“. Ova ista dijalektika karakterizira artikulaciju kulturnih i nacionalnih identiteta, jer se „sve ljudske kulture artikuliraju, pozicioniraju sebe na način kako bi kategorizirale svijet.“⁸⁹

Kako već i samo ime govori slika je glavni koncept ovog područja. S jedne strane pod slikom se podrazumijeva komunikacija, posebno vizualna komunikacija ili prezentacija; s druge strane, slika je „mentalna slika“ ili ideja. Imagologija je usvojila ovo drugo značenje po kojemu je slika „mentalni ili diskurzivni prikaz ili reputacija osobe, skupine, etnije ili nacije“.⁹⁰

Prema riječima Petersona imagologiju treba sagledati kao pokušaj objašnjenja dijakronijsko promjenjivog i sinkronijsko raznolikog diskursa o reprezentativnim slikama o sebi i o drugome u književnosti. To znači da se ovdje prvotno polazi od takozvane „tekstualne

---

⁸⁶ Usp. Dean Duda, *Priča i putovanje, Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 53.

⁸⁷ Usp. Viking Peterson, *Reisen am Rande des Heimischen*, Stockholms Universitet, 2018.

⁸⁸ Usp. *Isto*

⁸⁹ Usp. *Isto*

⁹⁰ Usp. *Isto*

kodifikacije slika u književnosti“ koja predstavlja predmet imagološke analize. Slijedom navedenog imagologiju ne treba shvaćati kao sociologiju, jer imagologija proučava kako je sinkroni diskurs o slikama o sebi i o drugome predstavljen u tekstovima, a ne psihosocijalne uzroke koji su temelj takvih slika.⁹¹

Jako je bitno ovo razgraničenje od sociološkog područja jer se na taj način razjašnjavaju ograničenja imagološke analize. Ovdje Peterson postavlja pitanje može li se uopće uz pomoć literarnih tekstova reći nešto općenito o predodžbama jednog autora ili implicitno o predodžbama o jednoj cijeloj naciji, t.j. stranoj kulturi. Najvjerojatnije se uz pomoć imagološke analize ne mogu rekonstruirati „stvarne“ predodžbe, jer se s jedne strane ne može jasno definirati, tj. opisati što se pod pojmom „predodžbe“ točno podrazumijeva, a s druge strane je polazna točka da jedna nacija ili kolektiv u sklopu jedne kulture dijele potpuno iste predodžbe o drugim zemljama u biti besmislena.⁹²

Na taj je način imagološki cilj postao jasnijim. Cilj je naime potraga za književnim diskursom o nacionalnim samoprikazima ili o prikazima drugoga. Ovdje Peterson dodaje kako je bitno definirati pojmove koji se koriste u imagološkim radovima.⁹³ Ono što se imagologijom želi obuhvatiti je ono zamišljeno, ali pojam „slike“ ili „predodžbe“ nije lako definirati. Često se sinonimno koriste pojmovi kao: predrasuda, stereotip, kliše.

Dodatno se u povijesti književnosti javlja pojam „topos“ koji se bavi ustaljenim slikama, stalnim formulama i shemama opisa u književnosti. Beller i Joep Leersen pojam toposa opisuju uz pomoć uporabe metafora, simbola i motiva.⁹⁴ Ruth Florack se žestoko protivi pojmu slike i smatra kako se pojam slike ne može koristiti jer nije primjeren za književnu analizu. Florack smatra kako bi se funkcija stereotipa i toposa u književnim tekstovima trebala vratiti u fokus imagološke analize. Ona upozorava od stvaranja kolektivne slike ljudi jedne cijele nacije koja ne spada u područje znanosti o književnosti. Ako se već želi govoriti o slici, onda bi bilo bolje taj pojam koristiti u množini, također bi se trebalo ograničiti na pojedine aspekte tih slika.⁹⁵

Kad se u ovoj disertaciji budu razmatrale slike vlastitosti, drugosti, toposi i stereotipi, nadovezat će se na definicije gore navedenih znanstvenika kao i na ograničenja koja je postavila Florack. Predodžbe ovdje odabranih francuskih putopisinja o sebi i o drugome slijedom navedenog ne mogu biti prikazi cjelokupne slike jedne nacije, i istodobno ovi

---

⁹¹ Beller, Leersen, str. 27.

⁹² Viking Peterson, *Isto*

⁹³ *Isto*

⁹⁴ *Imagology-The cultural construction and literary representations of national characters*, 2007.)

⁹⁵ Florack, *Bekannte Fremde: Zu Herkunft und Funktion nationaler Stereotype in der Literatur*, 2007., str. 39.

prikazi nikada nisu neovisni o slikama i predodžbama koje tvore nacionalni diskurs. Iz tog razloga su putopisi važan dio ove cjeline. Budući da putopisni žanr obiluje usporedbama putopisaca/putopiskinja stranog i vlastitog, ovo je idealan žanr za komparatističko istraživanje. Tekstovi primarne literature istražit će se po prvi put u odnosu na Bellerovu kategorizaciju. Postavit će se pitanje koji način komparacije putopiskinja preferiraju. Prevladava li u njihovim deskriptivnim sekvencama analogija, kontrast ili reciprocitet? Zaključci ovog istraživanja pripomoći će kasnijoj analizi tekstova u odnosu na postkolonijalnu kritiku. Iako su stereotipi problematični, često kritizirani ipak predstavljaju oblik interkulturalnog susreta koji pri proučavanju putopisa ne možemo isključiti. Pogotovo će nam stereotipi biti korisni jer putopiskinja reproducirajući određene stereotipe nehotice stvaraju samoprikaz vlastite nacije. Tekstove francuskih putopiskinja svakako se ne može promatrati bez imagološkog pristupa budući da je imagologija znanost koja proučava nastanak, razvoj, djelovanje i funkciju nacionalnih samoprikaza i onih tuđinskih što upravo predstavlja temelj analize u odnosu na ženski putopisni kolonijalni diskurs.

U sljedećem poglavlju ćemo u kratkim crtama predstaviti postkolonijalnu kritiku, polazeći od Edwarda Saida i njegovog *Orijentalizma*, preko kritičara i kritičarki njegove teorije, zatim Homi K. Bhabhine teorije hibrida i Trećeg prostora, teorije subalternih Gayatri Chakravorty Spivak, te suvremenih frankofonih postkolonijalnih kritičara Aimé Césaire, Frantz Fanon i Albert Memmi. Novina ove disertacije je što će se nadovezujući se na dosadašnja istraživanja u odnosu na imperijalistički diskurs putopiskinja, putopisi francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji po prvi put proučiti iz perspektive suvremene anglofone i frankofone postkolonijalne kritike.

2.6. Postkolonijalna kritika

Prema riječima sociologa Viveka Chibbera (*Postkolonijalna teorija i sablast kapitala*, 2019.) u posljednja su dva desetljeća postkolonijalni studiji u akademskim krugovima postigli strelovit uspjeh.⁹⁶ Postkolonijalna kritika je znanstvena disciplina koja se bavi kulturnom ostavštinom kolonijalizma i imperijalizma baveći se pri tome ljudskim posljedicama kontrole i iskorištavanja koloniziranih ljudi. Izraz postkolonijalizam dijeli neke metode i koncepte s postmodernizmom i može se slično kao i postmodernizam smatrati reakcijom na kolonijalizam. Postkolonijalna kritika rijetko opisuje sustav koji se suprotstavlja kolonijalizmu već predstavlja ideološki odgovor na kolonijalističku misao. Postkolonijalne studije sadržavaju mnoštvo pristupa i često se teoretičari ne slažu oko glavnih definicija. Pojednostavnjeno postkolonijalne studije polaze od antropoloških studija kako bi omogućili bolje razumijevanje koloniziranih ljudi temeljeći se na pretpostavci da se ne može pouzdati na izvore kolonizatora. Na daljnjoj razini postkolonijalizam istražuje društvenu i političku moć odnosa koji održavaju kolonijalizam i neokolonijalizam, uključujući društvene, političke i kulturne diskurse kolonizatora i koloniziranog. Cilj postkolonijalizma je da destabilizira teorije kojima kolonizator „promatra“, „shvaća“ i „poznaje“ svijet otvarajući intelektualna polja za potlačene (subaltern) narode da govore u svoje ime, svojim glasom i na taj način tvore kulturne diskurse filozofije, jezike, društva i ekonomije izjednačavajući binarni odnos moći mi-oni između kolonizatora i kolonijalnih subjekta.⁹⁷

---

⁹⁶ Usp. Vivek Chibber, *Postkolonijalna teorija i sablast kapitala*, Rad i Misao, Zagreb, 2019., str. 23.

⁹⁷ Usp. Ato Quayson, *Postcolonialism: Theory, Practice or Process?*, Blackwell Publishers, 2011.

Utemeljiteljem koncepta kolonijalizma kao „produžetka civilizacije“ u smislu ideološki opravdanog koncepta rasne i kulturne nadmoći zapadnog svijeta nad ne-zapadnim svijetom smatra se francuski orijentalist Joseph-Ernest Renan (*La Réforme intellectuelle et morale*, 1871.). On je zagovaratelj imperijalizma čiji je cilj intelektualno i moralno obrazovati ljude tamne boje kože i ljude nižih kultura i na taj način uspostaviti prirodnu harmoniju između ljudskih rasa svijeta. Renanova ideja je regeneracija degeneriranih rasa uz pomoć nadmoćnih rasa smatrajući proces regeneracije planom Božje providnosti.

Prema njegovim riječima priroda je stvorila rasu radnika, kao primjerice Kineze i Crnce koje vrijedno rade no nemaju smisao časti. Postoji rasa gospodara i vojnika, europska rasa...“Neka svi rade ono za što su stvoreni i sve će biti dobro.“⁹⁸ Od sredine i kraja devetnaestog stoljeća rasistički diskurs služio je opravdanju geopolitičkog nadmetanja Europe i Sjedinjenih Američkih Država kako bi na taj način štitili svoje ekonomske interese. U Europi se rađaju teorije nacionalne superiornosti koje pravdaju kolonijalizam tvrdeći da je misija kolonijalizma „mission civilisatrice“. Tako francuske putopiskinje 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji često naglašavaju kako je uloga Europljana, uloga civilizatora Jugozapadne Azije što također ide u prilog hipotezi rada. Kontesa Velérie de Gasparin tako primjerice piše: „Da Europljani koji žive u Egiptu to žele mogli bi pridonijeti golemom razvitku moralnog i materijalnog stanja ove države.“⁹⁹ Hodočasnica Cornélie Delort u Aleksandriji piše o „zgradama na kojima se vidi utjecaj europske inteligencije.“¹⁰⁰ Francusko Carstvo imalo je kao zadaću prosvijetliti rase i kulture nižeg ranga smatrajući sebe nadmoćnom nacijom koja ima pravo kolonizirati druge narode u službi plemenite ideje civilizacije koristeći to pravo u vlastite ekonomske svrhe.¹⁰¹ Dekolonizacija je stvorila postkolonijalni identitet koji se temelji na kulturalnom susretu i interakciji između raznih kultura, a zadaća postkolonijalne kritike je proučavanje postkolonijalnog diskursa. Pojava nove povijesti kolonizacije u kojoj dominira sama kultura oblikovana je razvojem postkolonijalne kritike i historiografije. Toj kritici nije jedini cilj relativizirati, ili kako bi neki rekli „provincijalizirati“, zapadno pismo u usporedbi s drugim kulturama i društvima, već ima također za cilj dekolonizirati znanje, proces koji se razvija

---

⁹⁸ Usp. Edward Said, *Nationalism, Human Rights, and Interpretation, Reflections on Exile and Other Essays* (2000.), str. 418.-419.

⁹⁹ Usp. Comtesse Valérie de Gasparin, *Journal d'un voyage au Levant*, Ducloux, Pariz, 1850., str. 39.

„Si les Européens établis en Égypte le voulaient, ils pourraient amener des progrès immenses dans la situation morale et matérielle de ce pays.“

¹⁰⁰ Usp. Cornélie Delort, *Une Française à Jérusalem*, Imprimerie de F. Foix, Auch, 1861., str. 41.

„...les constructions annoncent que l'intelligence européenne s'en est mêlée, mais rien n'est beau.“

usporedno s dekolonizacijom kao političkim pokretom. Djelo Edwarda Saida *Orijentalizam* (1978.) koje dominira tom strujom, najavilo je većinu postkolonijalnih kritika, pokrenulo je sveučilišno istraživanje s jedne i druge strane Atlantskog oceana i izvršilo velik utjecaj na studij putovanja i kolonizacije. U biti je *Orijentalizam* postao najutjecajniji model za radove o putopisu, posebno za one koji se zanimaju za rod.

Uz to E. Said jako je preobrazio istraživanja o međukulturalnim razmjenama, kao i povijest disciplina koje su povezane sa kolonizacijom, antropologijom, genealogijom, area studies i suvremenim studijima i društvenim znanostima.¹⁰²

Znanstveni doprinos ove disertacije u odnosu na anglofonu postkolonijalnu teoriju je u tome što će se dosad oskudno istraženi tekstovi francuskih putopisinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji nadovezati na dosadašnja istraživanja o orijentalističkom diskursu francuskih putopisinja i detaljnije proučavati iz perspektive Saidovog orijentalizma, Bhabhine teorije hibrida i Spivakine teorije potlačenih. Novina je u tome što će se tekstovi francuskih putopisinja po određenom geografskom prostoru uspoređivati kako sadržajno tako i kronološki od najstarijeg prema najnovijem putopisu u odnosu na postkolonijalni diskurs. Postavit će se pitanje u kojoj mjeri se putopiskinje udaljavaju od imperijalističkog orijentalističkog diskursa, kolika je njihov otvorenost prema drugom/stranom. Imaju li one želju za kulturnom razmjenom i ako da kako se ta razmjena realizira? Idu li korak dalje da, ne samo što otvaraju treći prostor, već i daju potlačenom objektu pravo da se predstavi i govori u svoje ime? Odgovori na ova pitanja poslužit će potvrđivanju, odnosno proširivanju hipoteze ove doktorske disertacije. Svi ovi aspekti dosada su neistraženi i kao takvi u svakom smislu predstavljaju novinu i doprinos za akademsku zajednicu.

---

¹⁰² Billie Melman, *Orientations historiographiques*, Clio. Femmes, Genre, Histoire, 2008., str. 4.-5.

3. Francuski putopisci po Jugozapadnoj Aziji u 19. stoljeću

U 19. se stoljeću putopisi sve više približavaju izvještajnom polu, teže za objektivnošću. Putnicima je glavni cilj što vjernije moguće opisati realnost. Ono što prednjači u putopisu toga doba je briga za točnost i istinu koje proizlaze iz svjedočanstva, doživljenog i osobnog iskustva.¹⁰³ Grof François-René de Chateaubriand traži „točnost“; Alphonse de Lamartine tvrdi kako je stvorio „potpun i vjeran opis posjećenih zemalja“. Postavlja se pitanje da li i francuske putopiskinje 19. stoljeća teže za tim da što vjernije prikažu stvarnost ili u njihovom diskursu prevladavaju subjektivnost i fikcija?

To je stoljeće u kojemu mnogi francuski putopisci kreću na putovanje po Jugozapadnoj Aziji. U to doba je putovanje predstavljalo jednu vrst inicijacije, potragu za samim sobom, no ujedno i bijeg iz francuske realnosti, nestabilnosti uzrokovane revolucijama na Orijent koji je za tadašnje putopisce predstavljao zamrznutu sliku i utočište. Neki od najznačajnijih francuskih pisaca-putopisaca toga doba su: François René de Chateaubriand (1768.-1848.), Alphonse de Lamartine (1790.-1869.), Gérard de Nerval (1808.-1855.), Gustave Flaubert i Théophile Gautier. U nastavku će se u kratkim crtama predstaviti njihov stav u odnosu na stanovništvo Jugozapadne Azije i na diskurs koji u njihovim djelima prevladava. Ovo poglavlje je nužno za kasniju komparaciju muško-ženskog putopisnog diskursa. Jedan od ciljeva ove disertacije je također po prvi put usporediti stavove francuskih putopisaca po Jugozapadnoj Aziji 19. stoljeća u odnosu na stavove dosad oskudno istraživanih francuskih putopiskinja. Reproduciraju li putopiskinje slične slike kao i putopisci ili tvore jedan potpuno novi diskurs?

---

¹⁰³ David Vinson, *Le voyageur français en Orient et l'illusion pittoresque*

3.1. François René de Chateaubriand (1768.-1848.)

François-René de Chateaubriand (1768., Saint-Malo – 1848., Pariz) francuski je pisac i političar, kojeg se smatra jednim od preteča francuskog romantizma i jednim od velikana francuske književnosti. Pisao je romane, eseje, memoare i autobiografije. Njegova najznačajnija djela su: *Atala (Atala)*, DENTU, Pariz, 1801, *René (René)*, DENTU, Pariz, 1802., *Génie du christianisme (Genij kršćanstva)*, DENTU, Pariz, 1802. i *Mémoires d'outre-tombe (Memoari s onu stranu groba)*, DENTU, Pariz, 1848. Putovao je kao izbjeglica 1793.-1800. po Engleskoj, 1791. po sjevernoj Americi. Vratio se u Francusku 1791. kako bi podupro monarhiju, 1806. je putovao u Jeruzalem. Chateaubriand je sudjelovao u francuskoj politici poslije 1814., 1821. je bio francuski izaslanik u Berlinu, a 1822. u Londonu. Imao je uzbuđljiv život s unutarnjim lomovima. Njegov je stil naglašeno autobiografski, kao uostalom stil većine pisaca romantizma.¹⁰⁴ Dok je njegova politička uloga u rojalističkom pokretu za vrijeme Prvog Carstva i Restauracije ostala neznatna, njegova uloga na području književnosti

---

¹⁰⁴ Biografski podaci o autoru su preuzeti iz sljedećih izvora:
https://fr.wikipedia.org/wiki/Fran%C3%A7ois-Ren%C3%A9_de_Chateaubriand, pregledano 21. prosinca 2015.
Ivan Pederin, *Povijesna poetika putopisa*, Tiskara „Franjo Kluz“, Split, 2009., str. 281.

zauzimala je značajno mjesto. Njegovi opisi prirode i njegova analiza „sebe“ postali su model mnogim romantičarskim piscima u Francuskoj.

Poslije povratka iz Jeruzalema napisao je 1807. putopis pod naslovom *Itinéraire de Paris à Jérusalem (Put iz Pariza u Jeruzalem)*, Dufour, Mulat et Boulanger, Pariz, 1811., koji se općenito navodi kao vrlo važno djelo u povijesti francuske književnosti vezano za putovanja na Orijent. Chateaubriand, koji je već tada bio slavan pisac, odlučuje otputovati na Orijent isključivo radi osobnih doživljaja i literarnih aspiracija. Tako odmah na početku uvoda prvom izdanju kaže da je išao tražiti slike (*J'allais chercher des images, voilà tout*), moli čitatelja da ovaj *Itinéraire* više čita kao memoare jedne godine života i ističe da je pisao savjesno i pedantno.

Njegovo poimanje putovanja različito je od pojmova *Voyage (Put)*, *voyageur (putnik)* u prosvjetiteljskoj *Enciklopediji*. Tamo se razlikuju dvije vrste putovanja: *voyage de long cours (putovanje dugog trajanja)* i *voyage d'éducation (putovanje u obrazovne svrhe)*. Prva služi da obogati znanost, a druga vrsta ima odgojnu funkciju. Chateaubriandovo putovanje ne pripada ni jednom ni drugom tipu putovanja, jer on, za razliku od svojih prethodnika, ne putuje u nekoj misiji koju je odredila neka vlada ili znanstvena institucija, već kao slobodan umjetnik putuje iz svog zadovoljstva. U tom smislu imamo razloga smatrati Chateaubrianda stvarateljem literarnog putovanja. On u uvodnom djelu piše „c'est l'homme beaucoup plus que l'auteur, que l'on verra partout; je parle éternellement de moi...(...)... (to je više čovjek nego autor kojeg će se svugdje vidjeti; ja vječno govorim o sebi...(...)“

Francuska kritika 20. stoljeća označiti će *Itinéraire* kao početak novog putnog diskursa te će se od tada češće koristiti pojmom putopisa (le récit de voyage) kao književnog žanra. Chateaubriand i njegovi nastavljači i nastavljačice iz 19. stoljeća ući će u avanturu legitimiranja putopisa kao književno-umjetnički vrijednog žanra i kretat će se dvosmjerno: romantičarskim naglaskom na *ja* i naturalistički objektivnim promatranjem činjenica. Putopis dobiva svoju afirmaciju onda kada pruži dovoljno otpora svim vrstama specijalizacije.¹⁰⁵ Već kao afirmirani pisac Chateaubriand je uoči svoga putovanja vjerojatno poznao djelo Charlesa-Étiennea Jordana *L'Histoire d'un voyage littéraire fait en 1733 (en France, en Angleterre et en Hollande) (Povijest književnog putovanja iz 1733. u Francusku, Englesku i Nizozemsku)*, La Haye, 1735., u kojem se istoimeni autor pita treba li čovjek od pera, filozof

---

¹⁰⁵ Patrick Levačić, *Dalmacija u francuskim putopisima Napoleonova doba* u Hrvati i Ilirske pokrajine, Les Croates et les provinces illyriennes, HAZU, Zagreb, 2010., str. 173.-187.

ili književnik putovati. U odgovoru na pitanje kako treba oponašati putnika, *Un Voyageur à imiter*, želi se istaknuti kako putovanje nije samo vezano uz dobivanje pozitivističkih spoznaja, već je to inicijacija za dobivanje filozofskog duha.

Objašnjava kako je teško bilo što proučavati jer su godine prekratke da bi se proučili svi običaji ljudi, znanost i umjetnost. Ovaj je putopis putopis o čovjeku-piscu i njegovom dobu koje se traži u Grčkoj i na Levantu.

Za ovaj putopis piše kako on predstavlja memoare jedne godine njegova života. Prema riječima profesora Pederina ovo je putopis o čovjeku-piscu koji se traži u Grčkoj, na Levantu. Stil ovog putopisa je naglašeno autobiografski. Chateaubriand često citira antičke pisce, piše kako podneblje utječe na ljude. Njegov opis kraja opis je povijesti velikih događaja i velikih ljudi. Drži se kao Francuz, pripadnik imperijalističke sile koji je iritiran turskom okupacijom teritorija nekoć slavne prošlost.¹⁰⁶ Putopiskinje Chateaubrianda često spominju, tako primjerice kontesa de la Ferté-Meun piše kako je „gospodin de Chateaubriand za vrijeme svoga boravka u Tunisu na pepelu Didone i ruševinama Kartage čuo zvuke francuske violine.“¹⁰⁷ Postavlja se pitanje u kojoj mjeri francuske putopiskinje 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji putuju pod njegovim utjecajem? Utjecaj Chateaubrianda na putopiskinje također predstavlja važan element u potvrđivanju hipoteze ove disertacije. On slijedi naviku putopisa prosvjetiteljstva naslanjajući se na ranije putopise. Opisao je izgled Grka nastojeći pogoditi izgled starih Grka, a stara Grčka bila je čvrsta orijentacija ovog putopisa. Chateaubriand često citira Homera.¹⁰⁸ Ovaj putopisac nije pretjerano religiozan. On vjeruje u civilizaciju koja je „muzealna i arheološka“.¹⁰⁹ U tom smislu piše da uloga križara nije bila samo osloboditi Kristov grob, već i širiti kulturu jer je islam sustav ignorancije i despotizma, a k tome se suprostavlja obnovi antičkog duha i kulture.¹¹⁰ Križarski ratovi bili su pokušaj spašavanja svijeta od provale novih barbara. Duh islama je osvajački, on progoni ljude i suprotan je blagosti Evanđelja. Prema Chateaubriandu Azija čeka Francuze osloboditelje. Ovaj putopis koji pripada književno-povijesnom razdoblju romantizma se u ovom razdoblju još više približio romanu. Slijevanje putopisa i autobiografje koja nije jasno omeđena od

---

¹⁰⁶ Usp. Ivan Pederin, *Povijesna poetika putopisa „Franjo Kulz“ d.d., Omiš, Split, 2009., str. 282.*

¹⁰⁷ Usp. Comtesse de la Ferté-Meun, *Lettres sur le Bosphore ou Relation d'un voyage en différentes parties de l'Orient pendant les années 1816-1819*, Domère, Pariz, 1821., str. 29.

„M. de Chateaubriand, pendant son séjour à Tunis, avait entendu le son d'un violon français sur les cendres de Didion et les ruines de Carthage.“

¹⁰⁸ Usp. Ivan Pederin, *Povijesna poetika putopisa*, str. 283.

¹⁰⁹ Usp. Isto, str. 283.

¹¹⁰ Usp. Isto

memoara tipično je za romantičarsku književnost.¹¹¹ U ovoj će se disertaciji razmatrati putuju li francuske putopiskinje 19. stoljeća pod utjecajem Chateaubriandova djela usvajajući njegov diskurs. Smatraju li se one pozvane civilizirati Jugozapadnu Aziju smatrajući ju zaostalom pokrajinom? Nailazimo li u njihovim djelima za žal za antikom, slavnom prošlošću? U sljedećem potpoglavlju predstaviti će se Chateaubriandov *Itinéraire* budući da taj putopis predstavlja nezaobilazan temelj za proučavanje putopisa 19. stoljeća budući da je to djelo mnogim putnicima i putnicama služilo kao putna literatura i kao takvo je bilo od utjecaja na diskurs putopisaca i putopiskinja.

3.1.1. ITINÉRAIRE DE PARIS A JERUSALEM (PUT IZ PARIZA U JERUZALEM)

Putopis *Itinéraire de Paris à Jérusalem (Put iz Pariza u Jeruzalem)* objavljen je 1811. godine u Parizu. Sastoji se od tristo tri stranice podijeljenih na sedam poglavlja i to: 1. Grčka, 2. Arhipelag, Anatolija, Konstantinopol, 3. Rodos, Jaffa, Betlehem i Mrtvo more, 4. Jeruzalem, 5. Jeruzalem, 6. Egipat, 7. Tunis i povratak u Francusku.¹¹² *Itinéraire* opisuje putovanje Chateaubrianda koje je trajalo godinu dana, od srpnja 1806. do lipnja 1807.

U srpnju 1806. godine Chateaubriand, koji je u prvoj liniji putnik, književnik, rojalist i kršćanin, kreće na put u Svetu zemlju. Na svome putu posjećuje Grčku koju idealizira, napose helenističku kulturu, Tursku, Egipat, Palestinu, koja predstavlja vrhunac putovanja, Afriku i Španjolsku na povratku u Francusku. Na svakoj stranici putopisa možemo pronaći uspomene i sjećanja na antiku. Steče se dojam da je on na putu više tražio priliku citirati na licu mjesta najljepša djela Homera, Vergilija, Tassa nego tražiti arheološke ostatke.

Autor je malo pažnje posvetio spomenicima Verone, Vicenze i Padove, ali je Sredozemlje opisao kao središte civilizacije koja je počela u Grčkoj. Pisao je pojedinosti o plovidbi i vjetrovima, ali ne o tome kako je ugovorio prijevoz s kapetanom. U Otrantu je istakao da su tu boravili Pitagora, Alkibijad, Scipion, Cezar, Pompej, Ciceron, August, Horacije i Vergilije. Onda je našao otok nimfe Kalypso, mjesto gdje je Odisej doživio brodolom, zaključio je da su na Krfu morali biti Alkinojevi vrtovi, a tu je i kraće boravio Aleksandar Veliki. Chateaubriand opisivao bi neki kraj ili grad tako da bi opisao njegovu

---

¹¹¹ Usp. Isto, str. 285.

¹¹² 1. *Grèce*, 2. *Archipel, Anatolie, Constantinopole*, 3. *Rhodes, Jafa, Bethléem et la Mer Morte*, 4. *Jérusalem*, 5. *Jérusalem*, 6. *Égypte*, 7. *Tunis et le retour en France*.

povijest, a ta povijest bila je povijest velikih događaja i velikih ljudi. Navodio je što je tko o nekom gradu pisao, često bi naveo točan dan i sat kad bi neki grad napustio. Putovao je pismima i preporukama za ovog ili onog pašu kod kojeg bi odsjeo.

Opazio je da kod muslimana slabi religioznost i da je tursko carstvo na zalazu. Služio se Pausianiasom i Tabulom Peutingerianom. Turke je opisivao kao barbare, koji su postajali popustljiviji kad bi vidjeli da ih se netko ne boji kao Chateaubriand koji se uvijek držao ponosno kao Francuz. U nekom hanu u Maloj Aziji tražili su od njega da preda oružje što je on odbio jer Francuz se ne odvajava od svog oružja što je on odbio i drži se običaja svoje zemlje u inozemstvu. Kad mu je jedan spahija pokušao oduzeti oružje udario ga je bičem. U Ateni ga je vrijeđalo što je došao u Minervin grad, a našao turski grad s minaretima. Ovdje je zauzeo raspoloženje koje je bilo raspoloženje europskog javnog mijenja što je 1827. godine pobudilo Englesku i Francusku da potope francusko brodovlje kod Navarina nakon što su Turci bombardirali Akropolu u Ateni. Oni nisu imali smisla za ljepotu krajolika kao Arapi, a ništa nisu znali o staroj Grčkoj.

Chateaubriand je opisivao arheološke ulomke, razvaline Sparte koje je opisivao i Spon. Posjetio je Agamemnonov dvor. Posjetio je arhiepiskopa okruženog svećenicima koji su bili dobro raspoloženi i svi su dobro govorili talijanski. Negativno je mislio o Mlećanima i smatrao je da su Mlećani odnijeli najdragocjenije rukopise iz Moreje, da su posvuda degradirali stare spomenike, da su uzimali kamen antičkih spomenika da sagrade tvrđavu Palamide. Topovima su tukli Periklove spomenike, a onda odnijeli kipove ispred Pantheona.

Trudio se iznaći značajke krajolika koji je zbog odnosa svjetla i sunca i bistrine zraka uvijek ljepši od plodnih livada Francuske ili Engleske. U Ateni je zamijetio bjelinu spomenika koja ne bi bila moguća na vlažnom sjeveru. Uspoređivao je suvremeno francusko graditeljstvo s Grčkim i nadahnuće koje to graditeljstvo crpi iz grčkog graditeljstva, onda je uspoređivao rimsko graditeljstvo s grčkim, ali uvijek na štetu rimskog odnosno francuskog graditeljstva.

Chateaubriand je vjerovao da se genij grčkog naroda iscrpio i da Grčka više nije sposobna za kulturu. Razlog tomu pokušao je pronaći u Peloponeskom ratu. Slijedeći navike putopisa prosvjetiteljstva Chateaubriand se jako oslanjao na ranije putopise i često ih je citirao i vrlo dobro je poznavao veliki broj putopisa, ali je anegdoticnost kod njega rijetka.

Opisao je izgled Grka nastojeći pogoditi izgled starih Grka, a stara Grčka bila je čvrsta točka orijentacije ovog putopisa pa je on putovao citirajući Homera. Albanske žene uspoređivao je s Nausikajom.

Chateaubriand je ipak priznao da je Carigrad prekrasan grad, ali se tu držao moralistički pa se užasavao da u kavanama djeca izvode bestidne plesove.

U Palestini je najprije s ponosom istakao da je u Jaffi kraljica, žena Ljudevita svetog, rodila kćer, a onda se pozabavio biblijskom topografijom, utvrdio je da je Rama Arimatheja odakle je došao Josip što je pokopao Isusa, našao je mjesto odakle je bio zločinac što je s Isusom visio na križu. Bio je zadivljen pustinjom koja mu je pružala neki pojam o veličini Jahvea. Posjetio je Rahelin grob, betlehemijski samostan i neke druge samostane i tu se, što je inače rijetko, izravno obraćao čitatelju. U Samostanu sv. Sabe nalaze se glave 4000 redovnika što su ih ubili muslimani. Opisao je onda arapske razbojnice koji su pljačkali hodočasnike, uspoređivao je krajolik Mrtvog mora s Vezuvom, pa Azorskim krajolikom, krajolikom okolice Kartage. Nalazio je da je Sodoma bila izgrađena od zapaljivog bituminoznog kamena što je zaključio čitajući neka mjesta u Bibliji pa je zato izgorjela. Opisao je izgled tipičnog Arapina i Arapkinje i uspoređivao ih s Indijancima, ali je primijetio da je arapska kultura propala i da se Arapi vraćaju u stanje divljine.

Ne bez nacionalnog ponosa napisao je povijest križara od 1099., kad su oni osvojili Jeruzalem pa do njegova pada 88 godina kasnije. Napisao je da uloga križara nije bila samo osloboditi Sveti Grob, već i širiti kulturu jer je islam sustav ignorancije i despotizma, a k tome se suprotstavlja obnovi antičkog duha i kulture. Iz govora pape Urbana II. vidi se da su križarski ratovi bili pokušaj spašavanja svijeta od provale novih barbara. Duh islama je osvajački, on progona ljude i suprotan je blagosti Evanđelja, Saraceni su fanatici koji su ugnjetavali kršćane, a Arapi su zapalili aleksandrijsku knjižnicu. Ovdje opet progovara Chateaubriandov nacionalizam i on vjeruje da čitava Azija čeka Francuze osloboditelje.

Razlikovao je židovske, grčke, rimske, poganske, kršćanske spomenike, pa turske, ali je osobitu pažnju posvetio gotičkom dobu jer je to bilo doba francuskih kraljeva. Slabo ga je zanimala primitivna židovska kultura u Jeruzalemu, više grčka i rimska. Kod opisa Jeruzalema piše o njegovoj povijesti, o tome kako je Titus razorio hram i da je to kazna što su Židovi raspeli Isusa. No Chateaubriand je opisivao i praktične stvari kao cijene hrane, koliko košta mazga ili konj. Najveći izdaci hodočasnika su ipak pristojbe koje oni moraju plaćati Turcima. Redovnici što čuvaju Sveti Grob moraju plaćati sve što Turci zatraže, a uvijek nešto traže. Franjevci su čuvari Svetog Groba, no njihova uloga je za Chateaubrianda u prvom redu uloga čuvara francuske povijesti. Oni su vedri i gostoljubivi i brane Sveta Mjesta bez sablje.

Chateaubriand je nadalje opisao Egipat, ali tako da je istakao povijesnu osobnost te zemlje, rijeka Nil ostavila je na njega veliki dojam. Uspoređuje egipatsku obalu s obalom

Floride. Istaknuo je suparništvo Thebe i Memphisa, opisao ljubav Antonija i Kleopatre, no težište je ipak bilo na opisu arheoloških spomenika, a spomenici su važni bez obzira da li su to amfiteatri ili grobovi. Povijest je svenazočna, pa je Kairo pravi istočnjački grad, ali u Kairu žive priče 1001 noći. No tu je našao i tragove prolaska Francuza, pri čemu nije spomenuo Napoleona. Žene su u Kairu slobodnije, a europska odjeća nije razlog da ih se napada, već oblik zaštite.

Chateaubriandov putopis široko je shvaćena povijest kulture s naglaskom na povijesti i arheologiji gdje prvo mjesto zauzima svakako Grčka. Ovaj putopis napisan je memoarski, no snažna autorova ličnost izgrađuje se njegovom kulturom i dobrim poznavanjem povijesti i prije svega arheoloških spomenika što putopisu daje starinarski karakter i pokazuje veliku elastičnost putopisa i njegovu sposobnost da primi suvremeni duh i znanstvene discipline po čemu putopis nadmašuje roman.

U ovoj se disertaciji postavlja pitanje u kojoj mjeri su francuske putopiskinje 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji pod utjecajem Chateaubrianda. Idealiziraju li one također grčku, helenističku kulturu? Citiraju li i one pasuse iz djela Homera, Vergilija i Tassa? Smatraju li i one da je Sredozemlje središte civilizacije? Smatraju li one poput Chateaubrianda da su stanovnici Jugozapadne Azije barbari koji su svojim običajima i arhitekturom unakazili mjesta nekoć slavne prošlosti? Drže li se ponosno kao Francuskinje smatrajući kako uloga križara nije bila samo oslobođenje Kristova groba, već i širenje kulture i civilizacije na Orijentu? Ovdje će se po prvi put proučavati dosad javnosti nepoznati tekstovi francuskih putopiskinja 19. stoljeća te će ih se usporediti sa Chateaubriandovim stavovima. Ova usporedba služiti će kao temelj za analizu tekstova u odnosu na postkolonijalnu teoriju, budući da se putopiskinje koje usvajaju Chateaubriandov stav mogu svrstati u Saidovu orijentalističku struju. U sljedećem poglavlju predstaviti ćemo djelo francuskog pisca Alphonse de Lamartinea, čije je djelo također mnogim putopiscima i putopiskinjama služilo kao inspiracija čiji su stavovi u potpunoj suprotnosti sa onima Chateaubrianda.

3.2. Alphonse de Lamartine (1790.-1869.)

Francuski književnik i političar Alphonse de Lamartine u periodu od srpnja 1832. do rujna 1833. putuje po Jugozapadnoj Aziji. 1835. objavljuje putopis pod nazivom *Voyage en Orient*. Prema riječima francuskog stručnjaka za putopis i orijentalizam Sarge Mousse, ovo je djelo jedinstven putopis u pogledu opisa pejzaža, smatra ga se kapitalnim djelom putopisne tradicije velikih spisatelja koji su putovali na Levant između François René de Chateaubriandova djela *Itinéraire de Paris à Jérusalem* (1811.) i Gustave Flaubertovog *Voyage en Orient* (1851.). Svojim se putopisom po Sredozemlju Alphonse de Lamartine svrstava u protustruju orijentalista etnocentrista njegova doba i predstavlja jedan heterogeni i harmonični Orijent slaveći rasnu i vjersku raznolikost odbacujući stereotipe i predrasude.

Njegov je san kulturna fuzija dvaju obala Sredozemnog mora.¹¹³ Ovdje se postavlja pitanje da li se neke od putopisinja udaljavaju od homogene perspektive idući u pravcu Lamartinea?

Lamartine nakon političkog neuspjeha 1831. (nije izabran za političkog zastupnika u Mâconu, Toulonu i Berguesu) ima želju pobjeći iz Francuske, s toga njegovo putovanje ne predstavlja samo poetsku inicijaciju već i lirski bijeg razočaranog političara i pjesnika. Pobornik apsolutizma i dinastije Bourbona razočaran revolucijom i revolucionarnim zbivanjima putovanjem želi "zamrznuti" povijest, pobjeći na Bliski Istok smatrajući ga kolijevkom čovječanstva.¹¹⁴

---

¹¹³ Hassen Bkhaira, *La Méditerranée dans le Voyage en Orient de Lamartine*, Babel, 56/str. 87.-98.

¹¹⁴ Sur la politique rationnelle, Gosellin, Pariz, 1831., str. 130.-131.

„Ne molim se kao ti, ali se molim s tobom zajedničkom Gospodaru, Gospodaru u kojega ti vjeruješ i kojeg štuješ, kao što ga i ja poštujem na drugi način. Nije na meni da te ismijavam, na Bogu je suditi nam obojici.“

„S obzirom da nisam od koristi za svoju državu odlazim u potragu za povijesnim tragovima, za spomenicima kršćanske obnove i udaljenim odjecima svjetovne ili duhovne poezije u egipatskoj prašini, na ruinama Palmire ili na Davidovom grobu.“

«Tandis qu'inutile à mon pays, je vais chercher les vestiges de l'histoire, les monuments de la régénération chrétienne et les retentissements lointains de la poésie profane ou sacrée dans la poussière de l'Égypte, sur les ruines de Palmyre ou sur le tombeau de David.»

Osim političkih razloga, Lamartinovo putovanje predstavlja prema riječima francuskog stručnjaka za orijentalizam i francuski putopis 19. stoljeća Sarge Mousse „pravi povratak obiteljskim korijenima“, to jest „povratak zemlji predaka“. ¹¹⁵ Lamartine se predstavlja kao „čovjek između dvije strane, kao Zapadnjak koji se putujući po Orijentu vraća svojim pretpostavljenim izvorima.“ ¹¹⁶ Lamartinov cilj je pronaći samog sebe na Orijentu i za razliku od etnocentrizma koji je odlika orijentalizma 19. stoljeća Lamartine traži pluralni identitet, identitet koji povezuje sjever i jug Sredozemlja. Njegov se stav razlikuje od stava „ortodoksnih orijentalista“ kojima je cilj opravdati kolonijalni projekt koji je započeo Napoleon. Njegovo djelo za razliku od Chateaubriandova *Itinerera* nema kao cilj novu križarsku misiju ili pak znanstveno istraživanje mjesta na kojima boravi, već samo otvorenost prema Drugom/Stranom. On putuje kao pjesnik i filozof: „Ja sam samo putovao kao pjesnik i filozof; u srcu nosim najdublje dojmove.“ ¹¹⁷ On ne stvara nikakve hijerarhije vjera i rasa, već na kulturnu i vjersku raznolikost gleda blagonaklono, smatrajući ju više obogaćenjem nego smetnjom. ¹¹⁸ On Jugozapadnu Aziju ne gleda kao neprijatelja kojeg treba pripitomiti, civilizirati. Lamartine sanja o fuziji Istoka i Zapada. Bez obzira na činjenicu što sudjeluje u kolonijalnom projektu on se protivi asimilaciji, uniformizaciji kojom bi se žrtvovali razni identiteti. U Lamartinovom opisu orijentalnih običaja, religija i politike čitatelj može iščitati kako ga kulturalna raznolikost Sredozemlja obogaćuje. Lamartine posebno obožava Libanon i tamošnje planine. Prva stvar koja ga iznenađuje pri prvom kontaktu s Libanom je gostoljubivost tamošnjih stanovnika. Prije dolaska su ga domaće vlasti upozorile da mora biti na oprezu, da mu je najpametnije odjenuti se kao lokalno stanovništvo kako bi prevario Arape i beduine u pustinji, no Lamartine piše kako se u Libanonu osjeća sigurnije nego u Europi. U susretu s Drugim/Stranim shvaća kako je slika Orijentalca i njegovog divljaštva samo klišej. Na putu u Jeruzalem susreće Abougosha, vođu arapskoga plemena koji ga dobrohotno ugošćuje i prati na putu iz Ramale u Jeruzalem: „Vi ste jednako moćni i jednako gostoljubivi kao franački prinčevi,...klevetali su Vas...zaslužujete imati sve one Europljane za prijatelje koji su kao ja uživali Vašu dobrohotnost i zaštitu Vašeg mača.“ ¹¹⁹ U opisu rastače stereotipiziranu sliku barbara koji žive na Bliskom Istoku, piše o gostoljubivosti i plemenitosti

---

¹¹⁵ Usp. Sarga Moussa, *La Relation orientale. Enquête sur la communication dans les récits de voyage en Orient* (1811-1861), Klincksieck, Pariz, 1995., str. 112.

¹¹⁶ Usp. Sarga Moussa, *Un voyage, deux regards: la construction de l'ailleurs oriental chez Lamartine et Delaroière, L'ailleurs depuis le romantisme. Essais sur les littératures en française*, Hermann, Pariz, 2009., str.134.

¹¹⁷ J'y ai passé seulement en poète et en philosophe;

j'en ai rapporté de profondes impressions dans mon coeur.

¹¹⁸ Usp. Hassen Bkhaira, Isto, str.

¹¹⁹ Usp. Alphonse de Lamartine, *Voyage en Orient*, Gallimard, Pariz, 2011., str. 365.-366.

„Vous êtes aussi puissant et aussi hospitalier qu'un prince des Francs,(...)on vous a calomnié, et (...) vous méritez d'avoir pour amis tous les Européens qui, comme moi, ont éprouvé votre bienveillance et la protection de votre sabre.“

ljudi koje tamo susreće, opisujući turske vladare Lamartine rastače orijentalističku sliku despotizma. Pjesnik ima osjećaj kako je antička gostoljubivost u potpunosti preživjela na Orijentu. Narodi koji tamo žive se plemeniti i blagi...karakterizira ih mirna i plemenita rezignacija. Čak i ako su dokoni, nisu ni nasilni ni destruktivni. Kontesa de la Ferté-Meun čiji se stav u mnogočemu poklapa s imperijalističkim stavom Chateaubrianda ipak na jednome mjestu iskazuje divljenje u odnosu na mirnoću i dostojanstveno držanje trgovaca: „Nema nikakve ljubomore. Sutra je moj dan.“¹²⁰ Ovaj komentar ju približava Lamartineovom stavu. Iako u ovoj disertaciji polazimo od pretpostavke da francuske putopiskinje 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji putuju s orijentalističkim pogledom na Drugo/Strano, nijanse kojima se one udaljavaju od Chateaubriandovog stava predstaviti će zanimljiv materijal za proširivanje hipoteze rada.

Ljudi koji žive u Arabiji ne raspravljaju o porijeklu i legitimitetu vlasti. Vlast se priznaje sve dok postoji.¹²¹ S jedne strane Lamartine smatra kako bi Europa trebala pomoći Osmanskom Carstvu koje je u raspadu, ali ipak rastače stereotip orijentalnog despotizma.¹²² On ne daje negativan opis turskih vladara jer oni utjelovljuju politički sustav koji Lamartine brani, monarhizam. Opisujući Yousufa, bega Negreonta i Atene piše kako je u njemu prepoznao plemenitost, blagost, mirnoću i ponos kao što je to odlika svih muslimana u Siriji i u Turskoj.¹²³ Lamartine se divi Arapima i njihovoj plemenitosti, njihovoj iskrenosti, snazi, a ta njihova snaga proizlazi iz toga što se nikad ne naslanjaju samo na sebe, već na Boga, vjerujući u fatalnost.¹²⁴

Pjesnik također rastače europske predrasude u odnosu na stereotip da Orijentalci ne mare za kulturu i umjetnost hvaleći orijentalnu umjetnost i kulturna dostignuća. Lamartinea fascinira arapsko pjesništvo, čak i do te mjere da sudjeluje u zejelu.¹²⁵ Prema Lamartineu sredozemna umjetnost lomi lingvističke i etničke granice i okuplja narode obala Sredozemlja. Na sistematski način on rastače ideje o arapsko-muslimanskom svijetu koje su kroz orijentalističku prizmu prodrjele u europsku svijest. On odbacuje univerzalizam

---

¹²⁰ Usp. Comtesse de la Ferté-Meun, *Lettres sur le Bosphore ou Relation d'un voyage...*, str. 170.

„pas de jalousie, mon jour viendra demain.“

¹²¹ „En Arabie, on ne discute pas l'origine et la légitimité du pouvoir; on le reconnaît, on lui est soumis pendant qu'il existe (...). On ne comprend bien le régime féodal qu'après avoir visité ces contrées; on voit comment s'étaient formés, dans le moyen-âge, toutes ces familles, toutes ces puissances locales qui régnaient sur des châteaux, sur des villages, sur des provinces. C'est le premier degré de civilisation.“, str. 366.

¹²² Usp. Hassen Bkhaira, *La Méditerranée dans le Voyage en Orient de Lamartine*, Babel, 26, 2017., str. 87.-98.

¹²³ Usp. „La figure de ce turc avait le caractère que j'ai reconnu depuis toutes les figures des musulmans que j'ai eu occasion de voir en Syrie et en Turquie: -noblesse, douceur et cette résignation calme et seraine que donne à ces hommes la doctrine de la prédestination.“ str. 177. (Voyage en Orient)

¹²⁴ Usp. Isto

¹²⁵ andaluzijska tradicija prema kojoj kršćani i židovi posredstvom pjesništva razgovaraju s muslimanima

Prosvjetiteljstva, ističe različitost i uvodi odnos koji se temelji na interpenetraciji kultura koja stoji iznad rasnih i vjerskih granica.¹²⁶

Za razliku od Chateaubrianda Lamartine odbija hijerarhiziranje kultura i više ga raduje što se kulture susreću, miješaju i interpenetriraju. Lamartine je dok u Jeruzalemu promatra Crkvu Svetog Groba fasciniran arhitekturom koja je „polu zapadna, polu orijentalna“. Za njega ovo ne predstavlja unakazivanje ni napad na vjeru. Divi se džamijama, fasciniraju ga gradovi Aleksandrija, Jeruzalem, Andaluzija, Sicilija, svi ti gradovi predstavljaju mješavinu zajedničkih uspomena zapada i istoka.

Što se tiče vjere Lamartine svojim opisom islama demantira Saidov orijentalizam koji širi islamofobiju. Lamartine piše kako je islam geografski i kulturološki blizak kršćanstvu predstavljao stvarnu prijetnju. Zapravo se islamske zemlje nalaze odmah pokraj biblijskih zemalja i vladaju tim istim zemljama. Islam, bio on to u svom arapskom, osmanskome, sjeverno-afričkom, španjolskom obliku je dominirao i prijetio europskom kršćanstvu.¹²⁷

Za njega Orijent predstavlja kolijevku religija, islam je religija puna vrlina. Ovdje pjesnik poglavito ističe praktični i kontemplativni teizam. On za razliku od Chateaubrianda koji smatra da je islam barbarski kult, daje pozitivnu sliku islama koji manjinske vjerske zajednice ne progona. Lamartine piše kako se muslimane u pogledu vjerskih sloboda dosta klevetalo. U njihovim običajima duboko su usađeni vjerska tolerancija i poštovanje prema pripadnicima drugih vjera. Pjesnik posebno ističe kako muslimani Crkvu Svetog Groba čuvaju, piše kako bi bez Turaka pao u ruke Grka pravoslavaca, neprijatelja kršćana. Svugdje gdje musliman vidi ideju Boga u mislima svoje braće on joj se poklanja i poštuje ju. To je jedini tolerantan narod.¹²⁸ Poput Alphonse de Lamartinea i kontesa de la Ferté-Meun opisuje poštovanje muslimana prema pripadnicima drugih vjera: „Promatrajući ovdje procesiju na blagdan Tijelova ne stječe se nipošto dojam da se nalazite u zemlji nevjernika. U ovoj zemlji u kojoj se vijori Muhamedova zastava ništa nije tako lijepo kao ova vjerska ceremonija....Zaista je čudno vidjeti kako katoličku procesiju predvode janjičari.“¹²⁹

---

¹²⁶ Usp. *Isto*

¹²⁷ Usp. Edward Said, *L'Orientalisme. L'Orient crée par l'Occident*, Seuil, Pariz, 2005., str. 142.-143.

¹²⁸ Usp. „Possesseurs, par la guerre, du monument sacré des chrétiens, ils ne le détruisent pas, il n'en jettent pas la cendre au vent; ils le conservent, ils y maintiennent un ordre, une police, une révérence silencieuse....Sans les Turcs, ce tombeau que se disputent les Grecs et les catholiques et les innombrables ramifications de l'idée chrétienne, aurait déjà été un objet de lutte entre ces communions haineuses et rivales...Je ne vois pas là de quoi accuser et injurer les Turcs...Partout où le Musulman voit l'idée de Dieu dans la pensée de ses frères, il s'incline et il respecte...C'est le seul peuple tolérant.“ (394.-395.)

¹²⁹ Usp. Comtesse de la Ferté-Meun, *Lettres sur le Bosphore..., Domère, Pariz, 1821.*

„En voyant ici la procession de la Fête-Dieu, on est loin de se croire chez les Infidèles. Dans ce pays, où flotte la bannière de Mahomet, rien n'est beau...comme cette cérémonie religieuse....Il est assez étonnant qu'une procession catholique ouvre sa marche par des janissaires.“

Daleko od toga da Lamartine odbacuje kršćansku vjeru, njegova koncepcija vjere je njegova otvorenost prema Drugome. Zanimljivost je da jedna putopisinja hodočasnica u svome putopisu uz riječi Chateaubrianda citira riječi Lamartinea i proroka Muhameda stavljajući predstavnike različitih struja na istu razinu, nudeći čitatelju mogućnost da sam odluči kojoj će se struji prikloniti. Ovo je savršen primjer otvorenosti prema Drugome. U kasnijim poglavljima predstaviti će se putopisinja Clara Filleul de Pétigny i nastojati će se odgovoriti na pitanje umiče li ona imperijalističkom diskursu ili ne.

Le Voyage on Orient se udaljava od orijentalizma koji je dio imperijalističke tradicije i dominacije. Njegov putopis odbacuje etnocentrične klišeje i ističe raznolikost kultura i pripadnosti. Već i prije Gabriela Audisia Alphonse de Lamartine slavi Sredozemlje nalazivši tamo vrijednost i imaginarij. On dakle ne glorificira latinsku kulturu ni srodstvo s grčkom ili rimskom kulturom već raznoliku kulturu, jednu raznoliku pripadnost koja nadilazi sve hijerarhije krvi i vjere. Pjesnik putnik se identificira s Odisejem kako bi rastočio ideju homogenog i nepromjenjivog identiteta koja ne uvažava pokret i susret. No međutim čak i ako Lamartine sudjeluje u francuskom kolonijalnom projektu, on ga ne opravdava kao primjerice Chateaubriand borbom protiv barbarstva islama i isticanjem vrлина demokracije. Njegov kolonijalni podvig nema nikakvu rasnu ili vjersku motivaciju već se sastoji od toga da spasi državu kojom Turci loše upravljaju. Lamartine zaključuje kako se Osmansko Carstvo raspada i kako će za sobom ostaviti anarhiju, barbarstvo, opustošena područja, narode bez vodiča i učitelja; i tu propast Osmanskog Carstva nije potrebno izazvati guranjem prsta; dogodit će se sama svojim djelovanjem, svojom prirodom.¹³⁰

U ovoj će se disertaciji tekstovi primarne literature uspoređivati sa stavovima Lamartinea. Istražit će se u kojoj mjeri se stav putopisinja udaljava od Chateaubriandovog orijentalizma u pravcu Lamartineove protustruje koja slavi harmoniju različitosti i stapanje različitih kultura. Da li su putopisjinje poput Lamartinea otvorene prema Drugom/Stranom nemajući cilj opravdati kolonijalni pothvat započet u doba Napoleona? Promatraju li francuske putopisjinje po Jugozapadnoj Aziji kulturnu raznolikost blagonaklono smatrajući ju obogaćenjem? Odgovori na ova pitanja predstavljaju temelj za nove spoznaje u odnosu putopisa i Homi K. Bhabhinu teoriju hibrida i Trećeg prostora. Također će se uz pomoć usporedbe tekstova putopisinja sa djelom Chateaubrianda i Lamartinea moći odgovoriti na pitanje u kojoj se mjeri stavovi putopisinja protive kolonizaciji i da li ih se može svrstati u protustruju Orijentalista.

---

¹³⁰ Usp. „L'empire turc s'écroule et va laisser, d'un jour à l'autre, un vide à l'anarchie, à la barbarie...des territoires sans peuples, et des populations sans guides et sans maîtres; et cette ruine de l'empire ottoman, il n'est pas nécessaire de la provoquer, de pousser du doigt...; elle s'accomplit d'elle-même par son action, par la nécessité de sa nature.“ (str. 952.)

U sljedećem potpoglavlju predstaviti ćemo jednog po karakteru ekstremnijeg pisca, Gérard de Nerval. On se svakako ne uklapa u orijentalističku struju, no ne uklapa se ni sasvim u Lamartineovu, već ga se može smatrati iznimkom i kao takvog ga je nužno uzeti u obzir pri usporedbi putopisnog diskursa 19. stoljeća.

3.3. Gérard de Nerval (1808.-1855.)

Gérard de Nerval živio je u vrijeme egiptomanije. Već u 18. stoljeću je Volney napravio detaljan opis zemlje faraona i dao opis koji je poslužio Napoleonu kako bi otišao u svoj pohod na Egipat. Tad se rodio orijentalizam koji je utjecao na čitavo 19. stoljeće. Polazeći od Jean-Auguste-Dominiquea Ingesa, Pierrea Lotija, Eugènea Delacroixa, Jean-Léona Géromea, Victora Hugoa, Henrija Matissea stvara se orijentalistička prizma kroz koju se stvara europska svijest o Orijentu: misteriji, senzualnost, boje, slikovitost, bajkovitost. Sve ovo privlači francuskog putnika, umornog od revolucija, u doba kad Francuska polako ulazi u industrijsku eru. Na Orijentu vrijeme kao da je stalo. Napoleonovi generali iz Egipta i Sirije donose tkanine, nakit, nargile, sfinge, Kleopatrine portrete. U to doba vlada krilatica Egipat ili ništa. Prema riječima Colette Juillard Beaudan Nervalovo putovanje u Egipat nije ništa posebno.¹³¹

Nerval 1843. putuje u Egipat, no djelo je tek 1851. godine objavljeno. Nerval strastveno, čak i opsesivno proučava stare vjerske rituale, uvjeren je kako sve religije potječu od jednog kulta. Prapočelo Svega nalazi kod Izide koja je prva umrla i uskrsnula. Gérard de Nerval za razliku od „dvojice očeva osnivača putovanja na Orijent Chateaubrianda i Lamartinea“¹³² ne putuje pripremljen djelima Pierrea Vatiera *Histoire mahométane*, *The Modern Egyptians* autora Williama Lanea, *La Bibliothèque orientale* Herbelota de Molainvillea, *Tisuću i jedne noći* (prijevod Gallanda), *Description de l'Égypte*, radovima poznatog francuskog orijentalista Sylvestrea de Sacya. Gérard de Nerval prema riječima Collette Juillard Beaudan za razliku od njegovih slavni preteča čija je djela pročitao, putuje s jednim slugom i jednim prijateljem i s 300 franaka u džepu. Njega zanimaju modernost gradova, stanovnici, običaji. No za razliku od primjerice Chateaubrianda i Lamartinea on ne traži razvaline kršćanstva nego istražuje islam kako bi putem njega i rijeke religija došao do Božice-Majke. On odlazi u prošlost kako bi spoznao samog sebe. Oduševljavaju ga slavlja, pogotovo ona u Kairu i o njima priča bez prestanka, no na kraju će ustanoviti kako ga slavlja zapravo smetaju u njegovoj potrazi.

Kairo je grad koji predstavlja temelj Nervalovog orijentalnog iskustva. 1843. dolazi u Aleksandriju gdje mu se ništa ne sviđa: „Egipat je ogromna grobnica; tako mi se učinilo kad

---

¹³¹ Usp. Colette Juillard Beaudan, *Le Voyage en Orient de Gérard de Nerval*, Centre d'études et de recherches sur le Proche-Orient, Les Cahiers de l'Orient, 2010/1 Numéro 97, str. 113.-121.

¹³² Usp. *Isto*

sam stigao na Aleksandrijsku plažu. ¹³³ Gérard de Nerval neko vrijeme boravi u Kairu gdje se odijeva kao Arapin i sudjeluje u arapskim feštama jer kako piše Michel Jeanneret „Uroniti u feštu, to je za Gérarda steći konkretno iskustvo fuzije (...) Fešta ispunjava razlike, stimulira komunikaciju i prenosi na sudionike euforiju jednoglasnosti. Opće veselje gomile ljudi integrira stranca i apsorbira individualne različitosti. ¹³⁴ Nervalov je cilj uroniti u gradsku vrevu, stopiti se s gradom. No jako brzo Nervalu postaje jasno kako se kao Europljanin ne može stopiti s gradom i shvaća kako se mora „orijentalizirati“. Kao što je to Pierre Loti učinio u Turskoj prigrlivši stil odijevanja, jezik i do neke mjere i religiju, Gérard nema vremena naučiti arapski jezik no obrijao se na ćelavo kako bi skrio svoje kršćansko porijeklo, kupuje na bazaru domaću garderobu.

Nerval se divi misterioznoj odjeći žena koje ulicama daju izgled razigranog bala. On ne daje nikakve komentare o obvezi nošenja vela, o poligamiji, o haremu, ropstvu, Nervalov jedini cilj je potraga za Božicom i nije došao kako bi komentirao religiju koja je rođena u antičku zoru kada je Izida ponovno zašila svoga supruga. Gérard je dakle muškarac u zemlji muškaraca. Za Kairo piše kako je taj grad kao i žene pod velom, misteriozan. Luta po gradu, po beskonačnoj mreži pravocrtnih i prašnjavih ulica. Okružuje ga sirotinja u prnjama, deve magarci. Piše kako je „svaka četvrt okružena je zidinama s nišama zatvorenim teškim vratima kao u srednjem vijeku, još uvijek zadržava fizionomiju koju je imala, u to ne sumnjam, za vrijeme Saladina...treba se vratiti.“¹³⁵

Nerval si u Kairu unajmljuje kuću za koju piše kako je prekrasna; u njoj prekrasno uređene dvorane popločane mramorom, fontane, galerije i stubišta kao u Dženovskim ili

---

¹³³ Usp. Gérard de Nerval, *Voyage en Orient*, Garnier Flammarion, Pariz, 1980., str. 146.

„L'Égypte est un vaste tombeau; c'est l'impression qu'elle m'a faite en abordant sur cette plage d'Alexandrie.“

¹³⁴ Usp. Michel Jeanneret, *Introduction au Voyage en Orient*, str. 25.

¹³⁵ Usp. Gérard de Nerval, *Voyage en Orient*, str. 151.

„Quoi! c'est-là, me disais-je, la ville des Mille et une nuits, la capitale des califes et des soudans?...Et je me plongeais dans l'inextricable réseau des rues étroites et poudreuses, à travers la foule en haillons, l'encombrement des chiens, des chameaux et des ânes....Chaque quartier entouré de murs à créneaux, fermé de lourdes portes comme au Moyen-Âge, conserve encore la physiognomie qu'il avait déjà sans doute à l'époque de Saladin;...il faut revenir.“

Venecijanskim palačama, dvorište okruženo stupovima, vrtovi u hladu vrijednog drveća; tu se moglo živjeti kao princ pod uvjetom da u tom prekrasnom interijeru nastanite sluge i robove.¹³⁶ U skladu s muslimanskim običajima Nerval ne namješta cijelu kuću jer jedino paša posjeduje kompletan namještaj, lampe, ure njihalice; ai to mu zapravo služi u svrhu da pokaže kako je prijatelj europske trgovine i napretka.¹³⁷

Nerval citira jednog šeika koji mu govori zašto žene ne smiju živjeti zajedno s muškarcima. Šeik govori kako su žene tako loše odgojene da bi život s njima značio rat i nesreću u kući. Kod njih žene žive zajedno i muškarci zajedno, na taj način postižu mir i spokoj. ...Dok se žene bave samo uređivanjem i tračem muškarci provode vrijeme zajedno sa prijateljima, slušajući priče i pjesme, pušeci i sanjareći.¹³⁸

Nerval je poslušao savjet šeika i nije se oženio, ali je ipak uzeo ropkinju jer je to običaj. Slično kao i Nerval se putopisinja Suzanne Voilquin nastoji uklopiti u orijentalno društvo na način da zapošljava ropkinju. Ona se ne trudi izgledati orijentalno, niti ne piše o slavljinama i feštama, već je mjesto na kojemu ona nastoji ući u treći prostor i omogućiti kulturalnu razmjenu bazar na kojemu uz pomoć ropkinje uspijeva kupiti jeftiniji madrac. Zanimljivost je kako putopisinja slično kao i Nerval uz pomoć ropstva nastoji približiti, to jest uklopiti u orijentalno društvo.

Kairo Nervalu najviše fascinira, pogotovo vrema koja je tipična za velike gradove. Grad opisuje kao obično i jako zakrčeno mjesto. Jako je bučno i prepuno trgovaca naranči, banana i šećerne trske koja je još zelena, čiju slatku pulpu ljudi obožavaju žvakati. Ima tu i pjevača, svirača lutnje, šaptaća zmija sa velikim zmijama oko vrata; Nerval viđeno uspoređuje sa slikama snova Rabelaisa.¹³⁹

Na dalje opisuje samostan derviša koji svakog utorka daju javnu predstavu, sve je prepuno magaraca, pasa, deva, prodavača krastavaca i žena koje prodaju kruh. Magarci galopiraju,

---

¹³⁶ Usp. Isto „C'étaient des salles magnifiquement décorées avec des pavés de marbre et des fontaines, des galeries et des escaliers comme dans les palais de Gênes ou de Venise, des cours entourées de colonnes et des jardins ombragés d'arbres précieux; il y avait de quoi mener l'existence d'un prince, sous la condition de peupler de valets et d'esclaves ces superbes intérieurs.“

¹³⁷ Usp. Isto

¹³⁸ Usp. Isto, str. 168. „Elles ont été élevées si mal, que ce seraient la guerre et le malheur dans la maison. Chez nous, les femmes vivent ensemble et les hommes ensemble, c'est le moyen d'avoir partout la tranquillité...Ne voyez-vous pas qu'ici les hommes qui n'ont rien à faire passent leur temps à la promenade, au bain, au café, à la mosquée, ou dans les audiences, ou dans les visites qu'on se fait l'un à l'autre? N'est-il pas plus agréable de causer avec des amis, d'écouter des histoires et des poèmes, ou de fumer en rêvant, que de parler à des femmes préoccupées d'intérêts grossiers, de toilette ou de médisance?“

¹³⁹ Usp. Isto, „Lorsqu'on a tourné la rue en laissant à gauche le bâtiment des haras, on commence à sentir l'animation de la grande ville...Le lieu est d'ordinaire très frayed, très bruyant, très encombré de marchands d'oranges, de bananes et de cannes à sucre encore vertes, dont le peuple mâche avec délices la pulpe sucrée. Il y a aussi des chanteurs, des luteurs, et des psyllés qui ont des gros serpents roulés autour du cou; là enfin se produit un spectacle qui réalise certaines images des songes drolatiques de Rabelais.“

deve muču, psi stoje uz vrata trojice mesara. Na kraju zaključuje kako bi to mjesto imalo bi tipičnu arapsku fizionomiju da ne ugledamo preko puta natpis tratorije pune Talijana i Maltežana.¹⁴⁰

Nerval u svom putopisu daje duge opise muslimanskih fešti, pogotovo onu za povratak karavane iz Meke sa stotinom hodočasnika: topovi, trube, plesovi, zastave, prodavači sočnih uštipaka, vriskovi i galopiranje. Divi se arhitekturi džamija, pogotovo onoj sultana Hassana koja se čini jednom od najljepših na svijetu.¹⁴¹

Što se tiče religije, piše Colette Juillard Beaudan, Nerval smatra kako ona predstavlja odgovornost prema jadnim ženama koje ne mogu vladati sobom i predivnog boga, u kratko, kao model tolerancije. U svojoj potrazi za vjerom Nerval smatra kako sve religije potječu od nekog inicijalnog savršenstva, od jedne moralne ljepote, to je postulat koji mu služi kako bi promatrao, a ne kritizirao islam. No s druge strane je nezadovoljan modernim zgradama koje prekrivaju Saladinovu palaču od kojeg je preostalo samo nekoliko prekrasnih stupova. U kratko inicijacijsko putovanje se sastoji od upoznavanja svih kvartova grada na horizontalan način, više nego na vertikalni, i to ga dovodi do Izide o kojoj je toliko sanjao.

Bez sumnje je Egipat bio mjesto u kojemu je pjesnik doživio svoje najsretnije trenutke, mjesto gdje je našao utočište, gdje je mogao živjeti drugačije bez da ga se osuđuje, ukratko slobodan od svake europske prisile, Egipat je bio mjesto Nervalova srca.¹⁴²

Novina disertacije je što će se putopisi francuskih putopiskinja po Jugozapadnoj Aziji 19. stoljeća usporediti s Nervalovim stavom koji svakako predstavlja lom u odnosu na Chateaubriandov orientalizam i koji je poput Lamartinea u potrazi za harmonijom heterogenih kultura. No Nerval ide još korak dalje i kao takav je zanimljiv budući da za razliku od Lamartinea on ne traži razvaline kršćanstva nego istražuje islam uz pomoć kojeg se nada doći do majke svih religija-Izide. On se za razliku od Chateaubrianda i Lamartinea oslobađa svog identiteta na način da sudjeluje u muslimanskim slavljinama kako bi se na taj način stopio s Orijentom.

U ovoj ćemo disertaciji po prvi put istražiti da li postoje putopiskinje koje su slične Nervalu, koje napuštaju sebe kako bi spoznale drugo. Jesu li i putopiskinje umorne od revolucija u domovini? Traže li utočište na Orijentu koji im daje osjećaj da je vrijeme stalo? Jesu li i putopiskinje poput Nervalova podlegle egiptomaniji u potrazi za misterijima, bojama,

---

¹⁴⁰ Usp. Isto, str. 169., 170., 171.

¹⁴¹ Usp. Isto, str. 229.

¹⁴² Usp. Colette Juillard Beaudan, *Le Voyage en Orient de Gérard de Nerval*, Centre d'études et de recherches sur le Proche-Orient, Les Cahiers de l'Orient, 2010, str. 113.-121.

slikovitosti i bajkovitosti? Traže li putopisakinje razvaline kršćanstva poput Chateaubrianda ili Lamartinea ili istražuju islam i muslimanske vjerske rituale uz pomoć kojih se nadaju doći do prapočela svih religija? Sudjeluju li putopisakinje u muslimanskim slavljima kako bi se na taj način stopile s Orijentom? Nastoje li se putopisakinje stopiti s gradom na način da se odijevaju poput domaćeg stanovništva i usvajaju njihov način života? Ako da, shvaćaju li poput Nerval da se kao Europljanke ne mogu stopiti, već se moraju „orijentalizirati“?

U sljedećem poglavlju u kratkim će se crtama predstaviti putopis jednog od napoznatijih francuskih spisatelja realista Gustava Flauberta bez kojeg je usporedba putopisnog diskursa nezamisliva.

3.4. Gustave Flaubert (1821.-1880.)

Jedan od najznačajnijih francuskih spisatelja, romanopisac književno-povijesnog razdoblja realizma, Gustave Flaubert u dva navrata putuje po Jugozapadnoj Aziji. Prvo putovanje odviklo se u periodu između listopada 1849. do 1850. u pratnji Maximea Du Campa. Zajedno posjećuju Egipat, Bejrut, Jeruzalem, Damask, Grčku i Italiju. Flaubert na drugo putovanje kreće 1858. i posjećuje dio Alžira i Tunis. U to je doba putovanje na Orijent rasprostranjen običaj i poznato je kako su Lamartine, Nerval ili Gautier pratili tu modu.¹⁴³ Često tuđina potpomaže nastanku najgorih predrasuda naspram kulture Drugog. Tzvetan Todorov piše

---

¹⁴³ Usp. Francis Lacoste, *L'Orient de Flaubert*. In: *Romantisme*, 2003, n°119. Le privé et le social, str. 73.-84.

kako Chateaubrianda nisu zanimali ljudi koje je susretao i kako je ostao rob etnocentričnog i egocentričnog stava.¹⁴⁴

Saidov orijentalizam je tvorevina Zapada koja je omogućila opravdanje kolonizacije i imperijalizma. Maxime Rodinson u djelu *Islam and Capitalism* (1973.) podsjeća kako se pojam orijentalizma u engleskome jeziku pojavio već 1779., u francuskom jeziku oko 1799. Ovaj je umjetnički pokret dubinski povezan sa političkim kontekstom. Zapravo je razdoblje u kojemu su se institucije orijentalizma i njegov sadržaj najviše razvili period najveće europske ekspanzije između 1815. i 1914. U tome je razdoblju kolonijalno Carstvo Europe s 35% poraslo na 85%. Europljanin koji u to doba putuje svjestan je da se razlikuje od svoje okoline i da je njegov odnos s okolinom odnos neravnopravnosti.¹⁴⁵ Edward Said u svom kontroverznom djelu *Orijentalizam* polazi od neprijateljstva kršćana i muslimana koje svoje korijenje ima već u srednjem vijeku. Said piše kako je za Europu islam ostavio za sobom trajnu traumu. Sve do kraja sedamnaestog stoljeća postojala je latentna „osmanska opasnost“ u cijeloj Europi, predstavljajući konstantnu opasnost za kršćansku civilizaciju.¹⁴⁶

Orijentalizam predstavlja dakle kolektivni san Europe o Orijentu.¹⁴⁷ No taj san nije nevin kako piše Said, jer u sebi utjelovljuje moć: Europljanin putuje svjestan da se razlikuje od okoline i svjestan da je u neravnopravnom odnosu.¹⁴⁸ Istina je da Flaubert koji službeno putuje u Egipat, premda ga taj službeni dio pretjerano i ne zanima sa zadovoljstvom zapaža uslužnost domaćeg stanovništva: Franke se jako poštuju; naše oružje i sjećanje na Bonaparta još su svježja. (pismo majci 14. prosinca 1849.) Ovo se poštovanje može dovesti u vezu s tadašnjim političkim režimom, upravom Mehmeta-Alija, osnivača modernog Egipta koji je u Egipat pozvao mnoge europske tehničare.“ Flaubert na Orijentu nalazi utočište, „prepoznaje više toga nego što nalazi“. To je doba u kojemu „revolucionarna“ Francuska na socijalnom planu doživljava jednu od najvećih promjena u povijesti, dok Orijent počinje utjelovljivati san o trajnosti: nepokretan, nepromjenjiv. On u pejzažima traži svjedočanstva kulture ili slike iz Biblije. Za Siriju Flaubert piše kako tamošnji ljudi kao da žive u doba Biblije, pejzaži, običaji, horizonti...Žene koje se mogu zateći na fontanama u Nazaretu ili Betlehemu slične na žene iz doba Jakova. Nisu se baš puno promijenile, a nije se ni plavo nebo nad njima

---

¹⁴⁴ Usp. Isto, str. 73.

¹⁴⁵ Usp Isto, str. 74.

¹⁴⁶ Usp. Edward Said, str. 76.

¹⁴⁷ Usp. Isto, str. 69.

¹⁴⁸ Usp. Isto, str. 184.

promijenilo.¹⁴⁹ Francuske putopiskinje hodočasnice često su u potrazi za slikama iz Biblije, tako primjerice Valérie de Gasparin piše:

„Žene slijede na magarcima, devama ili hodaju; njihova je odjeća jako plemenita; ruke ukrašene narukvicama, glava prekrivena velikim plavim ili crvenim velom koji skriva lice...Veliki komadi srebra u kosi...Nekoliko žena na magarcima nose dojenče ispred sebe. Čini mi se kako je Marija kad je odlazila u Jeruzalem slaviti Uskrs na taj način nosila malog Isusa.“¹⁵⁰

U potpoglavlju posvećenom opisu Svetih mjesta dat će se detaljan prikaz opisa Svetih mjesta putopiskinja. Postavlja se pitanje u kojoj mjeri ih realno stanje koje u Jeruzalemu zatiču smeta u molitvi i odavanju počasti Svetoj zemlji.

Ono što se kod Flauberta ne mijenja je dekor i osvjetljenje. Flaubert ima dosta predrasuda, budući da je to doba u kojemu je došlo do izražene superiornosti Zapada nad Orijentom. No njega ne zanima politika. On nije kao Chateaubriand primjerice došao na Orijent u pokušaju obnove kršćanstva. On je nezadovoljan francuskim društvom koje sve uniformizira, briše razlike i ideal traži na Orijentu koji je za njega nepokretna slika, slika koja potječe iz njegovih maštarija. No on nipošto ne pristupa Orijentu iz pozicije imperijalističke kolonizatorske sile već kao individualac koji se traži na Orijentu.¹⁵¹

Edward Said se naslanja na citate iz Flaubertovog putopisa u kojima Orijent opisuje teatralno kao ekscentrično i bizarno mjesto, opisujući šarm i komičnost premlaćenog roba, pijanog prodavača ropkinja, prepredenog prodavača. Flaubert u pismu Louise Bouillhet piše kako se u ulicama, u kućama, za svaku sitnicu dijele udarci šibom na zabavan način. Čuju se guturalne intonacije koje sličje glasanju divljih životinja, povrh svega smijeh, s ogromnom odjećom

---

¹⁴⁹ Usp. Francis Lacoste, *L'Orient de Flaubert*. In: *Romantisme*, 2003., numéro 119. Le privé et le social, str. 73.-84.

¹⁵⁰ Usp. Valérie de Gasparin, *Journal d'un voyage au Levant. Le désert et la Syrie*, str. 195.

„Les femmes suivent, montées sur des ânes, sur des chameaux, ou marchent à pied; leur vêtement a une grande noblesse...les bras ornés de bracelets, la tête couverte d'un grand voile rouge ou bleu, qui cache le front...Plusieurs de celles qui cheminent sur des ânes, portent leur nourrisson devant elles. Il me semble que Marie, quand elle montait à Jérusalem pour célébrer la Pâque, devait ainsi tenir Jésus enfant.“

¹⁵¹ Iz Flaubertovog pisma namijenjenog Louise Colet, 11. prosinca 1846, *Correspondance*, I, (1830-1851), édition présentée, établie et annotée par Jean Bruneau, Paris, Gallimard, « Bibliothèque de la Pléiade », 1973, p. 416.

„Zemlja je domovina, domovina je svemir, domovina su zvijezde, domovina je zrak. Ona je sama misao, to jest beskonačnost u nama. No borbe između naroda, između kantona i arondismana...mene puno ne zanimaju, jedino ukoliko iz tih borbi nastanu velika platna sa crvenim pozadinama.“¹⁵¹

„La patrie c'est la terre, c'est l'univers, ce sont les étoiles, c'est l'air. C'est la pensée elle-même, c'est à dire l'infini dans notre poitrine (...) Mais les querelles de peuple à peuple, de canton à arondissement....m'intéressent peu et ne m'amuse que lorsque ça fait de grands tableaux des fonds rouges (...).“

bijele boje koja se suši, zubi ebanovine koji cvokoću pod dubokim usnama, prćasti nos crnaca, prašnjave noge, i ogrlice i narukvice!¹⁵²

Na ismijavanje nailazimo i kod Flaubertovog opisa servilnih, lažljivih i letargičnih Arapa koji vrijeme provode pričajući i trgujući. Flaubert u pismu O. Bonnenfant piše kako „vam za kupnju lule na bazaru treba pola dana, jer toliko se trgovci svađaju s vašim dragomanom, jedan želeći prevariti drugoga. Vika, uvrede, udarci....(5. prosinca 1849.)“¹⁵³

Na opis sličan Flaubertovom nailazimo kod putopiskinje princeze Cristine Trivulzio di Belgiojoso i kod Adèle Hommaire de Hell koje obje na humorističan, pomalo i satiričan način opisuju stanovništvo Jugozapadne Azije. Primjerice di Belgiojoso u svome opisu muslimanske obitelji za koju piše da je ona kazališna predstava u kojoj svi glume svoju ulogu: „U trenutku kad gospodar uđe u harem nastaje muk; jedna žena mu skida čizme, druga mu stavlja papuče, treća mu nudi kućni ogrtač, četvrta mu donosi kavu i pekmez. On jedini ima pravo govoriti i kad se obrati jednoj od njih, ona se zacrveni, spusti pogled, osmjehne se i odgovori mu skroz tiho....Sve to skupa je komedija u kojoj nitko nije nasamaren...“¹⁵⁴ Ova putopiskinja svakako predstavlja zanimljivu iznimku u odnosu na ostale i kasnije će se njezin diskurs u odnosu na orijentalizam/otvorenost prema Drugom/Stranom detaljnije predstaviti. Hommaire de Hell ironijom poput Flauberta ruši, to jest dekonstruira, sliku harema iz fantazija muških putopisaca na najokrutniji način opisujući koncert starih i ružnih žena klimavih zubi naoružanih instrumentima.¹⁵⁵ Na ovome mjestu se postavlja pitanje u kojoj je funkciji ironizacija kod ovih putopiskinja, odnosno da li je ironija kod njih u funkciji podupiranja orijentalizma ili ipak kao i Flaubertu služi slavljenju kontradiktorne totalnosti. Kontesa Valérie de Gasparin također slavi kontradiktornu totalnost: „Kakva je to zemlja, taj Egipat! Poetska, no ipak napućena, divlja, no ipak kultivirana.“¹⁵⁶

Flaubert piše kako narod nije previše briga za politiku. Pod upravom Muhameda su bili Egipćani, pod Abbasom su postali Turcima, a kad dođu Englezi će postati Englezima.

---

¹⁵² Usp. Francis Lacoste, str. 76. „Tout le vieux comique de l'esclave rossé, du vendeur bourru, du marchand filou...Dans les rues, dans les magasins, à propos de tout, de droite et de gauche on y distribue des coups de bâton avec une prodigalité rejouissante. Ce sont des intonations gutturales qui ressemblent à des cris de bêtes féroces, et des rires par là-dessus, avec des grands vêtements blancs qui pendent, des dents d'ivoire claquant sous des lèvres épaisses, nez camus de nègres, pieds poudreux, et des colliers, et des bracelets! Pauvre vieux!“

¹⁵³ Usp. Francis Lacoste, str. 76.

„Pour acheter une pipe dans un bazar, c'est l'affaire d'une demi-journée, tant les marchands se disputent avec votre drogman, l'un voulant tromper l'autre...“ (à O. Bonnenfant, 5 décembre 1849)

¹⁵⁴ Usp. Isto, str. 107.-108-. ..“Qu'il entre, et le silence se fait aussitôt; l'une de ses femmes lui ôte ses bottes, l'autre lui met ses pantouffles, celle-ci lui offre sa robe de chambre, celle-là lui apporte sa pipe ou son café ou ses confitures. Lui seul est en possession du droit de porter parole, et lorsqu'il daigne s'adresser à l'une de ses compagnes, celle-ci rougit, baisse les yeux, sourit et répond à voix basse.... Tout cela n'est qu'une comédie dont personne n'est la dupe...“

¹⁵⁵ Usp. Adèle Hommaire de Hell, *A travers le monde. La vie orientale, la vie créole*, Didier, Pariz, 1870., str.

61.

¹⁵⁶ Usp. Comtesse Valérie de Gasparin, *Journal d'un voyage au Levant*, Ducloux, Pariz, 1950., str. 48.

„Quel pays cette Égypte! Poétique et pourtant populeuse; sauvage, et pourtant cultivée.“

Odnosno, piše, možda ostane i isti jer se Arapi svemu smiju, opuštteni su i lijeni, Arapi su jako veseli, odlični glumci koji se vole maskirati.

Edward Said pri svrstavanju Flauberta u kategoriju imperijalističkih, orijentalističkih pisaca stavlja naglasak na njegov odnos s egipatskom kurtizanom Kuchuk-Hanem, smatrajući taj odnos odnosom moći između Zapada i Istoka u kojemu dominantni muškarac, pripadnik imperijalističke sile vlada orijentalnom ženom, njezinim tijelom. On joj ne daje pravo glasa, već govori o njoj u njezino ime, i na taj način žena postaje objektom. No ovdje se radi o odnosu prostitutke i mušterije tako da je normalno da ona ne govori. Kuchuk-Hanem je popularni orijentalni topos 19. stoljeća koji Said koristi kako bi potvrdio svoju tezu da Flaubert pripada orijentalističkoj struji. No pri tome ne uvažava činjenicu da je Flaubert u svojim pismima pokazao estetsku fascinaciju za kurtizanu čije je tijelo postalo umjetničkim djelom.¹⁵⁷ Ovdje se postavlja pitanje da li francuske putopisakinje 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji također stvaraju figure orijentalizma. I ako je tomu tako, koja je njihova funkcija?

Ponekad Flaubert preuzima klišeje, ali se razlikuje od putnika koji slijede Chateaubriandove i Lamartineove tragove. Sa žestinom pokazuje averziju prema Chateaubriandu: „Ta ništarija koja ide na Orijent! Ljudima će zgaditi Orijent.“¹⁵⁸ On dekonstruira sliku bliješćeg, strastvenog Orijenta. Ono što njega fascinira je harmonija različitih elemenata. Flaubert se također razlikuje od pisaca za koje je Orijent domovina svetoga, kao primjerice Chateaubrianda koji svojim Itinererom želi pobuditi interes Francuza za hodočašća u Svetu zemlju. Flauberta se prema riječima Lacoste također ne može svrstati u pokret „orijentalne renesanse“. Za Sveta mjesta prijateljici L. Bouilhet piše da njima vlada vrag: licemjerje, pohlepa, krivotvorstvo, besramnost, ali od svetosti ni traga. Za Sveti grob Flaubert ima samo najgrublje riječi. Piše kako je to mjesto aglomeracija najgorih prokletstava. Za Jeruzalem piše kako je taj grad grobnica okružena zidinama. Tamo je sve trulo, mrtvi psi u ulicama, religije u crkvama. Ima puno izmeta i ruina. Poljski Židov sa svojom kopicom od lisičine kože tiho prolazi pokraj ruševina zidina, u njegovoj sjeni ukočeni turski vojnik prebire

---

¹⁵⁷ Usp. Francis Lacoste, str. 78.

„Kuchuk-Hanem je jako slavna kurtizana. ...Izišla je iz kupaonice...Donji dio tijela bio je skriven rozim hlačama, gola prsa prikrivena ljubičastom gazom, držala se uspravno na vrhu stubišta, imajući sunce iza leđa...“¹⁵⁷

“Kuchuk-Hanem est une courtisane fort célèbre..Elle sortait du bain...le bas du corps caché par ses immenses pantalons roses, le torse tout nu couvert d'une gaze violette, elle se tenait debout au haut de son escalier, ayant le soleil derrière elle et apparaissant ainsi en plein dans le fond du ciel qui l'entourait.“

¹⁵⁸ Usp. Francis Lacoste, *L'Orient de Flaubert*, str. 78.

“Cet Enault qui va en Orient! C'est à déguster de l'Orient. Quand je pense qu'un pareil monsieur va pisser sur le sable du désert!“

muslimansku kronicu. Armenci proklinju Grke koji mrze Latine koji ekskomuniciraju Kopte. Sve to skupa je za Flauberta više tužno nego li groteskno. Sve ovisi o perspektivi promatrača. ...Prva stvar koju je zamijetio u ulicama, to su bile mesnice. Između kuća su trgovci, na tim trgovima rupe, u rupama krv, urin, cijeli arsenal toplih boja za umjetnike.¹⁵⁹

Ovdje je potrebno nijansirati Saidovo stajalište da su putovanja na Orijent pretežno bila hodočašća čija je zadaća bila iz golemog Orijenta izvući komadić judeo-kršćanske/ grčko-rimske realnosti. Flaubertovo putovanje po Jugozapadnoj Aziji nema kao cilj povratak izvorima naše civilizacije. U trenutku kad piše *Salammbô* nakon putovanja po Tunisu i Alžiru Flaubert ne usvaja Chateaubriandov položaj koji možemo iščitati u djelu *Martyrs*.

Flauberta ne zanimaju egipatski spomenici, već raznolikost naroda i običaja. Pierre-Marc de Biasi za Flauberta piše kako uspješno umiče etnocentrizmu: „Događaj, kulturna činjenica. mentaliteti su opisani u njihovoj logici i striktnoj različitosti, bez pozitivnog suda ili osude, s jakim osjećajem znatiželje, u pripovijedanju se ne ističe ni ravnodušnost, već nastoji istaknuti svoje stajalište i prikazati drugog u svojoj drugosti“.¹⁶⁰ Upravo ovaj primjer ukazuje na činjenicu da Flaubert nije primjer orijentalista koji je znanstvenik koji postavlja stvari na Orijentu u jedan razred, sud, zatvor, udžbenik kojim se analizira, proučava, sudi, nadzire ili upravlja Orijentom.¹⁶¹ Flaubert se žestoko odupire kulturnoj kolonizaciji zaključujući kako je pokušaj europske civilizacije da se nametne islamu monstruozan (pismo F. Baudry, 21. srpnja 1850.) On je protiv miješanja kultura, boji se da će Orijent uskoro nestati. U jednom pismu Théophile Gautieru piše kako je vidio hareme kako plove parobrodima. Često su i putopiskinje zabrinute da će Orijent pod utjecajem Zapada nestati.

Flaubert čak razmišlja o tome da postane Turčinom, jer mrzi Europu, na koncu i svoju domovinu Francusku za koju piše kako je to glupa zemlja. Odbija ga europska površnost, građanska uniformiranost koja se suprotstavlja orijentalnim kontrastima. Smatra kako su građani Europe došli do nekog stupnja zajedničkog mediokriteta.

Edward Said je u krivu kad generalizira i potvrđuje kako svi Europljani 19. st. reproduciraju rasističku, imperijalističku i gotovo u potpunosti etnocentrističku sliku Orijenta.¹⁶² Flaubert je suviše odvojen od pozitivističkog društva u kojemu živi kako bi uopće imao želju

---

¹⁵⁹ Usp. Francis Lacoste, str. 79.

“Jérusalem est un charnier entouré des murailles- Tout y pourrit, les chiens mort dans les rues, les religions dans les églises. ...Il y a quantité de merdes et de ruines. Le Juif polonais avec son bonnet de peau de renard glisse en silence le long de murs délabrés, à l'ombre desquels le soldat turc engourdi roule, tout en fumant, son chapelet musulman. Les Arméniens maudissent les Grecs, lesquels détestent les Latins, qui excommunient les Coptes. Ça peut bien être plus grotesque que triste. Tout dépend du point de vue. ....“

¹⁶⁰ Usp. Pierre-Marc de Biasi, *Voyage en Égypte*, str. 64.

¹⁶¹ Usp. Edward Said, *Orijentalizam*, str. 56.

¹⁶² Usp. Edward Said, str. 234.

kolonizacijom nametnuti demokratske vrijednosti ili kako bi na Orijentu tražio obnovu vjere. No tijekom svog prvog putovanja na Orijent Flaubert nastoji potvrditi svoju estetiku i iz tog razloga, prema riječima Francisa Lacoste a on nije pristaša romantične vizije Orijenta. Orijent mu pomaže u tome da formulira koncept onoga što on naziva „čistom umjetnošću“. To je umjetnost „kontradiktorne totalnosti“ i u svojoj se srži kontrastima suprotstavlja građanstvu. Flaubert povezuje raskoš i bijedu, veličanstvenost i prljavštinu, uzvišeno i groteskno. Orijent je dakle mjesto individualnog iskustva i estetike koji se više sastoje od prepoznavanja nego od otkrivanja.

Jedna od tema koje Flauberta najviše intrigiraju na Orijentu je svakako smrt. Fascinira ga kako su na Jugozapadnoj Aziji groblja usred grada. Ravnodušnost, odsutnost strasti, fatalnost koja ljude ispunjava, i uvjerenost u ništavilo čovjeka ljudima na Orijentu, njihovim radnjama, pozama, pogledima daje grandiozan i rezigniran karakter.¹⁶³ Iako postoji veza između orijentalističke struje i imperijalističke politike, Flaubert kao i njegovi suvremenici ponekad i postaje žrtvom ideja o Orijentu, napose ideja o orijentalnim ženama, moramo biti jako oprezni jer Flaubert nipošto ne spada u kategoriju autora pristaša orijentalne renesanse tražeći sinkretizam i obnovu svetoga, ili u kategoriju pristaša imperijalista koji nastoje s Orijentom dijeliti pozitivne tekovine zapadne pozitivističke i demokratske civilizacije. Flaubert je razočaran jer konstatira da će Orijent uskoro izgubiti svoju dušu i u procesu uniformizacije postati žrtvom Zapada. Tako se i barunica Durand de Fontmagne koja putuje pred sam kraj 19. stoljeća žali da će uskoro pravi Turci koji nose prave turbane nestati. Žali za haremima staroga kova, nedostaju joj robovi, luksuz, domaća svila. Na koncu konstatira: „Imala sam sreće ići u Tursku kad je tamo još bilo Turaka!¹⁶⁴ Flaubert se više identificira s ljudima koji žive u pustinji, to jest barbarima, nego s dobrim europskim građanima koje optužuje za glupost. Postoji dakle duboka simpatija umjetnika i Orijentalca. Oboje u usporedbi s normom predstavljaju ekscentričan karakter, čak i monstuozan karakter. Flaubert je shvatio kako se trebao odvojiti od samog sebe kako bi otišao u susret s Drugim kako bi se mogao ponovno roditi kao umjetnik, to jest na koncu pobijediti smrt.¹⁶⁵

Flaubertov stav će se u ovoj disertaciji po prvi put usporediti sa stavovima francuskih putopisinja po Jugozapadnoj Aziji 19. stoljeća. Postavlja se pitanje da li neke od putopisinja usvajaju Flaubertov dikurs. Putuju li francuske putopiskinje također kao individue koje žele pronaći sebe na Orijentu? Opisuju li one Orijent poput Flauberta kao

---

¹⁶³ Usp. Francis Lacoste, str. 84.

¹⁶⁴ Usp. Baronne Marie Durand de Fontmagne, *Un séjour à l'ambassade de France à Constantinople sous le Second Empire*, Plon-Nourrit, Pariz, 1902., str. 31.

„J'ai eu de la chance d'aller en Turquie quand il avait encore des Turcs!“

¹⁶⁵ Usp. *Isto*

teatralno, ekscentrično i bizarno mjesto? Protive li se putopisakinje fuziji Istoka i Zapada smatrajući nametanje europske kulture monstruoznim činom? Jesu li i putopisakinje nezadovoljne društvom iz kojeg potječu, koje je uzdrmano revolucijama tako da traže utočište na Orijentu? Prepoznaju li one na Orijentu više toga nego što nalaze? Zapažaju li putopisakinje uslužnost domaćeg stanovništva? Utjelovljuje li za njih nepokretni i nepromjenjivi Orijent san o trajnosti? Traže li poput Flauberta u pejzažima svjedočanstva kulture ili slike iz Biblije? Imaju li putopisakinje također dosta predrasuda budući da je 19. stoljeće doba izražene superiornosti Zapada nad Istokom? Jesu li one nezadovoljne francuskim uniformiziranim društvom? Rade li one na dekonstrukciji slike blještavog i strastvenog Orijenta? Fascinira li putopisakinje harmonija različitih elemenata koje susreću, to jest kontradiktorna totalnost koju Flaubert doživljava kao čistom umjetnošću? Usporedba stavova putopisakinja sa stavovima putopisaca poslužit će kao temelj za proučavanje putopisa u odnosu na odabrane teorije postkolonijalne kritike.

Bitno je spomenuti još jednog putopisca, Théophilea Gautiera budući da su neke od putopisakinja također i umjetnice važno je uzeti u obzir i njegov putopisni diskurs budući da njegov diskurs umjetnika svakako predstavlja iznimku i kao takvog ga je nužno predstaviti.

3.5. Théophile Gautier (1811.-1872.)

Théophile Gautier francuski je pjesnik, romanopisac i kritičar. Posebnost njegova izričaja je ta što mu umjetnička djela služe kao inspiracija za pisanje. On je jedan od tvoraca pokreta *l'art pour l'art*izma, koji nastaje kao protu struja romantizma, smatrajući da umjetnost mora

govoriti sama za sebe, bez ikakvih političkih, društvenih i socijalnih implikacija. Théophile Gautier zajedno sa grupom pjesnika, među njima i Leconte de Lisle od 1860. tvorac je pokreta pjesnika Parnassea.

Od 1830. socijalni i politički angažman romantičara izaziva reakciju u samom pokretu romantičara. Alfred de Musset smatra kako je smiješno stavljati pjesnika u ulogu vodiča čovječanstva. Théophile Gautier se 1836. izjašnjava za utilitarizam umjetnosti i priprema povratak formalizmu, to jest umjetnosti koja je odvojena od stvarnosti, umjetnost u kojoj prevladava potraga za estetikom. 1852. objavljuje zbirku pjesama *Émaux et Camées* (1852).¹⁶⁶ Začetak pokreta pronalazimo u nezadovoljstvu romantičara u pogledu sistema u kojemu žive; to nezadovoljstvo Leconte de Lisle dijeli s Gautierom nakon razočarenja dolaskom na vlast Napoleona III. Obojica pjesnika traže bijeg iz stvarnosti, jedan u antici, drugi (Gautier) u egzotizmu. Drugo Carstvo također je označeno pobjedom građanskog društva kojemu znanstveni razvoj služi kao novi put u pravcu novog profita. Dok pristaše pokreta *l'art pour l'art* zagovaraju ideju aristokracije duha koja je udaljena od njima odbojnog utilitarističkog svijeta. No oni također prepoznaju superiornost tehnike pjesnika smatrajući ju tehnikom zlatara.¹⁶⁷

Prema riječima francuskog stručnjaka za francuski putopis 19.st. i orijentalizam, Sarge Mousse, poznata je važnost umjetnosti u djelima Théophilea Gautiera. Gautier, putnik, često opisuje Orijent kao živu sliku, kao da priroda zapravo imitira umjetnost.¹⁶⁸ On je putopisac koji ima oko slikara s interesom za etnografiju, on traži pitoreskno. Gautier putuje u Egipat na otvorenje Sueskog kanala. U trenu kad se približava Aleksandrijskoj luci, on ju ne opisuje ni na romantičan, ni na način orijentalista, već kao umjetnik, kao slikar. On u upisu Delte koristi sve najnježnije boje kako bi što bolje opisao pejzaž. Piše kako je umjetniku potrebna samo paleta boje koju se zove egipatska smeđa, s malo bijele i srebrnasto plave za nebo. Čak su i životinje tako odjevene: deva u riđu, magarac u sivu, bivol u plavu škrljevca, golubovi pepelasto i crvenkaste ptice u ulaze u taj opći ton.¹⁶⁹

Gautier estetizira stvarnost materijalizirajući ju. Kad Gautier prvi put ugleda Nil prvo što mu pada napamet je alegorijska skulptura koju je vidio u Louvreu. Putujući vlakom opisuje sela

---

¹⁶⁶ Usp. C. de Ligny, M. Rousselot, *La littérature française*, NATHAN, 2002., str. 96.

¹⁶⁷ Usp. C. de Ligny, M. Rousselot, *La littérature française*, NATHAN, 2002., str. 96.

¹⁶⁸ Usp. Sarga Moussa, *La double vue. Sur le voyage en Égypte (1869) de Théophile Gautier*, Nouveau Monde éditions, 2007, numéro 8, str. 34.-45.

¹⁶⁹ Usp. Isto, „Nous nous disons que, pour la peindre, l'artiste n'aurait besoin sur sa palette que de cette couleur qu'on appelle momie, avec un peu de blanc et de bleu cobalt pour le ciel. Les animaux eux-mêmes portent cette livrée: le chameau fauve, l'âne gris, le buffle bleu d'ardoise, les pigeons cendrés et les oiseaux roussâres rentrent dans le ton général.“

felaha: „Posadite pokraj ovih kocaka sive zemlje buket stabala datulja, postavite jednu ili dvije deve ispred vrata koja liče na otvore za terijere, neka iz njih izađe žena odjevena u dugu plavu košulju, držeći dijete za ruku i noseći amforu na glavi, na to sve skupa prebacite zraku sunca, i imat ćete sliku punu šarma i karaktera.“¹⁷⁰

Sarga Moussa piše kako se većini britanskih i francuskih pisaca 19. stoljeća (napose putopiscima) predbacivalo da oni Orijent prikazuju na deformirani način koji se temelji na omalovažavajućim predrasudama i stereotipima (okrutni Arapi, lijeni muslimani, itd.) stvarajući etnocentričnu sliku koja u sebi nosi ideološke implikacije. No primjerice Gautier ne spada u tu kategoriju, iako stvara slike Orijenta on ne usvaja civilizatorski diskurs koji je u skladu s imperijalizmom velikih europskih sila. Svrha Gautierove orijentalizacije Orijenta je ta što ga on ponovno legitimira. Kao Pierre Loti Gautier osuđuje sve što nije u skladu s orijentalnom prirodom, pogotovo europske intervencije.¹⁷¹ Gautier sistematski traži sve ono što mu se čini autentičnim Orijentom. U njegovom opisu nailazimo na dvije strategije prikaza. On ili uspoređuje orijentalni Egipat s europeiziranim Egiptom kako bi istaknuo ovaj prvi, ili skriva sve što otkriva štetu prouzrokovanu estetskom hibridnošću u korist orijentalnosti koja odgovara njegovim očekivanjima. Gautier je u više aspekata sličan Nervalu slijedeći fantome sumnjajući ponekad u svoje postupanje, ironizirajući svoju potragu za orijentalnom izvornošću koju neprestano demantira stvarnost koja je u neprekidnom razvoju, to jest u svojoj srži hibridna.¹⁷²

No Gautier ipak ima osjećaja za raznolikost Osmanskog carstva koje se sastoji od cijelog mozaika zajednica koje svaka imaju svoj jezik, svoju kulturu i svoju vjeru.

U ovoj će se disertaciji po prvi put opisati Jugozapadne Azije 19. stoljeća Théophilea Gautiera usporediti sa opisima francuskih putopisinja 19. stoljeća. Da li neka od putopisinja također poseže za umjetničkim rječnikom kako bi opisala okolinu i kako bi dočarala i ponovno legitimirala Orijent? Uspoređuju li putopisjinje stari i moderni Egipat, u korist ovog prvog? Imaju li putopisjinje osjećaja za raznolikost Osmanskog Carstva koje se sastoji od cijelog mozaika zajednica od koje svaka ima svoj jezik, svoju kulturu i svoju vjeru?

---

¹⁷⁰ Usp. Isto, „Plantez à côté de ces cubes de terre grise un bouquet de dattiers, agenouillez un ou deux chameaux devant ces portes, semblables à des ouvertures de terriers, faites-en sortir une femme drapée de sa longue chemise bleue, tenant un enfant par la main et portant une amphore sur la tête, faites glisser sur tout cela un rayon de soleil, et vous aurez un tableau plein de charme et de caractère.“

¹⁷¹ Usp. Sarga Moussa, *Isto*

¹⁷² Usp. *Isto*

Ovo poglavlje disertacije predstavlja bitan temelj za daljnju usporedbu muško-ženskog putopisnog diskursa, te također i osnovu za istraživanja u odnosu na postkolonijalni diskurs putopiskinja.

U slijedećem poglavlju istraživat će se u kronološkom slijedu putopisi dosad oskudno istraživanih francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji u odnosu na suvremenu anglofonu i postkolonijalnu kritiku. Ovakva usporedba predstavlja novinu u odnosu na dosadašnje spoznaje. Cilj disertacije predstavlja komparaciju francuskog muško-ženskog putopisnog diskursa po Jugozapadnoj Aziji 19. stoljeća, te pronalazak odgovora na pitanje u kojoj se mjeri putopiskinje priklanjaju Saidovom orijentalizmu, te kako se njihov orijentalizam razvija od najstarijeg putopisa prema najrecentnijem putopisu 19. stoljeća i u kojoj mjeri se udaljavaju od orijentalizma u pravcu Homi K. Bhabhinog trećeg prostora, hibridnosti. Idu li možda i korak dalje u pravcu teorije subalternih dajući potlačenom objektu pravo na govor. I u konačnici ćemo proučiti u kojoj se mjeri stavovi putopiskinja, poglavito u odnosu na ropstvo, uklapaju u suvremenu frankofonu postkolonijalnu kritiku. Ovi aspekti će se po prvi put predstaviti javnosti, u doba kad su migracije i sam teritorij Jugozapadne Azije svakodnevno u medijima. Zanimljivo je proučiti kako putopiskinje predstavljaju kulturno drugo. Reproduciraju li one slične slike kao i putopisci ili one tvore vlastiti postkolonijalni diskurs?

4.1. Orientalizam francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji

Devetnaesto stoljeće je zlatno doba putovanja na Orijent, doba kad je u Francuskoj svugdje prisutan duh orijentalizma. Već se od prve polovice 17. stoljeća fascinacija Orijentom širi, postaje uvriježena tradicija i utječe na putopisnu književnost francuskih putopisaca. Mnogi su znanstvenici proučavali dominantan diskurs putopisaca poput François-René de Chateaubrianda, Gérard de Nerval i Alphonse de Lamartinea i njegov razvoj kroz

stoljeća, no nisu samo muškarci putovali po Orijentu, već su tu i brojne žene za koje znanost u posljednje vrijeme pokazuje sve veći interes. Od pionirskog dijela Bénédicte Monicat počinju se širiti istraživanja o putopiskinjama koja ispituju njihovu posebnost. Često se kako navodi Sarga Moussa postavljalo pitanje jesu li Europljanke koje u 19. stoljeću putuju na Orijent imale poseban pogled na njega, odnosno jesu li umakle diskursu koji je Said nazvao orijentalističkim.

Znanstveni doprinos ove disertacije je što će se orijentalistički diskurs putopiskinja po prvi put promatrati kroz teme život žena, život u haremu, opis bazara i gradova iz korpusa putopisa po geografskom prostoru Jugozapadne Azije. Novina u odnosu na dosadašnja istraživanja je svakako ta da će se javnosti predstaviti orijentalizam dosada oskudno ili neistraživanih francuskih ženskih putopisa 19. stoljeća. Orientalistički diskurs putopiskinja usporedit će se međusobno, te također i u odnosu na putopisce poput François René de Chateaubrianda, Alphonse de Lamartinea, Gérard de Nerval i Théophile Gautiera. Putopisi su prikazani kronološki kako bi se mogao proučiti razvoj orijentalističkog diskursa u određenom vremenskom periodu. Rezultati ovog istraživanja nužna su podloga za kasniju primjenu teorije hibridnosti, subalternu teoriju te teoriju frankofone postkolonijalne kritike jer će se na taj način iskristalizirati u kojoj mjeri se putopiskinje udaljavaju od orijentalističkog diskursa i od binarnog pogleda idući u pravcu otvorenosti prema drugome u smjeru hibridnosti.

Francuska spisateljica i psihoanalitičarka Chantal de Halleux napisala je 2013. godine članak *Stratégie d'évitement et traitement fictionnel, La féminité dans les Lettres sur le Bosphore* u kojemu na primjeru jednog od najstarijih francuskih ženskih putopisa *Lettres sur le Bosphore* proučava, kako ih ona naziva, „strategije izbjegavanja“, strategije kojima putopiskinje nastoje izbjeći donošenje suda o nepokretnoj slici Orijenta koji je daleko od civilizacije. Ona ne želi zauzeti stav u odnosu na orijentalni despotizam koji u 19. stoljeću ističu francuski putopisci, već ga samo povremeno spominje što ne začuđuje jer su politička pitanja već od doba Prosvjetiteljstva rezervirana za muškarce.¹⁷³ Novina ove disertacije u odnosu na de Halleux je ta što će se orijentalizam kontese de la Ferté-Meun u putopisu *Lettres sur le Bosphore* istraživati kroz gore navedene teme koje putopiskinje 19. stoljeća često zaokupljaju, te će se po prvi put orijentalistički diskurs ove putopiskinje usporediti s orijentalističkim diskursom do sada oskudno istraživanih francuskih putopiskinja 19. stoljeća.

---

¹⁷³ Usp. Chantal de Halleux, „Stratégie d'évitement et traitement fictionnel“...Astrolabe, 2013.

Kontesa de la Ferté-Meun (1759.-1838.) je putopisinja koja početkom 19. stoljeća putuje u Carigrad u posjetu kćeri i zetu, francuskom veleposlaniku u Carigradu. Putna literatura su joj djela orijentalističkih pisaca Homera i Chateaubrianda. U svojem putopisu *Lettres sur le Bosphore ou Relation d'un voyage en différentes parties de l'Orient pendant les années 1816-1819* (*Pisma o Bosporu ili Putovanje u različite dijelove Orijenta od 1816.-1819.*)¹⁷⁴ za vrijeme svoje posjete Carigradu pretežno upozna je luksuz, sudjeluje na primanjima pri Sultanovom dvoru, muslimanskim i kršćanskim slavljima. Rijetko je u kontaktu s pravim Turkinjama, pretežno upozna je žene iz visokog društva. U LXXXIII. pismu kontesa daje detaljan opis orijentalnih žena i njihovog načina života. Poput francuskih putopisaca romantizma se trudi što vjernije prikazati stvarnost. Njezin se putopis približava izvještajnom polu. Tamošnje su žene jako lijepe, sultan može po zakonu oženiti sedam žena no sve moraju biti ropkinje, ne smiju biti Turkinje. Sultanije mogu biti samo kćeri ili sestre Sultana i njih se samo rijetko može vidjeti. Što se tiče žena ministara ili turskih gospodara može ih se posjetiti u haremu. Kćeri paše koje se udaju za ministre se zovu hanume; one brodicom ili vozilom napuštaju kuće kako bi otišle u kuće na selu. Turkinje su prema riječima kontese velike kokete, nekada i nesnosne:

„U trenutku kad su sigurne da ih nitko ne gleda očijukaju sa Francima: to je narod koji im se najviše sviđa. Puše kao muškarci; farbaju si obrve na način da se ne vidi razmak između dvije obrve; stavljaju crno sjenilo na oči što umanjuje njihov šarm. No vidjela sam i one koje ne prate tu modu i koje si nokte ne farbaju u crvenu boju: organiziraju večere na kojima se jedu svakakve vrste marmelada i bombona. Njihova je odjeća jako luksuzna, nose predivna krzna sa zlatovezom ...Vole prstenje i nose ga na svakome prstu.“¹⁷⁵

Iz ovog opisa čitatelj ima dojam kako sve Turkinje puše, nabacuju se Francima, neukusno su našminkane. Na ovome mjestu je zanimljivo što kontesa donosi generalizirajući sud da se Turkinjama najviše sviđaju Franci, pripadnici zapadne, civilizirane kulture. No ima i onih koje nisu takve koje su luksuzno odjevene. Ona ovdje ne inzistira na dihotomiji Orijent-Okcident. Iako se kontesa ovdje postavlja kao arbitar, to jest kao stručnjak za objekt koji promatra, ona i dalje ne donosi konačan sud dajući istovremeno pozitivan i negativan komentar o stilu šminkanja i odijevanja žena na Orijentu što svakako ide u pravcu strategije

---

¹⁷⁴ Usp. Comtesse de la Ferté-Meun, *Lettres sur le Bosphore ou Relation d'un voyage en différentes parties de l'Orient pendant les années 1816-1819*, Paris, Domère, 1821.

¹⁷⁵ Usp. Comtesse de la Ferté-Meun, *Lettres sur le Bosphore...*, str. 319.-320.

„Les femmes turques sont coquettes, même agaçantes. Lorsqu'elles sont assurées de ne pas être aperçues, elles font des mines gracieuses aux Francs: c'est le peuple qui leur plaît davantage. Elles fument comme les hommes; elles se peignent les sourcils de manière qu'il n'y a point de séparation de l'un à l'autre; elles mettent du noir aux paupières, ce qui affaiblit leurs charmes. J'en ai vu pourtant qui ne suivent pas cette mode et qui ne peignent pas les ongles en rouge: elles se donnent des soirées où l'on prend toutes sortes de confitures et de bonbons. Il règne un grand luxe dans leurs robes, qui sont doublées de belles fourrures, et brodées en or...Elles aiment les bagues et en portent à tous les doigts.“

izbjegavanja de Halleux. Ona objekt promatranja predstavlja bez da orijentalnoj ženi da pravo da govori u svoje ime na taj način generirajući orijentalistički diskurs jer „one se ne mogu same predstaviti, mora ih se zastupati“.

Česta su joj tema Turkinje jer je kako piše sklona ženskome spolu, tim osjetljivim i nesretnim bićima. No kontesa ipak na jednome mjestu piše kako su svugdje na svijetu žene nesretne jer ne postoji savršena sreća. Bračne brige, brige oko djece. Ovdje nadilazi perspektivu mi-one, navodeći sve žene na svijetu. Ovakav stav ublažava njezin orijentalizam i otvara mogućnost hibridne perspektive, otvorenosti prema drugom/stranom.

U Carigradu su mnoge žene obrazovane i govore po nekoliko jezika. Francuske guvernante ih uče francuski; profesori ih podučavaju staro i novo grčkom; u društvu se govori talijanski i gospođe uče turski kako bi same mogle ići u kupnju; puno se svira; rijetko ćete posjetiti kuću a da u njoj nema klavira. Zaključuje kako bi se mlade žene u Carigradu moglo naći bilo gdje drugdje, čak i u Parizu a da ne moraju mijenjati svoje navike i običaje. Upravo ova izjava kontese pokazuje kako se one „civilizirane“ žene koje govore strane jezike i sviraju klavir mogu pojaviti i u Parizu i uklopile bi se.

Ovakav stav ukazuje na orijentalistički način razmišljanja koji se temelji na ontološkoj i epistemološkoj distinkciji između istoka i zapada kojom se stvara ideja o europskom identitetu kao nadmoćnom ukazujući na europsku nadmoć nad orijentalnom zaostalosti.¹⁷⁶

Upravo glagol „uklapanje“ kojim se kontesa koristi u ovom kontekstu odbacuje Lamartineovu perspektivu koji kulturnu raznolikost promatra blagonaklono i smatra ju obogaćenjem. Stanovnice Jugozapadne Azije moraju usvojiti tekovine zapadne civilizacije kako bi se mogle uklopiti u metropolama zapada. Kontesa de la Ferté-Meun u pratnji dvije prevoditeljice razgovara sa majkom hanume jednoga harema. Ne donosi nikakve detalje razgovora, već opisuje raskošni interijer harema kojemu se divi.

„...veliki salon je zaista jako zanimljiv. Tapiserija se sastoji od tamnocrvenog baršuna; prekrivenog arabeskama obrađenog i pozlaćenog drva. Strop je ukrašen sličnom tapiserijom na kojoj je prikazano Sunce i njegove zrake. Ulazeći u taj salon čovjeka fascinira raskoš toga stana u kojemu je 18 prozora. Dvosjed, kao i jastuci prekriveni su zlatnom tkaninom i madrac je indijski.“¹⁷⁷

Kontesa de la Ferté-Meun se trudi objektivno, detaljno opisati izgled harema. Ovdje se njezin putopis približava izvještajnom polu. No u pokušaju opisa realnog stanja ona nesvjesno

---

¹⁷⁶ Usp. Edward Said, *Orijentalizam*, Konzor, Zagreb, 1978., str. 14.

¹⁷⁷ Usp. Isto, str. 334. „...le grand salon est vraiment très curieux. La tapisserie est un velours cramoisi, couvert d'arabesques en bois sculpté et doré. Le plafond, orné d'une tapisserie semblable, représente un soleil avec ses rayons. En entrant, on est étonné de la richesse de cet appartement qui est percé de 18 fenêtres. Le sofa, comme les oreillers, est recouvert d'une étoffe d'or, et garni d'un matelas d'indienne.“

reproducira sliku iz mašte, detaljno opisuje boje u kojima prevladavaju zlatna i crvena, boje raskoša i blagostanja. Nadalje piše:

„Ono što mi se najviše sviđjelo bila je kupelj od bijelog mramora sa fontanama iz kojih izlazi topla voda...predamnom su zapalili drvo aloe i ponudili mi ružinu vodu...Sve su me ropkinje dopratile do predvorja gdje sam ponovno susrela gospodu s kojima sam došla. Jedna ropkinja nosila je na jastuku moj veo, druga moj šal. Tamo su se sve poredale kako bi dobile bakšiš. Izišla sam od tamo zadovoljna jer sam dovoljno saznala kako bih Vam dala točan opis posjete haremu.“¹⁷⁸

Budući da se ovdje radi o putopiskinji koja putuje u posjet francuskom veleposlaniku u Konstantinopolu, ona upoznaje isključivo luksuz i mondeni život ne zamarajući se životom srednje klase ili siromašnog stanovništva. Iz tog razloga i ne čudi da daje isključivo pozitivnu sliku harema. Ona harem promatra površno kao gost kojeg se časti i kojega pretjerano ne zanima život žena u njemu kao što to već navodi Renée Champion. Na niti jednom mjestu kontesa ne daje negativan komentar, čak ni na mnoštvo ropkinja koje ju poslužuju. Ona ne radi na dekonstrukciji slika orijentalističkih putopisaca, već se iz njezinog opisa daju iščitati tragovi orijentalizma što i ne čudi budući da kontesa putuje u doba početaka francuske kolonizacije, u diplomatskoj misiji svakako podliježe političkim utjecajima svoga vremena i u doba kad je Chateaubriandov Itinerer popularna literatura za putnike koji odlaze na putovanje po Jugozapadnoj Aziji. Putopiskinja predstavlja subjekt (zapad) koji promatra objekt (istok) i koji govori u njegovo ime (to represent) ne dajući potlačenom narodu pravo na govor. Kontesa de la Ferté-Meun svakako usvaja homogeni diskurs koji se temelji na predrasudama i na blagom filteru predrasuda, no ipak je njezin orijentalizam dosta blag, budući da su njezini opisi dosta površni i budući da kontesa pripada elitnom društvu ona ne generira neprijateljsku i ponižavajuću sliku Orijenta koju je stvorio Zapad.

Sljedeća putopiskinja koju ćemo ovdje navesti putuje dvadesetak godina kasnije, u vrijeme monarhije i vladavine Luja Filipa I. Radi se o pripadnici sekte sljebenika Saint-Simona, Suzanne Voilquin čije je djelo istraživao Sarga Moussa („Suzanne Voilquin, comment être saint-simonienne sans le dire? Le mouvement saint-simonien de Sorèze à l'Égypte“, éditions Méridiennes, str. 112.-119., 2012.). Moussa je u potrazi za odgovorom na koji način Voilquin kao žena i kao pripadnica sekte promatra orijentalnu ženu. Ova disertacija se nadovezuje na njegov rad u smislu da će se detaljnije proučiti njezin orijentalistički stav u usporedbi s ostalim putopiskinjama njezina doba.

---

¹⁷⁸ Usp. Isto, str. 356.-357.

„J'ai été reconduite par toutes les esclaves, jusque dans le vestibule, où j'ai rejoint les cavaliers avec lesquels j'étais venue. Une de ces esclaves portait sur un coussin mon voile, une autre mon schall. Là, elles se sont rangées en fil, pour recevoir les bakchichs. Je suis sortie très satisfaite de pouvoir vous rendre compte exacte de cette visite.“

Suzanne Voilquin (1801.-1877.) u svojem putopisu *Souvenirs d'une fille du peuple. La Saint-Simoniennne en Égypte 1834-1836* XXXIV. poglavlje među ostalim posvećuje dvodnevnoj posjeti haremu Hassan-bega. Posredstvom doktora Delonga Suzanne Voilquin krajem je veljače pozvana u veliki harem u palači *Hassan bega*, vladara Djizeha. Obraćajući se svojoj nećakinji piše kako u svim haremima vladaju isti običaji, tako da će biti dovoljno opisati samo jedan kako bi prikazala život žena u haremima za koji bismo mislili da je život kao iz bajki, no realnost je sasvim nešto drugo, tamošnja atmosfera je teška i smrtno monotona.¹⁷⁹ Već sama činjenica da Voilquin piše kako bismo mogli misliti da se u haremu vodi život iz bajki upućuje na činjenicu da je ova putopiskinja upoznata orijentalističkom literaturom jer kako piše Said „svaki pisac o Orijentu pretpostavlja nekog orijentalističkog preteču, neko prijašnje znanje o Orijentu.“¹⁸⁰ Također i izjava kako vidjevši jedan harem može zaključiti kakvi su svi ostali spada u orijentalistički filter budući da uopćavanjem konstruira Orijent kao prostorno-vremenski homogenu sliku.¹⁸¹ Za ovaj harem u kojemu provodi dva dana piše kako je jedan od najmodernijih koje je vidjela u koji je najdalje prodro civilizacijski pokret koji se u to doba širio Egiptom što ukazuje na činjenicu da je Voilquin pristaša Renanove „mission civilisatrice“. Sestra Hassan bega s njom provodi ta dva dana kako bi ju uputila u život i običaje u haremu i kako bi joj služila kao prevoditeljica. Sama činjenica da Voilquin harem posjećuje u pratnji prevoditeljice je znak za to da ona ima želju bolje upoznati stanovnice harema što upućuje na otvorenost prema drugom/stranom. Prva žena koju upoznaje u haremu je majka Hassan-bega koja je prva žena harema, zatim žena gospodara i većinu drugih žena koje obitavaju u tom haremu. U unutrašnjosti dvorca i harema putopiskinja vidi sve što sačinjava orijentalni luksuz: „U unutrašnjosti su velike sobe, dobro prozračene; fontane, svugdje tapeti i otirači, divani kružnog oblika prekriveni različitim tkaninama; malo namještaja; a to malo namještaja što ima jako je jednostavnog tipa; ima dosta ogledala, no ovdje još nisu upoznati s velikim i lijepim zrcalima. Svugdje se susreće velik broj osoblja ženskog roblja.“¹⁸² Konstatacije poput „ovdje još nisu upoznati s ogledalima“ nailazimo i kod kontese de la Ferté-Meun koja zaključuje kako Turci još nisu upoznati s fracuskim načinom pripravljanja kave na taj način kontrastivnim slikovnim kompleksom ističući ideju o europskom identitetu kao nadmoćnim.¹⁸³ Početno Suzanne Voilquin konstatira kako je ovaj harem zapravo vrlo lijep kavez, no pita se jesu li žene u njemu zaista sretne, znajući da je

---

¹⁷⁹ Usp. Suzanne Voilquin, *Souvenirs d'une fille du peuple...* str. 425.

¹⁸⁰ Usp. Edward Said, *Orijentalizam*, Konzor, Zagreb, 1978., str. 30.

¹⁸¹ Usp. Wolfgang Müller-Funk, *Theorien der Fremde*, A. Francke Verlag, Tübingen, str. 196.

¹⁸² Usp. Isto, str. 427

„Quant à l'intérieur du sérail, les pièces sont vastes, bien aérées; des jets d'eau, des tapis ou des nattes partout, des divans circulaires, couverts de diverses étoffes; peu de meubles; encore sont-ils fort simples; des miroirs en assez grand nombre; mais on n' y connaît pas encore nos grandes et belles glaces.“

¹⁸³ Usp. Edward Said, *Orijentalizam*, Konzor, Zagreb, 1978., str. 14.

pokraj palače rijeka Nil i sloboda. Ona svojoj pratnji postavlja brojna pitanja vezana za život u haremu. Ova joj uvodno objašnjava kako postoje rangovi žena u haremu ovisno o funkciji koju izvršavaju. One žene koje imaju superiornije zadatke nose titulu *cetti*, blagajnica je *cetti Kébir*, *cetti effendie* je zapisničarka, prevoditeljica, dok su žene koje imaju inferiornije zadatke primjerice nositeljice kaputa, nositeljice kave. Suzanne Voilquin zaključuje kako su žene navikle na hijerarhiju i podčinjenost i na taj način je omogućen suživot velikog broja žena pod autoritetom jednog gospodara. Ova putopisinja, pripadnica sekte koja vjeruje u napredak civilizacije koja se poglavito sastoji od stručnjaka, znanstvenika, intelektualaca posredstvom prevoditeljice komunicira sa ženama u haremu, s Hassan begom i u svome djelu donosi citate razgovora što ukazuje na činjenicu da ona Orijentu ne pristupa kao objektu, već objektu daje pravo da govori za sebe.

No također slično kao i druge putopiskinje riječ daje muškarcu, a ne ženi što ukazuje na orijentalistički, imperijalistički stav. No međutim ipak se i kroz razgovore iščitava kako Europa, to jest Zapad ima ulogu civilizirati Egipat, to jest Istok. Ona ističe citat u kojemu gospodar harema hvali Francusku. Putopisinja se pri citiranju Hassan begova opisa koristi izrazima kao što je to „velika nacija“, „civilizirati“ što ipak ukazuje na mali utjecaj imperijalizma na njezin pogled na drugo/strano. Za razliku od kontese de la Ferté-Meun, Suzanne Voilquin daje životniji opis harema udaljavajući se od zamrznute slike harema iz bajke, možda iz razloga što je Voilquin budući da nije pripadnica plemstva ima doticaj s „realnijim“ svijetom. Iako kontesa daje komentar o izgledu žena, njihovom načinu šminkanja i odijevanja, ona se zadržava na izvanjskosti. Dok Suzanne Voilquin pokazuje veći interes za život žena u haremu. No o njihovom životu joj informacije daje muškarac koji je zaljubljenik u Francusku i koji živi europskim životom. Stavljajući takvu osobu u prvi plan Suzanne Voilquin potvrđuje orijentalističku prizmu kroz koju promatra Orijent. Nekoliko godina kasnije, u doba Napoleona III. putuje kontesa Valérie de Gasparin.

Prema dosadašnjim istraživanjima francuski stručnjak za orijentalizam i putopis Sarga Moussa u jednome članku naslovljenom „La comtesse de Gasparin“¹⁸⁴ za putopiskinju de Gasparin piše kako ona kritizira orijentalistički stav francuskih putopisaca i francusko građansko društvo toga doba koje ženama ne daje slobodu pisanja i objavljivanja svojih djela. Ova se disertacija nadovezuje na rad Mousse upravo pobijajući njegov stav budući da ova putopisinja itekako usvaja orijentalistički diskurs. Ova supruga protestantskog humanista i aktivista u pokretu pristaša ukidanja ropstva kontesa Valérie de Gasparin (1813.-1894.) u svome putopisu *Dnevnik o putovanju po Levantu. Pustinja i Sirija (Journal d'un voyage au Levant. Le désert et la Syrie, Ducloux, Pariz, 1848.)* i u putopisu *U Konstantinopolu (A*

---

¹⁸⁴ Usp. Sarga Moussa, „La contesse de Gasparin“, *Magazine littéraire*, 2012., str. 78.-79.

Constantinople, C. Lévy, Pariz, 1877.) slično kao i kontesa de la Ferté-Meun i Suzanne Voilquin dosta površno opisuje žene koje susreće. Moguć razlog tomu je što je ova putopisinja hodočasnica koja je na Jugozapadnoj Aziji u potrazi za slikama iz Biblije. Njezin opis žene, stanovnice Jugozapadne Azije pretežno izgleda ovako:

„Žene slijede na magarcima, devama ili hodaju; njihova je odjeća jako plemenita; ruke ukrašene narukvicama, glava prekrivena velikim plavim ili crvenim velom koji skriva lice...Veliki komadi srebra u kosi...Nekoliko žena na magarcima nose dojenče ispred sebe. Čini mi se kako je Marija kad je odlazila u Jeruzalem slaviti Uskrs na taj način nosila malog Isusa.“¹⁸⁵ Njezin se opis orijentalne žene (*femme orientale*) zadržava na izvanjskosti, površan je pogled na Orijent kao na nepokretnu sliku.¹⁸⁶ Sve imenice kojima se koristi u opisu žena pripadaju leksičkom polju luksuza: „srebrne narukvice“, „plavi ili crveni veo“, „veliki komadi srebra u kosi“, opis kao da je proizašao iz pera orijentalističkih putopisaca Chateaubrianda i Flauberta. „Te opuštene crte lica, ta zamrznuta fizionomija koja kao da je fiksirana u nekoj vrsti melankolije bez ikakve gorčine imaju toliku ljepotu, taj ozbiljan izgled orijentalnih žena koje liče na zamišljenu Saru koja razmišlja o svojoj mladosti.“¹⁸⁷ Iz njezinih opisa žena razvidno je da ova putopisinja koja putuje kao hodočasnica poput Chateaubrianda traži slike iz slavne prošlosti Jugozapadne Azije, prizore iz Biblije. Njezino iskustvo s Jugozapadnom Azijom nije autentično, već prolazi kroz filter jer ona nema želju vidjeti nešto novo, već joj je želja potvrditi homogene prizore iz biblijskih vremena. Na orijentalnu ženu gleda kao na dekoraciju, ne razmišljajući previše o njezinom životu. Kontesa piše kako su hanume u Istanbulu dosta šutljive. Obično ih se vidi kako idu po dvije zajedno u šetnju, u pratnji ropkinja i djece. Kad susretnu Europljanku promatraju ju u tišini. Kad progovore njihov glas zvuči jako čudno kao da ne mogu pogoditi tonalitet jer nisu navikle govoriti. Nisu nasmiješene, djeluju tužno, kao da ih je napustilo svo veselje. Kontesu rastužuje kako moraju ići same svijetom, nikada ih se ne vidi u pratnji muža, brata ili oca. Upravo ova generalizacija kojom kontesa želi reći kako orijentalna žena nikad nije u pratnji muške osobe ukazuje na način razmišljanja kojim se načelom reciprociteta ukazuje na diskurzivnu moć zapada nad istokom.¹⁸⁸ Čula je da građanke često izlaze, odlaze u kupnju na bazar. No ona ih nije vidjela.

---

¹⁸⁵ Usp. Valérie de Gasparin, *Journal d'un voyage au Levant. Le désert et la Syrie*, str. 195.

„Les femmes suivent, montées sur des ânes, sur des chameaux, ou marchent à pied; leur vêtement a une grande noblesse...les bras ornés de bracelets, la tête couverte d'un grand voile rouge ou bleu, qui cache le front...Plusieurs de celles qui cheminent sur des ânes, portent leur nourrisson devant elles. Il me semble que Marie, quand elle montait à Jérusalem pour célébrer la Pâque, devait ainsi tenir Jésus enfant.“

¹⁸⁶ Usp. Edward Said, *Orijentalizam*, Konzor, Zagreb, 1978., str. 30.

¹⁸⁷ Usp. comtesse Valérie de Gasparin, *A Constantinople*, str. 105.

„Ces traits au repos, cette physionomie arrêtée et comme fixée dans une mélancolie qui n'a plus rien d'amer prennent alors de si touchants caractères de beauté, c'est bien la grave figure des femmes de l'Orient, qu'il nous semble voir Sarah tournée toute pensive du côté des années de sa jeunesse...“

¹⁸⁸ Usp. Müller-Funk, *Theorien des Fremden*, A. Francke Verlag, Tübingen, 2016., str. 198.-199.

Možda je to iz razloga što, piše kontesa, one rijetko hodaju, pretežno ih nose nosači ili se voze brodicama na odredišta. Na ovome mjestu ponovno nailazimo na generalizaciju. Kontesa zaključuje kako su žene višeg ranga slobodnije no ipak također izolirane jer nemaju ništa zajedničkog sa svojim suprugom. Smatra kako bi te jadne žene bile spašene da upoznaju Isusa i svijet gledaju iz perspektive Nebesa i Spasenja. Spas koji nudi je Isus Krist što znači da Gasparin vjeruje u blagost Evandjelja i na taj način reciprocitetom ukazuje na osvajački i barbarski duh islama. Kontesa se čudi njihovom miru, blagoj rezignaciji i mnogim drugim vrlinama koje bi i „mi, snažne žene Europe koje smo ponekad pre slobodne trebale usvojiti“.¹⁸⁹ Ovdje se prepoznaje dihotomija Istok-mir-rezignacija, s druge strane Europa-snaga, preslobodna. Ovdje se binarna opozicija koristi kako bi putopiskinja kritizirala društvo u domovini. No ipak je slika nepokretnog Orijenta simbol orijentalista, stoga možemo zaključiti da kontesa usvaja imperijalistički orijentalistički stav, ona predstavlja (represent) orijentalnu ženu usvajajući Saidove homogenizirane parove suprotnosti predstavljajući orijentalnu ženu kao slabu, potlačenu zatvorenicu u smislu francuske znanstvenice Isabelle Ernot (figure d'asujettissement). Ona ne čuje potlačenu ženu i ne nastoji nadići binarnu opoziciju između subjekta i objekta, centra i margine, većine i manjine. No međutim za razliku od kontese de la Ferté-Meun i Suzanne Voilquin kontesa Valérie de Gasparin na jednome mjestu kritizira nadmoćnu kulturu iz koje potječe. Ona i svoju kulturu promatra korektivno, što bi se moglo smatrati ublaženim orijentalizmom. No za vrijeme posjete jednoj princezi u Istanbulu i kontesa de Gasparin daje opis ropkinja u stilu francuskih orijentalista. Piše kako su u salonu princeze postavljena dva okrugla stola. Ropkinje uspravno stoje oko stolova:

„jedna drži vrč sa srebrenom pliticom, druga drži ubrus sa zlatovezom kojom ćemo sušiti ruke....Svaka hanuma pokraj sebe ima cijeli komplet srebrnih vilica i noževa koji nasreću ne koriste kako ne bi uništile lokalne boje. Princeza jede sa svojim nježnim rukama. ....Ropkinje naoružane oruđem za rezanje, s umjetnošću režu one dijelove koji se teško odvajaju i stavljaju ih pred nas; druge nam donose novi stolni pribor, treće mašu muholovkama, četvrte dolaze po dvije s kraja stanova koji liče na urede, i nose košare ili posude pune hrane.“¹⁹⁰

---

¹⁸⁹ Usp. Valérie de Gasparin, *A Constantinople*, str. 157.

„...je m'étonne de leur voir tant de calme, une résignation si douce, la retenue qui convient et beaucoup de ces vertus modestes dont nous aurions quelque besoin peut-être, nous les fortes femmes de l'Europe, un peu trop affranchies, un peu trop délibérées, un peu trop bons garçons, voilà le mot lâché.“

¹⁹⁰ Usp. *Isto*, str. 541.

„Deux tables sont dressées dans un des salons....Les esclaves se tiennent debout tout autour: celle-ci présente l'aiguïère, celle-là déploie la serviette brodée d'or où s'essuieront nos mains; la princesse s'installe,... Toutes ont à côté d'elles un service complet de vermeil, qu'elles ne toucheront pas, heureusement pour la couleur locale. ...Des esclaves armées d'ustensiles à découper, travaillant avec art les pièces de résistance...d'autres renouvellent nos couverts, d'autres agitent les chasse-mouches, d'autres arrivent deux à deux, du fond des appartements qui correspondent aux offices, et soutiennent des corbeilles ou des urnes chargées des mets.“

Strah od toga da bi lokalne boje mogle nestati podsjeća na Gustavea Flauberta koji prema Saidu pripada orijentalističkoj struji putopisaca koji se protivi europskom utjecaju u Jugozapadnoj Aziji. No Valérie de Gasparin kao i kontesa de la Ferté-Meun usvaja strategiju izbjegavanja u smislu da niti ne produbljuje misao u odnosu na lokalne boje niti ne donosi konačan sud o lokalnim bojama. Čitatelju iz njezinog opisa nije jasno kakav je njezin stav u odnosu na europski utjecaj na Jugozapadnu Aziju. Protivi li se ona fuziji Istoka i Zapada, smatrajući tu fuziju poput Flauberta monstruoznim činom? Kontesa de Gasparin se od kontese de la Ferté-Meun i od Suzanne Voilquin razlikuje u dva glavna momenta. Gasparin je hodočasnica koja prva ističe kako bi vjera u Isusa Krista mogla osloboditi orijentalnu ženu okova orijentalnog despotskog društva. Također je prva koja je slično kao i u Gustave Flaubert u strahu da će lokalne boje nestati. Njoj ne nedostaje „caffetière à la Belloy“ ili „europska zrcala“, već ju veseli što se ropkinje ne koriste vilicama. No bez obzira na činjenicu što de Gasparin u jednom trenutku piše kako bi bilo dobro usvojiti neke od vrlina žena Jugozapadne Azije, ona stanovništvo Jugozapadne Azije promatra kroz filter, u potrazi je za zamrznutim slikama iz prošlosti, ne daje poput Voilquin domaćem stanovništvu pravo da se predstavi, već ga ona zastupa, tako da ovu putopiskinju svakako možemo svrstati u orijentalističku struju.

Nekoliko godina kasnije putuje talijanska plemkinja francuskog govornog izričaja Cristina Trivulzio di Belgiojoso čiji je putopis dosada oskudno istraživani. U svome putopisu *Mala Azija i Sirija, uspomene s putovanja*, M. Lévy, Pariz, 1858. (*Asie Mineure et Syrie, Souvenirs de voyages*) opisuje boravak u Maloj Aziji i Siriji 1852. godine. U djelu se trudi prikazati lijepe i tužne strane orijentalnog života. Piše kako Sirija koju je posjetila nimalo ne liči na Siriju o kojoj je čitala u knjigama. Zaključuje kako je ona za razliku od drugih koji su pisali o tim područjima privilegirana jer je upoznala jedan jako bitan dio muslimanskog društva – domaćinstvo kojim vlada žena. „Harem, muslimansko svetište, koje je hermetički zatvoreno za sve muškarce meni je bio otvoren. Mogla sam slobodno u njega ulaziti; mogla sam razgovarati s tim misterioznim bićima koje Franak ne može vidjeti nego skrivene velom, ispitati neke od tih duša koje se nikada ne ispovijedaju i dobiti vrijedna svjedočanstva o nepoznatom svijetu žudnje i nesreće.“¹⁹¹

Princeza za razliku od svojih prethodnica piše kako je ona razgovarala sa stanovnicama harema. Svjesna svoje prednosti kao žena tu prednost koristi kako bi bolje upoznala

---

¹⁹¹ Usp. Princesse de Belgiojoso, *Asie mineure et Syrie...str. 2.*

„Le harem, ce sanctuaire mahométan, hermétiquement fermé à tous les hommes, m'étaient ouvert. J'y pouvais pénétrer librement; je pouvais converser avec ces êtres mystérieux que le Franc n'aperçoit que voilés, interroger quelques-unes de ces âmes qui jamais ne s'épanchent, et les provoquer à des confidences précieuses sur tout le monde inconnu de passions et de malheurs.“

orijentalnu ženu. Ovo je svakako napredak u odnosu na de la Ferté-Meun koja ne pokazuje istinski interes za tim da upozna orijentalnu ženu, te Suzanne Voilquin koja ju želi upoznati ali ju upoznaje posredstvom muškarca ili pak Valérie de Gasparin koja je gošća u haremu i uživa u posluži ropkinja misleći se na taj način uklopiti u orijentalno društvo. Princeza Trivulzio di Belgiojoso daje uvid u razne kategorije harema s time ukazujući na to da ih je posjetila veći broj.

U haremima srednje i visoke klase vladaju poroci. Pri ulasku u harem buržuja ili malog plemića na selu se princeza jako rastužila. Njegova je kuća strogo podijeljena na muški i ženski dio kuće. Četiri su sobe, od kojih je jedna soba gospodara koji tu živi sa svojom trenutnom odabranicom. U drugim sobama žive oni koje se ovdje zovu obitelj. Žene, djeca, sluškinje, robovi gospodara ili gospodarice sačinjavaju populaciju harema. Ono što začuđuje mnoge putopiskinje tako i ovu princezu jest činjenica da na Orijentu nema kreveta. Svatko si uzme svoj madrac i postavi ga u nekoj sobi u kojoj još ima mjesta. Pripadnicu zapadne kulture čudi nered koji zatiče jer je navikla na red koji je odlika civiliziranog društva. Žene tako spavaju odjevene i bude se u svojoj zgužvanoj odjeći.¹⁹² Čuđenje je podsjetnik na inferiornost objekta promatranja, omalovažava ga. Glavni cilj gospodara obitelji je imati što veći broj djece. Ukoliko mu žena u roku od dvije, tri godine ne rodi, tu ženu izbacuje na ulicu. Žene srednje klase su najjadnija stvorenja. Već im se to vidi na licu. Neukusno su našminkane, izraz lica otkriva istovremeno glupost, surovu senzualnost, licemjerje i izdržljivost. Imenice koje putopiskinja koristi u opisu stanovnica Jugozapadne Azije pripadaju leksiku stigmatizirajućeg diskursa kojim degradiraju objekt promatranja. Nemaju ni vjerskih ni moralnih osjećaja. Nemaju previše majčinskih osjećaja, djeca im jedino služe cilju da se približe gospodaru. „Dokaz tomu su česti abortusi koje te žene izvode, čak i bez da se skrivaju, svaki put kad im rođenje djeteta nije u planu.“¹⁹³ No i ovdje gdje bismo očekivali objektivniji opis, princeza pri pokušaju reproduciranja realne slike opet usvaja narativni glas, to jest gradi sliku Orijenta koji je mjesto nereda, neukusa, gluposti, surove senzualnosti, licemjerja, bezboštva. Način na koji se princeza obraća čitatelju, kako obuhvaća Orijent i napokon kako ga predstavlja i govori u njegovo ime u potpunosti se uklapa u Saidov orijentalizam. Ona iako u uvodnom dijelu svoga putopisa najavljuje kako ju zanimaju svjedočanstva žena, čitatelju ne nudi citate razgovora, već ide korak dalje u pravcu Flauberta ironičnim komentarima ismijava žene na Orijentu. No za razliku od Flauberta kojeg fascinira kontradiktorna totalnost opis princeze je u službi stvaranja slikovnog kompleksa kojim se

---

¹⁹² Usp. Isto, str. 100 „Les autres pièces sont occupées par le reste de ce qu'on appelle ici la famille. Femmes, enfants, hôtes du sexe féminin, esclaves du maître ou des maîtresses, composent la population du harem.“

¹⁹³ Usp. Isto., str. 101.-102. „...on en voit la preuve dans la fréquence des avortements que ces femmes se procurent sans même s'en cacher, chaque fois que la naissance d'un enfant n'entre pas dans leurs vues.“

omalovažava i ponižava stanovništvo Jugozapadne Azije. Možda je njezin putopis upravo iz tog razloga jedan od najzabavnijih za čitatelja, no također i jedan od najokrutnijih budući da je lišen empatije prema objektu promatranja.

Princeza de Belgiojoso kao već prije spomenuti Flaubert daje ironičan opis života na Orijentu. Iako majke nemaju neke velike osjećaje nježnosti prema svojoj djeci, tako ni djecu nije briga za njih. Dečki smatraju da su im majke ropkinje, naređuju im, prigovaraju im što su lijene. Nema osjećaja srama. Majke se skidaju gole pred najmlađim sinovima. Djeca preziru majke, taj zajednički život kojim gube poštovanje prema roditeljima im često donosi tužne strasti koje ih pokreću. Rivalitet i borba za moć žena se preslikava na djecu koja se natječu čija je majka najljepša, najmlađa, najbogatija ili rođena u Konstantinopolu. Turčin srednje klase koji nije nikada napustio tursku provinciju, koji ne poznaje drugo društvo nego ono koje se zasniva na muslimanskim ustanovama na sve ljude druge vjere gleda kao na nečiste životinje. Turčin srednje klase voli korupciju koja ga okružuje, nikoga ne voli pretjerano. Ukoliko na vrijeme dobije svoje obroke nije ni nasilan ni okrutan. Djeca su mu dragocjena, ali ako jedno umre on samo misli na to kako ispuniti tu prazninu. Neobrazovan, ignorant, za njega su jedini cilj života senzualni užitci i odmor koji uz pomoć opijuma, hašiša, rakije ili duhana pokušava produžiti. On ne govori, osim ako mu nešto treba ili ako naređuje.¹⁹⁴ Svi ovi pridjevi koji opisuju muškarca „nasilan“, „okrutan“, „neobrazovan“, „ignorant“ pridonose stvaranju narativnog glasa kojim de Belgiojoso čitatelju predstavlja Orijent i govori u njegovo ime. Ona za razliku od kontese de la Ferté-Meun, Suzanne Voilquin i Valérie de Gasparin ne pribjegava strategiji izbjegavanja donošenja suda, već isključivo daje definitivne komentare iz kojih je jasno što princeza misli. Turčin srednje klase često mijenja žene, tražeći nove na bazaru. Glavna preokupacija žena u haremima višeg ranga je šminkanje i uljepšavanje, no sve to skupa s najdubljim poštovanjem i strahom od gospodara harema. „U trenutku kad gospodar uđe u harem nastaje muk; jedna žena mu skida čizme, druga mu stavlja papuče, treća mu nudi kućni ogrtač, četvrta mu donosi kavu i pekmez. On jedini ima pravo govoriti i kad se obrati jednoj od njih, ona se zacrvni, spusti pogled, osmjehne se i odgovori mu skroz tiho....Sve to skupa je komedija u kojoj nitko nije nasamaren...“¹⁹⁵

Cristina Trivulzio di Belgiojoso često život žena i život u haremu opisuje na komičan, teatralan način, što svakako podsjeća na opise Gustavea Flauberta. Možda je i bila upoznata s

---

¹⁹⁴ Usp. str. 104.

¹⁹⁵ Usp. Isto, str. 107.-108-. „...Qu'il entre, et le silence se fait aussitôt; l'une de ses femmes lui ôte ses bottes, l'autre lui met ses pantouffles, celle-ci lui offre sa robe de chambre, celle-là lui apporte sa pipe ou son café ou ses confitures. Lui seul est en possession du droit de porter parole, et lorsqu'il daigne s'adresser à l'une de ses compagnes, celle-ci rougit, baisse les yeux, sourit et répond à voix basse.... Tout cela n'est qu'une comédie dont personne n'est la dupe....“

njegovim djelom i putujući po Jugozapadnoj Aziji je pokušala pronaći i potvrditi njegove opise. Upravo se Edward Said naslanja na citate iz Flaubertovog putopisa u kojima Orijent opisuje teatralno kao ekscentrično i bizarno mjesto, opisujući šarm i komičnost premlaćenog roba, pijanog prodavača ropkinja, prepredenog prodavača.

„U ulicama, u kućama, se za svaku sitnicu dijele udarci šibom na zabavan način. Čuju se guturalne intonacije koje sliče glasanju divljih životinja, povrh svega smijeh, s ogromnom odjećom bijele boje koja se suši, zubi ebanovine koji cvokoću pod dubokim usnama, prćasti nos crnaca, prašnjave noge, i ogrlice i narukvice! Jadan starac!“
(pismo L. Bouillhet, 1. prosinca 1849.)¹⁹⁶

Na ismijavanje nailazimo i kod Flaubertovog opisa servilnih, lažljivih i letargičnih Arapa koji vrijeme provode pričajući i trgujući. Flaubert u pismu O. Bonnenfant piše kako „vam za kupnju lule na bazaru treba pola dana, jer toliko se trgovci svađaju s vašim dragomanom, jedan želeći prevariti drugoga. Vika, uvrede, udarci...“(5. prosinca 1849.)“¹⁹⁷

Flaubert piše kako narod nije previše briga za politiku. Pod upravom Muhameda su bili Egipćani, pod Abbasom su postali Turcima, a kad dođu Englezi će postati Englezima. Odnosno, piše, možda ostane i isti jer se Arapi svemu smiju, opušteni su i lijeni, Arapi su jako veseli, odlični glumci koji se vole maskirati. No u opisima di Belgiojoso ne nailazimo na bogatstvo rječnika kao kod Flauberta, možda si je princeza postavila granice preko kojih kao žena ne smije prijeći.

Ono što princezu još više užasava od pravog harema je minijaturni dječji harem u kojemu mali dječaci između devet i dvanaest godina posjeduju male ropkinje njihove dobi kojima naređuju kao što njihovi očevi naređuju, no bez obzira na taj loš odgoj na kraju izrastaju u dobre ljude.¹⁹⁸ Na ovome mjestu ipak postoji nada u civilizaciju. Iako se od ove putopiskinje s obzirom na njezin uvod očekivao objektivniji pogled na život žena koje žive na području Jugozapadne Azije, komentari u odnosu na njezine prethodnice pretežno su pejorativni i u potpunosti prožeti orijentalističkim slikama. Jednom prigodom se prisjeća kako se Turčin sramio svojih sobarica u ophođenju s Europljankom. Pokušava ih ušutkati; Europljanki

---

¹⁹⁶ Usp. Francis Lacoste, str. 76. „Tout le vieux comique de l'esclave rossé, du vendeur bourru, du marchand filou... Dans les rues, dans les magasins, à propos de tout, de droite et de gauche on y distribue des coups de bâton avec une prodigalité rejouissante. Ce sont des intonations gutturales qui ressemblent à des cris de bêtes féroces, et des rires par là-dessus, avec des grands vêtements blancs qui pendent, des dents d'ivoire claquant sous des lèvres épaisses, nez camus de nègres, pieds poudreux, et des colliers, et des bracelets! Pauvre vieux!“

¹⁹⁷ Usp. Isto, str. 76.

„Pour acheter une pipe dans un bazar, c'est l'affaire d'une demi-journée, tant les marchands se disputent avec votre drogman, l'un voulant tromper l'autre.“ (à Bonnenfant, 5 décembre 1849)

¹⁹⁸ Usp. Isto, str. 108.-109.

„Ce qui pour moi est plus révoltant que tout le reste,..., c'est le harem en miniature des enfants de grande maison... cet enfant cruel deviendra vraisemblablement un assez bon homme, lorsqu'il sera d'âge à jouer sans trop d'effort le rôle qui l'écrase aujourd'hui.“

govori: „Ne marite za to što one govore, to su Turkinje! Ili čini Vam se da sam grub prema ovim ženama? Što želite, to su Turkinje!“¹⁹⁹ Ovdje i ona čitatelju pruža citat kojim muškarac pripadnik Orijenta vrijeđa orijentalnu ženu. Na taj način di Belgiojoso stvara dvostruku figuru potlačenosti u smislu Ernot. Uspoređujući putopis di Belgiojoso s putopisima ostalih putopiskinja po Jugozapadnoj Aziji u 19. stoljeću možemo zaključiti kako je kod nje prisutna najjača emocija mržnje, veća mržnja nego kod njezinih prethodnica. Možda se intenzitet njezinih emocija može objasniti time da je Trivulzio di Belgiojoso politički aktivna osoba koja je u domovini podupirala revolucionarni pokret oslobođenja Talijana od austrijske uprave i koja je zbog neuspjeha revolucije primorana bježati iz svoje domovine i koja duge godine mora provesti u egzilu. Nju sve što se kosi s demokratskim načelima uzrujava, jako je temperamentna. Njezin je orijentalistički diskurs u odnosu na ostale putopiskinje najintenzivnije izražen. Ona je moglo bi se reći hrabrija od ostalih putopiskinja, budući da je njezin izričaj slobodan. Piše bez straha, čak i nastoji biti što duhovitija kako bi njezin putopis zainteresirao i zabavio čitatelje što i jest jedna od glavnih funkcija putopisa.

Jedna od najintragantnijih dosada oskudno i jedino u kontekstu putopiskinje koja svojim diskursom stvara figuru potlačenosti (Isabelle Ernot) istraživanih putopiskinja je novinarka i feministica Olympe Audouard (1830.-1890.) koja u razdoblju između 1860. i 1864. putuje po Jugozapadnoj Aziji. Česta tema njezinih putopisa su muslimanske žene, muslimanska obitelj. Peto poglavlje svog putopisa *Misteriji sultanovog dvora i turskih harema: zakoni, običaji, anegdote (Les Mystères du sérail et des harems turcs*, Dentu, Pariz, 1863.) posvećuje životu muslimanske obitelji u Turskoj opisujući kako su sve kuće u Turskoj od najsiromašnijih nastambi do najluksuznijih podijeljene u dva dijela: selamlik, stan muškarca u kojemu radi i prima svoje prijatelje i harem koji je stan žene ili žena. Ona rastače predodžbu Europljana da harem znači da muškarac na Orijentu ima puno žena, već da je to ženin dio kuće. Informacije koje Audouard pruža čitatelju su poput izvještaja. U haremima velikih vladara u kojima živi više žena postoji po nekoliko odvojenih stanova, svaka žena ima svoje osoblje, prima svoje društvo tako da se žene u haremu ni ne susreću ako to ne žele. U kućama pripadnika više klase ima puno robova, njihova je funkcija pretežno odlaziti u kupnju. Ako ne robovi, onda eunusi donose hranu. Jedino suprug ima ključ harema i može ući kad god to poželi; no ukoliko ima više žena onda javlja eunuhu koju od njih želi posjetiti.²⁰⁰ Slično kao i francuski putopisci 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji i Olympe Audouard teži za tim da što vjernije prikaže stvarnost. Njezin opis je poput izvještaja

---

¹⁹⁹ Usp. Isto, str. 111. „Ne faites pas attention à ce qu'elles disent, ce sont des Turques....Vous me trouvez bien grossier avec ces femmes, n'est- ce pas?Que voulez-vous? Ce sont des Turques!“

²⁰⁰ Usp. Isto, str. 87.

novinara, želja joj je čitatelju što detaljnije prikazati život muslimanske obitelji i u usporedbi s ostalim putopisnjama je njezin opis najdetaljniji.

Audouard za razliku od Suzanne Voilquin ističe kako nisu svi haremi isti. U nekima se vodi veseo i sretan život i to pogotovo u onima u kojima živi samo jedna žena. Ona se slično kao i ostale putopiskinje postavlja kao stručnjakinja, dajući „objektivan“ opis harema. Možda je po mnoštvu harema koje je posjetila slična princezi di Belgiojoso. No usvaja li ona sličan orijentalistički diskurs? Audouard piše kako Turkinje uglavnom nisu obrazovane. Jedva znaju čitati i pisati. Poezija, umjetnost i književnost za njih su nepoznanica. Jedino čime se bave je toaleta, luksuz, neke se zajedno sa ropkinjama bave zlatovezom. „Nemarnog karaktera, orijentalne žene provode sate i sate ležeći na kanapeu ili sklupčane na mekim tepisima, pušeći cigarete ili nargilu. Pokraj njih stoje ropkinje koje im ugađaju rashlađujući ih lepezama od nojevog perja ili im nude šalicu kave.“²⁰¹ Audouard ovdje konstruira prostorno-vremenski homogenu sliku statičnog Orijenta, orijentalističku sliku koja utjelovljuje san o trajnosti. Ova slika jasno ukazuje na orijentalistički filter, to jest na perspektivu koja se temelji na europskom iskustvu s Orijentom, a ta je perspektiva proizašla iz odnosa moći. Naravno to iskustvo ne možemo smatrati autentičnim, već je to iskustvo filtrirano vrijednosnim sudovima. Olympe Audouard (1830.-1890.) u svojim putopisima *Misterij sultanovog dvora i turskih harema* (*Mystères du sérail et des harems turcs*, Dentu, Pariz, 1863.), *Razotkrivanje tajni Egipta* (*Mystères de l'Égypte dévoilés*, Dentu, Pariz, 1865.) i *Orijent i tamošnja plemena* (*L'Orient et ses peuplades*, Dentu, Pariz, 1867.) daje opširan opis života u egipatskim haremima muslimana i Europljana. Ona u dva navrata putuje po Egiptu, 1860. i 1864. godine,²⁰² u doba kad Francuzi uživaju veliki ugled u toj zemlji s obzirom na činjenicu da je Francuska 1854. dobila koncesiju za izgradnju Sueskog kanala koji je povećao stratešku važnost Egipta. U doba kad u Egiptu nakon uprave Muhameda Alija (1769.-1849.) traje period modernizacije Jugozapadne Azije u kojemu su sultani „postali neka vrsta fetiša, nemajući nikakvu ulogu osim što primaju hvalospjeve podanika, ministara i naroda živeći povučeno uronjeni u užitke harema, dekadencija je stigla velikim koracima, svi slijede primjer vladara, ambicija i užitak zamijenili su sve druge interese.“²⁰³ Olympe Audouard u svojim

---

²⁰¹ Usp. *Isto*, str. 88.

„Indolentes de caractère, les Orientales passent des heures entières couchés sur un cnapé, ou accroupies sur leurs moelleux tapis, fumant ou des cigarettes ou un narguillé. Leurs esclaves se tiennent à côté d'elles, devinant leurs désirs, leurs caprices. Tantôt elles les éventent avec ces délicieux éventails en plumes d'autruche; tantôt elles leur servent une tasse de café.“

²⁰² Usp. Françoise Lapeyre, *Le roman des voyageuses françaises (1800-1900)*, PAYOT, Pariz, 2007., str. 162.

²⁰³ Usp. Olympe Audouard, *L'Orient et ses peuplades*, Dentu, Pariz, 1867., str. 288.

„...les sultans sont devenus des especes de fétiches, n'ayant d'autre rôle à l'extérieur que celui de recevoir de l'encens des courtisans, des ministres, du peuple, et vivant à l'intérieur du harem, la décadence est arrivée à grands pas, tout le monde a suivi l'exemple du souverain, l'ambition et le plaisir ont primé toute autre préoccupation.“

djelima u više navrata tematizira harem, život žena u haremima, ropstvo. Ova autorica, feministica, jedna je od putopisinja svjedokinja ropstva koja nipošto kako to iznosi znanstvenica Bénédicte Monicat ne daje ružičastu sliku harema, mjesta ženske slobode i zaštićenosti od muškog svijeta, već žestoko kritizira instituciju harema i iznosi šokantne činjenice o realnosti života u haremima.

Ona hareme svrstava u dvije kategorije, u hareme Europljana i u hareme muslimana. Iako je prodaja robova u Egiptu službeno zabranjena i dalje se na tržnicama prodaju robovi. Audouard opisuje kako svi Levantinci, Sirijci, Armenci i Europljani imaju svoje hareme koji se sastoje od Nubijki poglavito i Abesinjanki, ove potonje predstavljaju najpoželjnije roblje. „Savršenog su izgleda...njihova koža boje čokolade. Te dobre žene boje čokolade imaju nekoliko nedostataka: kao prvo, imaju jako neugodan miris; nadalje privlače gamad koju privlači taj miris. U kućama gdje ima takvih ropkinja vlada cijela pošast gamadi“.²⁰⁴

Odabir riječi koje su jako grube ukazuje na imperijalistički pogled s visoka i na činjenicu da je ovo putopisinja koja putuje s predrasudama što pokazuje uopćavajućim stereotipiziranim stavom. Uspoređujući hareme muslimana i one Europljana piše kako je jedina razlika ta što muslimani žene drže zauvijek, dok ih Europljani kad im dosade izbace na ulicu. Ovakva vrsta komparacije jedni/drugi ukazuje na činjenicu da ova putopisinja hareme već u samome početku promatra iz perspektive binarne opozicije, Istok/Zapad, to jest haremi muslimana i haremi Europljana što znači da ona ne daje mjesta hibridnosti, ne promatrajući kulturu kao pulsirajući sistem razmjene. No ipak daje pozitivnu sliku muslimana jer oni žene ne izbacuju na ulicu kao Europljani. Ovo je velika promjena u odnosu na kontesu de la Ferté-Meun, Suzanne Voilquin i Belgiojoso koje ne kritiziraju društvo iz kojeg potječu. Ovdje nije spomenuta kontesa Valérie de Gasparin jer ona ipak na jednome mjestu piše kako bi Europljanke trebale usvojiti neke od vrlina orijentalne žene. Piše kako muslimanke u Egiptu imaju manje slobode od onih u Konstantinopolu iz razloga što su ove prve pretežno ropkinje. U Egiptu je svaki paša, svaki beg jedini gospodar u svome haremu. On može biti okrutan despot koji raspolaže životima žena koje žive u njegovom haremu. Neposluh žene najstrože se kažnjava, „u ovoj državi žena više ili manje predstavlja samo sitnicu.“²⁰⁵ Haremi nisu nikakva škola u kojoj se uče vrline i žene koje u njima žive nisu obrazovane, ali su zato jako snalažljive, vladaju umjetnošću poroka. Prva stvar koja Europljanke prenerazi pri dolasku u harem jest grubost jezičnog izričaja žena. One bez rezervi govore o svemu ne birajući riječi.

---

²⁰⁴ Usp. Olympe Audouard, *Les Mystères de l'Égypte dévoilés*, Dentu, Pariz, 1865, str. 344.

„Elles sont d'un modèle parfait...leur peau est couleur chocolat. Ces bonnes femmes ont plusieurs désavantages: d'abord elles ont une odeur fort désagréable; ensuite elles attirent la vermine, à qui, il paraît, cette odeur plaît. Les maisons où il y a de ces femmes en sont infestées.“

²⁰⁵ Usp. Olympe Audouard, *Les Mystères de l'Égypte dévoilés*, Dentu, Pariz, 1865., str. 424.

Također i na ovome mjestu uočavamo kako Audouard sebe smatra Europljankom koja žene u haremu ne promatra iz heterogene perspektive hibridnog trenutka već im prilazi kao Drugome, što ukazuje na Saidov homogeni orijentalistički imperijalistički stav. „One govore o svemu, svaku stvar imenuju; Utjelovljuju divlju surovost Biblije.“²⁰⁶ S druge strane „tamošnji muškarci koji nisu civilizirani i koji nikad nisu bili u Europi imaju loše mišljenje o europskim ženama jer imaju slobodu vidati muškarce i imaju onoliko ljubavnika koliko muškaraca ugledaju.“²⁰⁷ Audouard svoje stavove ne potkrepljuje citatima, ne daje pravo objektu promatranja da se predstavi i govori u svoje ime, već nastupa kao osoba koja je prema riječima francuskog znanstvenika Sarge Mousse, arbitar, stručnjak za Jugozapadnu Aziju, tamošnje običaje i život ljudi. Ona, govoreći u ime potlačenih žena koje smatra jednom homogenom skupinom otvara put izvanjske reformacije potlačenih, to jest kolonizaciji. Prema Spivak Audouard uopćavajući objekt promatranja, žene u haremu, daje logocentričnu pretpostavku postojanja kulturnog jedinstva između heterogenih ljudi i na taj način potlačeni postaju ovisni o Zapadnim intelektualcima da govore u njihovo ime.

Olympe Audouard nakon svojih posjeta *ženskim zatvorima, haremima*,²⁰⁸ zaključuje kako u

„Egiptu ima blagih i dobrih muslimana koji nisu nimalo okrutni, dobrih i blagih žena koje ne bi učinile ništa loše. No ipak je taj nedostatak zakona koji bi zaštitili žene zatvorenice u haremima za svaku osudu. Uglavnom se u Europi često žali muslimanske žene jer ne mogu pokazati svoje lice, primati posjete muškaraca, slobodno izlaziti. Zamišlja se kako one provode dane plačući i jecajući zbog svog zatvoreništva.“²⁰⁹

Piše kako je to pogrešna slika koju si Europljani stvaraju, jer te žene rođene i odrasle u haremu, odgojene u duhu Muhameda ne znaju ništa o događajima i običajima u Europi, one se dobrohotno prepuštaju takvom životu i sretne su. Jedina im je briga izgledati bolje od konkurencije. Pretežno vrijeme provode dokono sjedeći na divanu ili na tepisima. Užitek im predstavljaju međusobne posjete, dotjerivanje, šminkanje za koje Audouard piše da je pretjerano donoseći citat dijaloga između Sokrata i Ksenofona u kojemu ovaj potonji ženi govori kako njemu ne treba iluzija već prirodna žena. No na žalost na Orijentu ne poznaju

---

²⁰⁶ Usp. Isto, str. 442.

„Elles parlent de tout, appellent chaque chose par son nom; elles ont la crudité farouche de la Bible.“

²⁰⁷ Usp. Isto, str. 459. „Les musulmans non civilisés, ceux qui n'ont pas été en Europe, ont une trise opinion des femmes européennes. Les jugeant d'après les leurs, ils pensent que ces femmes, pouvant librement voir des hommes, ont autant d'amants qu'hommes qu'elles voient.“

²⁰⁸ Usp. Isto, str. 471.

²⁰⁹ Usp. Isto, str. 471.

„On plaint généralement beaucoup en Europe les femmes musulmanes, par cela seul qu'elles ne peuvent montrer leur visage, recevoir des visites d'hommes librement. On se figure qu'elles passent leurs nuits et leurs journées à pleurer et à gémir sur leur captivité.“

Ksenofona. Citiranje grčke literature ukazuje na orijentalistički stav putopiskinje koja na ovaj način ukazuje slično kao i Chateaubriand na antičke pisce koji su uzor civilizacije. No civilizacija još nije dotakla Egipat. Orijentalne žene vole očijukati, piše Audoard, no očijukanje nije pariški izum, već je to umijeće izum orijentalne žene. Razlika je u tome što Parižanka koketira duhom. Kako je duh mrtvo pismo na papiru za Egipćane, one ne znaju koketirati duhom, no zato znaju koketirati tijelom.²¹⁰ Ovakvo opisivanje nepostojanja duha u Egiptu podsjeća na Chateaubriandov citat u odnosu na ulogu Kršćana na Orijentu.²¹¹ Ovaj citat i referiranje na antičke pisce nedvojbeno su dokaz da i ova za svoje doba moderna, razvedena žena, novinarka putuje s eurocentričnim imperijalističkim predrasudama. Veliki problem, piše novinarka Audouard je to što sjedilački način života u haremima i nedostatak razbibriga dovodi do toga da žene koje u njemu žive postaju zle i okrutne. Ubojstva djece ropkinja, abortusi po naredbi paše, gospodara harema, dio su svakodnevice. Nema policije koja bi istražila te zločine. Mrtvo tijelo se izbaci na ulicu, tijelo se negdje sahrani i život ide dalje. Nedostatak obrazovanja i navika orijentalnih žena da se udaju za prvog muškarca kojega ugledaju dovodi do toga da postaju ropkinje. Ne mogu ni zamisliti da mogu biti muškarcu nešto drugo nego samo njegova žena. No bez obzira na sve njezine komentare Audouard je prva putopiskinja koja ne promatra samo Orijent korektivno, već i kulturu iz koje potječe. Njezin je vokabular dosta oštar no ipak humaniji od princeze de Belgiojoso. Olympe Audouard ne pribjegava strategijama izbjegavanja u smislu Halleux, već slično kao i princeza de Belgiojoso jasno donosi sud o svemu što vidi, no njezin stil iako je dosta direktan i često i grub, nije naglašeno teatralan poput princezinog. Njezino je iskustvo s Orijentom iako prolazi kroz filter predrasuda autentično. Čitatelj stječe dojam da se Audouard istinski zanima za život stanovništva Jugozapadne Azije i otvara mogućnost kulturalne razmjene, no ipak ne ide korak dalje u pravcu Lamartinea da slavi različitosti i spajanje drugih kultura već se zadržava na reproduciranju ponižavajuće, kontrastivne i omalovažavajuće slike stanovništva Jugozapadne Azije. U usporedbi s prethodno prikazanim putopiskinjama Audouard svakako predstavlja iznimku budući da ona najžešće kritizira društvo u domovini, što ju udaljava od Bellerovog kontrastivnog kompleksa s kojim ostale putopiskinje rade na konstrukciji vlastitog kolektivnog identiteta i na legitimiranju vladavine i hegemonije kulture iz koje potječu.

Gotovo istodobno kao i Audouard putuje i jedna druga putopiskinja s čijim je djelom čitateljstvo samo oskudno upoznato, radi se o putopiskinji, slikarici i pjesnikinji Clari Filleul de Péigny. Njezino se djelo pregledno spominje kod Monicat i Lapeyre, te se u ovoj disertaciji po prvi put komparativno istražuje u odnosu na orijentalizam. Njezini su opisi u

---

²¹⁰ Usp. *Isto*, str. 472.-473.

²¹¹ „Uloga kršćana je širiti kulturu jer je islam sustav ignorancije i despotizma, a k tome se suprotstavlja obnovi antičkog duha i kulture.“

odnosu na orijentalizam u usporedbi sa prije navedenim autoricama blagi. U njezinom putopisu *Palestina ili Posjeta svetim mjestima (La Palestine ou une visite aux Lieux saints*, Rouen, Mégard, 1866.) dosta objektivno opisuje Sveta mjesta. Nešto je manje fanatična u usporedbi s ostalim francuskim hodočasticama 19. stoljeća. Kod nje ne nailazimo na predrasude. Jako je oprezna u svojim izjavama, često pribjegava strategijama izbjegavanja na način da citira predstavnika orijentalista Chateaubrianda, predstavnika koji slavi raznolikost kultura Lamartinea i proroka Muhameda. Pružajući čitatelju ove citate ona mu daje priliku da sam donese svoj sud o životu na području Jugozapadne Azije i na taj način izbjegava stvaranje orijentalističkog filtera. Zanimljivost je da ova putopiskinja samo na jednome mjestu otkriva svoje mišljenje bez pomoći citata renomiranih autora i to u odnosu na temu ropstva. Ova putopiskinja prema Françoise Lapeyre spada u kategoriju putopiskinja svjedokinja ropstva. U svome putopisu *Egipat: njegova povijest i njegove divote (L'Égypte: son histoire et ses merveilles)* piše kako se na javnim trgovima odvija zgražajući prizor: na dražbi se prodaju robovi iz Nubije i Abesinije.²¹² „Na povratku smo prošli kroz četvrt robova. Tamo je bilo puno proizvoda. U biti je upravo stigao veliki teret iz Abesinije i Nubije...Ne usuđujem se opisati tu skupinu jadnih crkinja koje su u skupinama razbacane po središtu bazara.“²¹³ Putopiskinja piše kako čak i divlje životinje imaju poštovanje prema njihovoj vrsti, ne okupljaju se kako bi se borile do smrti. Jedino su ljudi mogli prkositi zakonima prirode i uspostaviti sramotnu trgovinu ljudi sličnih sebi.²¹⁴ Filleul de Pétigny prva je putopiskinja koja opisuje ropstvo na ovakav način. Ne opsiuje ropkinje kao dio orijentalnog dekora kao kontesa de la Ferté-Meun, Gasparin ili Belgiojoso, već izražava zgražanje nad prodajom robova na javnom mjestu uspoređujući taj čin sa životinjskim svijetom u kojemu je taj barbarski čin nezamisliv. Filleul de Pétigny ovdje hiperbolizacijom čitatelju prenosi u kolikoj se mjeri zgraža s prodajom ropkinja. Stav ove putopiskinje zanimljiv je jer ona jedina na primjeru opisa ropstva pokazuje interes za sudbinu „jadnih crkinja“ i iskazuje žaljenje i na taj način pokazuje želju za razmjenom. Dosad navedene putopiskinje pretežno na robove i ropkinje gledaju kao na orijentalnu dekoraciju i ne pokazuju zgražanje u odnosu na robovlasničke odnose. No ipak Filleul de Pétigny uspoređujući društvo Jugozapadne Azije kao društvo koje

---

²¹² Usp. Clara Filleul de Pétigny, *L'Égypte: son histoire et ses merveilles*, str. 13.

„Sur les places publiques un spectacle révoltant a lieu: des esclaves de la Nubie et de l'Abyssinie s'y vendent à l'enchère.“

²¹³ Usp. Clara Filleul de Pétigny, *Isto*, str. 88.-89.

„A notre retour, nous traversâmes le quartier des esclaves. Il y avait beaucoup de marchandises. En effet, une cargaison considérable était arrivée de l'Abyssinie et de la Nubie...Je n'ose décrire cette assemblée de pauvres négresses jetées par torques au milieu du bazar.“

²¹⁴ Usp. Clara Filleul de Pétigny, str. 88.-89.

„Les bêtes féroces ne se réunissent point pour se livrer des combats sanglants, elles respectent leur espèce...Les hommes seuls ont pu fouler aux pieds les lois de lanature, et faire un trafic honteux de leurs semblables.“

je nazadnije od životinjskog carstva ipak stvara kontrastivni slikovni kompleks kojim ističe zaostalost strane kulture i naprednost kulture iz koje potječe. U njezinom putopisu *Palestina ili Posjeta Svetim mjestima* ropstvo na Orijentu spominje u kontekstu Križarskih vojni citirajući pasuse Chateaubriandovog Itinerera, kojima potvrđuje stav da je islam „sistem pogodan za ignoranciju, despotizam i ropstvo“ za razliku od kršćanstva, kulta koji je kod suvremenika pobudio genij učene antike i koji je ukinuo ropstvo.“²¹⁵

Možda se Filleul de Pétigny u ovom kontekstu boji izraziti svoje mišljenje, pa uzima riječi etabliranog pisca u pomoć što bi se moglo shvatiti kao strategija izbjegavanja. Sama činjenica što preuzima njegove riječi bez da ih dalje komentira ukazuje na to da se ona slaže s tim mišljenjem. Ona je pristaša orijentalističkog stava koji počiva na binarnoj opoziciji islam-kršćanstvo, s time da je islam neprijateljska religija koja se suprotstavlja civilizaciji, to jest obnovi antičkog duha i kulture. Svakako je zanimljivo da se orijentalizam Filleul de Pétigny javlja samo u trenu jakih emocija koje ju preplavljaju kad vidi kako se javno prodaju robovi na bazaru. Taj ju prizor do te mjere šokira da putopiskinja koja inače važe riječi i jako pazi na to što piše ispada iz takta i čak svojim riječima što je za putopiskinju koja se cijelo vrijeme skriva iza riječi etabliranih pisaca žestoko kritizira muslimansko društvo okarakterizirajući ga kao bestijalno.

Po prvi put se u ovoj disertaciji istražuje putopis Flaubertove prijateljice pjesnikinje Louise Colet koja je 1869. godine pozvana na inauguraciju Sueskog kanala. U šetnji glavnom Kairskom ulicom (koju naziva *promenade fashionable*) je fascinirana ženama iz harema koje u pratnji eunuha na magarcima odlaze u kupnju na bazaru. Novina u opisu orijentalne žene je kod Louise Colet da ona položaj žene promatra kroz prizmu eunuha. Njezin se opis dugo zadržava na eunusima koji u njoj pobuđuju osjećaj jeze. Njihova je funkcija brinuti se za to da žene ne zavode muškarce na bazaru. „Eunusi paze da koketiranje tih gospođa ne urodi plodom. No ipak se ponekad dogodi da pohlepa za dijamantima kojima se oni najbogatiji ukrašavaju utječe na eunuhe koji žude za dragim kamenjem dovodi do toga da neke žene umaknu njihovom nadzoru.“²¹⁶ Čovjek iz opisa Colet stječe dojam kako orijentalne žene samo čekaju zavoditi i kako su potrebni „policajci“ kako bi ih u tome podvigu spriječili. Ona je jedna od rijetkih putopiskinja koja toliko detaljno opisuje eunuhe, piše kako su obučeni u

---

²¹⁵ Usp. Clara Filleul de Pétigny, *La Palestine ou Une visite aux lieux saints*, str. 86.-87.

„...système... à l'ignorance, au despotisme, à l'esclavage, ou d'un culte qui a fait revivre chez les modernes le génie de la docte antiquité et a aboli la servitude.“

²¹⁶ Usp. Louis Colet, *Les pays lumineux*, str. 83.

„Deux eunuques...veillent à ce que la coquetterie de ces dames n'ait pas de résultats effectifs. Il arrive pourtant que la convoitise des diamants dont les plus riches se parent détermine les eunuques, passionnés pour ces pierreries, à se départir de leur surveillance.“

neku vrst uniforme, u crnim dugim hlačama i crnom kaputu. Uspoređuje ih sa svećenicima u civilu; „svi oni nose dugi zlatni lanac sa privjescima i ogromne zlatne ili srebrne satove ...na njihovim rukama, crnima kao u crnaca, svjetluca manje ili više vrijedno prstenje, ovisno o bogatstvu harema za koji rade.“²¹⁷ Ova putopisinja je slično kao i ostale upućena u običaje zemlje i sklona je generalizaciji. Louise Colet piše kako su prije eunusi u haremima imali strašnu moć i autoritet. Njihov je zadatak bio žene rigorozno nadzirati, imali su pravo na to da istuku ženu ako im gospodar to naredi. Oni su robovi koji su postali vladari drugim robovima i na taj su se način osvećivali za svoj položaj. „Izdaja, podao čin, ukoliko nije bila lažna im je neprestano davala pravo na život ili smrt žena koje su pod njihovom kontrolom.“²¹⁸ Ovaj opis se može usporediti s Flaubertovim opisom *Kuchuk Hanem* koji je u svojim *Les Lettres d'Égypte* stvorio utjecajni model ujedno stravične i erotske orijentalne žene. Flaubert ju nije samo fizički posjedovao, već je i za nju govorio.²¹⁹ Ova situacija je model kojim se prikazuje asimetričan odnos zapada i istoka, kao također i odnos muškarca i žene. Ovdje figura eunuha ima nešto drukčiju funkciju. Eunusi utjelovljuju orijentalni luksuz (drago kamenje, prstenje, dugi zlatni lanci, zlatni satovi), despotizam (imaju pravo nad životom ili smrti žena) i ropstvo (robovi koji su se oslobodili svog položaja i postali okrutni prema drugim robovima). Ona eunusima ne daje pravo da govore u svoje ime, promatra ih s prijezirom izvana kao objekt, stvarajući slično kao i Flaubert model orijentalnog muškarca koji utjelovljuje sve predrasude i strah od islama Europljanina koji Orijent promatra kroz orijentalistički prizmu. No Louise Colet isto tako piše kako u novije vrijeme europske tekovine donose promjene u tim kako ih naziva orijentalnim samostanima. „Na taj način je Francuka revolucija ušavši u te samostane tamo proširila moralno ozdravljenje. Većina Turaka koji su postali imitatori naših običaja u haremima više ne dozvoljavaju despotsku kontrolu eunuha. Jadni lavovi kojima su odrezali nokte na način da su im odrezali onu drugu stvar....Ti jadni invalidi...“²²⁰ Na ovome mjestu uočljiv je utjecaj Chateaubrianda budući da je on smatrao da je uloga Francuza uloga civilizatora orijentalnog stanovništva. Ona je svakako pristaša teorije francuskog orijentalista Ernesta Renana koji zagovara regeneraciju degeneriranih rasa uz pomoć nadmoćnih rasa. Nju zastrašuje činjenica da eunusi ispod njihove polucrkvene odjeće nemaju spolovila. Zgraža ju hladnoća njihove kože koja podsjeća na žive mrtvace koji oni zapravo i jesu jer oduzimajući

---

²¹⁷ Usp. Louise Colet, *Les pays lumineux...*, str. 84.

„A leurs mains noires de nègre ou de métis brillent des bagues plus ou moins précieuses, suivant la richesse des harems auxquels ils sont attachés.“

²¹⁸ Usp. Louise Colet, *Les pays lumineux*, str. 84.

²¹⁹ Usp. Wolfgang Müller-Funk, *Theorien des Fremden*, A. Francke Verlag, Tübingen, 2018., str. 201.

²²⁰ Usp. Isto „Ainsi la Révolution française, en pénétrant dans les couvents, y répandit un assainissement moral. La plupart des Turcs devenus imitateurs de nos usages n'autorisent plus aujourd'hui dans les harems le contrôle despotique des eunuques.“

im ono što stvara život ih se zapravo žive poslalo u svijet mrtvih.²²¹ Eunusi su kod Louise pri svakoj posjeti haremu izazvali osjećaj gađenja i strave koji nikako nije mogla nadići.²²² No ipak na kraju zaključuje kako je ona samo kratko boravila u Kairu i kako su njezini opisi prirodno izvanjski i površni jer prekratko boravi u Egiptu.²²³ Kod Louise Colet nema strategije izbjegavanja, ona je je jako direktna i ima želju čitatelju prenijeti svoju misao i emociju. Orijentalizam opisa života žena Louise Colet se bitno razlikuje od opisa de la Ferté-Meun, Voilquin, Gasparin, Filleul de Pétigny jer ona je primjer putopisakinje koja stvarajući orijentalistički diskurs ide korak dalje, i to na način da čitatelju prezentira jednu figuru koja utjelovljuje Orijent, figuru eunuha, utjelovljenje svih europskih predrasuda.

U ovoj se disertaciji po prvi put proučava orijentalizam u putopisu *A travers le monde: la vie orientale, la vie créole*, Didier, Pariz, 1870. francuske spisateljice i putopisakinje Louise Adèle Hommaire de Hell (1819.-1883.). Hommaire de Hell na više mjesta navodi harem i život žena u haremu. Prije dolaska u harem putopisakinji se javljaju dražesne slike, mašta o „gajevima ruža, šiktajućoj vodi, mirisnim sorbetima, vilama odjevenim u gazu.“²²⁴ Već sam prvi kontakt s haremom ukazuje da je Hommaire de Hell upoznata orijentalističkom literaturom. Putopisakinja je pri ulasku u konak fascinirana. Veliko dvorište i veliki hodnik podsjećaju na Sulejmanov luksuz. Ogromno predvorje s pogledom na sobe ropkinja zgradi daje jednu posebnu raskoš i veličinu, predvorje koje inače u europskim kućama gotovo i ne postoji. Penjući se na prvi kat ju zadivljuju „fini egipatski otirači; sjajne slikarije krase strop; fontane ukrašene kapricioznim arabeskama u kojima voda pada u jednu mramornu kadu, sve to je odisalo Orijentom.“²²⁵ Do tog trenutka putopisakinja još nije razočarana time što vidi. No u trenutku kad ulazi u stan jedne lijepe Georgijke svaka ju iluzija napušta, zaprepaštena je prizorom koji vidi. Pred očima joj se ukazuje slika proste realnosti. Osjeća kao da je tuš hladne vode ohladio njezinu „vruću“ znatiželju. „Što? Ove tri ili četiri žene koje su sklupčane pod indijskim pokrivačima predstavljaju žene palače! Ova velika hladna soba u kojoj nije bilo namještaja osim jednog okruglog divana, ukrašena jedino madracima pobacanim po tapetu, predstavljala je harem, to poetsko i misteriozno mjesto čije samo ime budi maštu i

---

²²¹ Usp. Louise Colet, *Les pays lumineux*, str. 83.

„On croirait qu'en leur enlevant ce qui constitue la vie, on les a, vivants fait entrer dans la mort.“

²²² Usp. Louise Colet, *Les pays lumineux*, str. 83.

„Je dirai, dans le récit de mes visites aux harems, l'impression insurmontable de dégoût, presque d'effroi, que m'ont toujours causées ces pauvres êtres. ...je ne suis jamais parvenue à vaincre la répulsion qu'ils me causent.“

²²³ Usp. *Isto*, str. 83.

„...mes observations furent naturellement tout extérieures et partant superficielles....“

²²⁴ Usp. Adèle Hommaire de Hell, *A travers le monde. La vie orientale, la vie créole*, Didier, Pariz, 1870., str. 54.

„...on ne rêve que bosquets de roses, eaux jaillissantes, sorbets parfumés, sylphides vêtues de gaze...“

²²⁵ Usp. *Isto*, str. 55. ....“De fines nattes d'Égypte recouvraient le plancher; des peintures éclatantes ornaient le plafond et les murs; une fontaine aux capricieuses arabesques laissait tomber ses eaux dans une vasque de marbre, tout sentait bien l'Orient.“

sanjarije.²²⁶ Hommaire de Hell se koristi orijentalističkim diskursom kako bi stvorila kontrast za dekonstrukciju orijentalističke fantazije putopisaca po Jugozapadnoj Aziji. Promatrajući žene koje žive u haremu vidi kako za svoju dob već djeluju dosta staro i umorno. Saznaje za dramu koja se u tom trenutku odvija između Gulnar (jedne od žena u haremu) i trenutne favoritkinje paše. Kroz fizionomiju ove dvije suparnice iščitava strah od napuštanja, ponos pobjednika, mržnju, ljubomoru, prijetnje i prijezir. U tim orijentalnim ženama, piše, ništa nego tiha bol, poniženja, žestoka ljubomora, želja za osvetom s jedinim ciljem u životu da se svide gospodaru. Ne čudi ni malo kako ta atmosfera egoizma, intriga, nezdravih strasti u njima brzo guši inteligenciju i velikodušne instinkte. Sve ove jake emocije karakteristične su za Orijentalce i kako piše tu nema mjesta za plemenite osjećaje. Najzanimljivija slika kojom na ironičan način čitatelju predočava atmosferu harema je koncert koji su za nju i njezinu pratnju pripremile žene harema. Putopiskinja se nada da je to trenutak u kojemu će započeti orijentalna čarolija. Nada se lijepim plesačicama, laganim šalovima, haljinama od gaze, kaputima sa zlatovezom, nada se cijeloj poeziji orijentalnog života. No izgleda kako je taj dan u haremu pun razočarenja, tako opisuje četiri glazbenice:

„Četiri glazbenice, od kojih su dvije bile bez zubi i naborane kao vještice; treća je imala jedva dvanaest godina, i zadnja mi je izgledala toliko ružno da nisam mogla ni pretpostaviti koliko joj je godina. Najstarija je bila naoružana violinom, najmlađa baskijskim bubnjem, dvije druge su svirale tamburicu; i kako ništa ne bi nedostajao mistifikaciji koja je počela od našeg dolaska, počele su svirati zaglušnu polku umjesto da sviraju neke turske melodije.“²²⁷ Ovaj opis ne samo što dekonstruira orijentalističku sliku harema jer žene nemaju zuba, neke su još djeca, neke su čak i ružne, već činjenica da umjesto da sviraju neke orijentalne senzualne melodije one sviraju europsku polku, koračnicu, koja nikako ne paše u orijentalni dekor i zamrznutu sliku iz mašte.

Na izlasku iz harema se osjeća tužno, revoltirano jer u Turskoj ženski rod igra tako tužnu ulogu.²²⁸ No ipak se suzdržava suditi Turkinjama nakon samo nekoliko sati provedenih u haremu. Zapravo je samo pisala ono što je tamo vidjela. Isto joj se čini kako će europska

---

²²⁶ Usp., Isto, str. 55.

„Quoi, ces trois ou quatre femmes qui se tenaient accroupies sous des couvertures d'indienne représentaient les houris du palais! Cette grande chambre glaciale, qui n'avait pour tous meubles qu'un divan circulaire, pour ornements que des matelas jetés sur le tapis, constituait le harem, ce lieu poétique et mystérieux sont le seul nom rempli l'imagination de rêves sans fin!“

²²⁷ Usp. Isto, str. 61.

„Des quatre musiciennes, deux étaient édentées et ridées comme des sorcières; la troisième avait douze ans à peine, et la dernière me parut si laide, que je ne m'inquiétai pas de savoir son âge. La plus vieille était armée d'un violon, la plus jeune d'un tambour de basque, les deux autres jouaient de la tamboura; et pour que rien ne manque à la mystification qui avait commencé dès notre arrivée, elles débutèrent par une polka étourdissante, au lieu de nous faire entendre quelques airs turcs.“

²²⁸ Usp. Isto, str. 60.

civilizacija koja donosi bitne promjene turskog karaktera teško ući u hareme jer je teško prodrijeti kroz barijeru vjere, običaja i ponosa Turaka za koje žena predstavlja samo objekt užitka. Žena je osuđena vegetirati u neznanju, prihvaća svoju društvenu inferiornost na pasivan fatalan način: muškarac je gospodar, žena je rob. Žena se čak ni ne buni ako ju muškarac vara, ne ljuti se na njega, već na favoritkinju koju si je muškarac u tom trenu izabrao. Voljela bi znati kakve se drame u tim tihim nastambama odvijaju.

„Svakako se žene više ne bacaju u zašivenim vrećama u Bospor, ali su svejedno ostale jadne ropkinje: ropkinje njihovog gospodara, ropkinje njihovih strasti koje ih tiraniziraju i kriminaliziraju. Mi, njihove sestre za Zapada, bismo trebale žaliti njihovo stanje i poželjeti im da što prije iziđu iz tog stanja moralne degradacije u kojemu ih zadržava neznanje, fanatizam i stravično pravo jačega.“²²⁹ De Hell ovdje ne pribjegava strategijama izbjegavanja, već jasno iskazuje svoje mišljenje. Jako je direktna i toliko ju to inferiorno stanje stanovnica Jugozapadne Azije revoltira da se oštrim rječnikom okomljava na orijentalno društvo. Ona svakako predstavlja potlačenu ženu, možda se čak i pišući i o njezinom inferiornom položaju i emancipira, ali ne postaje tlačiteljicom, već pokazuje interes i ima želju pomoći. Pogled Hommaire de Hell na orijentalnu ženu je korektivan pogled iz perspektive homogene binarne opozicije, žene na Orijentu su jadne neuke ropkinje kojima slično kao i Valérie de Gasparin nudi pomoć Europljanki kako bi ih izbacila iz njihovog mizernog položaja s razlikom da Gasparin kao riješenje nudi pomoć Isusa Krista. Svakako se kako godine odmiču od kontese de la Ferté-Meun, autorice prema dosadašnjim istraživanjima najstarijeg putopisa do Hommaire de Hell nailazi na razvoj orijentalističkog diskursa i njegove funkcije. Dok Louise Colet stvara figuru orijentalnog deseksualiziranog muškaraca, eunuha koji utjelovljuje sve orijentalističke predrasude, Hommaire de Hell se koristi orijentalističkim diskursom kako bi stvorila pozadinu za dekonstrukciju zamrznutog svijeta iz bajki koji na gotovo okrutan način ruši koncertom bezubih, ružnih žena koje sviraju polku. Vidljivo je kako žene u svojim opisima postaju sve hrabrije, čak i sve kreativnije, odvajajući se od citata svojih prethodnika i ne pribjegavajući strategijama izbjegavanja. Sada sve manje imitiraju prethodnike, već uz pomoć orijentalizma stvaraju vlastite figure i slike i putopisi postaju sve zanimljiviji čitateljstvu. Postavlja se pitanje koliki je utjecaj orijentalizma na putopiskinje koje putuju do samog kraja 19. stoljeća?

---

²²⁹ *Usp. Isto, str. 63.*

„Sans doute les femmes ne sont plus cousues dans des sacs et jetées au Bosphore....mais elles n'en sont pas moins restées de paves esclaves: esclaves de leur maître, esclaves de leurs passions qui les tyrannisent et les rendent criminelles. Nous, leurs sœurs d'Occident, nous devons les plaindre et souhaiter vivement qu'elles sortent de l'état de dégradation morale où les retiennent l'ignorance, le fanatisme et l'odieux droit du plus fort.“

Francuski znanstvenik Daniel Lançon u djelu *Les Français en Égypte* (2015.) poglavlje naslovljeno „Le voyage de Blanche Lee Childe (1881.-1882.) ou les conservatismes à l'épreuve des altérités“ posvećuje putopiskinji pod imenom Blanche Lee Childe. Njegov rad se temelji na istraživanju načina na koji ova putopiskinja ulazi u tradicionalno muški svijet putopisa s posebnim osvrtom na odobravanje ropstva i na sramežljivo osvješćivanje svoga položaja kao žene. Znanstveni doprinos ove disertacije je u tome što će se putopis *Zima u Kairu, Dnevnik o putovanju u Egipat (Un hiver au Caire, Journal d'un voyage en Égypte, Calmann Lévy, Paris, 1883.)* po prvi put promatrati kroz Saidovu orijentalističku prizmu u odnosu na stavove dosad oskudno istraživanih francuskih putopiskinja po Jugozapadnoj Aziji 19. stoljeća. Dok mnoge putopiskinje gotovo i nemaju doticaja sa ženama iz naroda budući da je njihov radijus kretanja ograničen na mondene dijelove gradova, nećakinja generala Leea i kćer velikog kipara Henrija de Triquetija, Blanche Lee-Childe (1837.-1886.) krajem 19. stoljeća boravi u Egiptu kako bi se liječila od tuberkuloze.²³⁰ Blanche Lee-Childe 1858. u Egiptu posjećuje žene na selu i plemkinje. Modernost u odnosu na ostale putopiskinje je što ova putopiskinja želi posjetiti žene seljaka, felaha u malenom zaseoku okruženom palmama. Ona je prva putopiskinja koja izražava tu želju, jer su od kontese de la Ferté-Meun do Blanche Lee-Childe sve pretežno imale samo želju posjetiti luksuzne hareme i žene iz visokog društva. Posjetu opisuje kao pustolovinu budući da ju muški prevoditelji ne mogu pratiti u ženske nastambe. Dočekuje ju velika skupina žena, tri, četiri žene, mali dječaci, djevojčice. Gledajući oko sebe Blanche Lee Childe zaključuje kako je *taïb*²³¹ riječ koja je s obzirom na okolnosti doista laž. Jedino što joj je lijepo su masivne srebrne narukvice jedne lijepe djevojke koja sjedi pored nje. U tom trenutku riječ *taïb* dolazi iz srca. Dobra je atmosfera, svi se smiju, otac obitelji broj jedan kako ona piše sjeda preko puta putopiskinje, zamata cigaretu, zapali ju svom žestinom i pruži ju Blanche koja piše kako doista treba imati hrabrosti pušiti nakon njega.²³² Nakon što je iscrpila sve teme razgovora i popušila cigaretu objašnjava ženama na francuskom da mora otići. Jedna ju starija gospođa sijede kose energično zadržava jer se još nešto treba dogoditi. Rezignirano se putopiskinja vraća na svoje mjesto, no što dalje reći. „Gledam užasnu djecu,-jer su gotovo sva arapska djeca odvratna: Taïb! ...“. Na ovome mjestu uočava se stereotipizacija. Ova putopiskinja iako se kako se čini trudi uklopiti u orijentalno društvo i nastoji bolje upoznati orijentalne žene pridjevima *užasna* i *odvratna* djeca otkriva svoj filter kroz koji na pejorativan način promatra drugu kulturu. Ona

---

²³⁰ Usp. <https://letromandesvoyageuses.fr/v2/voyageuse.php?id=42&type=&lettre=L>

²³¹ na arapskom riječ *taïb* znači lijepo

²³² Usp. Blanche Lee Childe, *Un hiver au Caire: journal de voyage en Égypte, str. 123.*

„Le pater familias numéro un, chez qui nous sommes, s'assoit sur ses talons en face de moi, roule une cigarette, la met dans sa bouche, l'allume vigoureusement-et me la passe-Taïb!-mais avec un grand effort; car il me faut un certain courage pour fumer après lui.“

generalizira kako su „sva arapska djeca odvratna“ što ukazuje na diskurs pripadnika zapadne kulture koji Istok promatra korektivno, s visoka stvarajući asimetričnu konstelaciju moći.

Njezin orijentalistički stav teško je iščitati budući da ne postoji pokušaj civiliziranja objekta kojemu pristupa već uzima situaciju takvom kakvom ona jest. Također posjećuje i pripadnice višeg staleža u Egiptu, udovicu Said-paše, predzadnjeg kediva, princezu u Kairu. Dok se približava princezinom šatoru, piše kako ju vidi kako sjedi okružena svojim ženama, no kako je zaboravila na stroga muslimanska pravila, jer njezin *yachmak* od bijele gaze otkriva cijelo njezino tijelo. Njezina odjeća jako sličí europskom stilu i jako je elegantna i njezine gospođe i ropkinje čine lijepu pozadinu.²³³ Ropkinje su ovdje Saidov objekt koji pripadnica zapadne kulture predstavlja (to represent). Činjenica da „one čine lijepu pozadinu“ ukazuje na to da Lee Childe na ropkinje gleda kao na orijentalni dekor koji se podrazumijeva. Začuduje ju kako svako malo u šator u kojemu su žene ulaze prinčevi i donose cigarete i vino zapitujući se što će sutra reći kediv, koji je jako strog musliman, što će reći ljudi u Kairu gdje se svi toliko rigorozno drže etikete? Na ovome mjestu moguće je komentar putopiskinje shvatiti kao ironiju, gotovo i kao sarkazam. Ona ismijava muslimanske običaje. Pri posjeti njezinome dvorcu je malo razočarana jer jako sličí na europske dvorce. Ovakav stav je jako sličan Gustave Flaubertu i Théophile Gautieru jer se iz njega iščitava strah da će Orijent iz europske fantazije nestati. Posjećuje princezu Mansour, polusestru potkralja. Piše za nju kako je inteligentna, da ima onoliko ukusa koliko šarma. Ima najljepši harem, i njezin luksuz nadilazi najveće fantazije Europljanki. Uspoređuje ju s princezama iz *Tisuću i jedne noći*.

„Sjedeći na divanu, njezin dugi plašt obavio je njezine noge odjevene u bijeli saten s izvezenim perlama, Tewfika-Hanum ličila je na pravu princezu iz *Tisuću i jedne noći*.“²³⁴

Ovakva usporedba karakteristična je za orijentalističke putopisce poput François-René de Chateaubrianda i Gustava Flauberta i uklapa u Saidovu tezu da svaki pisac o Orijentu pretpostavlja nekog orijentalističkog preteču, neko prijašnje znanje o Orijentu.²³⁵

No Lee Childe iako povremeno u potrazi za detaljima i slikama iz *Tisuću i jedne noći* ne zauzima ulogu kolonizatora – *colonisateur qui accepte* koji prihvaća svoj status i iskorištava ga kako bi dobila profit i moć na način da ističe slabosti objekta, već nastoji svoj položaj izjednačiti s položajem orijentalne žene, tako da ona ne dehumanizira objekt niti ga nastoji

---

²³³ Usp. *Isto*, str. 98.

„Je la vois assise par devant, entourée de ses femmes, -mais oublieuse des sévères lois d'étiquette musulmane, car son yachmak de gaze blanche est baissé, laissant la figure à découvert. Elle a une toilette des plus européennes et des plus élégantes et autour d'elle ses dames et ses esclaves lui font un brillant entourage.“

²³⁴ Usp. *Isto*, str. 322., „Assise sur un divan, sa longue traîne s'enroulant autour de petits pieds chaussés de satin blanc brodés de perles, Tewfika-Hanum semblait une vraie princesse des Mille et une Nuits.“

²³⁵ Usp. Edward Said, *Orijentalizam*, Konzor, Zagreb, str. 30.

„civilizirati“. Jedan od orijentalističkih motiva koji kruži tekstem Lee Childe je motiv prljave arapske djece. U svome putopisu *Zima u Kairu (Un hiver au Caire. Journal de voyage en Égypte, C. Lévy, Pariz, 1883.)* daje detaljan opis bazara u Karnaku. Jako ju zaprepašćuje prljavština koju tamo zatiče, piše kako je to najsiromašnije mjesto koje je ikada vidjela.²³⁶ Djeca izazivaju sažaljenje, -izjedena su od muha, bolesti i bijede. Nebriga za djecu iz praznovjerja je nečuvana. Misle kako bi djeca ako bi ih oprala umrla; ako bi otjerale muhe s njihovih očiju to bi im privuklo još veće zlo. Na ovome mjestu putopiskinja ističe kako je ona upućena u to što stanovnici Jugozapadne Azije misle i postavlja se kao zastupnik koji korektivno promatra objekt. Tamošnja djeca umiru u enormnom broju. Ona kritizirajući nebrigu za djecu i ističući praznovjerje uporno ponavlja priču o europskoj nadmoći nad orijentalnom zaostalošću.²³⁷ Ona se ovdje koristi načelom reciprociteta na način da negativno mišljenje o naciji B skriva pozitivno mišljenje o naciji A (vlastitoj naciji). Blanche Lee-Childe opisuje kako je miris felaha (seljaka) koji su došli iz daleka kako bi na pijaci prodavali svoje deve, magarce, šećernu trsku, kapulu, -odnosno kako bi kupili jednostavne trgovačke proizvode, gumbe u boji, sitne staklene niti ili jako grubi bakreni ili zlatni nakit, strašan još uz to intenziviran vrućinom, prljavštinom i ricinusovim uljem u izobilju. No ipak ju taj bazar jako zanima bez obzira na nesnosno gađenje nakon nekih pola sata boravka tamo. Prodavači su sklupčani u zbijenim redovima između kojih prolazi gomila ljudi. Ispred sebe na platnenoj krpi nude svoje jadne sitne proizvode. Ljudi su jako preplanuli, primitivni i divlji; no isto su ljupki. Pridjevi kao što su to „preplanuli“, „primitivni“ i „divlji“ ukazuju na činjenicu da putopiskinja pri opisu stanovnika Jugozapadne Azije usvaja narativni glas, odnosno motiv pridjeva koji imaju pejorativnu funkciju i na taj način predstavlja Orijent ili govori u njegovo ime. Opisuje kako njihov vodič te ljude gura, udara, hoda preko njihovih proizvoda, diže sjedeće crnkinje. Jako je vruće, ricinusovo ulje u izobilju i muhe. „Dragi Bože, same muhe!“²³⁸ Na ovome mjestu zanimljivo je kako putopiskinja ističe muhe koje su prema biblijskoj simbolici simbol zla što također daje naslutiti njezin način promatranja Orijenta kao binarne opozicije kršćanstvo-dobro/islam-loš. Naravno muslimanska vjera za orijentalističke pisce utjelovljuje zlo.

Blanche Lee Childe sa svojom pratnjom Arapa odlazi do dijela gdje se prodaje šećerna trska i tamo dijeli milodar. Piše kako je to opasno jer ju sve veći broj ljudi prati i miris nije za tolerirati. Zaključuje kako je to „previše lokalne boje“. Ona je u potrazi za lokalnim bojama koje su motiv orijentalističkih putopisaca.

---

²³⁶ Usp. Blanche Lee-Childe, *Un hiver au Caire: journal de voyage en Égypte*, str. 179.

²³⁷ Usp. Edward Said, *Orijentalizam*, Konzor, Zagreb, 1978., str. 14.

²³⁸ Usp. str. 182.

Odlaze umorni ali sretni, ima osjećaj da je bila u nekoj bajci, kao da je bila u nekom drugom vremenu i kao da će zastor pasti na skupinu glumaca.²³⁹ Zanimljivost orijentalističkog diskursa Blanche Lee Childe u odnosu na ostale putopiskinje je da je njegoa funkcija slično kao i kod Hommaire de Hell u tekstu sarkazam i ironija. Možda ovdje čak orijentalistički diskurs ima ulogu zainteresirati čitatelja putopisa jer je putopis žanr koji je među ostalim predstavlja dio beletristike. Kao što su kod Louise Colet eunusi simbol orijentalizma, tako su kod Blanche Lee Childe „prljava odvratna arapska djeca“ orijentalistički motiv koji ima kao funkciju privući čitatelja i budući da se ovdje radi o djeci možda i predstavlja najjaču kartu uz pomoć koje se gradi orijentalistički diskurs. Blanche Lee Childe u više navrata spominje ropkinje. Pri posjeti princezi Hussein ju zadivljuje kako ona sjedi okružena svojim ženama i odjevena je prema europskoj modi, „oko nje gospođe i ropkinje stvaraju sjajno okruženje.“²⁴⁰ Ropkinje promatra iz perspektive subjekta koji promatra objekt bez da detaljno ulazi u opis istog, ne čudeći se i ne postavljajući pitanje o položaju žena ropkinja.

Opisuje kako ju ropkinje opslužuju, jedna joj servira kavu u malim šalicama ukrašenim zlatnim filigranom, dijamantima i rubinima, druga joj donosi čibuk sa dugim jantarnim cijevima, ukrašeni dragim kamenjem i emajlom.²⁴¹ Za vrijeme dok Blanche Lee razgovara sa gospodaricom ropkinje spremno čekaju na dnu prostorije i donose joj cigarete koje neprestano puši.²⁴² Ova putopiskinja uživa u posjeti princezi, divi se ljepoti ropkinja koje su jako lijepo odjevene, stoje između vratnica, njihove haljine sjaje, roze su, ljubičaste i blage zelene boje, jedna prekrasna crnkinja odjevena u saten. „Ropkinje nam se približavaju, u rukama nose zlatne plitice i vrčeve, jedne nam liju mirisnu vodu na ruke; druge nam pružaju svilene salvete sa zlatovezom.“²⁴³

---

²³⁹ Usp. Blanche Lee Childe, *Isto*, str. 33.-34.

„Nous rentrons lassés, mias ravis de cette féerie incessante à la réalité de laquelle je ne puis me faire. Il me semble toujours assister à quelque merveilleuse représentation d'un autre temps, et que le rideau un instant soulevé va tomber sur d'incomparables acteurs.“

²⁴⁰ Usp. Blanche Lee Childe, *Un hiver au Caire. Journal d'un voyage en Égypte*, Charles Lévy, Pariz, 1883., str. 98.

(princesse Hussein) „Je la vois assise par devant entourée de ses femmes... Elle a une toilette des plus européennes et des plus élégantes et autour d'elle ses dames et ses esclaves, lui fût un brillant entourage.“

²⁴¹ Usp. *Isto*, str. 104.

„Une esclave nous offre du café dans de petites tasses en filigrane d'or, enrichis de diamants et de rubis. Une autre nous apporte des chibouks aux longs tuyaux d'ambre, incrustés de pierreries et d'émaux.“

²⁴² Usp. *Isto*, str. 104.

„...les esclaves debout, au fond du salon, veillent sur les moindres gestes de la maîtresse et lui apportent des cigarettes qu'elle fume sans interruption.“

²⁴³ Usp. Blanche Lee Childe, *Un hiver au Caire*, str. 106.-107.

„Des esclaves viennent à nous, tenant des bassins et des aiguères d'or, et nous versant sur les mains de l'eau de senteur; d'autres nous tendent des serviettes brodées d'or et de soie.“

Čim sjeda za stol ju okružuje skupina predivno odjevenih ropkinja koje joj stavljaju salvetu sa zlatovezom na koljena, namještaju joj stolicu i haljinu i tjeraju muhe kojih nema iznad njezine glave.²⁴⁴ Blanche Lee Childe se prepušta užiticima posjete, njezin opis je tipičan opis francuskih romantičara, orijentalista. Pregršt boja, zlata, dekora, nema mjesta za kritiku ropstva. Ona kao da je u nekoj vrsti sna, maštarije, tako da do nje ne dopire realan svijet. Ona objektu pristupa iz pozicije subjekta kojeg ne zanima stvarno stanje, već se zadržava na površnim opisima izgleda ropkinja i na njihovoj posluži. S time potlačenom objektu ne daje pravo glasa, već govori u njegovo ime otvarajući na taj način put kolonijalizmu i imperijalizmu. Ona ne ismijava harem poput Trivulzio di Belgioso ili Hommaire de Hell, već iako moderna žena u smislu što ima želju upoznati i žene koje žive na selu uživa u orijentalnom dekору bez da ju zanima objekt, ovdje konkretno ropkinje, već se zadržava na površnom opisu. No novina u odnosu na ostale je da Blanche Lee Childe prva gradi sliku „odvratne arapske djece“ za koju se nitko ne brine i uz pomoć djece osuđuje orijentalno društvo.

Također i dosad neistraživana francuska putopisateljica Mme Le Ray o kojoj ne raspoložemo gotovo nikakvim biografskim podacima 1885. odlazi na turističko i hodočasničko putovanje u Siriju. O svome putovanju napisala je putopis *Posjeta ruinama Palmire (Voyage aux ruines de Palmyre, Lyon, Imprimerie générale, 1885.)* 26. ožujka 1885. godine napušta Damask u pratnji 26 osoba, među njima nekoliko vojnika koji su neophodni za putovanje pustinjom. Trideset šest konja i drugih životinja nosi njenih pet šatora, prtljagu, kuhinjske potrepštine i ostalo. U mjestu Djeroud je pozvana na kavu kod šeika koji joj želi predstaviti njegov harem. Pri posjeti ju čudi da ju žene jedva sramežljivo gledaju. Ona sjedi pokraj šeika i puši nargilu (trudi se pušiti kako ne bi povrijedila običaje no istovremeno se pita koliko dugo će morati puhati u tu posudu kako bi zadovoljila gostoprimstvo domaćina). Slijedeći dan šeika nema i žene joj šalju crnkinju koja ju poziva u kuću u kojoj žive žene. U odsutnosti šeika žene su jako srdačne, dive se njezinoj odjeći. Za Beduinke piše kako su one prirodno dobro građene, no kroj njihovih haljina je pre primitivan, nedostaje preciznost europske odjeće. Riječ „preciznost“ podsjeća na orijentalista *sira* Alfreda Lyallea koje je rekao: „Preciznost je mrska orijentalnome umu...Orijentalci ne hodaju cestom ni pločnikom (njihov poremećeni um ne uspijeva razumjeti ono što svaki pametni Europljanin odmah shvaća, to jest da su pločnici za hodanje).²⁴⁵ Na ovome mjestu pripadnica zapadne kulture korektivno proučava Orijent. Žene

---

²⁴⁴ Usp. *Isto*, str. 108.

„Aussitôt une nuée d'esclaves brillamment parées nous entoure, on nous met à chacune une belle serviette brodée d'or sur les genoux, on pousse nos chaises, on arrange nos robes et on chasse des mouches absentes au-dessus de nos têtes.“

²⁴⁵ Usp. Edward Said, *Orijentalizam*, Konzor, Zagreb, 1978., str. 51.

čudi kako ona ne nosi nakit. Beduinke nose duge plave tunike i crni beduinski veo. Njihova djeca su jako prljava i nitko se o njima ne brine, nose ostatke odjeće njihovih majki. Nebriga za djecu je motiv koji se pojavljuje kod Blanche Lee Childe i koji se rijetko pojavljuje kod putopisaca. Ipak su one žene, premda i ne sve od njih i majke, ali ipak ih najviše emocionalno dodiruju djeca. Iz opisa žena možemo iščitati njezinu religioznost. „Osim goleme količine nakita, prekrivaju si ruke i noge tetovažama koje tvore jako komplicirane crteže. Ne znam kako ti narodi koji toliko poštuju Stvoritelja mogu toliko strastveno uništavati Njegovo djelo.“²⁴⁶ Korektivno promatra pripadnike islama, za koje iako kao i Lamartine polazi od točke da imaju istog Stvoritelja, istog Boga ipak piše kako oni uništavaju njegovo djelo. Budući da o ovoj putopiskinji ne raspolažemo gotovo nikakvim biografskim informacijama ovo je sve što u vezi s njezinim orijentalističkim diskursom možemo reći. Iako joj zbog jezične barijere nije moguće komunicirati ona je svakako moderna u odnosu na mnoge ostale, jer nastoji upoznati orijentalnu ženu.

U ovoj se disertaciji po prvi put istražuje orijentalizam supruge francuskog erudita i antropologa Ernesta, Jeanne Bellonie Bella Chantre (1866.-1952.) koja u svome putopisu *Put oko svijeta, U Maloj Aziji: uspomene s putovanja u Kapadokiju i Kilikiju (Tour du monde, En Asie mineure: souvenirs de voyage en Cappadoce et Cillicie)*, 1896.-1898. pokazuje interes za položaj žena u Aziji. Ova putopiskinja ovdje ukazuje na to da se postavlja kao arbitar za žene koje žive na području Jugozapadne Azije dijeleći ih na dvije kategorije, na žene iz naroda koje su primitivne, i na žene iz visokog društva koje su stekle europsko obrazovanje. Samom činjenicom što navodi europsko obrazovanje ova putopiskinja gleda na Orijent iz orijentalističke prizme smatrajući da je uloga Europe humanistička uloga civilizatorice Orijenta. Ova supruga znanstvenika ženama pristupa iz znanstvene perspektive. Karakteristično za Chantre je da se ona možda iz razloga što je supruga znanstvenika, antropologa, trudi što objektivnije i s jako puno detalja opisati stanovnike Jugozapadne Azije. No bez obzira na činjenicu što ova putopiskinja usvaja jedan dosta neutralan diskurs i njezin putopis je poput reportaže ona ipak na jednome mjestu piše o bogatom trgovcu kojeg je upoznala i o njegovoj kupnji ropkinje.

„To je bogat trgovac, mi govore, koji je došao u ovu zemlju kako bi kupio čerkešku kćer za svoj harem jer taj narod još uvijek prodaje svoje kćeri, ovo stvarno iz moralne

---

²⁴⁶ Usp. Mme Le Ray, *Voyage aux ruines de Palmyre*, str. 4.

„Outre l'abondance de bijoux, on se couvre les bras et les jambes de tatouages formant des dessins très compliqués. Je ne sais pas comment ces peuples si respectueux envers le Créateur peuvent s'acharner à détruire ainsi son œuvre.“

perspektive nije zanimljivo...; kćeri Čerkežana uvijek će biti najtraženije u Aziji i jako puno znače svojim roditeljima koji ih ovisno o dobi i ljepoti prodaju po jako skupoj cijeni. Jedino se Čerkežanke i žene afričkih boja mogu u Turskoj prodavati u roblje. No pod robom se ne mora uvijek podrazumijevati patnja i nesreća. Orientalci se jako dobro brinu o svojim robovima, luksuzni predmet koji skupo plate i prema kojima se odnose kao prema svojoj djeci, pogotovo prema kćerima.²⁴⁷

Jako je zanimljivo kako ova supruga znanstvenika koja nastoji dati objektivan opis stanovništva i običaja i koja putuje krajem 19. stoljeća ima isti stav kao i putopiskinje koje putuju početkom i sredinom stoljeća (primjerice Olympe Audouard). Ona također na ropstvo gleda kao na neku vrst usvajanja, na spas iz siromaštva za mlade djevojke. Chantre iako u svome putopisu ne generira kontrastivne slikovne komplekse kojima ponižava stranu kulturu i uzdiže vlastitu ipak rečenicom u kojoj robove uspoređuje sa luksuznim predmetom ipak reproducira orijentalistički diskurs samom činjenicom što robove izjednačava s objektom na taj ih način lišava ljudskosti. Dok Clara Filleul de Pétigny koja suočena s prodajom robova na javnome mjestu oštro reagira i orijentalističkom prizmom pojačava svoju emociju, žestoku kritiku ropstva, Bella Chantre ne „ispada iz takta“ već racionalno orijentalističkim diskursom podupire ropstvo jer su se Čerkežanke spasile od siromaštva i postale članice bogatih obitelji. Na dalje u opisu muško-ženskog odnosa stanovništva Jugozapadne Azije Belle Chantre nailazimo na misao da su pripadnice visokog muslimanskog društva i žene koje žive u velikim gradovima „značajno evoluirale i postale opasne za one koji i dalje poštuju stare i apsurdne zakone.“²⁴⁸

„Obrazovana, odgojile su ju europske učiteljice, mlada hanuma ne dopušta dijeljenje pažnje svoga supruga. Ona želi, zahtjeva obećanje da u trenu kad se uda postaje jedina i poštovana supruga. Nositi veo u ulici, izlaziti uvijek odvojeno, odustati od kazališta, od zabave na koncertima, od balova, mondenih sastanaka, zar to već nije dovoljno? Pogotovo kad ste lijepa, mlada, šarmantna, kada tečno govorite tri ili četiri jezika, kad ste glazbenica, kad se znate odijenuti kao bilo koja lijepa gospođa X..., Francuskinja, Engleskinja ili Nijemica, imale biste jednako i više uspjeha nego ove navedene ako bi ste otišlo u svijet.“²⁴⁹

---

²⁴⁷ Usp. Bella Chantre, *En Asie mineure: souvenirs de voyages en Cappadoce et en Cilicie*, str. 441.

„C'est un riche négociant, me dit-on, venu dans ce pays dans le but d'acheter une fille tcherkesse pour son harem, car la vente des filles se pratique toujours chez ce peuple, vraiment peu intéressant, au point de vue moral... leurs filles seront toujours les plus recherchées de l'Asie, et sont, par ce fait, d'un bon rapport pour leurs parents, qui les vendent à des prix fort élevés parfois, suivant l'âge, la beauté de la jeune personne. Ce sont les Circassiennes et les femmes de couleurs originaires de l'Afrique qui seules peuvent être vendues comme esclaves en Turquie. Et par esclave il ne faut pas toujours entendre souffre-douleur et malheureux. Les Orientaux ont grand soin de leurs esclaves, objet qu'ils achètent quelquefois fort cher, auxquels ils s'attachent, et qui sont traités souvent comme des enfants de la maison, surtout les filles.“

²⁴⁸ Usp. Bella Chantre, *En Asie mineure*, str. 441.

„...on se trouve en présence d'une évolution manifeste et redoutable pour ceux qui demeurent attachés aux vieilles et absurdes lois.“

²⁴⁹ Usp. Bella Chantre, *Isto*, str. 441.

„Instruite, élevée par des institutrices européennes, la jeune hanoum n'entend pas de partage dans l'affection de son mari. Elle veut, elle exige la promesse, en se mariant, qu'elle sera l'épouse unique et respectée. Se voiler dans la rue, sortir toujours séparément, renoncer au théâtre, aux distractions des concerts, des bals, des réunions

Stav Belle Chantre se razlikuje od stavova ostalih putopiskinja. Istina je da ona usporedbom orijentalne žene s Europljankama ukazuje na kontrastivnu perspektivu orijentalizma, postoje jasne crte razgraničenja, njezin se način razmišljanja svakako temelji na distinkciji istok-zapad. Također i odgoj europskih učiteljica koji navodi ukazuje na „mission civilisatrice“ Zapada. No ovdje se dva elementa razlikuju od ostalih putopiskinja i predstavljaju novinu. Kao prvo činjenica da Bella Chantre kao naciju s kojom uspoređuje stanovništvo Jugozapadne Azije ne uzima samo svoju naciju kao sve ostale putopiskinje, već Europu, što je odlika putopisa druge polovice 19. stoljeća jer se karta svijeta širi, njezina perspektiva nije francuska, već šira, europska. Kao drugo ona ne samo što obrazovanu stanovnicu Jugozapadne Azije stavlja u isti rang s Europljankama već im daje i viši rang pišući kako bi mogle postići još veći uspjeh u Europi. Istina je da neke putopiskinje ženama Jugozapadne Azije daju mogućnost izjednačavanja, ali nijedna osim Chantre joj ne daje mogućnost da bude čak i bolja od Europljanke.

U drugoj polovici 19. stoljeća putuje još jedna dosad oskudno istraživana putopiskinja. Radi se o Juliette Robert de Robersart, belgijskoj autorici francuskog govornog izričaja koja je autorica jednog putopisa po Jugozapadnoj Aziji, *Orient. Égypte – Journal de voyage*, Victor Palmé, Pariz, 1867. Odlika njezinog putopisa je ta što jako često mijenja teme tako da čitatelju njezine misli često ostaju nedorečene. Ona je u potrazi za utočištem na Orijentu, tako piše:

„Strpljenja! Eto još jedan poklon Orijenta. Malo po malo ova država prekrasnih snova vodi vas u svoj svijet sanjarenja, i tamo ostavljate kao beskorisnu europsku prnju vašu žurbu, vaš zaposleni izgled, vašu želju da stignete na cilj.- Oh! Otkad sam se bezbrižno predala zlatnim valovima Nila, otkad više ne brojim ni dane, ni sate, ni jučer, ni danas, otad su me obuzeli poezija i šarm takvog postojanja.“²⁵⁰

---

mondaines, n'est-ce pas déjà suffisant? Surtout quand on est jeune, jolie, charmante, que l'on parle purement trois ou quatre langues, que l'on est musicienne, que l'on sait s'habiller comme n'importe quelle belle madame X..., Française, Anglaise ou Allemande, et que l'on aurait sûrement autant et plus de succès que celle-ci, si l'on allait dans le monde.“

²⁵⁰ Usp. Juliette Robert de Robersart, *Orient. Égypte-Journal de voyage*, Victor Palmé, Pariz, 1867., str. 170.

„Du calme! Voilà encore un présent que vous fait l'Orient. Peu à peu ce pays des songes merveilleux vous verse sa rêverie, et vous laissez là, comme une vaine guenille d'Europe, vos empressements, vos airs affairés, votre envie d'arriver.-Oh! Depuis que je me laisse aller avec nonchalance aux flots d'or du Nil, que je ne compte plus ni jour, ni heure, ni veill, ni lendemain, combien la poésie de cette existence s'est emparée de moi, combien son charme m'inonde!“

Na ovome mjestu iščitavamo kontrastivni slikovni kompleks. Zapad = žurba, stres, posao, ciljevi, s druge strane Istok= mir, snovi, trajnost, vrijeme kao da je stalo. Iz ovog citata de Robersart jasno se vidi kako ona svijet dijeli na dva dijela. Ne postoji fuzija, mješavina ili hibridizacija. Orijent je za nju kao i za francuske orijentalističke pisce utočište koje utjelovljuje san o trajnosti. „Ajme, Arapi više nisu lijepi orijentalni prinčevi...felasi su ružni, prljavi, jedva da su i odjeveni...“²⁵¹ De Robersart nedostaju orijentalni prinčevi iz bajki što otkriva kako njezino iskustvo nije autentično, već prolazi kroz filter predrasuda. Njezin je diskurs omalovažavajući jer felaha opisuje pejorativnim pridjevima „ružni“, „prljavi“. Piše kako joj je sin jednog belgijskog konzula rekao kako su „Arapi bojažljivi, prebijeni, potlačeni, no kako su jako inteligentni i toliko vjerni da im se može sve povjeriti; Europljani su ti koji krađu i koji počinjavaju zločine. Ajme! Eto tko bi trebalo zaustaviti preobraćenje Muslimana!“²⁵² Juliette de Robersart na ovome mjestu ne daje riječ native informantu, već muškarcu, Europljaninu čiji stav uvažava kao mjerodavan u odnosu na stanovništvo Jugozapadne Azije. Ona na taj način konstruira slikovni kompleks koji je proizišao iz odnosa moći. Njezin se način razmišljanja temelji na homogenoj distinkciji mi/oni, no svakako za razliku od prethodnica, ona slično kao i Olympe Audouard ona kontrativni slikovni kompleks ne koristi samo kako bi istakla nadmoć kulture iz koje potječe, već kritizira naciju iz koje potječe. Nije hrabra kao Audouard jer se skriva iza citata muškarca, sina konzula, no sama činjenica da navodi ovaj citat u kojemu se ističu nedostaci kulture iz koje putopiskinja potječe ukazuje na ublaženi orijentalistički diskurs. No ipak na jednom drugom mjestu piše kako su policajci u glavnim gradovima Osmanskog Carstva barbari: „kradljivca odmah nakon što ga uhvate objese; trgovcu koji trguje lažnim mjerama zabijaju uho u vrata njegove trgovine; počinjavaju se masakri u selu krivca, itd...“²⁵³

Na ovome mjestu de Robersart reproducira sličnu sliku kao i orijentalistički pisac Chateaubriand koji smatra da su Arapi divljaci i barbari. Na ovome mjestu ona ne pribjegava strategiji izbjegavanja, već donosi svoj sud. U posjeti jednoj princezi primjećuje kako tamo „nema ni tanjura, ni noža ni vilice“²⁵⁴, okružuju ju „jako ružne Arakinje i ropkinje koje su lijepo kao da su naslikane“. Potsjetnik na to da se jede rukama a ne europskim priborom je

---

²⁵¹ Usp. Juliette Robert de Robersart, *Orient. Égypte – Journal de voyage*, Victor Palmé, Pariz, 1867., str. 12.

„Les Arabes ne sont plus, hélas! ces beaux princes de l'Orient...les fellahs sont laids, sales, à peine vêtus.“

²⁵² Usp. *Isto*, str. 13.

„Le fils du consul de Belgique m'a dit que les Arabes sont craintifs, battus, opprimés, mais d'une intelligence très grande, et si fidèles qu'on peut tout leur confier; les vols et les crimes sont commis par les Européens. Hélas! Voilà qui doit arrêter la conversion des musulmans.“

²⁵³ Usp. Juliette Robert de Robersart, *Isto*, str. 116.

„La police se fait avec vigilance dans les principales villes de l'Empire Ottoman, mais avec barbarie: le voleur est pendu à l'instant où il est pris; le marchand qui vend à faux poids est cloué à l'oreille à la porte de sa boutique; on massacre au hasard dans le village du coupable, etc.“

²⁵⁴ Usp. *Isto*, str. 117.

podsjetnik na inferiornost objekta koji promatra. Ropkinje joj donose čibuke ukrašene dijamantima i jantantom. Njoj je to sveskupa lijepo, ali tužno...“Zabavlja ih šest Kavkažanki, od kojih je svaka koštala dvadeset tisuća franaka...Kavkažanke su jako ljupke, dvije su čak bile izuzetno lijepe. Njima je sudbina blagonaklona, uda ih se i pokloni. Kad im umre gospodar imaju dobiju nekoliko ropkinja i dovoljno sredstava za život.“²⁵⁵. Juliette de Robersart je jako površna. Nju uopće ne uznemirava činjenica da se ljudska bića prodaju. Na tu prodaju čak gleda blagonaklono, pišući kako sudbina tih žena uopće nije loša i na taj način generirajući orijentalistički diskurs stvara figuru dvostruke potlačenosti jer žene koje prikazuju ne samo što su ropkinje već ih de Robersart zastupa i govori kako je njima zapravo dobro ne dajući im pravo da se same artikuliraju. Na kraju zaključuje: “Zadovoljavam se površnim opisima; oko sebe svugdje vidim blage, skromne izraze lica. Čula sam pohvale princeza. Drugima ću prepustiti da otkriju veo koji skriva dubok jad harema, njihove boli, njihove odvratne kutke i ponekad njihove krvave drame.“²⁵⁶ Juliette de Robersart je jedina putopisinja koja se ovom tvrdnjom udaljava od ostalih, jer se putopisjinje ili odluče sanjariti u haremu, ignorirati realnost, ili nastoje dekonstruirati fantazme i slike iz *Tisuću i jedne noći*. Ona ide korak dalje u smislu da potvrđuje kako će se zadržati samo na površnom opisu i da će drugima prepustiti da pišu o ne tako lijepim stvarima. No zanimljivost je kako ona te ne tako lijepe stvari sve usputno navodi, što ukazuje na to da ona zatvara oči pred realnim stanjem što ju čini dekadentnom pripadnicom građanske klase koju ne zanima sudbina domorodaca. Želja joj je ostati u svom svijetu mašte. Ne želi da joj neke negativnosti unište san o trajnosti. Njezino iskustvo s Jugozapadnom Azijom svakako prolazi kroz orijentalistički filter, no ona ipak iako reproducira orijentalističke slike, istodobno ih i dekonstruira. Tako čitatelja privlači jer neke stvari ostaju nedorečene i dvosmislene. No ipak na nekim mjestima otkriva stav sličan Audouard jer se zgraža nad time što „Europljani tako tuku i maltretiraju felahe“²⁵⁷. Ovakve konstatacije samo usputno ubacuje u tekst, ne razrađuje misao. Tako da je njezin stav jako teško iščitati. Ona svakako ne pokazuje želju za ulaskom u treći prostor, ona ne odbacuje orijentalizam slaveći različitost i spajanje različitih kultura.

U ovoj se disertaciji po prvi put istražuje putopis slikarice i književnice, hodočasnice Léonie de Bazelaire (1847.-1926.) *Jahački pohod po Palestini (Chevauchée en Palestine, Mame et*

---

²⁵⁵ Usp. *Isto*, str. 98.-99.

„Six Circassiennes, qui ont coûté chacune vingt mille francs entrèrenet ensuite...Ces six jeunes Circassiennes étaient jolies, deux avaient même une grande beauté. Leur sort est doux, on les marie et on les dote. A la mort du maître on affranchit une partie de esclaves en leur donnant de quoi vivre.“

²⁵⁶ Usp. Juliette Robert de Robersart, *Isto*, str. 99.

„Je me contente des surfaces; je vois partout des figures douces, modestes...J'ai entendu les louanges des princesses. Je laisse aux autres de soulever le voile qui cache les misères profondes des harems, leurs douleurs, leurs coins hideux, et quelquefois leurs drames sanglants.“

²⁵⁷ Usp. *Isto*, str. 100.

„...je suis révoltée de voir les Européens battre et maltraiter ainsi les fellâhs!“

fils, Tours, 1899.). De Bazelaire piše kako percepcija ljepote na Orijentu nije ista kao percepcija ljepote na Zapadu. Samom ovom tvrdnjom de Bazelaire ne može zatajiti glavnu okolnost svoje stvarnosti, i to da Orijentu pristupa prije svega kao Europljanka, a tek zatim kao pojedinac.²⁵⁸ Što je žena deblja to je ljepša, dok se muškarci natječu u dužini brade, jer je brada simbol muške ljepote. Izgled Arapkinja za de Bazelaire je pitoreskan da ne može biti pitoreskniji: „...skupina konja dotjeranih prema orijentalnoj modi sa resama i pomponima u boji, njihovo rzanje, divlji vrisak arapskih žena odjevenih u šarene krpe koje su došle kako bi tražile bakšiš od Francuza, prevoditelji izgledaju ponosno i neovisno...nekoliko butikata s arapskim objektima, sve to pod punim Suncem Orijenta, sve je to čudno i šarmantno.“²⁵⁹ Ovaj opis kao da je proizišao iz pera Gustavea Flauberta, pitoreskna slika nepromjenjivog i nepokretnog Orijenta koji utjelovljuje san o trajnosti, no ne ostaje samo na tome, već se odmah spominju arapske žene koje traže bakšiš, kao da putopisinja ne može iščekati da čitatelju posreduje kako je ona pripadnica nadmoćne kulture. Također ju možemo i usporediti sa umjetnikom Théophileom Gautierom jer je de Bazelaire slikarica. Oboje promatraju Orijent kao sliku, s interesom za etnografiju, no Gautier se u svojim opisima često koristi riječima iz leksičkog polja umjetnosti što njegov putopis čini zanimljivim. Kod de Bazelaire toga nema, možda iz nedostatka hrabrosti budući da je ona žena koja piše.

Ova je hodočasnica u nekoj vrsti vjerske ekstaze i zadržava se na površnim opisima orijentalnih žena koji se zadržavaju na opisu vanjštine: „Muslimanske žene, licem skrivenim pod šarenom tkaninom sa čudnim crtežima prekrivene su od glave do pete golemim platnenim velom pod kojim izgledaju kao duhovi.“²⁶⁰ Putopisinja muslimanske žene uspoređuje sa duhovima, što ukazuje na njezin površan pogled na orijentalnu ženu, ona ju prikazuje (to represent) tako što ju zastupa.²⁶¹ Léonie de Bazelaire komentirajući Arapkinje piše kako one polako hodaju, veličanstveno su graciozne, ruke i noge su im slobodne, umotane su u ogromne bijele tkanine, tijela su im prekrivena velom fantastičnih dezena u svim bojama što ih skriva od pogleda ali im omogućuje da one sve vide.²⁶² U Kani ju fascinira divljaštvo tamošnjeg naroda. Piše kako žene djecu nose na leđima poput Eskima. Kad de Bazelaire sa

---

²⁵⁸ Usp. Edward Said, *Orientalizam*, Konzor, Zagreb, str. 19.

²⁵⁹ Usp. Léonie de Bazelaire, *Chevauchée en Palestine*, str. 49.-50.

„Rien n'est plus pittoresque: la mêlée des chevaux harnachés à la mode orientale avec des franges et des pompons de couleur, leurs hennissements, les cris sauvages des femmes arabes vêtues de loques bariolées, et venues là-haut pour demander bakchiche aux Français, les drogmans à l'allure indépendante et fière, ...tout cela en plein soleil d'Orient, c'est étrange et charmant.“

²⁶⁰ Usp. *Isto*, str. 95.

„Les femmes musulmanes, le visage caché sous une étoffe bariolée de dessins étranges, sont recouvertes de la tête aux pieds d'un immense voile en calicot blanc qui les fait ressembler à des fantômes.“

²⁶¹ Usp. Edward Said, *Orientalizam*, Konzor, Zagreb, 1978., str. 7.

²⁶² Usp. *Isto*, str. 197.

„...les femmes ont une grâce majestueuse, et n'emprisonnent ni pieds, ni mains, ni...taille dans aucun fourreau. Elles se drapent dans les grandes étoffes blanches, la figure couverte d'un voile à dessins fantastiques de toutes couleurs, qui les empêche d'être vues et leur permettant de voir.“

svojom pratnjom hoda ulicama grada žene se okupljaju znatizeljno ih dotičući, povlačeći ih za odjeću prelazeći rukom preko njihovih šešira diveći se. Ali zaključuje kako žene u tim šarenim prnjama izgledaju puno pitoresknije od nje i njezine pratnje. Za djecu piše kako su pretežno prljava, skoro gola, valjajući se po prašnjavom tlu traže bakšiš. Djece po tim siromašnim arapskim selima ima više od kamenčića po cesti.²⁶³ De Bazelaire slično kao Blanche Lee Childe navodi prljavu arapsku djecu, no za razliku od nje opis de Bazelaire je manje omalovažavajući. Ne daje korektivan komentar, već samo konstataciju. Njezini stavovi se samo djelomično uklapaju u Saidov generalizirajući stav kojim potvrđuje kako svi Europljani 19. stoljeća reproduciraju rasističku, imperijalističku i gotovo u potpunosti etnocentrističku sliku Orijenta.²⁶⁴ Arapi su prljavi, siromašni, traže bakšiš, no ipak ona ne ukazuje na želju da poput primjerice Chateaubrianda kolonizacijom nametne demokratske vrijednosti.

U Betlehemu de Bazelaire fascinira ljepota tamošnjih žena koje su odjevene u antičku odjeću židovskih žena: „u veliku haljinu na crte koja je stegnuta remenom u boji...Ruke su pune nakita...Tako bi čovjek mogao zamisliti Juditu koja je graciozno odjevena, plemenita i ponosna, kako se polako spušta sa brda Betulije...“²⁶⁵ De Bazelaire je slično kao i Chateaubriand u potrazi za prošlim vremenima, u potrazi za antikom. No također se može pretpostaviti kako je de Bazelaire upoznata s putopisom Flauberta koji u pejzažima traži svjedočanstva kulture ili slike iz Biblije. Prisjetimo se kako za Siriju Flaubert piše „U Siriji kao da ljudi žive u doba Biblije, pejzaži, običaji, horizonti...Žene koje se mogu zateći na fontanama u Nazaretu ili Betlehemu liče na žene iz doba Jakova. Nisu se baš puno promijenile, a nije se ni plavo nebo nad njima promijenilo. (7. rujna 1850.)“²⁶⁶ U Betlehemu de Bazelaire fascinira ljepota tamošnjih žena koje su odjevene u antičku odjeću židovskih žena: „u veliku haljinu na crte koja je stegnuta remenom u boji...Ruke su pune nakita...Tako bi čovjek mogao zamisliti Juditu koja je graciozno odjevena, plemenita i ponosna, kako se polako spušta sa brda Betulije...“²⁶⁷ Ova slikarica iako povremeno u potrazi za romantičnom vizijom Orijenta ipak ne spada u kategoriju autora pristaša orijentalne renesanse tražeći

---

²⁶³ Usp. Léonie de Bazelaire, *Chevauchée en Palestine*, str. 73.

²⁶⁴ Usp. Edward Said, *Orijentalizam*, Konzor, Zagreb, 1978., str. 234.

²⁶⁵ Usp. Isto, str. 190.

„En traversant les rues de Bethléem, j'étais frappée de la beauté du type: les femmes surtout sont remarquablement belles. Elles portent le costume antique des femmes juives...Telle on se représente Judith, parée avec grâce, noble et fière, descendant avec lenteur la colline de Béthulie...“

²⁶⁶ Usp. Francis Lacoste, *L'Orient de Flaubert*. In: *Romantisme*, 2003., numéro 119. Le privé et le social, str. 73.-84.

²⁶⁷ Usp. Isto, str. 190.

„En traversant les rues de Bethléem, j'étais frappée de la beauté du type: les femmes surtout sont remarquablement belles. Elles portent le costume antique des femmes juives...Telle on se représente Judith, parée avec grâce, noble et fière, descendant avec lenteur la colline de Béthulie...“

sinkretizam i obnovu svetoga, niti u kategoriju pristaša imperijalista koji nastoje s Orijentom dijeliti pozitivne tekovine zapadne pozitivističke i demokratske civilizacije.

Krajem 19. stoljeća spisateljica Lucie Félix-Faure Gouyau (1866.-1913.) odlazi na diplomatsko putovanje po Jugozapadnoj Aziji i o tom podvigu je napisala putopis *Méditerranée. L'Égypte, la Terre sainte, l'Italie* (izdavač nepoznat, Pariz, 1896.). Ovu putopiskinju površno navode Françoise Lapeyre, Bénédicte Monicat, a Isabelle Ernot u svome članku „Voyageuses occidentales et impérialisme: l'Orient à la croisée des représentations“ (Genre & Histoire, 2011.) među ostalim navodi i Lucie Félix-Faure Goyau. Cilj Ernot je ukazati na vezu roda i imperijalizma na način da potvrđuje činjenicu da putopiskinje u opisu orijentalne žene rade na diskursu kojim stvaraju figuru potlačenosti. Novina ove doktorske disertacije je što se putopis Goyau podrobnije proučava u odnosu na orijentalizam. Budući da Félix-Faure Goyau putuje u diplomatskoj misiji ona nema puno kontakta s domaćim stanovništvom. Njezini komentari su često dosta površni što je karakteristično za putopiskinje pripadnice visokog društva poput kontese de la Ferté-Meun ili barunice Durand de Fontmagne. Njezin diskurs nije nimalo agresivan, no u svakom slučaju se ovdje radi o orijentalističkom diskursu budući da na stanovništvo Jugozapadne Azije gleda kao na objekt: „Oni se rađaju, žive i umiru pod moćnim suncem Afrike, zaokupljeni fatalizmom njihove rase koja ih podučava tajnama rezignacije; oni žive i nijedan događaj koji pogađa naš svijet neće doprijeti do njihovih koliba niti će utjecati na njihove navike. Isto tako se nikada nećemo razumijeti.“²⁶⁸ Ona stanovnike Jugozapadne Azije slično kao i Clara Filleul de Pétigny opisuje kao životinje koje osim što žive i umiru nemaju neku drugu ulogu u životu i na taj ih način ponižava, to jest reproducira neprijateljsku i ponižavajuću sliku Orijenta koju je stvorio Zapad. Polazište njezina stava je svakako binarna opozicija mi/oni, kontrastivni slikovni kompleks i na taj način Félix-Faure Goyau generira diskurs kojim ističe potlačenost objekta i istovremeno konstruira vlastiti kolektivni identitet i legitimira imperijalizam i kolonijalizam. Imenice poput rezignacije i fatalizma pripadaju orijentalističkom leksičkom polju što ukazuje na filter kroz koji putopiskinja promatra domoroce. U usporedbi s ostalim francuskim putopiskinjama 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji ona ne samo što ne daje mogućnost hibridizacije ili razmjene iskustava, već zaključuje da dijalog između Istoka i Zapada nema nikakvog smisla. Poput ostalih putopiskinja koje putuju u diplomatskoj misiji i kod Félix-Faure Goyau je vidljivo da ona kao gošća koja uživa u prijemima ne daje realnu sliku Jugozapadne Azije. Prema riječima Lapeyre „njezin je putopis bezvrijedna kronika mondenog

---

²⁶⁸ Usp. Lucie Félix-Faure Goyau, *Méditerranée. L'Égypte, la Terre sainte, l'Italie*, Pariz, Juven, 1903., str. 15. „Eux, ils naissent, vivent, meurent sous le puissant soleil d'Afrique, saisis par le fatalisme de leur race qui leur enseigne le secret de la résignation; ils vivent et aucun des événements bouleversant notre monde n'atteindra leur gourbi ou ne modifiera la moindre de leurs habitudes. Aussi, nous ne nous comprendrons jamais.“

turizma.²⁶⁹ Lucie za vrijeme svog boravka na području Jugozapadne Azije posjećuje kuće bogatih begova i upoznaje njihove supruge. Nju poligamija nimalo ne uznemiruje, već na žene koje žive u haremu bega gleda kao na dio obitelji. Jedino što primjećuje je kako muslimanke žive u zatvoreništvu. Pita se „komi snovi proganjaju te jadne žene koje su osuđene na dokolicu za vrijeme monotonih popodneva ili navečer ...kad muslimanke iz svog samostana promatraju polja pod plavim nebom, tako daleko, tako daleko od očiju (...).“²⁷⁰ Ipak na ovome mjestu putopisinja ukazuje na svojesvrсну brigu za tamošnje žene, no ne opisuje ih kao sebi ravne, već kao potlačene. Ona ne pribjegava strategijama izbjegavanja, već jasno izražava svoje mišljenje. No sveusvemu putopis Félix-Faure ostaje površan u odnosu na opis stanovništva Jugozapadne Azije i kao takav iako pisan pred kraj devetnaestog stoljeća ne daje otvoreniju perspektivu prema drugom/stranom, već generira slikovni kompleks iz kojeg proizlazi odnos moći. Ne nailazimo na kronološku evoluciju stava u pravcu hibridnosti. No to se može povezati s činjenicom da ova putopisinja putuje u diplomatskoj misiji i tako slično kao i ostale putopisjinje diplomatkinje jednostavno uživa u bogatstvu i luksuzu, zaštićena od realnog stanja. Budući da je Félix-Faure Goyau sretna i zadovoljna, kod nje nema agresivnosti, emocije koju često generira orijentalistički diskurs.

U ovoj se doktorskoj disertaciji po prvi put istražuje djelo putopisjinje hodočasnice Louise Marquette za koju Françoise Lapeyre navodi kako ona 1891. u skupini od sto sedamdeset svećenika i hodočasnika brodom odlazi na hodočašće u Svetu zemlju u potrazi za tragovima Biblije.²⁷¹ Kod ove putopisjine, o kojoj kao što je to čest slučaj ne raspolažemo nikakvim biografskim podacima, ne uočavamo agresivnost prema Muslimanima i Arapima. Ona se trudi objektivno poput turističkog vodiča opisati Svetu zemlju: „Jeruzalem (El-Kods, Sveti grad) je sveti grad za sve: za Židove koji svaki petak oplakuju porušene zidove njihova staroga hrama; za Kršćane jer je Naš Gospodin ISUS KRIST tamo izveo čudo Iskupljenja; za Muslimane koji vjeruju da u Omarskoj džamiji posjeduju kamen na kojemu je sjedio jakov u trenu kad je vidio misteriozne ljestve kojima se Muhamed uspeo na Nebesa.“²⁷² Kod nje u odnosu na većinu hodočasnica koje putuju u misiji oslobođenja Kristova groba nailazimo na jedan ublaženi orijentalizam u smislu da ona svijet jasno dijeli na Istok i na Zapad, na mi i oni. Za Damask piše kako je to grad koji se „nalazi u buketu

---

²⁶⁹ Usp. Françoise Lapeyre, *Le roman des voyageuses françaises (1800-1900)*, Payot, Pariz, 2007., str. 171.

²⁷⁰ Usp. Lucie Félix-Faure Goyau, *Une excursion en Afrique*, Basschet, Pariz, 1888., str. 69.-70.

„Quel rêve hante ces pauvres cerveaux de femmes condamnées à l'oisiveté quand, pendant les après-midi monotones ou le soir, à la tombée de la nuit, les musulmanes regardent de leur cloître les champs se dérouler sous le ciel bleu, bien loin, à perte de vue.“

²⁷¹ Usp. Françoise Lapeyre, *Le roman des voyageuses françaises (1800-1900)*, Payot, Pariz, 2007., str. 25.

²⁷² Usp. Louise Marquette, *A travers la Syrie. Souvenirs de voyage*, Lille, Desclée, Brouwer et Cie, 1892., str. 115.

cvijeća; to je oaza usred pustinje...to je orijentalni grad par ekselans. Tamo je jako malo ljudi odjeveno na europski način...Muslimanke nose svoj *isar* ...one vide bez da se njih vidi i upućuju nam uvrede koje iako ne razumijemo shvaćamo da nas vrijeđaju jer izlazimo bez vela.²⁷³ Ona na ovome mjestu ne razrađuje ovaj neugodni događaj, ne radi na pojačavanju imperijalističkog pogleda, već pokazuje razumijevanje za negodovanje domorotkinja. I Louise Marquette je iako je hodočasnica u potrazi na slikama iz *Tisuću i jedne noći*, tako opisuje posjetu sirijskoj obitelji Chamyl: „izvana kuća djeluje siromašno...no pri ulasku u dvorište kuće stižemo u palaču iz *Tisuću i jedne noći*: predivno dvorište sa cvijećem; u sredini bazen sa fontanom; sve to okruženo stablima naranče, limuna i palmama;-jedna ogromna veranda koja je okružena divanima, lusterima...vrata salona su od drva u koje je urezbaren sedef i bjelokost.“²⁷⁴ Iako Marquette ovdje na trenutak kao da potvrđuje sliku snova, sliku misterioznog Orijenta francuskih orijentalista, ona tu sliku ne konstruira kako bi ukazala na statičan, nepokretan Orijent, na utočište koje je daleko od europske civilizacije, već daje kontrast i piše kako „dok se kod nas ulaže sve u vanjštinu, bitan je vanjski izgled, ovdje, se boje izazvati ljubomoru i za sebe i svoju obitelj se čuvaju sve blagodati. I ovdje također dajem prednost Orijentu.“²⁷⁵ Ona u trenucima samoće ne reproducira neprijateljsku i ponižavajuću sliku Orijenta koju je stvorio Zapad. Tek kad je u skupini s ostalim hodočasnici nailazimo na nešto oštrije komentare lokalnog stanovništva poput „hodamo ponosno uzdignute glave kako bismo prošli kroz cijeli grad, i kako bismo pokazali začuđenim Muslimanima da smo „katolici i Francuzi“, što znači da smo spremni na sve za našu Domovinu i našu vjeru.“²⁷⁶ Ove riječi svakako podsjećaju na Chateaubrianda koji se cijelo vrijeme svoga boravka u Svetoj zemlji drži kao Francuz, ponosan što je pripadnik imperijalističke sile smatrajući da Azija čeka Francuze osloboditelje. No Louise Marquette se svakako, kako i sama navodi, ne može naviknuti na „miješanje običaja, to površno miješanje, uostalom, jer Orijent i Okcident su još daleko od toga da sačinjavaju jednu cijelinu; običaji se toliko razlikuju kao i ukusi i jezik; Arapu bi dobro došlo malo civilizacije, ne trebate puno zagrebat i pronaći ćete lokalne

---

²⁷³ Usp. Louise Marquette, *Isto*, str. 231.

„Damas est dans un bouquet féérique; c'est l'oasis au milieu du désert...c'est la ville orientale par excellence. On y rencontre peu de costumes européens; les femmes sont toutes voilées..les Musulmanes sont enveloppées à l'isar...elles voient sans être vues, et nous disent des injures, que nous devinons sans les comprendre, parce que nous sortons la figure découverte.“

²⁷⁴ Usp. *Isto*, str. 235.-236.

„...et cette fois nous arrivons dans un palais de Mille et une Nuits: une magnifique cour plantée;au milieu, un large bassin avec jet d'eau continu; tout autour, des orangers, des citronniers, des palmiers;...“

²⁷⁵ Usp. *Isto*, str. 237.

„...tandis que chez nous on sacrifie tout au dehors, on veut paraître avant tout, ici, on craint d'exciter l'envie et l'on conserve pour soi et sa famille tout le bien-être dont on peut jouir. Là encore, je donne la préférence à l'Orient.“

²⁷⁶ Usp. *Isto*, str. 82.

„...nous marchons fièrement et la tête haute pour traverser toute la ville et montrer aux musulmans étonnés que nous sommes «catholiques et français», ce qui veut dire prêts à tout braver pour notre Patrie.

boje, one koje ja volim, i jedine koje ovdje tražim.²⁷⁷ Zaključno za Louise Marquette možemo reći da je ona „umjerena orijentalistica“ čija se promatranja temelje na ideji da je pripadnica moćnije kulture i ne daje mogućnost brisanja granica između ova dva suprotstavljena pola. Također je u potrazi za slikama iz Tisuću i jedne noći i za lokalnim bojama što također ukazuje na orijentalizam. No ipak je njezin diskurs u usporedbi s ostalim putopiskinjama i to poglavito putopisinja hodočasnica umjeren jer ona ne generira neprijateljsku, ponižavajuću sliku stanovništva Jugozapadne Azije, već mjestimice kontrastivnim slikovnim kompleksima ukazuje na prednosti orijentalnog društva i na taj način se udaljava od imperijalističkog pogleda na Drugo.

Prema dosadašnjim spoznajama putopis plemkinje, barunice Marie Caroline Durand de Fontmagne koja u mladosti posjećuje rođaka u Istanbulu za vrijeme uprave Napoleona III. dosada nije istraživana. Novina u tom pogledu je što će se u ovoj disertaciji po prvi put istražiti u odnosu na orijentalistički stav ove putopiskinje. Ona je jedno cijelo poglavlje svoga putopisa *Posjet francuskom veleposlanstvu u Konstantinopolu za vrijeme Drugog Carstva* (*Un séjour à l'ambassade de France à Constantinople sous le second Empire*, Plon Nourrit, Pariz, 1902.) posvetila temi muslimanske obitelji, turskim ženama, vjenčanjima, razvodima, djeci, odjeći, dramu u haremima, kupeljima. Barunica piše kako je teško saznati nešto o privatnom životu Orijentalaca. Neprikladno je postavljati muslimanima pitanja o ženi i djeci, jedino što muslimanu možete reći: „Nadam se da je vaš harem dobro.“²⁷⁸ Ovdje odmah iščitavamo kako ona zna što je prikladno i neprikladno, ona se postavlja kao stručnjak za obiteljski život. Turci na to pitanje odgovaraju tako da kažu „Djeca su dobro.“ Oni uopće ne koriste riječ harem, već umjesto nje koriste riječ djeca. Muškarci ne mrze svoje žene. Turci su strpljivi i strogi. Ponos im ne dozvoljava pokazati svoje slabosti. Turcima je njihov harem dovoljan i ne traže avanture izvan njega. Preljub žena se kažnjava smrću i tako ne čudi što se često vide gola tijela jadnica koje plove u luci pod prozorima ubojica. Nikoga to ne zabrinjava! Nema novinara, nema novina u kojima se piše o raznim strahotama.²⁷⁹ Barunica Marie Caroline Durand de Fontmagne jedno cijelo poglavlje (CHAPITRE XIV) posvećuje haremima u Istanbulu. Ona je primjer putopiskinje koja hareme dosta detaljno opisuje. Kao francuska veleposlanica 1858. godine posjećuje supruge tadašnjih poznatih političara. Među

---

²⁷⁷ Usp. Isto, str. 48.

„Je ne m'habitue pas à ce mélange de mœurs, mélange superficiel, du reste, car l'Orient est l'Occident sont loin d'être fondus; les usages sont aussi différents que les goûts et le langage; l'Arabe aura beau avoir une teinture de civilisation, il ne faudrait pas gratter fort pour retrouver la couleur locale, celle que je préfère, bien entendu, et la seule que je cherche ici.“

²⁷⁸ Usp. Baronne Marie Caroline Durand de Fontmagne, *Un séjour à l'ambassade de France à Constantinople sous le Second Empire*, Plon-Nourrit, Pariz, 1902., str. 278.

²⁷⁹ Usp. Isto, str. 283.

ostalim posjećuje jedan od kako piše posljednjih harema staroga kova, zatim harem Fuada-paše u Aziji, te onaj Mustafa-paše koji se nalazi na europskoj strani Bospora.²⁸⁰ Za ovaj prvi piše barunica kako će ga se uskoro srušiti. U pratnji eunuha koji ju u jednom trenu ostavlja samu, ulazi u harem. Odmah joj se budi mašta, pita se je li ta kuća napuštena, gdje su žene, čak joj se u jednom trenutku čini kako se nalazi u Dvorcu Snjeguljice, taj komentar odmah opravdavajući kako čovjek na Orijentu jako brzo počne fantazirati što ukazuje na činjenicu da je ova putopisinja najvjerojatnije bila upoznata s bajkama iz *Tisuću i jedne noći*. No ipak navečer uočava skupinu žena u vrtu, okrenutih leđima koje klanjaju namaz. Fascinira ju muslimanski vjerski osjećaj.

U haremima više nema kršćanki. Žene u njima više nisu onako raskošno odjevene, no ipak su još zadržale haljine stila koji podsjeća na staru Grčku. Potraga za antičkim prizorima barunicu stavlja u kategoriju Chateaubrianda. Barunica Caroline Durand de Fontmagne o ženama na Orijentu govori kao stručnjakinja koja objektivno opisuje njihov položaj. Ona žene koje žive na području Jugozapadne Azije opisuje s visoka kao objekt no ne ističe kvalitete svoje kulture u usporedbi s nedostacima kulture koju promatra. U njezinome opisu ne nailazimo na Saidove elemente orijentalizma, ne daje homogenu sliku orijentalne žene. Ona nadilazi granice homogeniziranih parova suprotnosti poput napredno/primitivno, aktivno/pasivno, dinamično/bezvremensko, uređeno/kaotično. Njezin opis ne dovodi do zaključka da je Zapad nadmoćan, a Orijent manje vrijedan.²⁸¹ Grčki, židovski, turski, armenski trgovci sjede u središtu svojih proizvoda. Mirno sjede, ne natječu se međusobno kako bi pridobili kupca, kao da im je svejedno hoće li prodati robu ili ne.

„Zapazila sam u prolazu jednog starog i dostojanstvenog trgovca tepisima....Taj nepokretan i veličanstven Turčin sjedio je sklupčanih nogu na tom stoliću nasred svih mogućih stvari oko njega. Velika lula mu ne napušta usne; čini se kao da ne mari za konkurenciju, gleda ih ravnodušno kako prolaze pokraj njega. Može se dirati, otvarati tepihe, tkanine; uzmite, nemojte uzeti, to je vaša stvar kao da ga nije briga za to hoće li prodati svoju robu.“²⁸²

Barunica je jako sretna vidi još i pokoji turban, također i veliki haremi koji pokraj nje prolaze predstavljaju slavlje za oči uspoređujući ih sa živim cvijećem, čak i malo preteškim cvijećem jer im njihove cipele otežavaju hod. Barunica Durand de Fontmagne se boji da će kako piše

---

²⁸⁰ Usp. Baronne Marie Durand de Fontmagne, *Un séjour à l'ambassade de France à Constantinople sous le Second Empire*, Plon-Nourrit, Pariz, 1902., str. 292.

²⁸¹ Usp. Edward Said, *Orijentalizam*, Konzor, Zagreb, 1978., str. 315.

²⁸² Usp. *Isto*, str. 129.

„J'ai remarqué, en passant, un vieux et digne marchand de tapis ....Ce Turc immobile et majestueux se tient les jambes accroupies sur cette espèce de tréteau élevé au milieu de ses objets de toutes sortes entassés autour de lui. Sa grande pipe ne quitte pas ses lèvres; il ne semble pas se soucier des amateurs, qu'il regarde passer d'un œil indifférent. On peut toucher, déplier les tapis, les étoffes; prenez, ne prenez pas, cela vous regarde, comme s'il ne tenait pas à vendre.“

francuski znanstvenik David Vinson njezin Orijent nestati i iz toga razloga ističe pitoreskne detalje.²⁸³

„Ovdje je trgovac čista poezija. Vidite li ga u njegovoj odjeći od kašmira? Remen i bodež sjaje pod njegovom vestom dugih rukava, ogroman turban namotan na njegovoj čelavoj glavi otkriva strog izraz njegova lica, mjesto njegova ljudskog ponosa. Njegove su karavane donijele šalove iz Perzije...Arapin...je po pustinji pratio duge redove deva; on sam dolazi iz dubina Azije. Ovaj drugi, blažih crta lica, konjem je jahao po Sirijskim plažama, iz Libanona je donio svile koja je žuta kao zlato, iz Tira i Sidona donio je svilene tkanine i šarene šalove. Ovaj je bio u Meki, na što ukazuje njegov zeleni turban; preplovio je Crveno more, poljubio je ćabu.“²⁸⁴

Opis trgovaca je pitoreskan opis plemenitih heroja koji izazivaju duboko poštovanje. Trgovci ne zazivaju kupce, Bog će im već poslati kupce, što bude bit će. Promatrajući mirne i dostojanstvene trgovce kontesa je u čudu kako ta nacija koja je podjarmljena, pod despotskom upravom, kojoj ni sloboda ni egzistencija nisu osigurane može biti tako mirna, rezignirana, ne pokušavajući se spasiti. Kod njih ne vidi tragove ropstva na licu čiji su izrazi bezbrižni, lica im nisu izjedena brigama, u govoru im se ne čuje užas, jednom riječju na njima nema znakova izraza lica robova kojima je oduzeta ljudskost.²⁸⁵ Iz ovog opisa se iščitava kako putopisinja ima unaprijed stvorenu sliku političkog sustava zemlje koju posjećuje. Ističući despotizam i ropstvo ukazuje na to da ona dolazi iz liberalne zemlje, što ukazuje na to da promatra ljude na bazaru s visoka, s čuđenjem što su rezignirani i bezbrižni jer žive u tako teškim uvjetima na taj način pristupajući Orijentu kao Europljanin koji u sebi nosi ideju o europskoj nadmoći i orijentalnoj zaostalosti. Za razliku od prethodnica kod ove putopisjinje orijentalizam utjelovljuju mirni i dostojanstveni trgovci na bazaru. Ona, možda iz razloga što je plemkinja i upoznaje samo luksuz, ne radi na rastakanju orijentalističkih slika, već ih samo reproducira.

U ovoj disertaciji uspoređujući orijentalistički diskurs francuskih putopisjinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji u odnosu na teme života žena, obitelji, opisa bazara, muslimanske vjere i opisa gradova možemo zaključiti kako je orijentalistički diskurs od početka do kraja 19. stoljeća u svim putopisima prisutan. Negdje je slabije, negdje jače, ponekad je čak i ekstremno izražen. Velika većina putopisjinja pretstavlja stanovnicu Jugozapadne Azije kao

---

²⁸³ Usp. David Vinson, *Le voyageur français en Orient et l'illusion pittoresque*, Astrolabe numéro 7, Novembre 2006.

²⁸⁴ Usp. Comtesse Valérie de Gasparin, *A Constantinople*, C. Lévy, Pariz, 1877., str. 267.

„Ici, le marchand, c'est la poésie même. Le voyez-vous, reployé dans sa robe de cachemyre? La ceinture et le poignard étincellent sous sa veste aux longues manches, le turban roulé d'un grand air sur sa tête rasée relève l'austérité de son visage, siège de sa dignité humaine. Ses caravanes ont amené les châles de Perse entassés autour de lui; l'Arabe...escortait par le désert les longues files de chameaux; lui-même arrive des profondeurs de l'Asie. Cet autre, les traits fins, la peau blanche, a foulé du pied de son cheval les plages de Syrie; il a rapporté du Liban les soies jaunes comme l'or, et de Tyr et de Sidon les tissus soyeux avec les écharpes bariolées. La Mecque a vu celui-ci; son turban vert l'indique; il a franchi la mer Rouge, il a baisé la pierre de Kaabah.“

²⁸⁵ Usp. *Isto*, str. 268.

potlačenu ženu, *figure d'assujettissement* u smislu Ernot, no samo rijetke se tom figurom koriste kako bi izdigle sebe i vrline svoje nacije (Louise Marquette i Trivulzio di Belgiojoso). Plemkinje, pripadnice višeg staleža i diplomatkinje poput kontese de la Ferté-Meun, Lucie Félix-Faure Goyau i barunice de Fontmagne uživaju u posjetama haremima, uživaju u posluzi ropkinja i one jedine ne stvaraju figuru potlačenosti jer uživaju u statičnoj slici Orijenta iz *Tisuću i jedne noći*. Barunicu Durand de Fontmagne poput Flauberta jedino brine da će stari Orijent nestati. One putopiskinje koje su zainteresiranije za sudbinu žena Jugozapadne Azije čak i nude pomoć. Kontesa de Gasparin smatra kako je jedini spas potlačenim ženama Isus Krist, Adèle Hommaire de Hell misli da im treba pomoć sestara sa Zapada. Jedna se putopiskinja u odnosu na stvaranje figure potlačenosti razlikuje od ostalih jer ne samo što stvara figuru potlačenosti, već i dvostruke potlačenosti. Radi se naime o Suzanne Voilquin koja citira orijentalnog muškarca, Hassan bega kako on govori o orijentalnim ženama i na taj način ne samo što orijentalnoj ženi ne daje riječ, već dozvoljava da ju predstavlja i zastupa muškarac, zaljubljenik u francusku kulturu i na taj ju način dvostruko potlačuje i činjenica da Voilquin daje riječ muslimanu koji živi gotovo europskim životom, ima samo jednu ženu, čita Voltairea, voli Pariz, citat toga čovjeka joj također koristi kako bi istaknula kako ona dolazi iz naprednijeg društva. Zanimljivost je kakao Juliette Robert de Robersart slično kao i Suzanne Voilquin daje riječ muškarcu, no ona daje riječ Europljaninu koji joj govori kako su Arapi poštteni, a Europljani su ti koji na Orijentu počinjavaju kaznena djela. Ona objektu ne daje pravo da se predstavi, već objekt zastupa Europljanin, no njegov citat ovdje nije u funkciji ukazivanja na nadmoć kulture iz koje putopiskinja potječe, već služi kako bi kritizirala društvo u domovini. Olympe Audoard i Bella Chantre su jedine dvije putopiskinje koje dekonstruiraju figuru potlačenosti. Ova prva na način da piše kako je ropstvo jedna vrst usvajanja i prednost je što žene moraju nositi veo jer im to pruža slobodu da se viđaju s kim god požele, a da ih vlastiti suprug ne prepozna. Supruga antropologa Bella Chantre također piše kako je ropstvo dobro jer nudi spas siromašnim djevojkama koje postaju članice bogatih muslimanskih obitelji. Uzevši sve gore navedeno u obzir samo rijetke putopiskinje pribjegavaju strategijama izbjegavanja, sve, istina je, neke manje neke više, otkrivaju svoje mišljenje i to je mišljenje pretežno uvijek pod utjecajem orijentalizma. Jedino plemkinje i putopiskinje-hodočasnice čitatelju pružaju najmanje komentara. A među njima je jedna koja je po svome stilu posebna. Radi se o hodočasnici Clari Filleul de Pétigny koja pribjegava strategiji izbjegavanja na način da čitatelju pruža citate Chateaubrianda, Lamartinea i proroka Muhameda i dajući citate predstavnika orijentalizma, pristaše otvorenosti i raznolikosti i predstavnika Muslimana ona ne donosi svoj sud već daje čitatelju sve moguće varijante i ostavlja čitatelju da sam odluči kojoj će se strani ili kojim će se stranama prikloniti. Dakle,

može se zaključiti kako su sve putopisakinje hrabre jer se ne boje izraziti svoje mišljenje u doba kad je emancipacija žena u društvu još u povojima. Svakako je fascinantno kako tri putopisakinje svojom hrabrošću odskaču od ostalih. U dosad oskudno istraživanom putopisu Louise Colet naišli smo na novu figuru orijentalizma, na figuru orijentalnog muškarca, eunuha, koji je bivši rob koji je postao jezivi despot, robovlasnik. Budući da je eunuh lišen seksualnosti upravo on predstavlja kontrapunkt Flaubertovoj Kuchuk hanem koja je utjelovljenje zapadne mašte i na taj način Colet istodobno stvara i dekonstruira orijentalističku sliku francuskih putopisaca. Hrabrost je u tome da je ova putopisakinja udaljivši se od površnog opisa prva u književnom smislu obogatila svoj putopis personifikacijom orijentalnog despotizma. Eunuh je svakako nova figura kojoj bi se u budućim istraživanjima o orijentalističkom diskursu francuskih putopisakinja 19. stoljeća trebala posvetiti veća pažnja. Orientalistički diskurs kod dvije putopisakinje (Trivulzio di Belgiojoso i Hommaire de Hell) pripomaže ironizaciji harema i života žena na Orijentu kojom se dekonstruira orijentalistička slika francuskih putopisaca. Kod Belgiojoso se slično kao i kod Gustavea Flauberta orijentalistička slika dekonstruira slikom kazališne predstave u kojoj nitko nije nasamaren. No ona ipak ne ide korak dalje poput Flauberta kojeg fascinira kontradiktorna totalnost, već dekonstrukcijom generira ponižavajući i neprijateljski diskurs kako bi sebe uzdigla, što nipošto nije Flaubertov cilj koji je nezadovoljan francuskim uniformiziranim društvom svojega vremena. Ironizaciju kod Hommaire de Hell predstavljaju bezube, ružne žene naoružane instrumentima sviraju europske koračnice.

Nekoliko putopisakinja koje putuju krajem 19. stoljeća (Blanche Lee Childe, Madame Le Ray i Léonie de Bazelaire) u svojim putopisima često ponavljaju motiv „prljave arapske djece“ koji je u funkciji orijentalizma. Budući da su djeca ogledalo odraslih koji ih odgajaju njezin opis djece ukazuje na ekstremnu nebrigu za djecu koja su prekrivena muhama. Ovdje orijentalistički motiv ima kao funkciju zaprepastiti čitatelja, probuditi čitatelja i pozvati ga na djelovanje. Tako nijedna putopisakinja, promatrajući njihove putopise u kronološkom slijedu od početka do kraja 19. stoljeća ne putuje bez orijentalističkog filtera (grid). Ovisno o karakteru, hrabrosti, pripadnosti višoj ili nižoj klasi je taj orijentalizam manje ili više prisutan, ali u svakom slučaju uvijek prisutan, no novina u odnosu na dosadašnja istraživanja je svakako da postoji i jedna putopisakinja koja poput muških putopisaca stvara orijentalističku figuru koja u sebi utjelovljuje orijentalizam. Na dalje se postavlja pitanje postoje li u tekstovima naznake za to da putopisakinje odstupaju od pogleda mi-oni otvarajući hibridnu

perspektivu u smislu Homi K. Bhabhe slaveći spoj različitosti poput Alphonse de Lamartinea? U sljedećem poglavlju po prvi put će se tema Jeruzalem u francuskom ženskom putopisnom diskursu XIX. stoljeća promatrati iz perspektive orijentalizma. U kojoj mjeri putopiskinje hodočasnice usvajaju homogeni orijentalistički diskurs koji se temelji na predrasudama i stereotipima kad je riječ o Svetoj zemlji?

4.1.2. Jeruzalem u francuskom ženskom putopisnom diskursu XIX. stoljeća

Devetnaesto je stoljeće obilježeno istraživanjem i osvajanjem svijeta, ratovanjem i kolonizacijom, razvojem znanosti i trgovine, emigracijom, evangelizacijom, otvaranjem muzeja. Ono počinje biti i stoljeće putovanja koja su potaknuta različitim razlozima. Na putovanja, često opasna i neudobna, kreću i žene.²⁸⁶

U ovom će se poglavlju disertacije istražiti orijentalistički diskurs u opisima Jeruzalema u putopisu odabranih do sada gotovo neistražvanih francuskih putopiskinja čije je putovanje bilo motivirano željom da posjete Kristov grob i to u vrijeme kad je François-René de Chateaubriandov putopis *Itinéraire de Paris à Jérusalem (1811.)* potaknuo obnavljanje hodočasničke tradicije. Vremenski okvir putovanja koji obuhvaća raspon od 1840. godine do kraja 19. stoljeća predstavlja distinktivni kriterij po kojemu su ove putopiskinje odabrane

---

²⁸⁶Usp. Françoise Lapeyre, *Le roman des voyageuses françaises*, Bibliothèque Payot, Pariz, 2009., str. 9.

kako bi se mogao kronološki usporediti razvoj motiva putovanja, osjećaja pri dolasku, boravku i odlasku iz Svetoga grada. Istražit će se percepcija okruženja u koje su putopiskinje doputovale, te utjecaj stvarnog života na njihov pokušaj ostvarivanja snažnije povezanosti s Bogom, zbog čega su i oputovale u Svetu zemlju.

U nastavku rada će se po prvi put nadovezujući se na dosadašnja istraživanja u odnosu na način na koji putopisci sa Zapada u 19. stoljeću opisuju urbane pejzaže Palestine prema radovima francuskog povjesničara François Laplancha i belgijskog stručnjaka za književni prikaz Palestine od XVIII.-XIX. stoljeća, Gya Galazke istražiti motivacija odabranih francuskih putopiskinja za putovanje u Svetu zemlju, osjećaji pri prvom dolasku u Jeruzalem, susret s lokalnim stanovništvom, te način na koji pronalaze tragove Biblije i Boga u Svetoj zemlji. Novinu predstavlja činjenica da će se nadovezujući se na prethodno poglavlje disertacije opisi Jeruzalema dosad oskudno istraživanih putopiskinja po određenom geografskom prostoru istražiti kronološki u odnosu na orijentalistički diskurs. Postavlja se pitanje usvajaju li putopiskinje hodočasnice omalovažavajući diskurs koji proizlazi iz odnosa moći? Drže li se putopiskinje ponosno kao pripadnice francuske kulture, smatrajući da je njihova uloga oslobođenje Kristova groba od kulta koji je neprijatelj civilizacije? Kakvo je

njihovo iskustvo sa Jeruzalemom? Da li je to iskustvo autentično ili prolazi kroz orijentalistički filter? Prevladava li u opisima Svete zemlje putopiskinja Bellerov kontrastivni slikovni kompleks s kojim one degradiraju stanovništvo Jeruzalema i s time istodobno konstruiraju vlastiti kolektivni identitet i legitimiraju dominaciju francuske kulture? Nazire li se u vremenskom rasponu od sredine do kraja 19. stoljeća razvoj orijentalističkog diskursa, u smislu da isti pomalo iščezava i putopis sve više poprima izvještajni karakter?

S obzirom na činjenicu da je proučavanje putopisa istraživanje posebne vrste tekstova u kojima povijesni kontekst može upotpuniti i kontekstualizirati analizu književnog posredovanja putničkog doživljaja, u ovome će se poglavlju književno-teorijski rad koristiti i povijesnim istraživanjima.²⁸⁷ Čin putovanja koji predstavlja temelj putopisne događajnosti odvija se kao kontinuirana djelatnost u vremenu i prostoru, događajni je slijed putopisa u pravilu strukturiran kronološki, tj. može se označiti narativnim funkcijama odlazak-put-dolazak, odnosno prošireno put-povratak.²⁸⁸ Ovdje će se na povijesni kontekst kojim ćemo utvrditi u koje doba i pod čijim utjecajem putopiskinje putuju nasloniti Galazkina teorija kako

---

²⁸⁷ Usp. Dean Duda, *Priča i putovanje, Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 17.-19.

²⁸⁸ Usp. *Isto*, str. 54.

bi se dublje analizirale kronološke sekvence i u konačnici ustanovilo s kojim motivima putopiskinje putuju, kako se osjećaju pri dolasku u Jeruzalem i mijenja li se njihovo raspoloženje i na koncu kako se osjećaju kad napuštaju Sveti grad.

Slikarica i književnica Clara Filleul de Pétigny (1822.-1878.) koju Françoise Lapeyre i Guy Galazka pregledno spominju kao osamnaestogodišnjakinja putuje u Jeruzalem. U to je vrijeme putovanje više nalik ekspediciji, putuje se jedrenjacima i konjima, a hodočasnici su smješteni u šatorima ili u samostanima. Njezin je putopis *Palestina ili Posjeta Svetim mjestima* (1866.) *La Palestine ou une Visite aux Lieux saints* (1866.) izvješće o hodočašću u Biblijsku zemlju,²⁸⁹ obogaćeno citatima antičkih pisaca i francuskih romantičara koje ne komentira. Prije opisa dolaska u Jeruzalem putopiskinja donosi kratak pregled prošlosti Jeruzalema i svoj stav otkriva citirajući Chateaubrianda:

„Vidjeti u križarima isključivo naoružane hodočasnike koji jure osloboditi Kristov grob, znači imati ograničen pogled na povijesna događanja... Duh islama je duh progona i osvajanja; suprotnost tomu je Evanđelje koje propovijeda toleranciju i mir...“²⁹⁰

Pri dolasku u Jeruzalem putopiskinja obuzimaju snažne emocije, sretna je, jer je konačno stigla na cilj svog putovanja, u domovinu Isusa Krista, te ponovo citira Chateaubrianda:

„Kad se putuje u Judeju, prvo se osjeti tuga; ali u trenutku kad se prolazi iz jedne pustoši u drugu, prostor se čini beskonačnim i tuga nestaje. Strah, koji umjesto da tišti, daje hrabrost. Cijela zemlja je čudesna. Žareće Sunce, veličanstveni orao, nerodna smokva, sva poezija, sve slike Svetih spisa su ovdje. Iza svakog imena stoji misterij. Svaka špilja kao da proriče budućnost. Sa svakoga vrha čuje se jedan od proroka. Bog je ovdje osobno govorio.“²⁹¹

citira i Alphonse de Lamartinove *Meditacije* (1820.):

---

²⁸⁹Usp. Lapeyre, str. 21.

²⁹⁰Usp. Clara Filleul de Pétigny, *La Palestine ou une visite aux Lieux Saints*, Mégard, Rouen, 1866., str. 86.-87.
„N'apercevoir dans les croisades que des pèlerins armés qui courent délivrer un tombeau en Palestine, c'est montrer une vue très bornée en histoire. Il s'agissait non-seulement de la délivrance de ce tombeau sacré, mais encore de savoir qui devait l'emporter sur la terre, ou d'un culte ennemi de la civilisation, favorable par système à l'ignorance, au despotisme, à l'esclavage, ou d'un culte qui a fait revivre chez les modernes le génie de la docte antiquité et a aboli la servitude...L'esprit du mahométisme est la persécution et la conquête; l'Évangile, au contraire, ne prêche que la tolérance et la paix.“

²⁹¹Usp. Filleul de Pétigny, *La Palestine...*, str. 72.

„Quand on voyage en Judée, d'abord un grand ennui saisit votre cœur; mais lorsque, passant de solitude en solitude, l'espace s'étend sans bornes devant vous, peu à peu l'ennui se dissipe. On éprouve une terreur secrète, qui, loin d'abaisser l'âme, donne du courage et élève le génie. Ses aspects extraordinaires décèlent de toutes parts une terre travaillée par des miracles. Le soleil brûlant, l'aigle impétueux, le figuier stérile, toute la poésie, tous les tableaux de l'Écriture sont là. Chaque nom renferme un mystère. Chaque grotte déclare l'avenir. Chaque sommet retentit des accents d'un prophète. Dieu même a parlé sur ces bords.“

„Sunce je obasjalo jedan minaret na uzvisini i goleme žute zidove nekih građevina koje su se nalazile na manjem brdu. Ali na udaljenosti od nekoliko minareta, nekoliko kruništa zidina i crnog i plavog vrha nekih kupola koje su izgledale kao piramida iza tornja i velikog minareta, mogao se prepoznati grad... to nije mogao biti nijedan drugi grad, osim Jeruzalem....Ako postoje mjesta na svijetu koja imaju bolnu moć probuditi bol i tugu ljudskoga srca...onda su to Sveta mjesta.“²⁹²

Poput mnogih putopiskinja koje hodočaste u Svetu zemlju i Clara Filleul de Pétigny kao da je u nekoj ekstazi. Neprestano citira dijelove Chateaubriandovog *Itinerera* i Lamartinove *Meditacije*. Ne pokazuje zanimanje za život i stanovništvo u Svetoj zemlji, već je fokusirana na opis arhitekture svetih mjesta i povijesnih činjenica. U trenutku kad konačno stiže na svoje odredište, vrijeme kao da je stalo i u nemogućnosti da opiše i izrazi snažne emocije koje je preplavljuju na Kristovom grobu, poseže za svojim autoritetima, Chateaubriandom:

„Ovo je mjesto tužno, ali je ova tuga misteriozna i poetična kao pjesme proroka.“²⁹³

i Lamartinom:

„Ušao sam kao posljednji u kapelu Svetog groba... ispunjen veličanstvenim mislima, srca punog najintimnijih dojmova koji ostaju misterij između čovjeka i njegove duše, između insekta i njegova Stvoritelja. Ti se dojmovi ne mogu opisati riječima; izražava ih dim lampa, miris kadionice; oni su kao suze, koje nam dolaze na oči, uspomena na prva imena koja smo izgovorili u djetinjstvu, imena oca i majke.“²⁹⁴

Putovanje Filleul de Pétigny se prema Laplancheovoj tematskoj podjeli putopisa svakako može okarakterizirati kao putovanje iz pobožnosti. U njemu nema elemenata koji su karakteristični za putovanje iz znatiželje ili za znanstveno putovanje.²⁹⁵ De Pétigny samo površno opisuje muslimansku vjeru, običaje i realno stanje u Jeruzalemu što je odlika putovanja iz znatiželje. Ona putuje u doba kad se interes za hodočašća u Svetu zemlju pod

---

²⁹² Usp. *Isto*, str. 75.

„Le soleil brillait sur (...) un minaret élevé et sur les larges murailles jaunes et quelques édifices qui couronnent le sommet d'une colline basse. Mais à quelques pointes de minarets, à quelques créneaux de murs plus élevés et à la cime noire et bleue de quelques dômes qui pyramidaient derrière la tour et le grand minaret, on reconnaissait une ville (...) ; ce ne pouvait être que Jérusalem...S'il est des lieux dans le monde qui ont la douloureuse puissance d'éveiller tout ce qu'il y a de tristesse et de deuil dans le cœur humain...(...) ce sont des lieux saints.“

²⁹³ Usp. Filleul de Pétigny, *Une visite...*, str. 73.

„Jérusalem es triste, mais sa tristesse a je ne sais quoi de mystérieux et de poétique comme les chants de ses prophètes!...“

²⁹⁴ Usp. *Isto.*, str. 96.

„J'entrai à mon tour, et le dernier, dans le Saint-Sépulcre, l'esprit assiégé de ces idées immenses, le cœur ému d'impressions les plus intimes qui restent mystère entre l'homme et son âme, entre l'insecte pensant et le Créateur. Ces impressions ne s'écrivent point; elles s'exhalent avec la fumée des lampes pieuses, avec les parfums des encensoirs; elles tombent avec les larmes qui viennent aux yeux, au souvenir des premiers noms que nous avons balbutinés dans notre enfance, du père et de la mère.“

²⁹⁵ Usp.

François Laplanche, A travers les récits de voyage en Terre Sainte (XVIe-XIXe s.), *Bulletin du Centre de recherche français à Jérusalem*, 7 (2000.), 59.-65.

utjecajem najpoznatijeg francuskog hodočasnika François-René de Chateaubrianda obnavlja i taj utjecaj ne skriva, baš naprotiv, da bi čitateljima dočarala svoje emocije njegove riječi kao i riječi Lamartinea neprestano citira. Njezina je pobožnost skrivena iza citata drugih autora. Zbog skromnosti i mišljenja da je Sveto mjesto nedostojno njezinog vlastitog opisa i komentara ona ne izražava emocije, mišljenje, ni stavove pri dolasku, boravku i odlasku iz Svete Zemlje. Ova putopisinja ne prolazi kroz tri Galazkine faze pri prvom dolasku u Jeruzalem.²⁹⁶ Slika grada kao da odgovara njezinim očekivanjima. Nema detalja koji bi umanjili poetičnost u prikazu pejzaža. Drugu fazu, fazu kontakta s lokalnim stanovništvom nije moguće iščitati iz putopisa jer de Pétigny nastojeći ignorirati realnost ne daje gotovo nikakve informacije o ljudima, običajima, muslimanskoj vjeri i životu na Bliskom Istoku. Ništa joj ne predstavlja prepreku na putu prema Svetom grobu. Nije joj potrebno napustiti Jeruzalem kako bi osjetila snažniju povezanost s Bogom već je cijelo vrijeme u istom pozitivnom emotivnom stanju. U odnosu na orijentalistički diskurs Filleul de Pétigny zaključujemo kako ona „svojim riječima“ ne konstruira kontrastivni slikovni kompleks u smislu da ona na bilo kakav način vrijeđa stanovništvo Jeruzalema. Ona na direktan način ne reproducira neprijateljsku i ponižavajuću sliku Orijenta koju je stvorio Zapad niti ne filtrira Orijent kroz teoriju Orijentalizma, već na indirektan način čitatelju istovremeno pruža citate Chateaubrianda i Lamartinea, to jest orijentalističkog pisaca s jedne i otvorenijeg pisca koji je zaljubljenik u raznolikost što pokazuje da se ona izbjegava prikloniti jednoj ili drugoj struji. Čitatelju su kako je već u prethodnom poglavlju rečeno ponuđene obje varijante što daje nešto objektivniju perspektivu, ali svakako budući da Filleul de Pétigny citira riječi predstavnika orijentalizma Chateaubrianda bez da ih propituje ukazuje na činjenicu da je ona nije protivnica orijentalističke misli, no istu ublažava Lamartineovim citatima.

Hodočasnica Cornélie Delort (oko 1800.-1900.), kćer francuskog generala iz doba Carstva, putuje 1856. godine u Palestinu. Sačuvani podatci o njenom životu su oskudni. Život je posvetila katoličkoj vjeri, a djelo koje je napisala o svom hodočašću, *Une Française à Jérusalem (Francuskinja u Jeruzalemu)*, trebalo je potaknuti čitatelje na putovanje u Svetu zemlju. Njezin opis putovanja ukazuje na činjenicu da je već 1856. godine hodočašće u Palestinu poprimilo obilježja masovnog turizma.²⁹⁷

Prema Laplancheovoj podjeli, putovanje Cornélie Delort također spada u kategoriju putovanja iz pobožnosti. U uvodnom djelu putopisa Delort se obraća časnoj majci samostana u Beirutu

---

²⁹⁶Usp. Guy Galazka, *A la découverte de la Palestine, Le voyage en Terre sainte dans la seconde moitié du XIXème siècle*, Centre de Recherche sur la Littérature des Voyages, Pariz, 2009., str. 112.-117.

²⁹⁷Usp. Françoise Lapeyre, *Le roman...*, str. 24.

kojoj posvećuje najvrjedniju uspomenu svoga života, uspomenu na hodočašće u Jeruzalem.²⁹⁸ Razočarana činjenicom da Francuzi rijetko odlaze na hodočašće u Jeruzalem, cilj njezinog pripovijedanja je poručiti čitateljima da ni udaljenost, ni vrijeme, a ni novac nisu prepreka za realizaciju tog svetog podviga što svakako ukazuje na činjenicu da njezin putopis ima didaktičku ulogu kao što je to karakteristika konfesionaliziranog putovanja u Svetu zemlju od XVII. stoljeća.²⁹⁹

Slijedeći tradiciju francuskih putopisaca često spominje slavnu prošlost Križarskih vojni. Pri dolasku u Jeruzalem ukazuju joj se slike križara, razmišlja kako se možda nalazi baš na mjestu na kojem je umro neki francuski križar, vidi hrabre osloboditelje Jeruzalema, vidi starog Raymonda, čuje Godefroi de Bouillona kako pjeva u Kristovom hramu.³⁰⁰

U opisu prvog dolaska u Jeruzalem pronalazimo sve tri faze koje Galazka spominje. Autorica je najprije oduševljena veličanstvenim planinama, pogledom na Jeruzalem koji kao i svi utvrđeni gradovi izgleda uređeno. Zidine koje okružuju grad su u dobrom stanju, kao i gradska vrata, a pogotovo su ona Damašćanska lijepog stila gradnje. Prvi kontakt s Jeruzalemom je za nju inspiracija i nadahnuće za sanjarenje o biblijskim vremenima.³⁰¹

Čim putopiskinja prelazi u drugu Galazkinu fazu, u fazu ulaska u grad i interakcije s lokalnim stanovništvom, počinje osjećati razočaranje. Razočarana je Orijentom, jer ne pronalazi sjaj imaginacije, misleći pri tom na čaroliju Tisuću i jedne noći. Sama činjenica što putopiskinja putuje s očekivanjem bajkovite atmosfere ukazuje na to da njezino iskustvo s Jeruzalemom neće biti autentično, već će biti pod utjecajem filtera predrasuda. U stvarnosti taj sjaj blijedi. Zamjećuje da su ulice prljave i opisuje da izgledaju kao da ih „čovjek nikad nije pomeo“³⁰². Prljavština ulica čest je motiv koji se pojavljuje u putopisima francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji koje tom konstatacijom konstruiraju nadmoć kulture iz koje potječu. Zgraža se nad običajima koje upoznaje. Smatra da bi Europa trebala „toj domovini materijalizma donijeti moralnu civilizaciju“³⁰³ i žali kako se događa upravo suprotno, a to je

---

²⁹⁸ Usp. Cornélie Delort, *Une Française à Jérusalem*, AUCH, Imprimerie de F. Foix, str. 4.-6.

²⁹⁹ Usp. François Laplanche, A travers les récits de voyage en Terre Sainte (XVIe-XIXe s.), *Bulletin du Centre de recherche français à Jérusalem*, 7 (2000.), 59.-65.

³⁰⁰ Usp. Cornélie Delort, *Isto*, str. 87. „Tous les héros de la Jérusalem délivrée passent devant ma pensée; je vois le vieux Raymond renversé et expirant, le vaillant Godefroi de Bouillon...Je crois le voir entrer triomphant dans le temple, comme il chante.“

³⁰¹ Usp. *Isto*, str. 86.

„La ville sainte, comme toutes les villes fortifiées a un air rangé; les murailles crénelées qui l'entourent sont en très bon état, et plusieurs des portes de la ville, surtout celle de Damas, sont d'un beau style.“

³⁰² Usp. *Isto*, str. 181.

„Dans les villes, la malpropreté y est constante, les rues des villes, en grande partie, sont vierges de balayage;“

³⁰³ Usp. Cornélie Delort, *Isto*, str. 181.

„L'Europe devrait apporter à cette patrie du matérialisme sa civilisation morale.“

da „Europa prihvaća orijentalne poroke“³⁰⁴. Ova hodočanica svoj stav ne skriva poput Filleul de Pétigny iza riječi slavnih pisaca, ona je jako direktna i oštra. Kod nje je jasno da je svijet podijeljen na dva dijela: Europa-domovina moralne civilizacije s jedne strane i Jugozapadna Azija domovina prljavštine i orijentalnih poroka. Ovim kontrastivnim slikovnim kompleksom Delort radi na konstruiranju slikovnog kompleksa koji proizlazi iz odnosa moći što znači kako je jezin orijentalizam jako izražen. Na dalje njezin stav budući da se ovdje radi o hodočasnici šokira čitatelja.

Iako je Cornélie Delort putopiskinja koja putuje iz vjerske pobude u njezinom se opisu ne nalazi suosjećanje sa siromaštvom stanovnika Jeruzalema, već uobraženi imperijalistički pogled: „Na povratku u samostan, prelazim cestu nastanjenju gubavcima. Na dnu jedne mračne jazbine ugledala sam nekolicinu nesretnika, koji jedno traže milostinju. Brzo sam prošla pored njih i to je sve što mogu reći o njima.“³⁰⁵

Ovakav je stav karakterističan za francuske putopisce 19. stoljeća među kojima su i François-René de Chateaubriand i Gustave Flaubert.

Čak i tamo gdje bi se od putopiskinje, koja je svoj putopis posvetila časnoj majci iz samostana u Siriji, očekivao kršćanski pogled na svijet i ljubav prema bližnjemu, nailazimo na oštar napad i vrijeđanje pripadnika drugih naroda i vjera. Grci su kradljivci, a njihove molitve stvaraju nesnosnu buku; Židovi bi umjesto udaranja glavom o zid trebali postati kršćani i pronaći utjehu. Na ovome mjestu je bitno napomenuti da su prema riječima Lapeyre putopiskinje hodočasnice antisemitski raspoložene. Tako navodi gospođicu de Vare, veliku kršćanku, koja u svome putopisu *Voyage au mont Liban (Sarlit, Pariz, 1861.)* gotovo isključivo prikazuje izvratke sa sinoda navodi kako su „Židovi u Svetoj zemlji ubili kapucinskog fratra kako bi rabin u jednom mračnom ritualu mogao pomiješati krv fratra s beskvasnim kruhom.“³⁰⁶ Na dalje Delort piše kako Muslimani odobravaju psima ulazak u džamiju, ali ne i kršćanima.³⁰⁷ Delort iznosi stav: „O Muhamede, sva vaša mudrost ne doseže

---

³⁰⁴Usp. Isto, str. 181. „Mais, malheureusement, elle est disposée à accepter plutôt ses vices.“

³⁰⁵Usp., Isto, str. 113.

„En retournant au couvent, je traverse une rue habitée par quelques lépreux...leur voix lamentable demande l'aumône; comme j'ai passé outre rapidement, c'est tout ce que je puis constater d'eux.“

³⁰⁶Usp. Françoise Lapeyre, *Le roman des voyageuses françaises*, str. 212.

³⁰⁷Usp. Isto, str.

„...le samedi, pour attendrir Dieu, quelques Juifs vont s'y frapper la tête et pousser des lamentations, ce qui ne les avance à rien; ils feraient mieux d'être chrétiens, ils seraient ainsi tout consolés....(la mosquée d'Omar) il est défendu à tout ce qui n'est pas musulman de franchir le seuil de la porte ...les chiens peuvent s'y promener en toute sécurité; mais les chrétiens, halte-là!“

dalje od Kristove haljine.³⁰⁸ Na ovome mjestu Cornélie Delort stvara kontrastivne slikovne komplekse kojima svom žestinom omalovažava pripadnike drugih vjera. Iz njezinog se diskursa jasno iščitava korektivna orijentalistička perspektiva. Za nju kršćanstvo predstavlja uzvišenu religiju od koje bi svi ostali nešto trebali naučiti. Na taj način Delort možemo uvrstiti u Renanovu „mission civilisatrice“ kršćanstva.

U trećoj fazi putopisinja napušta Jeruzalem, odlazi izvan gradskih zidina kako bi udahnila isti zrak koji je udisao Isus. Savjetuje čitateljima da se što više udalje od gradske vreve, da se osame i u nestajanju ovozemaljskog svijeta otvore srce Bogu. Smatra da je okruženje Jeruzalema kao stvoreno za meditaciju; osamu i žalost. Ali, bez obzira na tu tužnu činjenicu, ili možda bolje rečeno upravo zbog iste, neopisiva je sreća hodati zemljom koja, čini se, i dalje čuva otiske Kristovih stopa.³⁰⁹

Putopis Cornélie Delort ukazuje na činjenicu da joj bez obzira na stanje blaženstva u kojemu posjećuje Sveta mjesta, upravo kontakt s tamošnjim stanovništvom, načinom života i samim gradom onemogućuje postizanje dublje duhovne veze s Bogom. Tek nakon odlaska iz središta grada u okolicu Jeruzalema, počinje osjećati mističnu povezanost s Bogom, zbog koje je i doputovala u Svetu zemlju.

U njezinom je putopisu, dakle, potvrđeno divljenje pri prvom kontaktu s Jeruzalemom, zatim razočaranje pri kontaktu s tamošnjim stanovništvom, te pronalazak veze s Bogom izvan grada. Iako Delort putuje iz vjerske pobude, njezin je rad prožet utjecajem francuskih imperijalističkih putopisaca. Ona je u usporedbi sa Filleul de Pétigny čiji su opisi pod blagim utjecajem orijentalizma žestoki orijentalist u smislu da se agresivno okomljuje na nekršćansko stanovništvo u Svetoj zemlji, da svojim opisima, komparacijama generira slikovne komplekse iz kojih proizlazi odnos moći Zapada nad Istokom. U ovome se putopisu iako spada u kategoriju putovanja iz pobožnosti lagano javljaju elementi karakteristični za putovanje iz znatiželje za muslimansku vjeru, elementi koji se intenziviraju usporedno s razvojem Zapadne diplomacije nakon jenjavanja Osmanskih osvajanja na Bliskom Istoku.

U travnju 1888. godine Léonie de Bazelaire (1857.-1926.), slikarica i autorica nekoliko kraćih djela, sa sestrom, bratom i svećenikom susjednog sela napušta Saint-Dié, kako bi doživjela putovanje života, putovanje iz pokore, hodočašće u Jeruzalem. De Bazelaire Lapeyre i Galazka pregledno spominju u svojim djelima. U ovoj disertaciji njezino djelo po prvi put

---

³⁰⁸Usp., *Isto*, str. 117.

„O Mahomet! Toute votre sagesse n'atteint pas même à la hauteur du bas de la robe du Christ!“

³⁰⁹Usp., *Une Française à Jérusalem* str. 101

„Tout ce qui environne Jérusalem est fait pour la méditation; isolement et désolation; mais malgré cette attristante perspective, ou pour mieux dire à cause d'elle, c'est un bonheur indicible de fouler cette terre qui paraît conserver encore l'empreinte du Christ;“

promatramo u usporedbi s drugim francuskim putopiskinjama hodočasnicama 19. stoljeća. Njezino je pripovijedanje prožeto ekstazom koja je karakteristična za putovanje velikih grupa katolika u Svetu zemlju.³¹⁰

Prema Laplancheovoj podjeli, putovanje je to iz pobožnosti. Za razliku od Cornélie Delort, stvaran život u Svetoj zemlji nema utjecaja na Léonie de Bazelaire. Ona je u stanju euforije i oduševljenja Jeruzalemom i Svetom zemljom. U njezinom je djelu *Chevauchée en Palestine* (1889.) opis negativnih iskustava i emocija sveden na minimum. Posvećena je opisu lijepoga. Jedino što joj smeta je znatiželjna grupa Arapa koja je ometa u mirnom crtanju grada.

Tekst je prožet nacionalnim ponosom putopiskinje koji je karakterističan za putopise iz razdoblja romantizma jer je taj osjećaj posljedica uloge Francuske na Bliskom Istoku-uloge zaštitnice tamošnjih kršćana. Ponosna je što je Francuskinja i katolkinja, te misli da je Muslimani, kojima je vjera važan segment života, upravo iz ta dva razloga poštuju: „Muslimani, koji su se okupili na obali, gledaju nas u čudu. Možda se potajno dive našem poštovanju (prema Svetoj zemlji) i molitvi, jer je i kod njih razvijen vjerski osjećaj. Uostalom, znaju da smo Francuzi! I Francuska tamo uživa golemi ugled.“³¹¹ Na ovome mjestu analogijom Léonie de Bazelaire ublažava orijentalističku prizmu. Ona ne piše kako su muslimani nevjernici i barbari kako bi uzdigla kršćanstvo. No ipak autorica smatra da ljubeći tlo Svete zemlje njezina skupina hodočasnika ponovo osvaja zemlju koju je Francuska toliko puta osvojila i izgubila: „Zemlju, koja je okupana krvlju Isusa Krista. Da, tu zemlju koja je sad napuštena, mi Križari Molitve želimo ponovno osvojiti u ime katoličke Francuske!“³¹²

S druge je strane, pri prvom kontaktu s Palestinom, iritiraju Arapi, njihov jezik i ponašanje, to što neprestano traže bakšiš, te piše:

„Riječ bakšiš je prva, ali i posljednja riječ koja se može čuti kad stignete u Palestinu. Ta je rasa Arapa rasa prosjaka, a kad im se ukaže prilika i spretnih kradljivaca. Nalikuju jednoj drugoj rasi kradljivaca, i to Talijanima. Jedni i drugi pokušavaju opljačkati jadnog putnika, s tom razlikom da Talijan krade bez pitanja... više mi se sviđaju Arapi, jer su ljubazniji. Ali, jao, njihov jezik nije harmoničan kao melodiozni toskanski: para uši i čini se stvoren isključivo za svađu.“³¹³

---

³¹⁰Usp. *Isto*, str. 25.

³¹¹Usp. Léonie de Bazelaire, *Chevauchée en Palestine*, Louis Carré, 1889., Pariz, str. 39.-40.

„Les Musulmans, rassemblés sur le quai, nous regardent avec étonnement, peut-être avec une secrète admiration pour notre respect et notre prière, car ils possèdent au plus haut point le sentiment religieux. Et puis, ils savent que nous sommes Français! Et la France, là-bas, jouit d'un immense prestige.“

³¹²Usp. *Isto*, str. 40.

„...ce sol baigné du sang de Jésus-Christ...oui, cette terre, maintenant abandonnée, nous voulons, Croisés de la Prière, la reconquérir au nom de la France catholique!“

³¹³Usp. *Isto*, str. 39.

Za vrijeme procesije na brdu Karmel, Arapi u prijateljskoj atmosferi pozdravljaju kršćane na francuskom jeziku, te se čini kao da vole Francusku. Za vrijeme jedne šetnje gradom autorica zaključuje da je Orijent uistinu suprotnost Zapadu.³¹⁴ Sve su zgrade na Zapadu sagrađene u nizu, ulice su održavane, trotoari su namijenjeni pješacima, ceste kolima i jahačima, mnoštvo policajaca održava red, a ljudi su u žurbi. Na Orijentu je drugačije. Nema policije, svatko posjeduje oružje, gradska čistoća nikom nije bitna. Na ulicama vlada kaos među muškarcima, ženama, devama, magarcima, konjima i hodočasnici. Da postoje, trotoari bi propadali.³¹⁵

Iz ovog citata iščitavamo kako je de Bazelaire iritirana kaosom koji vlada u Svetoj zemlji. Nered, bezakonje što ju dovodi u vezu sa Chateaubriandom od čijeg stava se ne udaljava u pravcu Lamartinea koji slavi harmoniju raznolikosti ili u pravcu Flauberta čiji je putopis prožet orijentalističkim diskursom kojeg fascinira kontradikorna totalnost koju smatra čistom umjetnosti.

De Bazelaire je kao i većina francuskih putopisinja ponosna što je Francuskinja i katolkinja. Šeće ulicama Damaska prolazeći pokraj Arapa koji je pokušavaju „opljačkati“, pored naoružanih beduina i Židova koji izgledaju prljavo.³¹⁶ Uspoređujući način života u Svetoj

zemlji sa životom na Zapadu, u Francuskoj, percepcija i opis Drugoga ostaju u drugom planu i ne utječu na njezin sveukupni doživljaj Svete zemlje i Jeruzalema, ali ipak se njezino putovanje ne može isključivo kategorizirati kao putovanje iz pobožnosti, već se ovdje prema Laplancheu naziru tragovi putovanja iz znatiželje, jer putopisinja pokazuje interes za lokalno stanovništvo i život na Orijentu. S oduševljenjem dolazi, s istim oduševljenjem boravi u Jeruzalemu i odlazi s tugom. Iako se u njenom opisu Svete zemlje iz perspektive skupine hodočasnika prepoznaje imperijalistički pogled muškog putopisnog diskursa 19. stoljeća, on nestaje čim autorica ostane sama i prepuštena doživljaju orijentalnog svijeta. U usporedbi s Filleul de Pétigny realni svijet ima jači utjecaj na de Bazelaire pa je možda upravo iz tog razloga slično, ali još i intenzivnije, kod Delort orijentalistički diskurs izraženiji. I ova putopisinja pod utjecajem Chateaubrianda povremeno ističe nacionalni ponos, ali njezin je

---

³¹⁴Usp. *Isto*, str. 219.-220.

³¹⁵Usp. L. de Bazelaire, *Chevauchée en Palestine*, str. 220.

„Et d'abord, en Occident, l'alignement des maisons, des fenêtres et des toits, la largeur des rues et leur entretien, constituent une belle ville. Les trottoirs sont faits pour les piétons, les rues pour les voitures et la cavaliers, et de nombreux gardiens maintiennent partout l'ordre et la paix...En Orient rien de semblable. La police? Il n'en est pas besoin: chacun est armé et se protège soi-même. Les balayeurs de rue? Les chiens sauvages ici rodent la nuit se chargent très bien de cet office. Ici les rues n'ont nul besoin de trottoirs, car tout y passe pelle-mêle, hommes, femmes, chameaux, ânes, mulets, chevaux...et pèlerins..(...)“

³¹⁶Usp. *Isto*, str. 111.

stav prema orijentalnom stanovništvu u usporedbi s Delort prožet blagošću i ljubavlju prema bližnjemu.

U ovoj se doktorskoj disertaciji po prvi put istražuje putopis J. (ime nepoznato) Motais-Avril (oko 1800.-1900.), o kojoj ne raspolažemo nikakvim biografskim podacima, koja 1890. godine putuje u Jeruzalem. O tom je putovanju iste godine objavila djelo pod naslovom *IXème pèlerinage populaire de pénitence à Jérusalem*, a možemo ga svrstati u kategoriju putovanja iz pobožnosti. Iako oklijeva podijeliti svoje osjećaje s čitateljima, osjeća dužnost kao Francuskinja i katolkinja podijeliti svoje iskustvo s domovinom. Za nju je Jeruzalem domovina duše, mjesto na kojemu se događaju čuda. Nema namjeru pisati turistički vodič ili vjersku literaturu, već samo podijeliti osjećaje koji su ju obuzeli u trenutku posjete domovine Gospodina.³¹⁷ Sama činjenice da Motais-Avril najavljuje kako želi pisati o emocijama koje su ju obuzele pri posjeti Svete zemlje ukazuje da njezina želja nije opisati realno stanje kao što je to cilj većine putopisaca i putopiskinja 19. stoljeća, već njezin putopis ide u pravcu poetizacije i estetizacije.

U Svetu zemlju iz Francuske putuje brodom. Posadu broda čine Arapi za koje piše kako su „hrabri i oprezni mornari koji vas nikad neće odvesti krivim smjerom. Ali ako im se ne da

bakšiš onda veslaju svom žestinom da vam se zavrti u glavi; ali čim njihovu potrebu zadovoljite, onda će vas brzo odvesti na cilj.“³¹⁸ Ona zaključuje kako od Arapa nije ništa drugo ni čula nego riječ bakšiš od prvog dana putovanja do dolaska u Jeruzalem. Istina je da ona ovdje donosi generalizirajući sud jer piše kako svi Arapi traže bakšiš što znači da pripadnike kulture promatra na homogen način, no ipak ovaj komentar ostaje na tome. U opisa nema imenica ili pridjeva s kojima bi omalovažila i degradirala Arape.

Ona ne želi kao mnogi govoriti o neplodnosti obećane zemlje, ni o ruševinama na mjestu nekoć slavni spomenika, već samo o osjećajima.³¹⁹ Činjenica da Motais-Avril čitatelju

---

³¹⁷Usp. J. Motais-Avril, *IXe pèlerinage populaire de pénitence à Jérusalem*, Imp. Lachèse et Dolbau, 1890., str.3

„Des ouvrages de toutes sortes ont paru sur Jérusalem, aussi, n'est-ce point un volume que je veux faire,...Des plumes plus exercées que la mienne ont donné des notions exactes et intéressantes sur cette ville maudite et bénie, sainte et coupable. Mais un pèlerinage donne matière à des récits particuliers qui n'ont aucun rapport avec les écrits des touristes, ni avec ceux des écrivains catholiques; car les uns sont scientifiques et les autres profonds. Quant à moi, le récit que j'entreprends de ce pèlerinage sera une conversation intime...“

³¹⁸ Usp. Isto, str. 55.

„Les Arabes sont de vigoureux et prudents pilotes qui ne rament jamais à faux. Pardon! Lorsqu'ils n'ont pas de Backchiches, ils donnent un coup d'aviron qui fait tourner les têtes; mais aussitôt qu' sont satisfaits, ils vous transportent promptement au but.“

³¹⁹Usp. Isto, str. 4.-5.

najavljuje da će pisati o osjećajima ju udaljava od francuskih putopisaca 19. stoljeća kojima je bio cilj što vjernije prikazati stvarnost. Pri dolasku u Jeruzalem oči su joj ispunjene suzama i u tišini se približava gradu. Osamnaest dana provodi u Jeruzalemu. Pruža detaljan opis svih znamenitosti, a za ulice samo napominje da su prljave.³²⁰ „Žene i djeca nam dolaze nuditi fermentirano mlijeko. No mi smo u Francuskoj naviknuti na čistoću... Tako jadnice moramo odbiti.“³²¹ Na ovome mjestu Motais-Avril stanovnice Svete zemlje omalovažava jer piše kako su prljave i sažaljeva ih. No njoj, za razliku od mnogih francuskih posjetitelja i posjetiteljica, ne smeta činjenica da Sveta zemlja ne pripada samo rimokatolicima, jer je Isus rekao da će privući sve narode. Predstavnici svih naroda su na mjestu Kristova groba.³²² Kod Motais-Avril rijetki su negativni komentari kao npr. „Ništa ne može biti ugodno oku, niti može zadovoljiti maštu. Ali nije bitno, jer to je mjesto gdje se vjeruje da je Gospodin svugdje prisutan.“³²³ U opisu Svetih mjesta Motais-Avril često, poput Chateaubrianda nastoji pronaći, potvrditi slike iz Biblije, tako primjerice za jednu fontanu u Svetoj zemlji piše:

„Dakle, sigurno je da je na ovome mjestu Isusova majka često u pratnji svojeg djeteta, nedvojbeno kao što vidimo danas ove žene, koje na glavi nose vrčeve i vode dijete za ruku. Ta se fontana zove Djevičina fontana... Ne može se reći da bez velike emocije mislimo na žene iz Nazareta koje su dolazile na taj izvor. Naše nas srce vraća tisuću osamsto devedeset godina unatrag. Običaji se nisu promijenili. Velika većina ulica je ostala u izvornom stanju. Bilo je tako u doba svetog Jospipa.“³²⁴

Motais-Avril je poput Chateaubrianda u potrazi za biblijskom topografijom. Ona kao da ne želi vidjeti realnost, već mašta o biblijskim vremenima. No ipak se razlikuje od

---

„De magnifiques ouvrages, en effet, ont paru sur les Lieux-Saints, mais à aucun il n'a été donné de faire ressentir les émotions de toute nature qui envahissent l'âme lorsqu'on est dans la patrie du Sauveur. Tous peuvent parler de la stérilité de cette terre promise, de la désolation, des ruines qui remplacent de monuments célèbres...“

³²⁰ Usp. *Isto*, str. 64.

„Les rues sont irrégulières, étroites et se croisent en tous sens. Dans certains quartiers, elles sont très sales.“

³²¹ Usp. Motais-Avril, *IXème pèlerinage populaire de pénitence à Jérusalem*, Lachèse, 1890., str. 41.

„...des femmes et des enfants viennent nous offrir du lait fermenté. Mais, nous sommes en France habitués à la propreté... Aussi, les pauvrettes ne reçoivent –elles que des refus.“

³²² Usp. *Isto*, str. 67.

„Mais, le Christ a dit qu'il attirerait à Lui toutes les nations. Toutes les nations sont représentées au Saint-Sépulcre!“

³²³ Usp. *Isto*, str. 21.-22..

„...rien absolument ne flatte l'œil ni ne satisfait l'imagination... Mais peu importe, puisque c'est l'endroit où l'on croit voir le Sauveur partout.“

³²⁴ Usp. Motais-Avril, *Isto*, str. 47.

„Donc, il est certain que c'est dans cet endroit que la Mère de Jésus allait souvent accompagné de son Enfant, sans doute, comme on voit les femmes d'aujourd'hui, portant leur urne sur la tête et tenant leur enfant par la main. Cette fontaine est nommée fontaine de la Vierge... Ce n'est pas sans une très vive émotion que nous contemplions les femmes de Nazareth venant à cette fontaine. Notre cœur nous reportait cent huit cent quatre-vingt-dix ans en arrière. Les coutumes et les usages n'ont pas changé. Les rues, pour la plupart sont restées les mêmes... Il en était ainsi du temps de saint Joseph.“

Chateaubrianda jer ona ne piše kako su stanovnici Svetih mjesta barbari koji su svojim običajima i arhitekturom unakazili mjesta nekoć slavne prošlosti.

Ova putopisinja muslimane ne vrijeđa poput Delort, tako opisujući procesiju u kojoj sudjeluje u Jeruzalemu piše:

„Brojni muslimani, među kojima i žene, od kojih zapažamo samo oči iza vela, nas gledaju s čuđenjem i s poštovanjem. To je prvi put da katolički hodočasnici u procesiji prolaze gradom...Bez obzira na toliku ljepotu, mi smo mislimo bili drugde. Bili smo hodočasnici, francuski hodočasnici, i osjećali smo da je naše putovanje Bog blagoslovio.“³²⁵

Dok se približava Kristovom grobu ništa je ne može omesti; ni trgovci koji ju vuku za rukav, ni siromasi koji prose, ni fasada crkve koja privlači pozornost. Ona nezaustavljivo hoda prema

ulaznim vratima crkve Svetoga groba.³²⁶ Stigavši pred oltar Svetoga groba, Motais-Avril ostvaruje cilj putovanja i ne zna koliko je vremena provela na koljenima, u molitvi, ispunjena srećom, grleći prisutne vjernike.³²⁷

Ova putopisinja gotovo da ne komentira život stanovništva u Svetoj zemlji, a na odlasku zaključuje kako se Francuzi moraju prisjetiti da imaju tri domovine: Anjou, Rim i Jeruzalem. Smatra bitnim da Francuzi hodočaste u Svetu zemlju, kako bi ojačali utjecaj i ugled koji Francuska uživa u Jeruzalemu. Moli Blaženu Djevicu Mariju da potakne francuske hodočasnike na putovanje u Svetu zemlju.³²⁸

Putopis Motais-Avril je primjer putopisa hodočasnice koja svojim djelom slično kao i Cornélie Delort želi pozvati i potaknuti ljude u domovini na hodočašće u Svetu zemlju, tako da njezin putopis ima i didaktičku ulogu, ali se ne približava Laplancheovoj kategoriji

---

³²⁵ Usp. *Isto*, str. 22.

„De nombreux musulmans, parmi lesquels des femmes, dont on n'aperçoit que les yeux derrière leurs voiles, nous regardent avec une attitude étonnée et respectueuse. C'est la première fois qu'un pèlerinage catholique passe en procession dans la ville...Malgré tant de belles choses, nous étions à d'autres pensées. Nous étions pèlerins, pèlerins de la France, et nous sentions que notre voyage était béni de Dieu.“

³²⁶ Usp. *Isto* str. 71.

„Nous ne fîmes attention ni aux marchands qui tiraient nos vêtements pour nous conduire vers leurs étalages, ni aux pauvres habitués qui demandaient Bakchiches, ni à la façade de cette église qui attire tant des regards; nous marchions droit à la porte d'entrée.“

³²⁷ Usp. *Isto*, str. 72.

„Tout ce que je puis dire, c'est que nous, qui nous connaissions d'hier, comprenions par nos étreintes fraternelles, le bonheur que nous ne pouvions exprimer.“

³²⁸ Usp. *Isto*, str. 135.

„Voilà pourquoi j'en appelle à vos cœurs catholiques et français...Nous avons trois patries: L'Anjou! Rome! Jérusalem!...O Immaculée Vierge, Mère de Dieu, faites qu'ils couvrent la mer les pèlerins de la France!“

putovanja iz znatiželje. Ona putuje u Jeruzalem s misijom posjete Svetoga groba koju ispunjava i ništa joj u tom podvigu ne predstavlja smetnju za postizanje snažnije povezanosti s Bogom. Ne prolazi kroz Galazkine faze oduševljenja-razočarenja, već je cijelo vrijeme u stanju sreće i oduševljenja. Jedino u njezinom putopisu ne nailazimo na tragove utjecaja francuskih romantičara već je njezino djelo u usporedbi s djelima ove tri prethodne autorice najautentičnije. No njezin stav prema stanovništvu Svete zemlje u usporedbi s Cornélie Delort nije nimalo agresivan. Ona putuje u miru, u miru stiže na cilj i u miru odlazi i zaključuje „Jednom kad ste vidjeli zemaljski Jeruzalem dobijete želju posjetiti nebeski Jeruzalem.“³²⁹

U ovoj se disertaciji po prvi put u odnosu na orijentalistički opis Svete zemlje istražuje putopis hodočasnice Louise Marquette koju Françoise Lapeyre samo pregledno spominje.

Samo godinu dana nakon Motais-Avril Louise Marquette odlazi na hodočašće u pratnji od gotovo dvjesto hodočasnika i svećenika i o tome podvigu je napisala putopis „*Putovanje Sirijom. Uspomene s putovanja*“ (*A travers la Syrie. Souvenirs de voyage*, Desclée, de Brouwer et Cie, Lille, 1892.). Ona putuje pred sam kraj 19. stoljeća, u doba kad hodočašće postaje dio ponude masovnog turizma. Na putu do Jeruzalema se zaustavlja u Jaffi, Tiru, Damasku i Bejrutu.

Ona za razliku od Delort, Bazelaire i Motais-Avril, ali slično kao i Filleul de Pétigny ne otkriva previše svoje emocije. Trudi se što objektivnije prikazati stvarnost. Tako za Jeruzalem piše kako je to „Sveti grad za svih: za Židove koji tamo svakoga petka plaču nad porušenim zidinama starog hrama; za kršćane jer je tamo Naš Gospodin ISUS KRIST izvršio misterij iskupljenja; za Muslimane koji vjeruju da u Omarskoj džamiji posjeduju kamen na kojemu se odmarao Jakov u trenutku kada je vidio misteriozne ljestve kojima se Muhamed, kako kažu, uspeo na Nebo.“³³⁰ Ona u usporedbi s ostalim hodočasticama poštuje različitost što ukazuje na moguću otvorenost prema Drugom. No postavlja se pitanje nailazimo li kod Louise Marquette u opisu Svete zemlje na tragove orijentalističkog filtera kao kod ostalih putopiskinja?

---

³²⁹ Usp. Motais-Avril, *Isto*, str. 119.

„Lorsqu'on a vu la Jérusalem terrestre, on a un avant-goût de la Jérusalem céleste.“

³³⁰ Usp. Louise Marquette, *A travers la Syrie*. Souvenirs de voyage, Desclée, de Brouwer et Cie, Lille, 1892.

„Jérusalem (El-Kods, la Sainte) est la ville sainte pour tous: pour les Juifs, qui y pleurent chaque vendredi sur les murs démolis de leur ancien Temple; pour les Chrétiens, puisque notre-Seigneur JESUS-CHRIST y a accompli le mystère de la Rédemption; pour les musulmans, qui croient y posséder dans la mosquée d'Omar, la pierre où reosat Jacob quand il vit l'échelle mystérieuse et d'où Mâhomet se serait, disent-ils élevé au Ciel.“

Marquette piše kako vam treba nekoliko dana kako biste se snašli u uskim uličicama Jeruzalema, „pretežno su natkrivene i isprekidane, ima puno velikih stepenica koje otežavaju hod po njima.“³³¹ No kako bi spriječila pad po tim ulicama si odlučuje kupiti „crvene papuče, domaće cipele u kojima je noga na ravnom i u kojima mogu hodati a da se ne skližem.“³³² Ona na ovome mjestu umjesto da kritizira arhitekturu grada i ističe nered i kaos odlučuje kupiti domaće papuče što ju udaljava od Chateaubriandova orijentalizma u pravcu Lamartinea jer pokazuje želju za fuzijom. Najčešća reakcija putopiskinja u odnosu na ulice u Svetoj zemlji je negativna u smislu da one pretežno ističu kako u Svetoj zemlji nisu upoznati s

pločnicima i metlama. Marquette je jedina koja gotovo da i nije pod orijentalističkim utjecajem. Ponekad u opisu gradova u Svetoj zemlji ističe „čarobni pogled koji imate na Damask koji izgleda kao buket stabala, kao oaza usred pustinje.“³³³ Damask je, piše Marquette, „puka suprotnost od Kaira, to je orijentalan grad par ekselans. Tamo ćete vidjeti jako malo ljudi odjevenih u europsku odjeću... Muslimanke su odjevene u *isar*, golem odjevni predmet...nose veo na licu: one vide bez da se njih vidi i dobacuju nam uvrede koje shvaćamo bez da razumijemo njihov jezik jer izlazimo s otkrivenim licem.“³³⁴

Ovdje Marquette ne osuđuje stanovnice u Svetoj zemlji. Ne reagira oštro na njihove uvrede, već ih shvaća što je svakako korak u pravcu otvorenosti jer poštuje običaje druge kulture i time se bitno razlikuje od ostalih hodočasnica. Nakon tog neugodnog događaja stiže u hotel i tamo „pronalazi francuski kruh i odličnu večeru za utjehu.“³³⁵ Iako joj kruh iz domovine pruža utjehu ona odmah nakon toga piše kako gasi žeđ hladnom vodom koja potječe iz izvora u Svetoj zemlji.³³⁶ Louise Marquette je u odnosu na prethodnice najotvorenija prema različitostima i kod nje orijentalistički diskurs nije prisutan, već je ona jedina koja ide u pravcu Lamartinea otvarajući mogućnost kulturnoj razmjeni i mogućoj fuziji.

Istraživanje ovih putopisa pokazuje da se kod svih putopiskinja radi o hodočašću, putovanju u Svetu zemlju iz pobožnosti s time da se kod nekih putopiskinja javljaju elementi putovanja iz

---

³³¹ Usp. Isto, str. 116.

„Il faut plusieurs jours pour s'y reconnaître dans les rues étroites et tournantes de Jérusalem; beaucoup sont couvertes par intermittance et ont des larges escaliers qui rendent la marche difficile.“

³³² Usp. Isto

„Pour ne pas craindre de tomber, j'achète des babouches rouges, souliers du pays, où le pied et à plat et avec lesquels je circule sans glisser.“

³³³ Usp. Isto, str. 231.

„...vue féérique: Damas est un bouquet d'arbres; c'est l'oasis au milieu du désert.“

³³⁴ Usp. Isto, str. 231.

„On y rencontre peu de costumes européens; les femmes sont toutes voilées...les Musulmanes sont enveloppées à l'isar, vêtement très-ample...une voile sur la figure...elles voient sans être vues, et nous disent des injures que nous devinons sans les comprendre, parce que nous sortons la figure découverte.“

³³⁵ Usp. Isto, str. 252.

„Nous trouvons à l'hôtel du pain français et un excellent dîner, qui nous reconforte.“

³³⁶ Usp. Isto

znatiželje. Njihovi putopisi usputno sadrže opis susreta s lokalnim stanovništvom koji ih ne sputava u ostvarenju vjerskog podviga, posjete Kristovom grobu. Kod svih osim jedne iznimke (Louise Marquette) je orijentalistički diskurs prisutan. Najizraženiji orijentalistički diskurs nalazimo kod Cornélie Delort koja se od ostalih autorica izdvaja oštrim komentarima i negativnim emocijama pri susretu s tamošnjim stanovništvom. Lokalno stanovništvo joj izaziva odbojnost, te smatra da ono nije dostojno živjeti u Svetoj zemlji. Ona predstavlja primjer „brutaliziranog“ kolonizatora, u njoj kontakt s realnim svijetom pobuđuje instinkte rasne mržnje i moralnog relativizma.

Pri dolasku u Jeruzalem putopiskinja su u stanju ekstaze, snažnih vjerskih emocija koje u blizini Kristova groba postaju još snažnije. Stvaran život na Orijentu njima ne predstavlja smetnju za duhovno povezivanje s Bogom.

Kod gotovo svih je odabranih putopiskinja vidljiv utjecaj Chateaubrianda izuzev J. Motais-Avril. One putuju s istom literaturom. Kod Delort i Bazelaire je imperijalistički, nacionalistički pogled izraženiji, dok Claru Filleul de Pétigny iako preuzima Chateaubriandove citate možemo smatrati umjerenom orijentalisticom budući da se ona pri opisu Svete zemlje također koristi citatima Lamartinea. Pred sam kraj 19. stoljeća putuje Louise Marquette koja u usporedbi s prethodnicama predstavlja osvježenje u smislu da je ona jedina koju fascinira harmonija raznolikih elemenata i koja je u potrazi za pluralnim identitetom. Ona se najviše udaljava od Chateaubriandovog orijentalizma idući u pravcu Lamartinea.

Odgovor na pitanje zašto su emocije pri susretu sa Svetom zemljom kod svih putopiskinja izuzev Cornélie Delort ublažene moramo tražiti u povijesnom kontekstu u kojemu njihovi putopisi nastaju. One ne putuju u doba straha za Sveta mjesta i u doba nastanka liberalnih pokreta unutar Crkve krajem 18. stoljeća. Pogled se na Svetu zemlju u putopisima kasnijeg doba (doba Napoleona III.) mijenja utoliko što je 1869. godine puštanjem u promet Sueskog kanala realizirana bolja prometna povezanost između Sredozemlja i Crvenog mora, tj. između Europe i Jugozapadne Azije. Emocije se ublažavaju jer je kao posljedica Krimskog rata došlo do zbližavanja Zapada i Istoka, Orijent se europeizira tako da kod nekih putopiskinja taj fenomen izaziva, vidjeli smo, i čežnju za prijašnjim vremenima.

U sljedećem poglavlju ove doktorske disertacije će se po prvi put na korpus francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji primijeniti aktancijalna shema koju je u Hrvatskoj prvi na muški putopis primijenio Dean Duda. Primjena aktancijalne sheme na

putopise francuskih putopiskinja pripomoći će u istraživanju tragova orijentalizma kroz prizmu uloge protuaktanta.

4.1.3. Tragovi orijentalizma kroz prizmu uloge protuaktanta u putopisu nekih francuskih spisateljica po Jugozapadnoj Aziji u 19. stoljeću

Devetnaesto je stoljeće zlatno doba putovanja, doba u kojemu sve više žena kreće na put i svoja iskustva dijeli s čitateljima pišući putopise. Otputovati i pisati o tome podvigu: dvostruka emancipacija za društvo toga doba koje teritorij žena želi ograničiti na život u četiri zida.³³⁷ To je doba u kojemu se ponovno budi interes za putovanje po Jugozapadnoj Aziji jer François-René de Chateaubriandov *Itinéraire de Paris à Jérusalem* (1807.) koji mnogim putopiscima i putopiskinjama služi kao putna literatura obnavlja hodočasničku tradiciju i interes za taj dio svijeta nakon razdoblja prosvjetiteljstva. U ovome poglavlju disertacije će se na primjeru putopisa nekolicine francuskih putopiskinja po Jugozapadnoj Aziji u 19. stoljeću primijeniti aktancijalna shema koju je u Hrvatskoj na putopis prvi primijenio komparatist i književni kritičar Dean Duda i povezati aktancijalne uloge putopisnog teksta s teorijom orijentalizma američko-palestinskog književnog kritičara Edwarda Saida (1935.-2003.).³³⁸ Ovo poglavlje predstavlja pokušaj pronalaska odgovora na pitanje naziru li se kroz aktancijalni model tragovi orijentalizma na razini pomoćnici-suparnici, odnosno da li stanovništvo na području Jugozapadne Azije, okruženje, vremenske prilike, predstavljaju prepreku pri realizaciji cilja putovanja, tj. objekta.

Aktancijalna shema i putopisni žanr

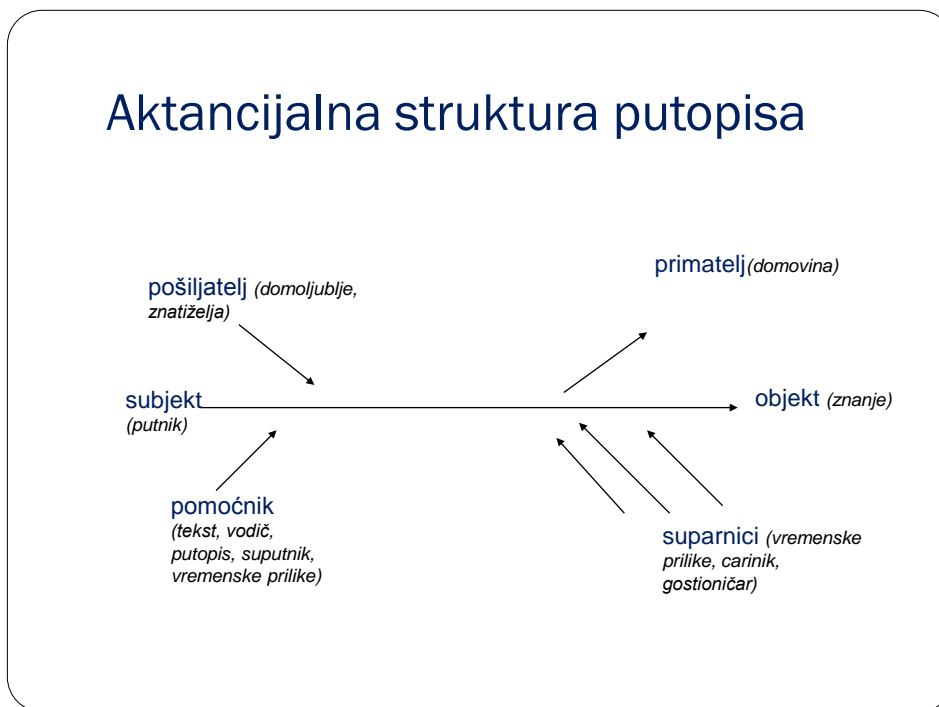
Prema Dudinoj teoriji središnja aktancijalna uloga pripada **putniku** koji predstavlja **subjekt** putovanja. Svaki putnik kad kreće na put ima svog **pošiljatelja** (npr. domoljublje, znatiželja) i **primatelja** (npr. domovina). Cilj putovanja subjekta je **objekt** (npr. znanje). Na putovanju subjektu pomažu **pomoćnici** (npr. tekst, vodič, putopis, suputnik, vremenske prilike, carinik, gostioničar) i odmažu **suparnici** (npr. vremenske prilike, carinik, gostioničar).

---

³³⁷ Usp. Françoise Lapeyre, *Le roman des voyageuses françaises (1800-1900)*, PETITE BIBLIOTHEQUE PAYOT, Pariz, 2007., str. 10.

³³⁸ Usp. Edward Said, *Orijentalizam*, Konzor, Zagreb, 1978.

Posebnost putopisnog žanra je ta da se u njemu za razliku od fikcionalnog teksta opisuje zatečena, nepredvidiva stvarnost što dovodi do slabljenja narativne strukture putopisnog teksta.³³⁹

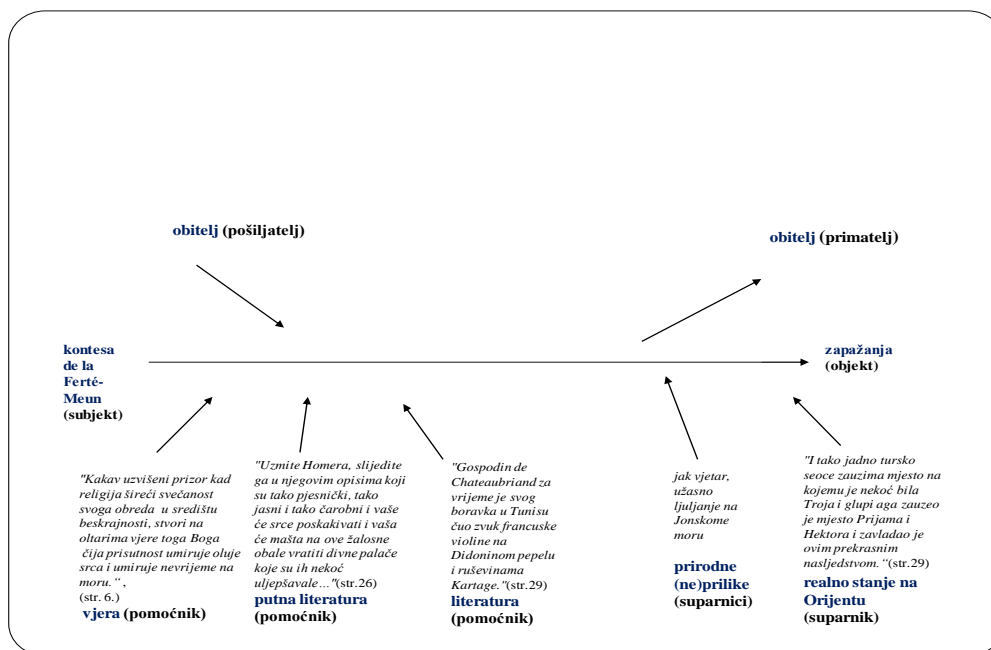
Proučavajući putopise francuskih spisateljica uočljive su zanimljive podudarnosti bez obzira na književnopovijesno razdoblje kojemu njihovi putopisi pripadaju, na to kojem društvenom staležu putopiskinje pripadaju i u kojoj misiji putuju. Bilo to putovanje putovanje u službi veleposlanstva, turizam ili hodočašće u aktancijalnoj se strukturi putopisa pojavljuju zanimljive podudarnosti na razini pomoćnici-suparnici koje daju naslutiti utjecaj orijentalizma na putopiskinje koje putuju po Jugozapadnoj Aziji u 19. stoljeću.

³³⁹ Usp. Isto, str. 74.-80.

Primjena aktancijalne sheme na putopise francuskih spisateljica po Jugozapadnoj Aziji u 19. stoljeću

Kontesa de la Ferté-Meun (oko 1800-1900) o kojoj ne raspolažemo gotovo nikakvim biografskim podacima napisala je jedan od najstarijih putopisa 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji *Lettres sur le Bosphore ou Relation d'un voyage en différentes parties de l'Orient pendant les années 1816-1819* (*Pisma o Bosporu ili Putovanje u različite dijelove Orijenta od 1816.-1819.*)³⁴⁰ koji pripada književno-povijesnom razdoblju romantizma. Sastoji se od zbirke pisama koja su bila namijenjena obitelji u Francuskoj. Ova je putopiskinja plemkinja, kontesa, koja putuje u Istanbul u posjet kćeri i zetu, grofu de Rivière koji je francuski veleposlanik u Istanbulu što joj omogućuje upoznati mondene život kozmopolitske elite koja je nastanjena u Peri, raskošnom kvartu, kvartu veleposlanstava, banaka i međunarodne trgovine.³⁴¹

Jedna od mogućih aktancijalnih shema putopisa *Pisma o Bosporu* izgleda ovako:

³⁴⁰ Usp. Comtesse de la Ferté-Meun, *Lettres sur le Bosphore ou Relation d'un voyage en différentes parties de l'Orient pendant les années 1816-1819*, Paris, Domère, 1821.

³⁴¹ Usp. Françoise Lepayre, *Le roman des voyageuses françaises (1800-1900)*, Bibliothèque Payot, Pariz, 2007., str. 174.

Pošiljatelja i primatelja ovdje predstavljaju obitelj putopiskinje, jer putuje u posjet kćeri i svoja zapažanja zapisuje u pismima koja šalje u domovinu. Subjekt putovanja je kontesa čiji su objekt putovanja opažanja (*les observations*), dojmovi (*les impressions*). Pomoćnici subjekta na putovanju su, među ostalim vjera i putna literatura.

"Kakav uzvišeni prizor kad religija šireći svečanost svoga obreda u središtu beskrajnosti, stvori na oltarima vjere toga Boga čija prisutnost umiruje oluje srca i umiruje nevrijeme na moru." ³⁴²

"Uzmite Homera, slijedite ga u njegovim opisima koji su tako pjesnički, tako jasni i tako čarobni i vaše će srce poskakivati i vaša će mašta na ove žalosne obale vratiti divne palače koje su ih nekoć uljepšavale..."³⁴³

"Gospodin de Chateaubriand za vrijeme je svog boravka u Tunisu čuo zvuk francuske violine na Didoninom pepelu i ruševinama Kartage."³⁴⁴

Među suparnicima se među ostalim mogu izdvojiti vremenske neprilike, "les vents violents,, "jak vjetar" , "un roulis épouventable dans la mer Ionienne,, , "užasno ljuljanje na Jonskome moru", zbog kojih je subjektu putovanja loše na brodu, ali glavnog suparnika predstavlja realnost na Orijentu. "I tako jedno tursko seoce zauzima mjesto na kojemu je nekoć bila Troja i glupi aga zauzeo je mjesto Prijama i Hektora i zavladao je ovim prekrasnim nasljedstvom."³⁴⁵ Ovaj citat u kojemu kontesa kontrastivno pridjevima „jedno“ i „glupo“ s jedne strane opisuje trenutno stanje i „prekrasno“ nasljedstvo za nekoć slavnu prošlost kontesu de la Ferté-Meun približava Chateaubriandu koji smatra da su stanovnici Jugozapadne Azije barbari i da su svojim običajima i arhitekturom unakazili mjesta nekoć slavne prošlosti. Ovo je komentar jasno pripada orijentalističkoj struji jer putopiskinja ovim komentarom reproducira neprijateljsku sliku koju je stvorio Zapad. Njezin se način razmišljanja temelji na omalovažavajućem promatranju stanovništva Jugozapadne Azije i jasnoj distinkciji Istok/Zapad.

---

³⁴²Usp. La Comtesse de la Ferté Meun, *Lettres sur le Bosphore*, str. 6.

„Quel spectacle sublime que celui où la religion déployant la solennité ses pompes au milieu de l'immensité, fait apparaître sur les autels de la foi ce Dieu dont la présence apaise les orages du cœur et calme les tempêtes des mers...“

³⁴³Usp. *Isto*, str. 26.

“Prenez Homère, suivez-le dans ses descriptions si poétiques, si précises et ravissantes et votre cœur palpitera et votre imagination rendra à ces rives désolés les palais superbes qui les embellissaient...”

³⁴⁴Usp. *Isto*, str. 29.

“M. de Chateaubriand, pendant son séjour à Tunis, avait entendu le son d'un violon français sur les cendres de Didon et les ruines de Carthage.”

³⁴⁵Usp. *Isto*, str. 29.

“Ainsi, un misérable hameau turc occupe la place où fut Troie, et un stupide aga a succédé à Priam et à Hector, dans la possession de ces brillants héritages!”

U ovome putopisu pomoćnike predstavljaju literatura koju je putopiskinja čitala prije putovanja i koju čita na putu. Ona citira Chateaubrianda koji čuje zvuk francuske violine, simbol europske civilizacije, na ruševinama Kartage. Na ovome primjeru razvidno je kako se kontesa priklanja Chateaubriandovom nacionalističkom stavu te njegovoj glorifikaciji doba stare Grčke. Među protivnicima se pojavljuju vremenske nepravilnosti, jak vjetar, veliki valovi, ali i glupi aga koji vlada selom koje se nalazi na mjestima nekoć slavne prošlosti. Za ovu putopiskinju orijentalna realnost predstavlja smetnju i razočaranje jer u Istanbul dolazi sa unaprijed formiranim slikama, slikama slavne prošlosti koje si je stvorila čitajući Homera i Chateaubrianda, autora koji su prema Saidu predstavnici orijentalističkog diskursa. Budući da se ovdje radi o putopiskinji koja upoznaje pretežno samo „visoko društvo“ i luksuz, kod nje se tek rijetko nailazi na negativne komentare, no međutim razvidan je imperijalistički stav kontese, njezin pogled iz pozicije moći, iz pozicije kolonijalne sile koji je karakterističan pogled Europljanina koji kroz orijentalistički filter prikazuje Orijent.³⁴⁶

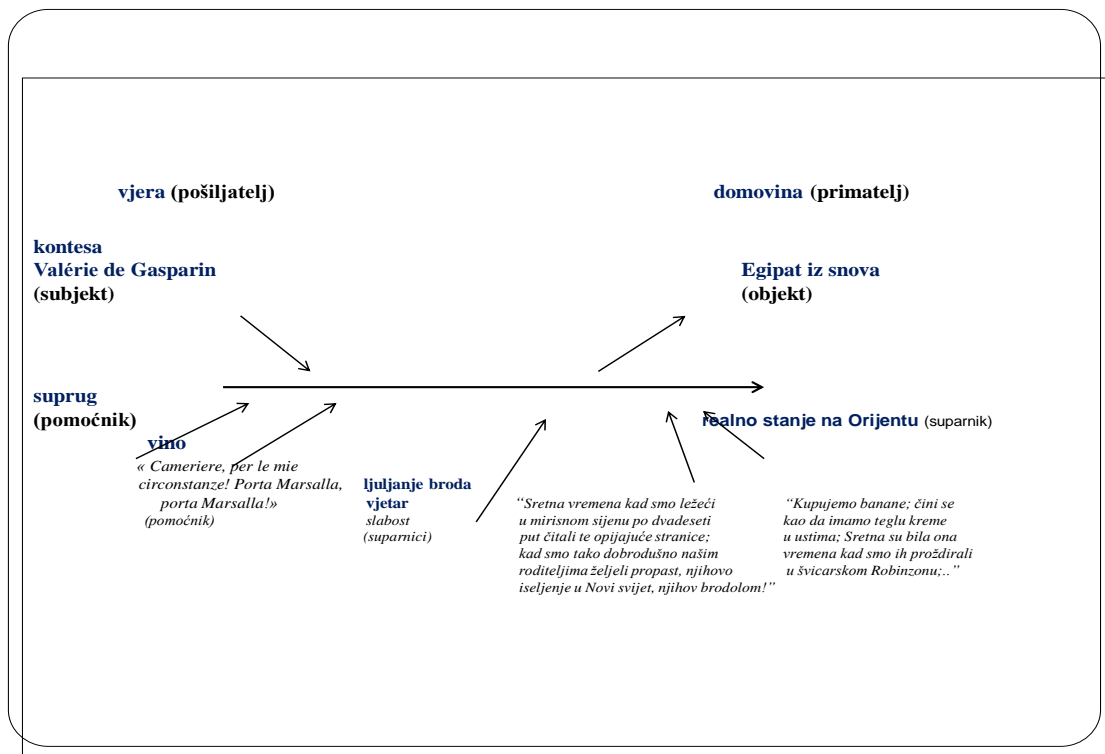
Švicarska spisateljica kontesa Valérie de Gasparin (1813.-1894.) koja piše na francuskom jeziku autorica je nekolicine knjiga na temu protestantizma i autorica je tri putopisa, od kojih dva kao temu imaju putovanje po Jugozapadnoj Aziji kamo putuje u pratnji supruga Agénora. U njezinom djelu *Journal d'un voyage au Levant (Dnevnik putovanja po Levantu)*, Paris, Ducloux, 1850 de Gasparin opisuje svoje putovanje u Egipat.

Jedan od mogućih aktancijalnih prikaza putopisa *Dnevnik putovanja po Levantu* Valérie de Gasparin bio bi slijedeći:

---

³⁴⁶ Usp. Edward Said, *Orijentalizam*, Konzor, Zagreb, 1978., str.

Primjenjujući aktancijalnu shemu na ovo djelo možemo zaključiti kako uloga subjekta pripada kontesi koja putuje u Egipat kako bi ostvarila svoj egzotični san, ovdje dakle "Egipat iz snova" predstavlja objekt putovanja. Pošiljatelj je u ovome slučaju san/imaginacija, primatelj putopisa je domovina.

Neki od pomoćnika na putovanju su njezin suprug Agénor i vino: "Sobaru, za moje stanje! Sobaru, donesi Marsallu, donesi Marsallu!"³⁴⁷

Suparnici su vremenske prilike, vjetar i ljuljanje broda, zbog kojih je putopiskinja loše ali isto tako i realnost na Orijentu predstavlja suparnika u realizaciji egzotičnog sna:

"Kupujemo banane; čini se kao da imamo teglu kreme u ustima; Sretna su bila ona vremena kad smo ih proždimali u švicarskom Robinzonu; sa indijskim smokvama; kokosima i drugim više ili manje tropskim razočarenjima!"³⁴⁸ Kontesa Valérie de Gasparin ne putuje kao osoba koja je slobodna od utjecaja orijentalističkog filtera. Ona samim time što je u potrazi za slikama iz mašte pokazuje da njezina perspektiva nije ni objektivna ni autentična.

³⁴⁷ Usp. Valérie de Gasparin, *Journal d'un voyage au Levant*, str. 3. "Cameriere, per le mie circonstanze!- Cameriere, porta Marsalla, porta Marsalla!"

³⁴⁸ Usp. *Isto*, str. 14. "Nous achetons des bananes; il nous semble avoir un pot de pommade dans la bouche. Heureux temps où nous les dévorions dans le Robinson suisse; avec les figues d'Inde, les cocos et autres déceptions plus ou moins tropicales!"

"Sretna vremena kad smo ležeći u mirisnom sijenu po dvadeseti put čitali te opijajuće stranice; kad smo tako dobrodušno našim roditeljima željeli propast, njihovo iseljenje u Novi svijet, njihov brodolom!"³⁴⁹ Zanimljivost je da ona ovdje čak žali za prošlosti, ali ne za onom antičkom, već za domovinom u kojoj je maštala o dalekim zemljama. No ipak na jednom drugom mjestu piše:

"Seljaci žive u pravim svinjskim stajama, bez prozora...taman smo se počeli sažalijevati nad sudbinom ovih ljudi za koju je odgovorna ova proizvoljna uprava, kad su nam rekli da bi bez despotizma ove uprave kolibe seljaka bile u gore i gadnijem stanju...sanitarni inspektori redovito kontroliraju te nastambe i sa šibom u ruci zahtijevaju generalno čišćenje!...I eto, to je sve što je ostalo od Aleksandrije, od Aleksandrije očeva!"³⁵⁰

Među suparnicima ovdje su glavni akteri opet Orijentalci, tamošnji seljaci, arapski jezik, običaji, što se opet može dovesti u vezu s teorijom orijentalizma.

Realno stanje dovodi do razočarenja, san putopiskinje se pri kontaktu sa stvarnim Orijentom ne ispunjava. Smeta ju način života, jezik za koji piše "kako ju podsjeća na kvocanje purica" ju strašno živcira i na kraju zaključuje "kako ono što se Europljaninu čini da je životinjsko glasanje ili krik, bi u arapskom jeziku moglo biti jako bogato i raznovrsno narječje."³⁵¹

Njezin pogled na lokalno stanovništvo je imperijalistički pogled s visoka, čak i ne iznosi kritiku ni zaprepaštenje činjenicom da se policija koristi represivnim mjerama kako bi seljake „natjerala“ na održavanje higijene svojih nastambi i navodi da je despotizam egipatske uprave primjeren način vladavine za održavanje reda na Orijentu. Ona je u usporedbi s kontesom de la Feré-Meun puno agresivnija i nemilosrdna jer nalazi opravdanje za nasilje nad siromašnim stanovništvom Jugozapadne Azije jer su oni poput životinja, s njima se drugačije ne može.

Cornélie Delort (oko 1800-1900) je putopiskinja hodočasnica koja 1859. godine putuje u Svetu zemlju. O njoj ne raspolažemo gotovo nikakvim biografskim podacima.

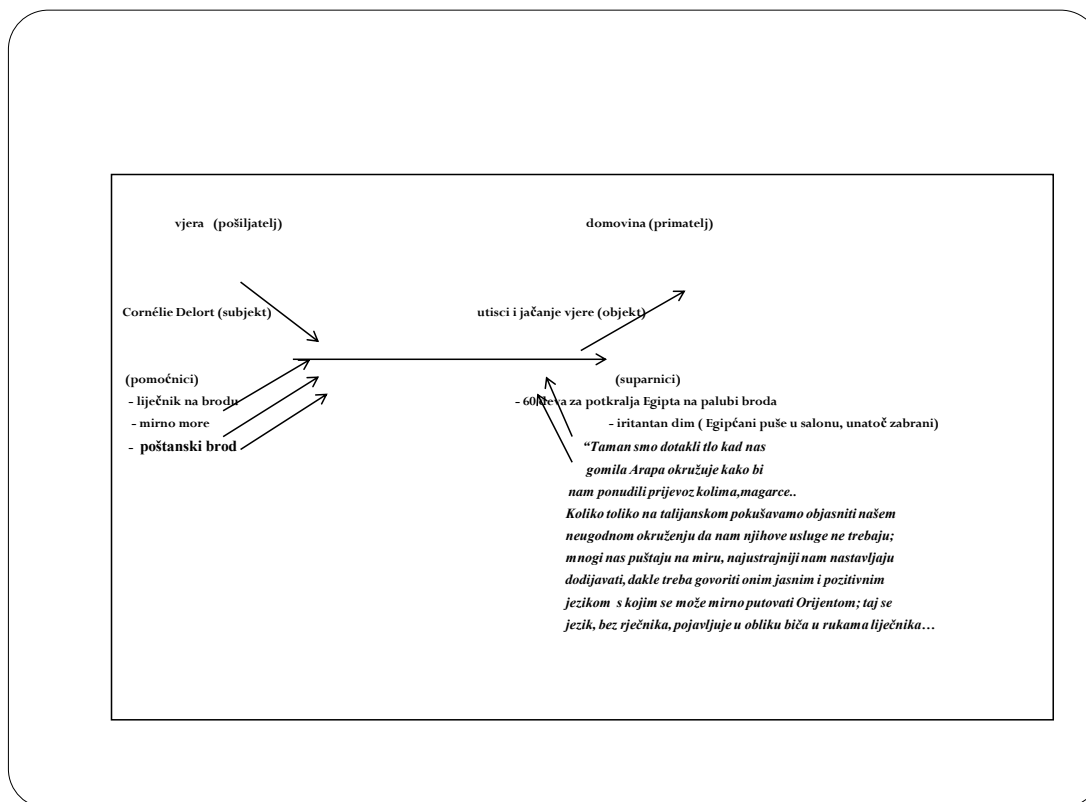
³⁴⁹ Usp. *Isto*, str. "Heureux temps que celui où, couchés dans le foin odorant, nous lisions pour la vingtième fois ces pages enivrantes; où nous souhaitions de si bon cœur la ruine de nos parents, leur émigration dans le nouveau monde, leur naufrage!"

³⁵⁰ Usp. *Isto*, str. "les fellahs vivent dans des véritables écuries à porcs, sans fenêtre...nous étions en train de nous apitoyer sur le sort que fait une administration arbitraire à ces pauvres gens, quand on nous a dit que sans le despotisme de cette administration, les huttes des fellahs seraient plus basses et plus infectes...Des officiers de santé font régulièrement leur tournée des habitations, et la canne à la main, exigent un balayage général.....Et voilà tout ce qui reste d'Alexandrie, de l'Alexandrie des Pères!"

³⁵¹ „Le bruit des conversations arabes monte vers nous; cette langue gutturale et saccasée ressemble au gloussement précipité des dindes; impossible de distinguer un mot ou l'intention d'une phrase...J'en conclus que ce que nous prenons chez les animaux pour un chant monotone ou pour un cri, pourrait bien être un idiome riche et varié. (str.6.)“

Autorica je putopisa *Une Française à Jérusalem (Francuskinja u Jeruzalemu)*, Auch, Imprimerie F. Foix, 1861.³⁵² U uvodnom djelu piše kako je njezino djelo posvećeno sestri Gélas, časni majci u Bejrutu, a namijenjeno je francuskoj domovini kako bi ljude u domovini potakla na putovanje u Svetu zemlju.

Jedna od mogućih aktancijalnih shema njezinog putopisa je ova:

Preneseno na aktancijalne uloge, hodočasnica Cornélie Delort subjekt je putovanja, objekt je osnaživanje vjere, pošiljatelj je vjera, a primatelj čitatelji u francuskoj domovini.

Među pomoćnicima možemo izdvojiti broskog liječnika, mirno more i carski poštanski brod. Na samom početku putovanja nailazimo na prve suparnike, putopiskinju iritira 60 deva koje zauzimaju pramac broda, koje su namijenjene potkralju Egipta, isto tako i iritantan dim koji dolazi iz salona, jer Aleksandrijci ne poštuju pravila bontona na brodu i unatoč zabrani puše cigare u salonu. Odmah čim se iskrca u Aleksandriji Cornélie tamošnju atmosferu opisuje na ovaj način:

³⁵² Usp. Cornélie Delort, *Une Française à Jérusalem*, Auch, Imprimerie F. Foix, 1861

"Taman smo dotakli tlo kad nas gomila Arapa okružuje kako bi nam ponudili prijevoz kolima, magarce...Koliko toliko na talijanskom pokušavamo objasniti našem neugodnom okruženju da nam njihove usluge ne trebaju; mnogi nas puštaju na miru, najustrajnji nam nastavljaju dodijavati, dakle treba govoriti onim jasnim i pozitivnim jezikom s kojim se može mirno putovati Orijentom; taj se jezik, bez rječnika, pojavljuje u obliku biča u rukama liječnika..."³⁵³

Iz ovog citata je vidljiv imperijalistički stav prema Orijentu, jedino bičem se može napredovati, kao da se ovdje govori o životinjama, a ne o ljudima...Opisujući ljude koji hodaju ulicama ona piše kako "puno jako ružnih ljudi hoda ulicom, sav taj svijet mi se čini kao stvorenim za sreću muha; na svakom koraku susrećemo muškarce i djecu sa ranama na različitim mjestima na kojima lijepe muhe bez da ih to zabrinjava; dolazim u napast da im dam muholovku kako bi ih oslobodila muka..."³⁵⁴ Cornélie Delort reproducira sličan diskurs kao i Valérie de Gasparin, s razlikom što su njezini komentari još oštrij i još agresivniji. Ona predstavlja (represent) objekt koji promatra i zastupa ga, na taj način degradirajući i ponižavajući stanovništvo Jugozapadne Azije koje komparira sa životinjama koje su prekrivene muhama. Cornélie Delort se ovdje, iako znamo da je ova putopisinja hodočasnica pokazuje kao iznimno okrutna i bezosjećajna jer rečenica kojom govori kako „dolazi u napast da im da muholovku kako bi se djeca oslobodila muka“ ponižava siromašno stanovništvo i ironizira njihovu sudbinu.

"Aleksandrija bi trebala biti prvi grad na svijetu...od svih njezinih divota, ne ostaje ništa osim sjećanja...taj antički spoj znanosti i književnosti izgubio se pod muslimanskim carstvom...Zbogom književnosti!"³⁵⁵ Ovdje Cornélie Delort jasno glorificira nekoć slavnu

---

³⁵³ Usp. Isto, str. 40. „A peine sommes-nous à terre qu'une foule d'Arabes nous entoure pour nous offrir, qui une voiture, qui des ânes... Tant bien que mal en italien, nous faisons comprendre à notre désagréable entourage que nous n'avons pas besoin de ses services; beaucoup nous laissent, les plus persévérants continuent à nous importuner; alors il faut parler ce langage clair et positif avec lequel on pourrait faire le tour de l'Orient en toute tranquillité; ce langage, sans dictionnaire, paraît sous la forme d'une cravache dans les mains du docteur..."

³⁵⁴ Usp. Isto, str. 41. „dans la rue une quantité des gens très laids...tout ce monde me paraît créé pour le bonheur des mouches; à chaque pas on rencontre des hommes et des enfants avec des plaies par ici, par là, que les mouches s'approprient sans que l'homme, ou la femme, ou l'enfant s'inquiète; on est tenté de les aborder un chasse-mouches à la main pour les débarasser de ce supplice..."

³⁵⁵ Usp. Isto, str. 44. „Alexandrie devrait être la première ville du monde...de toutes ses splendeurs, il ne reste que le souvenir...cet antique rendez-vous des sciences et des lettres s'est perdu sous l'empire des musulmans...Adieu les lettres!"

prošlost, idealizira helenističku kulturu i smatra da je stanovništvo Jugozapadne Azije uništilo sve što je ostalo od kulture i civilizacije stare Aleksandrije. Ona jasno radi na konstrukciji kontrastivnog slikovnog kompleksa kojim konstruira vlastiti kolektivni identitet i legitimira vladavinu i hegemoniju kulture iz koje potječe.

Kod ove putopiskinje možemo pretpostaviti da je putovala nakon što je čitala europsku imperijalističku literaturu o Orijentu pa putuje s predrasudama. Iako je hodočasnica, kršćanka, ne ponaša se nimalo kršćanski, već bježi od prosjaka koji ju mole za milodar.

"Što reći o Aleksandriji, o tom gradu koji je doživio uspon i pad lijepa Kleopatre! Dakle! Nije baš privlačan grad; tamošnje je stanovništvo kratkovidno kad nije slijepo; ulice su središta zaraze...zgrade daju naslutiti da se europska inteligencija ovdje umiješala, ali ništa nije lijepo...U predgrađu živi rasa muškaraca i žena koje bi se moglo nazvati četveronošcima zbog njihovih loše održanih staja...." ³⁵⁶

Na ovome mjestu se Delort još žešće okomljava na stanovništvo koje opisuje pridjevima „kratkovidno“, „slijepo“ i uspoređuje ih sa životinjama koje žive u prljavim stajama. Neke zgrade joj ne izgledaju loše jer su nastale pod europskim utjecajem. Ona se svakako ne boji izraziti svoj stav, već se smatra pripadnicom nadmoćne kulture. Ona je kolonizator koji prihvaća svoj status par ekselans. Kod nje nema želje za fuzijom, nema slavlja harmonije raznolikosti, već smatra kako Jugozapdnu Aziju treba uniformizirati po europskom modelu.

Svoja opažanja o Orijentu zaključuje u istom tonu i piše:

"Orijent je grob duše, on nije ništa nego ljudska staja"³⁵⁷

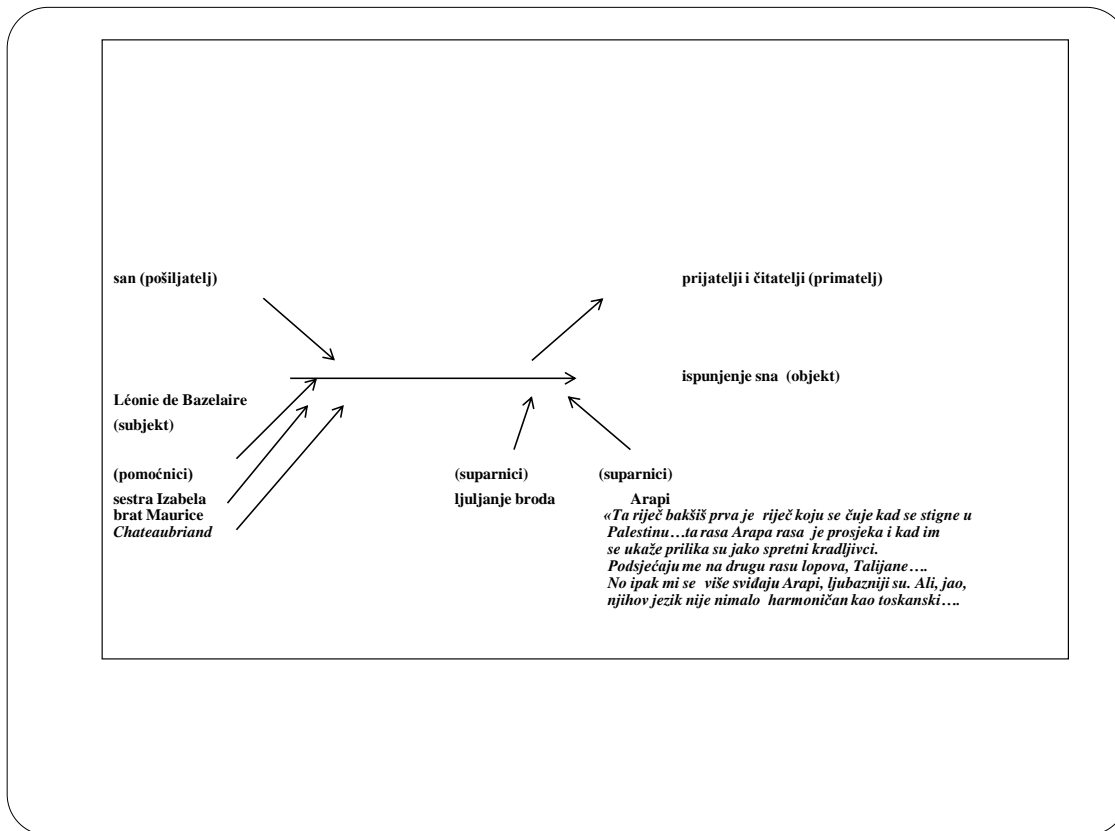
Slikarica i spisateljica **Léonie de Bazelaire** (1847.-1926.) je hodočasnica u Palestinu o kojoj nemamo biografskih podataka. Autorica je putopisa *Chevauchée en Palestine (Jahanje po Palestini)*³⁵⁸, Tours, Mame et fils, 1899.

---

³⁵⁶ Usp. *Isto*, str. 42. „Que dire d'Alexandrie, de cette ville qui vit la grandeur et l'abaissement de la belle Cléopâtre? Hélas! Elle est peu attrayante; la population y est borgne, quand elle n'est pas aveugle; les rues sont des foyers d'infection...les constructions annoncent que l'intelligence européenne s'en est mêlée, mais rien n'est beau...Les faubourgs sont peuplés d'une race d'hommes et de femmes qu'on serait tenté de surnommer les quadrupèdes en raison de leur vie d'écurie mal tenue....“

³⁵⁷ Usp. *Isto*, str. 182. “L'Orient, c'est le tombeau de l'âme, il n'est qu'une étable humaine.“

³⁵⁸ Usp. Léonie de Bazelaire, *Une Chevauchée en Palestine*, Mame et fils, Tours, 1899

Léonie de Bazelaire je subjekt putovanja, a objekt je ispunjenje životnog sna (hodočašće u Jeruzalem). Pošiljatelj je san, a primatelji su kako sama autorica putopisa piše: "prijatelji i čitatelji za koje bi ove žive uspomene koje se donesu iz ovako daleke zemlje mogle predstaviti užitak" (str.10)

Među pomoćnicima subjekta putovanja su brat i sestra, ali i Chateaubriand, kojeg spominje u opisu časnih sestara na brodu („elles ont bien l'air d'une de ces hirondelles de France dont parle Chateaubriand“).

Suparnici su kao i kod drugih putopiskinja ljuljanje broda, slabost, gadni mirisi palube, ali i Arapi:

"Ta riječ: bakšiš prva je riječ koju se čuje kad se stigne u Palestinu, i to je isto tako i posljednja. Ta rasa Arapa je rasa prosjaka, i po prilici jako sposobnih kradljivaca. Podsjećaju me na drugu rasu pljačkaša, Talijane. Obadvije pokušavaju opljačkati jadnog putnika, sa jedinom razlikom da Talijan krade bez pitanja...više volim Arape, oni su ljubazniji. Ali jao! Njihovo narječje nema ništa od harmonije i umiljatost lijepog toskanskog jezika: para uši i ne čini se da je stvoren za nikoga drugoga nego za ljude koji su bijesni; najnježnija riječ koju mogu izreći slični na bijesan vrisak."³⁵⁹

³⁵⁹ Usp. Léonie de Bazelaire, *Isto*, str. 39. „Ce mot: bakchich, est le premier qu'on entend en mettant le pied en Palestine, et c'est aussi le dernier. Cette race d'Arabes est une race des mendiants, et à l'occasion de voleurs très habiles. Ils me font penser à cette autre race des pillards, les Italiens. Toutes deux cherchent à dévaliser le pauvre voyageur, avec la seule différence que l'Italien vole sans demander...j'aime mieux les Arabes, ils sont plus polis. Mais, hélas! Leur idiome n'a point l'harmonie ni la suavité de la belle langue toscane: il écorche l'oreille du plus

Léonie de Bazelaire ne skriva da svijet dijeli na rase i promatra kontrastivno. Poput Chateaubrianda smatra da su Arapi barbari i lopovi. Njezin se pogled na drugu rasu temelji na predrasudama imperijalističkom pogledu na drugo/strano. Činjenica da Arapi neprestano traže milostinju, bakšiš pridonosi stvaranju odnosa moći. Bakšiš također i neke druge putopiskinje ističu (Lucie Félix-Faure Goyau), to je gotovo i jedna od rijetkih riječi koje putopiskinje navode od arapskog vokabulara, no zanimljivost je da Bazelaire jedina kritizira i Europljana, ovom primjeru Talijane za koje piše da su još i gori lopovi jer putnika opljačkaju a da ovaj toga niti nije svjestan, ali je zato njihov jezik melodiozniji.

Samo dio opisa Arapa Léonie de Bazelaire pokazuje njezin stereotipiziran pogled na Arape, koji su rasa kradljivaca i prosjaka, ima averziju prema njihovom jeziku, ali isto svoj stav ublažava: "Inače smo dobro ugošćeni, nitko nam se ne ruga; izgleda kako svi oni vole Francusku, to je dobra odlika Orijentalaca."³⁶⁰

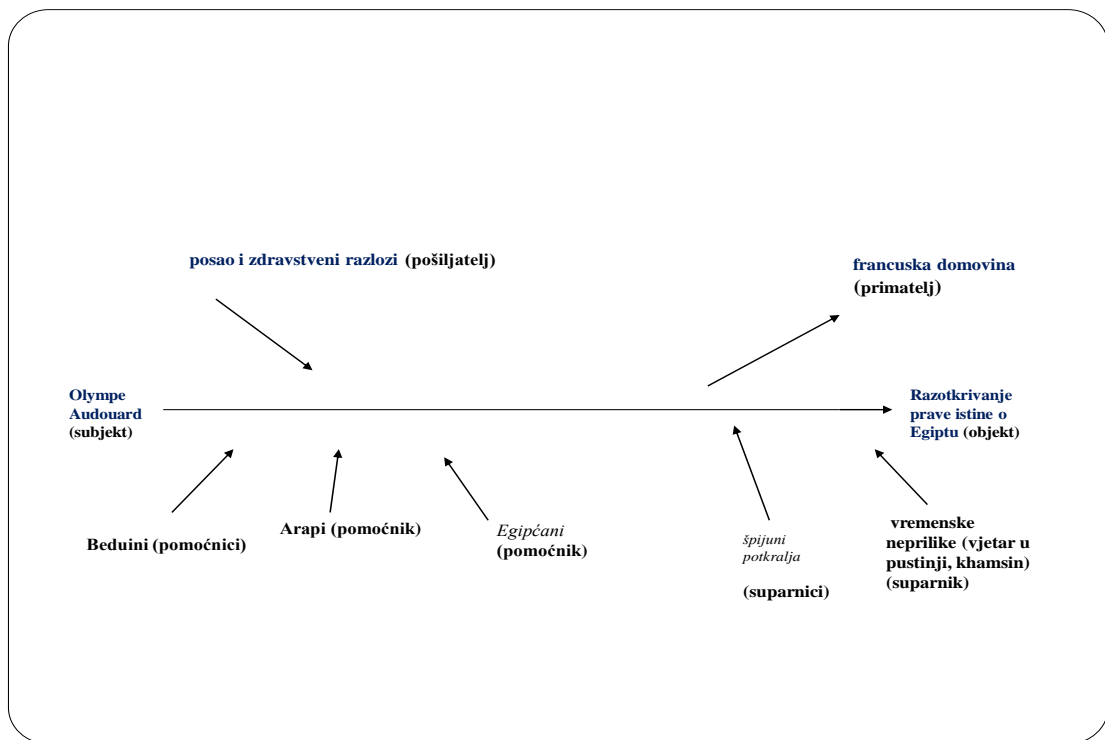
Olympe Audouard (1830.-1890.) jedna je od glavnih predstavnica francuskog feminističkog pokreta u drugoj polovici 19. stoljeća. Nakon napuštanja supruga 1858., novinarka zaposlena u Parizu, prepušta se putovanjima izvan Europe s ciljem upoznavanja neeuropskih naroda, njihovih kultura i običaja. Godine 1860. i 1865. boravi u Egiptu, 1869. putuje Sjevernom Amerikom, a 1875. i 1880. boravi u Rusiji. Zbog svojih je govora o ženskim pravima, te pisanja o političkim temama koje su u to vrijeme bile dozvoljene samo muškarcima, često bila predmet sudskih tužbi. Napisala je osam putopisa, od toga tri o Orijentu (*Les mystères du sérail et des harems turcs*, Paris, Dentu, 1863, *Les mystères de l'Égypte dévoilés*, Paris, Dentu, 1865, *L'Orient et ses peuplades*, Paris, Dentu, 1867).

Ovdje donosimo jednu od mogućih aktancijalnih shema putopisa *Razotkrivanje tajni Egipta* (1865.):

---

sourd et ne semble créé que pour les gens en colère; la plus douce parole qu'ils puissent dire ressemble à un cri de fureur."

³⁶⁰ „Nous sommes bien accueillis du reste, pas une raillerie sur notre passage; ils semblent tous aimer la France: c'est un bon point pour les Orientaux.“ (p.41)

U djelu *Les Mystères de l'Égypte dévoilés*, pošiljatelja predstavlja posao novinara i bolest zbog koje je Olympe potrebna toplija klima, primatelj je francuska domovina. Subjekt putovanja je Olympe Audouard čiji je cilj, objekt razotkriti pravu istinu o Egiptu: "Stranice koje slijede imaju samo jednu zaslugu i to tu da sadrže pravu istinu o zakonima ili o nepostojanju zakona, o običajima Egipćana, o vladavini potkralja u europskoj koloniji."³⁶¹

S obzirom na činjenicu da je Audouard poznata osoba, njezina su pisma strogo podvrgnuta cenzuri, suparnici su joj stoga špijuni potkralja (*les mouchards du vice-roi*), ali i prirodne neprilike, opasni vjetar "khamsin" koji ju je gotovo koštao života da ju nije beduin spasio. Ona poštuje Arape, Egipćane, seljake, promatra život u Egiptu kroz njihove oči. Ona je jedna od rijetkih primjera putopiskinja koja pokazuje humanost, suosjećajnost sa siromašnijim stanovništvom, felasima. Olympe Audouard odmah u Uvodu svoga djela piše kako europska javnost nije informirana o realnom stanju u Egiptu i kako većina smatra kako se „potkralj,

³⁶¹ Usp. Olympe Audouard, *Les Mystères de l'Égypte dévoilés*, „Les pages qui suivent, écrites au courant de la plume, n'ont qu'un seul mérite, c'est de contenir la vraie vérité sur les lois ou l'absence de lois, sur les usages, sur les mœurs des Égyptiens, sur le gouvernement du vice-roi et sur la colonie européenne.“(str.6)

koji je odgojen u Parizu, trudi ukinuti svo preostalo barbarstvo u njegovoj zemlji; zamijenio je apsolutno vlast, vladavinu proizvoljnosti mudrom liberalnom upravom“.³⁶²Olympe Audouard se trudi što vjernije prikazati realnost i kod nje je orijentalistički diskurs samo u minimalnoj mjeri prisutan. Istina je da ona pišući o preostalom barbarstvu Egiptu ne pristupa objektivno, već je njezin stav da je Europa kolijevka civilizacije i vladavine zakona. No za razliku od ostalih putopiskinja ona jedina navodi beduine koji su je spasili u pustinju i koji su u aktancijalnoj shemi zauzeli mjesto pomoćnika što znači da kod Audouard nailazimo na mogućnost otvorenijeg pogleda u smislu Lamartinea.

Proučavajući aktancijalne sheme pojedinih putopisa francuskih spisateljica koje su u 19. stoljeću putovale po Jugozapadnoj Aziji nailazimo na nekoliko podudarnosti. Kod gotovo svih putopiskinja suparnici su Arapi, arapski jezik, arapska kultura, dok se među pomoćnicima često pojavljuje putna literatura autora Chateaubrianda. Pomoćnik putopiskinja radi na formiranju predrasuda, tako da je njihov pogled na novo, ovdje konkretno na Jugozapadnu Aziju, pun stereotipa, pogled s visoka, pogled Europljanina koji na Orijent gleda iz pozicije sile. Suparnici su uglavnom stanovnici Jugozapadne Azije koji su se našli u toj ulozi jer predstavljaju smetnju putopiskinjama u želji da pronađu slike nekoć slavne prošlosti, kao primjerice kontesa de la Ferté-Meun koju smeta „glupo“ domaće stanovništvo koje je zaposjelo mjesta antičke slave. Neke su još agresivnije raspoložene, kontesa de Gasparin siromašno stanovništvo uspoređuje sa neukom stokom, dok je Cornélie Delort pristaša „jedinog jezika koji razumju na Orijentu, jezika biča“ i nasiljem se želi osloboditi suparnika koji joj narušavaju unaprijed stvorenu sliku o Jugozapadnoj Aziji. Sve što stoji na putu pronalaženja utočišta na Orijentu spada u kategoriju suparnika, a ti su suparnici kog gotovo svih putopiskinja domaće stanovništvo koje promatraju kontrastivno, korektivno. Ali postoje i iznimke, među kojima je novinarka Olympe Audouard za koju iako francusku javnost želi informirati o realnom stanju u Egiptu, o korumpiranom sustavu, upravo Arapi, Beduini, seljaci, Egipćani predstavljaju pomoćnike koji joj otkrivaju realno stanje u Egiptu. Ona ne govori u ime Orijenta, već sluša Orijentalce i zapisuje što oni govore. Upravo na ovom primjeru aktancijalna shema izvrsno prikazuje kako ova putopiskinja putuje gotovo bez predrasuda, iako nekim tvrdnjama pokazuje da je pristaša europske civilizacije koja je ipak u Egiptu donijela neke promjene, ona je osoba koja sama stvara autentičnu sliku, koja jedina

---

³⁶² „Le vice-roi actuel, élevé à Paris, s'occupe à abolir tout ce qui restait de barbarie dans son pays; il a remplacé le pouvoir arbitraire, absolu, par une liberté sage et bien comprise... (Préface)“

Orijentu pristupa prvo kao čovjek-pojedinaac, a ne kao Europljanin i koja ima želju upoznati stanovništvo što ju udaljava od ostalih putopisinja koje život stanovništva Jugozapadne Azije ne zanima i koje na stanovnike Jugozapadne Azije gledaju kao na životinje koje im smetaju u realizaciji orijentalnog sna.

4.2. Hibridnost i „treći prostor“ i putopisi francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji

Homi Bhabha (rođen 1949.) i Edward Said oboje potječu iz bivših britanskih kolonija, jedan iz Palestine, drugi iz Indije, oboje su prošli školstvo koje je bilo pod britanskim utjecajem. Oboje kao temu istraživanja imaju iskustvo koje je usko povezano uz asimetričan odnos Istoka i Zapada. Ali između ta dva autora postoje različitosti, različitosti podrijetla, i dobi. Bhabha pripada drugoj generaciji kulturalnih teoretičara koji su se među ostalim intenzivno bavili dekonstrukcijskim principom Derride pokušavajući ovaj princip kreativno primijeniti na svoje radove. Jedna od glavnih tema postkolonijalizma je „hibrid“ pojam kojeg je Mieke Bal opisala kao pojam koji putuje između različitih disciplina.

U slučaju imagologije hibridnost podrazumijeva mješavinu i naglašava umjetni karakter ove figure. Kultura se ovdje pojavljuje kao kontra točka tradicionalnoj predodžbi o homogenoj kulturi kao rezultat mješavine različitosti. Hibrid je predstavnik globalnog trans-interkulturalnog svijeta, idealni subjekt za stvaranje Svijeta u kojemu nema nacionalnih granica ni različitosti. Hibrid je dijaloški subjekt, netko tko u sebi i sa sobom nosi stranost.

Bhabha teorija nije samo usmjerena na kritiziranje postojeće hegemonijalne zapadne ideologije, već je i usmjerena protiv nacionalizma koji je nastao u zemljama žrtvama kolonijalizma. On pogotovo ne vjeruje u postojanje opozicije, dva polarno suprotstavljena svijeta, već u brojne poveznice, mješavine koje su nastale u znaku susreta koji su nastali pod utjecajem kolonijalizma.

Značenje pojma post u riječi postkolonijalno može se definirati na četiri načina:

1. Kao poslije: u današnje vrijeme ljudi više ne žive u svijetu koji je određen logikom kolonijalnih režima.
2. U smislu trajnosti asimetričnih struktura: politička, vojna i ekonomska nejednakost koju je stvorio kolonijalizam i dalje je prisutna.
3. U odnosu na nepromjenjive posljedice kolonijalizma.
4. Doba klasičnog kolonijalizma je završio, ali njegove posljedice su i dalje prisutne i nije ih moguće izbrisati. Ovo tvori Bhabhinu postkolonijalnu perspektivu.

Bhabha „treći prostor“ shvaća poglavito metaforički i simbolički na način da je za njega treći prostor mjesto iskustva u području sukoba između identiteta i različitosti; to je mjesto pregovora različitosti koji kao cilj imaju nadilaženje hijerarhizacije i s time ujedno i mjesto mogućnosti hibridizacije. Postojanje takvih kulturalnih međuprostora je dokaz za

postkolonijalnu i postmodernu konstelaciju. Treći prostor nije stabilan prostorni fenomen. On je uvijek kodiran kao međuprostor u smislu translacije ili kao mjesto susreta i interakcije. Prostor pri tome nije samo fizički, već i simbolički i socijalni prostor sa jednom specifičnom prostorno-vremenskom dimenzijom. Sama Bhabhina teorija je hibridna. Ona se podrazumijeva kao filozofija u „trećem prostoru“ i spaja elemente različitih teorija i tradicija i dekontekstualizira ih. Djelomično Bhabha prati logiku dekonstrukcije koja tekst rastavlja i ponovno spaja, primjerice Derridinu teoriju *différance* i alteriteta, Bachtinovu teoriju romana, teorija stereotipa Saida, Benjaminov koncept prijevoda, Foucaultovu analizu diskursa, Freudovu i Lacanovu psihoanalizu ili Hegelovu analizu gospodara i sluge.

Kao već i Said Bhabha stereotip definira kao ambivalentan oblik spoznaje i moći. On koristi pojam heterostereotipa koji definira na tri načina:

1. Kao iskrivljena slika druge kulture koja nastaje iz manjkavog znanja, straha ili iz strateškog neprijateljstva
2. Kao negativ odnosno pozitiv kolektivne slike sebe, pri čemu negativ, odnosno pozitiv više iskazuje o svojoj nego o stranoj kulturi (stereotip kao zrcalna projekcija)
3. Kao upućivanje na često asimetrične i recipročne odnose između dvije ili više kultura (stereotip kao relacija)

U analizi slika stranoga i sebe danas prema riječima Müller-Funka sve tri razine moramo uzeti u obzir, pogotovo ovu drugu i treću kako bi se mogli korigirati jednostavni koncepti načina funkcioniranja stereotipa.

Prema dosadašnjim istraživanjima se francuska i europska književna kritika pretežno bavila proučavanjem orijentalističkog, imperijalističkog etnocentričnog diskursa francuskih putopisaca, te u značajno manjoj mjeri i putopisinja. U prvome smo poglavlju disertacije proširili saznanja i došli do novih spoznaja u odnosu na orijentalizam dosad oskudno ili uopće neistražvanih francuskih putopisinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji. Od orijentalizma je svakako valjalo započeti istraživanje budući da putopisi obiluju orijentalističkim diskursom. Uočilo se kako je orijentalizam u svim putopisima prisutan, u jednim u većoj, u drugima u

manjoj mjeri, no zanimljiva novina u odnosu na putopisce je svakako ta da se dvije putopiskinje (Cristina Trivulzio di Belgiojoso i Adèle Hommaire de Hell) koriste orijentalističkim diskursom kao kulisom kako bi ironizirale život žena Jugozapadne Azije, sagledavši njihov život kao neku vrstu kazališne predstave. Glavna novina u odnosu na dosadašnje spoznaje o orijentalizmu putopiskinja svakako je figura eunuha koju stvara Louise Colet, figura koja utjelovljuje sve predrasude koje zapad ima o istoku, figura koju se može dovesti u vezu s Flaubertovom *Kuchuk hanem*. Nadovezujući se na orijentalizam francuskih putopiskinja u ovoj se disertaciji istražuje u kolikoj mjeri se stavovi francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji uklapaju u Homi K. Bhabhinu teoriju hibrida budući da je njegova teorija nezaobilazan dio postkolonijalne kritike. Homi K. Bhabhu je svakako nužno u ovom kontekstu navesti budući da Bhabha kao i Said potječe iz bivše britanske kolonije što ih obojicu čini predstavnicima postkolonijalnih konstelacija koji u svoju teoriju unose iskustvo koje se temelji na neprekidnom asimetričnom odnosu između istoka i zapada. No za razliku od Saida Bhabha kulturu ne promatra na tako homogen način, već je za njega kultura rezultat mješavina i razlika koja nadilazi tradicionalnu binarnu perspektivu. Za Bhabhu su kulture dinamične, stalno promjenjive tvorevine koje se razlikuju u odnosu na moć i utjecaj. Iz tog se razloga u trenutku susreta dvije kulture uvijek radi o neravnopravnom odnosu. Bhabha ovdje ne govori o raznolikosti kultura, već o njihovoj različitosti.³⁶³ Novina ove disertacije je što će se na tekstove francuskih putopiskinja po Jugozapadnoj Aziji 19. stoljeća primijeniti Bhabhina teorija kulturne različitosti. Promatraju li putopiskinje žene i stanovništvo koje susreću na prostoru Jugozapadne Azije iz perspektive kulturne raznolikosti (*cultural diversity*) prepoznajući unaprijed zadane kulturne sadržaje i običaje s time da to prepoznavanje u vremenskom prostoru relativizma vodi u pravcu liberalnih pojmova multikulturalnosti, kulturne razmjene ili kulture čovječanstva. Usvajaju li putopiskinje na ovaj način radikalnu retoriku razdvajanja kultura koja predstavlja kulturnu raznolikost, sagledavajući kulturu kao sliku mnogih različitih, statičnih društvenih skupina, koje kao takve ne postoje? S obzirom na činjenicu da koncept „kulturne raznolikosti“ kulture definira kao u sebe zatvorene i homogene jedinice Bhabha uvodi koncept „kulturne različitosti“ (*cultural difference*). Pojmom različitosti Bhabha izbjegava negativnu konotaciju pojma raznolikosti koja pretpostavlja da se susreću ljudi iz unaprijed zadanih, statičnih kultura. Kulturna različitost, koja poštuje i podcrtava stalnu razmjenu između kultura i njihovu fleksibilnu prirodu nastaje kroz proces kulturne interakcije koja nastaje na križanju između kultura u „trećem prostoru“. Ukoliko susret dvaju kultura koje se međusobno susreću treba dovesti do obnove kulturne

---

³⁶³ Usp. URL <http://Lesetext> Intertextualität: Scharer_2017_TZI als „Third Space“ transreligiöser Begegnungen, in Themenzitierte Interaktion, 31. Jg., Heft 2, str. 134.-137.

produkcije, kulture moraju prijeći prostor koji se između njih nalazi u kojemu se može odviti obostrani „prijevod“ onih stranih sadržaja. Takve procese razmjene Homi K. Bhabha često naziva „raspravama“. Ove rasprave koje se odvijaju u „trećem prostoru“ u svim kulturama dovode do stvaranja hibrida, do mješavina koje dekonstruiraju predodžbu o zatvorenosti i homogenosti. Bhabha u svojem djelu *Location of culture* (1994.) govori tome kako vodeća kultura pripadnicima drugih kultura (došljaci, migranti) otežava pristup „trećem prostoru“, jedinome prostoru u kojemu se kulturna različitost može razviti. U putopisima francuskih putopisinja će se prvi put istražiti da li francuske putopiskinje 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji imaju pristup „trećem prostoru“ i da li otvaraju mogućnost kulturalne razmjene ili se njihovi opisi zadržavaju na površni i vanjštini? Promatraju li one kulturu iz perspektive kulturne različitosti? Da li stanovništvo koje opisuju mimikrijom nastoji oponašati europsku kulturu i da li putopiskinje odobravaju proces mimikrije? Kakav je stav francuskih putopisinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji u odnosu na ambivalentnost, to jest dualnost koja predstavlja lom identiteta koloniziranog hibrida?

Autorica prema dosadašnjim istraživanjima najstarijeg francuskog ženskog putopisa 19. stoljeća kontesa de la Ferté-Meun (1759.-1838.) čiji smo putopis *Lettres sur le Bosphore ou Relation d'un voyage en différentes parties de l'Orient pendant les années 1816-1819* (*Pisma o Bosporu ili Putovanje u različite dijelove Orijenta od 1816.-1819.*)³⁶⁴ u prethodnom poglavlju istražili u odnosu na orijentalistički diskurs jako rijetko nadilazi homogenu perspektivu karakterističnu za orijentalistički diskurs. Ona iako za vrijeme posjete jednome haremu kako navodi uz pomoć prevoditeljice razgovara s gospodaricom harema ne donosi detalje razgovora, te se njezin opis zadržava na izvanjskom opisu i na reprodukciji orijentalističkih slika harema. Ona ne pokazuje želju za upoznavanjem žena pripadnica različitih staleža, već za vrijeme svoje posjete Carigradu pretežno upoznaje luksuz, sudjeluje na primanjima pri Sultanovom dvoru, muslimanskim i kršćanskim slavljima. Rijetko je u kontaktu s pravim Turkinjama, pretežno upoznaje žene iz visokog društva. No to ju ne spriječava da u LXXXIII. pismu da detaljan opis orijentalnih žena i njihovog načina života.

Česta su joj tema Turkinje jer je kako piše sklona ženskome spolu, tim osjetljivim i nesretnim bićima. No kontesa ipak na jednome mjestu piše kako su svugdje na svijetu žene nesretne jer ne postoji savršena sreća. Bračne brige, brige oko djece. Ovdje nadilazi perspektivu mi-one, navodeći sve žene na svijetu. Ovakav stav ublažava njezin orijentalizam i otvara mogućnost hibridne perspektive. No njezin opis obrazovanih žena koje često govore po nekoliko stranih jezika, koje francuske guvernante uče francuski, koje sviraju instrument i koje bi se moglo

---

³⁶⁴ Usp. Comtesse de la Ferté-Meun, *Lettres sur le Bosphore ou Relation d'un voyage en différentes parties de l'Orient pendant les années 1816-1819*, Paris, Domère, 1821.

naći i u Parizu ukazuje na činjenicu da za kontesu ne postoji „treći prostor“, nema želje za razmjenom, već pripadnice istočne kulture moraju usvojiti običaje zapadne kulture kako bi izjednačile svoj položaj. Kontesina perspektiva je perspektiva kulturne raznolikosti jer usvaja radikalnu retoriku razdvajanja kultura koje za nju predstavljaju statične društvene skupine. Nema mjesta za prijevod sadržaja u trećem prostoru kako bi se omogućila hibridizacija. Upravo na ovaj način kontesa pokazuje kako je pristaša mimikrije kojom se potlačen objekt može približiti kolonizatoru, no ne i izjednačiti se s njim. Ovaj stav kontese ne začuđuje budući da je ona autorica najstarijeg francuskog ženskog putopisa koja je pod najjačim utjecajem Chateaubrianda kojeg neprestano citira. Također su i njezin društveni položaj i misija njezinog putovanja takvi da sudjeluje isključivo u mondenom životu u kvartu Istanbula u kojemu se nalaze sva veleposlanstva svijeta i ona zapravo nema pristupa realnom životu, tako da i iz toga razloga nema mogućnosti hibridizacije.

Slično kao i kod kontese de la Ferté-Meun i kod pripadnice sekte Saint-Simona Suzanne Voilquin nailazimo na pozitivan stav u odnosu na mimikriju. Ova putopiskinja, pripadnica sekte koja vjeruje u napredak civilizacije koja se poglavito sastoji od stručnjaka, znanstvenika, intelektualaca posredstvom prevoditeljice komunicira sa ženama u haremu. No u odnosu na žene ona razgovara s jednim muškarcem, Hassan begom, i u svome djelu donosi citate razgovora što ukazuje na činjenicu da ona Orijentu ne pristupa kao objektu, već objektu daje pravo da govori za sebe, što je veliki napredak u odnosu na de la Ferté-Meun:

„To je moja supruga, reče on, Bess mafiche rhaïro, ona je jedina, nemam drugih žena. U toj rečenici moglo se iščitati obvezujuće poštovanje prema europskim običajima i to istodobno i ponos pri oponašanju velike nacije u tom važnom dijelu njegova privatnoga života. Sve što je bilo povezano uz Francusku u tom je inteligentnom čovjeku pobuđivalo veliko poštovanje.“³⁶⁵

Ovaj citat nedvojbeno ukazuje na činjenicu da putopiskinja sebe smatra pripadnicom *leading culture* u smislu Bhabhe. Pri susretu francuske i orijentalne kulture je francuska kultura ona jača koja se postavlja kao dominantna kultura tako da nema prostora za razmjenu u trećem prostoru, već slično kao i Ferté-Meun i Suzanne Voilquin ovim citatom pozdravlja mimikriju kojom se civilizira kolonizirani.

Ona u svome putopisu *Souvenirs d'une fille du peuple. La saint-simonienne en Égypte 1834.-1836.* opisuje gradove za koje piše da joj pretežno nedostaje zelenila, nedostaju joj lijepe šume Zapada, jedino što je lijepo za vidjeti je palma koja raste posvuda. Ovaj komentar spada

---

³⁶⁵ *Usp. Isto, str. 432.* „C'est mon épouse, me dit-il, Bess mafiche rhaïro, c'est tout, je n'en ai pas d'autres. Il y avait dans cette phrase une obligeante condescendance pour les mœurs européennes et tout à la fois une certaine fierté d'imiter la grande nation dans un acte important de sa vie privée, car tout ce qui se rattachait à la France jouissait, auprès de cet homme intelligent d'un grand estime.“

u retoriku raznolikosti, u retoriku razdvajanja, budući da okoliš promatra iz komparativne perspektive. Na putu si postavlja pitanje: „Kako će nas primiti taj misteriozni i poetski Egipat? Hoće li biti blagonaklon prema nama, glasnicima mira koji ćemo mu vratiti civilizaciju, i to još ljepšu i još uzvišeniju od one koju mu duguje srednjovjekovna Europa?“

Na ovome mjestu vidljivo je kako se ova putopisinja smatra pripadnicom civiliziranije klase koja dolazi „prosvjetliti“ zaostali Egipat. Ona ima stav kolonizatora koji prihvaća svoj status, gledajući na objekt s visoka imajući kao cilj civilizirati ga na taj ga način dehumanizirajući. Ovdje „trećeg prostora“ kao prostora razmjene i „rasprave“ nema, jer stav putopisjinje ide u pravcu nametanja i dominacije vodeće kulture.

U XXIV poglavlju Suzanne Voilquin opisuje dolazak u Kairo. Njezin je opis opis pitoresknoga grada za koji piše kako je to grad kalifa, građen u obliku polumjeseca. Od El-Kaale je panorama pitoreskna i veličanstvena:

„Pogotovo to mnoštvo elegantno oblikovanih i obojenih minareta s čijih se galerija tri puta dnevno čuje hvalospjev Gospodinu; zatim ogromne piramide koje se pojavljuju na Zapadu i čiji se rubovi ocrtavaju na stalno plavome nebu; dalje je horizont omeđen dvama brdskim lancima koji omeđuju rijeku Nil, tu predivnu rijeku koja već stoljećima svake godine ponavlja spektakl svog plodnog poplavlivanja. Ovi razni aspekti orijentalnome gradu daju poseban karakter.“³⁶⁶

Suzanne Voilquin u svojim opisima gradova, pogotovo u opisu Kaira u kojemu najduže boravi, ističe njezino oduševljenje minaretima i molitvi mudžahedina koja ukazuje na činjenicu da tamošnji narod nije izgubio vjeru i zadovoljna je što i kod njih veliko ime Božje svugdje prevladava. Također se divi i piramidama, golemom ljudskom remek djelu koje su „djeca Francuske inspirirani duhom stvaralaštva velike nacije modernoga doba došli probuditi!“³⁶⁷ Njezin je opis blizak opisu Lamartinea koji ne diferencira vjeru u Boga, već slavi vjeru u jednog Boga bez obzira na to bio on Bog kršćana ili onaj muslimana. Ona dolazi u Egipat s istim osjećajem s kojim ga i napušta. Pri kontaktu s realnim stanjem ne doživljava razočaranje. Slavi harmoniju vjere i slavnu prošlost faraona i piramida i na taj način također opisujući realno stanje uz pomoć pitoresknoga opisa. No iz njezinog opisa iako postoji hibridan pogled na vjeru, se svakako iščitava da je Suzanne Voilquin pristaša teorije u kojoj

---

³⁶⁶ Usp. Suzanne Voilquin, *Isto*, str. 285.

„C'est avant tout cette foule de minarets sveltes, sculptés ou peints, dont ...de galeries entendent trois fois par jour chanter les louanges du Seigneur; puis les grandes pyramides apparaissent un peu à l'ouest et dessinent leurs angles sur un ciel constamment bleu; au loin l'horizon est borné par deux chaînes de montagnes encadrant le Nil, ce beau fleuve qui renouvelle chaque année depuis tant de siècles l'imposant spectacle de son fertile débordement. Ces divers aspects donnent à la cité orientale un caractère tout particulier.“

³⁶⁷ Usp. *Isto*, str. 456.

„...nous, enfants de la France, qui, inspirés par le souffle créateur de la grande nation des temps modernes, étions venus provoquer votre réveil!“

kolonizacija ima civilizacijsku ulogu, ulogu *Leitkultur*. Suzanne Voilquin (1801.-1877.) u svome putopisu *Uspomene djevojke iz naroda. Pripadnica sekte Saint-Simona u Egiptu* (*Souvenirs d'une fille du peuple. La Saint-simoniennne en Égypte*) citira riječi prijatelja, liječnika Lamyja kako bi definirala ropstvo na Orijentu. On joj objašnjava kako se za ropstvo na Orijentu ne može okriviti isključivo Muhameda jer je Muhamed samo preuzeo običaje starih patrijarha koji su svi na jednak način podčinjavali ženski rod. „Orijent je oduvijek porobljavao ženski rod, nemojte to zaboraviti u vašem opisu.“³⁶⁸

Ona ropkinje samo usputno spominje i piše kako orijentalne ropkinje i žene uopće nisu obrazovane, jedino što uče je kako zavesti gospodara. Ona ropstvo ne osuđuje, niti ulazi u srž toga problema. Već je ropstvo u njenom putopisu prikazano kao odnos žena koje su muškarcima ropkinje jer su pripadnice slabijeg spola.

Ova francuska feministica promatrajući kuće u Egiptu vidi kako ju iza rešetaka znatiželjno promatraju ogromne crne oči. Jako joj se dojmio pogled na te zatvorenice. Govori svojoj pratnji, doktoru Lamyju:

„Znači tamo ponos i ljubomora despota zatvara svoj ponos i užitak?...Neka taj zakonodavac koji se usudio koristiti ime velikoga Boga kako bi nas ponizio i spustio nas na razinu životinje bude javno osramoćen! Neka taj apostol mača i Knjige jednog dana ženskome spolu protiv te nejednakosti udahne odbojnost koja će ga pratiti sve do kraja njegovog raja koji je nastanjen i koji se sastoji isključivo od organizirane materije.“³⁶⁹

Ona piše kako je prorok Muhamed iskoristio činjenicu da su žene fizički slabije od muškaraca i od te je slabosti uspostavio dogmu i čvrsto povezo žene sa dvije neukrotive emocije, fanatizmom i senzualnošću. No ipak iako žestoko osuđuje ropstvo ipak je zaposlila arapsku djevojku koja joj za 15 piastra mjesečno, hranu i smještaj, te svaka tri mjeseca par papuča u znak zadovoljstva s uslugom, sluškinju Barkhu koja ju prati na obližnje bazare. Suzanne u tom trenutku sanja kako će uskoro posjetiti i one iz *Tisuću i jedne noći*. Sluškinja joj pomaže cjenkati se na tržnici. Zahvaljujući sluškinji uspijeva kupiti jeftini pamučni madrac. Ona iako osuđuje ropstvo sama zapošljava ropkinju. Zanimljivost je kako

---

³⁶⁸ Usp. Suzanne Voilquin, *Souvenirs d'une fille du peuple*, str. 268.

„Cependant, chère Suzanne, Mahomet n'est pas le seul coupable de ce fait; il n'est que le continuateur des peuples patriarches, qui tous avant lui subalternissaient également votre sexe. L'Orient l'a toujours tenu en esclavage, ne l'oubliez pas dans votre appréciation.“

³⁶⁹ Usp. Suzanne Voilquin, *Souvenirs d'une fille du peuple...*, str. 268.

„La vue de ces recluses m'impressionne vivement. C'est donc là, dis-je à Lamy, que l'orgueil et la jalousie d'un despote enferme son honneur et son plaisir?...que le législateur, qui a osé se servir du grand nom de Dieu pour nous avilir et nous abaisser à l'égal de la brute, soit honni! Puisse cet apôtre du sabre et du Livre inspirer à mon sexe entier, contre cette iniquité, une puissante répulsion qui le poursuive jusqu'au fond de son paradis, habitée et fait seulement de matière organisée.“

se putopiskinja koristeći se institucijom ropstva slično kao i Gérard de Nerval pokušava uklopiti u društvo u koje je došla. Ropkinja joj pomaže u kupnji, pomaže joj u rušenju jezične barijere. Čak možemo reći kako se Suzanne Voilquin koristi ropstvom kako bi ušla u treći prostor razmjene budući da joj ropkinja omogućava razgovor s pripadnicima druge kulture i služi kao prevoditelj. Ovo je primjer putopiskinje koja je kolonizator koji prihvaća svoj status, koja je u potrazi za orijentalističkim dekorom iz *Tisuću i jedne noći*, no uz pomoć potlačenog objekta uspijeva otvoriti Treći prostor, prostor kulturalne razmjene. Ne daje potlačenom objektu pravo da se predstavi i govori u svoje ime, već ga koristi kako bi ušla u orijentalni svijet i bila u mogućnosti kulturne razmjene. Svakako napredak u odnosu na de la Ferté-Meun koja ne pokazuje interes za hibridizacijom.

Supruga protestantskog humanista i aktivista u pokretu pristaša ukidanja ropstva kontesa Valérie de Gasparin (1813.-1894.) u svome putopisu *Dnevnik o putovanju po Levantu. Pustinja i Sirija (Journal d'un voyage au Levant. Le désert et la Syrie, Ducloux, Pariz, 1848.)* i u putopisu *U Konstantinopolu (A Constantinople, C. Lévy, Pariz, 1877.)* dosta površno opisuje žene koje susreće. Iz njezinih opisa žena razvidno je da ova putopiskinja koja putuje kao hodočasnica traži slike, prizore iz Biblije. Na orijentalnu ženu gleda kao na dekoraciju, ne razmišljajući previše o njezinom životu. Tako primjerice u posjeti *Eaux douces* (termalne vode) piše kako Turkinje koje sjede na travi prekrivaju livadu njihovim velovima koji se svi dodiruju.

„Moglo bi se reći da su to margarite u hladno proljetno jutro. Uz obalu brodice, te prekrasne papuče sjaje na Suncu; pogledajte ovoga, skroz je pozlaćen; dvanaestorica veslača u bijelim košuljama puni elana; dvije žene s velom (Yachmak) ispružene u stražnjem dijelu brodice; iznad njih lete jata galebova; i te ogromne barke posvećene teškome radu se bore protiv struje koja dolazi iz pravca Crnoga mora. To su platna vrhunskih slikara, Decamps sa svojim sjajem, Salvatorova sa svojim žestokim i mračnim štihom, Vernetova po laganom pokretu i vjerodostojnom koloritu.“³⁷⁰

Ovaj opis sličan je opisima slikara Gautiera, no ovaj opis je statičan opis koji utjelovljuje mit o statičnom Orijentu iz bajki. Kontesa se čudi njihovom miru (žena na Orijentu), blagoj rezignaciji i mnogim drugim vrlinama koje bi i ...“mi, snažne žene Europe koje smo ponekad pre slobodne trebale usvojiti“³⁷¹. Rijetkost i novina u odnosu na ostale putopiskinje je ta što

---

³⁷⁰ Usp. Isto, str. 115.

„Les femmes turques assises dans l'herbe couvrent la prairie de leurs voiles qui se touchent tous. On dirait des marguerites, par un frais matin de printemps. Le long du bord, les caïques, ces pantoufles merveilleuses, étincellent au soleil; voyez celui-ci, tout doré, qu'emportent du même élan douze rameurs en vestes blanches; deux femmes voilées du Yamchak s'étendent à l'arrière; des vols de mouettes passent dans les airs; et ces barques énormes, vouées au rude travail, luttent contre le courant qui vient de la mer Noire. Ce sont des tableaux de maître; des Decamps avec leur éclat, des Salvator avec leur touche violente et sombre, des Vernet dans le sans-
façon du mouvement facile et du franc coloris.“

³⁷¹ Usp. Valérie de Gasparin, *A Constantinople*, str. 157.

kontesa de Gasparin izjednačava žene pripadnice kulture iz koje potječe i žene pripadnice kulture koju promatra. Ako uzmemo ovaj primjer možemo zaključiti kako de Gasparin sebe ne smatra pripadnicom Bhabhine „vodeće kulture“ već postoji želja za hibridizacijom, želja za razmjenom.

Za razliku od ostalih putopisinja koje u 19. stoljeću putuju po Jugozapadnoj Aziji, de Gasparin za orijentalne žene piše kako su one sestre Europljanki i na taj ih način stavlja u ravnopravan položaj dajući mogućnost promatranja žena u haremima iz heterogene prizme, a ne iz položaja binarne opozicije. Piše kako orijentalne hanume imaju iste osjećaje, patnje i prava kao i njihove sestre na Zapadu. Srca žena se ni na istoku ni na zapadu ne mogu naviknuti na to da dijele svoga supruga s drugom. Na ovome mjestu nailazimo na Paul Bourgetov (Léontine Zanta, *Psychologie du féminisme, Préface de Paul Bourget, 1922.*)³⁷² profeminizam i njegovu apologiju braka koji ženu štiti od poligamije. Orijentalne žene se s ponosom bore protiv zakona koje su uspostavili muškarci, a ne Bog. „Misao hanuma je ista kao i misao Europljanki; uče naše jezike, čitaju, obrazuju se.“³⁷³ Iako je Europa „vazalna zemlja žena“, piše kako u Europi nikada neće shvatiti energiju i želju tih bića koja su toliko prezrena u Istanbulu, ni inteligenciju tih zatvorenica, ropkinja, ni intenzitet njihove latentne, no učinkovite moći.³⁷⁴ Njezin opis harema se ne uklapa u dvije struje koje navodi Monicat, harem je u njezinom opisu istovremeno i kaznionica i mjesto slobode koje osigurava mir. Diskurs kontese de Gasparin svakako predstavlja Bhabhin koncept „kulture različitosti“ jer nadilazi ideju o zatvorenim i homogenim kulturama. Ona ima želju obnove kulturne produkcije razmjenom iskustava žena s istoka i žena sa zapada i s time se uklapa u Bhabhinu teoriju trećeg prostora i hibridizacije.

Talijanska plemkinja francuskog govornog izričaja čije se djelo po prvi put istražuje u ovoj disertaciji, Cristina Trivulzio di Belgiojoso u svome putopisu *Mala Azija i Sirija, uspomene s putovanja*, M. Lévy, Pariz, 1858. (*Asie Mineure et Syrie, Souvenirs de voyages*) opisuje boravak u Maloj Aziji i Siriji 1852. godine. U djelu se trudi prikazati lijepe i tužne strane orijentalnog života. Piše kako Sirija koju je posjetila nimalo ne liči na Siriju o kojoj je čitala u knjigama. Zaključuje kako je ona za razliku od drugih koji su pisali o tim područjima privilegirana jer je upoznala jedan jako bitan dio muslimanskog društva – domaćinstvo kojim

---

„...je m'étonne de leur voir tant de calme, une résignation si douce, la retenue qui convient et beaucoup de ces vertus modestes dont nous aurions quelque besoin peut-être, nous les fortes femmes de l'Europe, un peu trop affranchies, un peu trop délibérées, un peu trop bons garçons, voilà le mot lâché.“

³⁷² Léontine Zanta, *Psychologie du féminisme, Préface de Paul Bourget*, Librairie Plon, 1922.

³⁷³ Usp. *Isto*, str. 257.

³⁷⁴ Usp. *Isto*, str. 258.

„Notre Europe est la terre lige des femmes, toutefois nous n'y comprendrons jamias l'énergie de volonté que possèdent ces créatures si dédaignées à Stamboul, ni les preuves d'intelligence que déploient ces esclaves prisonnières, ni l'intensité de ce pouvoir latent mais effectif...“

vlada žena. „Harem, muslimansko svetište, koje je hermetički zatvoreno za sve muškarce meni je bio otvoren. Mogla sam slobodno u njega ulaziti; mogla sam razgovarati s tim misterioznim bićima koje Franak ne može vidjeti nego skrivene velom, ispitati neke od tih duša koje se nikada ne ispovijedaju i dobiti vrijedna svjedočanstva o nepoznatom svijetu žudnje i nesreće.“³⁷⁵ Upravo ovaj citat ukazuje na to da je ova putopiskinja svjesna mogućnosti nadilaženja hermetički zatvorenih vrata harema, mogućnosti da ona sama preuzme ulogu hibrida koji iza sebe ostavlja nacionalne zasebnosti i druge zasebnosti. Princeza iako svjesna svoje prednosti, tu prednost ne iskorištava, već reproducira orijentalistički diskurs koji koristi kao pozadinu kako bi ismijala život žena u haremima kao što smo to u prethodnom poglavlju zaključili. No njezin stav, iako ponekad vrlo oštar ukazuje na kritiku društva iz kojeg potječe jer piše kako prema onome što je ona doživjela i vidjela Turčin bilo koje dobi i bilo koje društvene klase je osjećajan i nježan, ima manire koje Zapadnjaci čak ni nakon dugih studija neće nikada usvojiti. Nikad Turčin neće podići glas na svoje žene niti će ih na bilo koji način povrijediti, iako se njime možda ophodi kao s maloumnim bićima, to je samo iz razloga što one ne rade ništa kako bi se uzdigle na bolji položaj.³⁷⁶ Jedini mali odmak u odnosu na orijentalistički diskurs de la Ferté-Meun i Voilquin ipak daje pozitivnu kritiku Orijentalca na štetu pripadnika zapadne kulture. No ne toliko intenzivno kao Valérie de Gasparin. Princeza piše kako je onaj harem koji je Europljanima najmanje stran onaj na selu jer ponajviše liči na pošteno kršćansko domaćinstvo. Potraga za nečim, kako princeza piše, najmanje stranim, sličnim običajima ukazuje na to da nema želju obogatiti se razmjenom iskustava, već održava asimetričnu konstelaciju moći pišući o poštenom kršćanskom domaćinstvu što je prema Bellerovom načelu reciprociteta skrivena kritika nacije koju promatra smatrajući tamošnje domaćinstvo nepoštenim muslimanskim domaćinstvom. Za ženu seljaka piše kako je primorana raditi u polju, voditi stoku na ispašu, odlaziti iz jednog sela u drugo i tamo prodavati svoje proizvode. Iz tog razloga je žena seljaka slobodna, nije zatvorena zidina harema.³⁷⁷

Turski seljak prirodno voli svoju ženu, voli ju kao otac i kao suprug. Na selu se gotovo nikad ne događa da suprug ostavi svoju ženu. Žive zajedno do smrti. Žene kroz teški rad i brojne trudnoće brzo stare, dok muškarci i s osamdeset godina još dobro izgledaju ali oni svoje žene

---

³⁷⁵ Usp. Princesse de Belgiojoso, *Asie mineure et Syrie...str. 2.*

„Le harem, ce sanctuaire mahométan, hermétiquement fermé à tous les hommes, m'étaient ouvert. J'y pouvais pénétrer librement; je pouvais converser avec ces êtres mystérieux que le Franc n'aperçoit que voilés, interroger quelques-unes de ces âmes qui jamais ne s'épanchent, et les provoquer à des confidences précieuses sur tout le monde inconnu de passions et de malheurs.“

³⁷⁶ Usp. *Isto*, str. 110.

...car le Turc de tout âge et de toutes les classes de la société a reçu de la nature une politesse, une délicatesse et une douceur de manières que les Occidentaux n'acquièrent qu'après des longues études, de pénibles efforts et moyennant une contrainte pour ainsi dire éternelle.

³⁷⁷ Usp. Princesse de Belgiojoso, *Asie mineure et Syrie*, str. 94.

ne napuštaju, osim u iznimnim slučajevima. Princeza slično kao i Suzanne Voilquin koja citira riječi gospodara harema, a ne daje citat žene, citira razgovor s jednim starcem čija je supruga slijepa i nepokretna. Čudi ju kako to da ju nije napustio i potražio jednu snažniju ženu koja će mu roditi puno djece. On joj na to pitanje odgovara: „Ovo jadno stvorenje u meni je izazvalo sažaljenje, i da sam ju napustio to mi ne bi dozvolilo da budem sretan s drugom, čak i s djecom. Vidite, Bessadée, ne može se imati sve na svijetu. Imam ženu koju volim već četrdeset godina, ne bih odabrao nikakav drugi izbor.“³⁷⁸

Ova putopisinja s jedne strane objektu daje pravo glasa, samim razgovorom pruži se mogućnost hibridizacije, razmjene iskustva između identiteta i različitosti u trećem prostoru. No ona ne daje riječ potlačenom objektu, ženi, već citirajući muškarca koji govori o ženi stvara kulturološku konstrukciju koja podupire dominantan imperijalistički orijentalistički diskurs stvarajući dvostruko potlačenu figuru objekta – kolonizirane žene.³⁷⁹ No istovremeno Orijentu ne pristupa isključivo iz pozicije imperijalističke sile, ne usvaja Chateaubriandov diskurs, već se više priklanja struji putopisaca kao što su to Alphonse de Lamartine i Gérard de Nerval. Fascinira ju dobrotu, blagost, poštovanje i samilost turskih seljaka, smatrajući ove vrline urođenim instinktom.³⁸⁰ Cristina Trivulzio di Belgiojoso iako sebe smatra pripadnicom „Leitkulture“ i iako je pristaša teorije kulturne različitosti usvajajući retoriku razdvajanja kultura ona ipak povremeno napušta homogenu perspektivu citirajući odlomke razgovora s lokalnim stanovništvom na taj način ulazeći u „treći prostor“ pomalo i sa ciljem nadilaženja hijerarhizacije, no u slučaju princeze dolazi samo do blage hibridizacije. Svakako kako odmiču godine, putopiskinje sve više pokazuju interes za interakcijom s lokalnim stanovništvom.

Tako i primjerice jedna od najmodernijih do sada oskudno istraživanih putopisinja, novinarka i feministica Olympe Audouard (1830.-1890.) u razdoblju između 1860. i 1864. putuje po Jugozapadnoj Aziji. Česta tema njezinih putopisa su muslimanske žene, muslimanska obitelj. Peto poglavlje svog putopisa *Misteriji sultanovog dvora i turskih harema: zakoni, običaji, anegdote* (*Les Mystères du sérail et des harems turcs*, Dentu, Pariz, 1863.) posvećuje životu muslimanske obitelji u Turskoj opisujući kako su sve kuće u Turskoj

---

³⁷⁸ Usp. Isto, str. 98

„...mais cette pauvre créature en aurait eu du chagrin, et cela m'eût empêché d'être heureux avec une autre, et même avec des enfants. Voyez-vous, Bessadée, on ne peut tout avoir dans ce monde. J'ai une femme que j'aime depuis bienôt quarante ans, je ne ferai pas d'autre choix.“

³⁷⁹ Usp. Annika Nickenig, *Das wilde Denken, Gayatri Chakravorty Spivaks bahnbrechender Essay "Can the Subaltern Speak", literaturkritik.de, 6. JUN 2008.*

³⁸⁰ Usp. Princesse Cristina di Belgiojoso, *Isto*, str. 98.

„Heureusement le caractère du peuple turc corrige ce qu'ont d'odieux ses coutumes. Il y a chez lui un fonds précieux de bonté, de douceur, de simplicité, un instinct remarquable de respect pour ce qui est beau, de pitié pour ce qui est faible. Cet instinct a résisté, il résistera longtemps encore, nous l'espérons...“

od najsiromašnijih nastambi do najluksuznijih podijeljene u dva dijela: selamlik, stan muškarca u kojemu radi i prima svoje prijatelje i harem koji je stan žene ili žena. U Turskoj nisu potrebni domovi za nezbrinutu djecu. Muškarac nema pravo na to da ženu ostavi samu s djetetom. Žena koju je muškarac prevario može od suda zatražiti da se muškarac oženi njome ili da postane njegova sobarica što je otprilike isto za nju. Ova putopisinja iako se postavlja kao stručnjakinja, arbitar u smislu Mousse za orijentalnu ženu i život na području Jugozapadne Azije, iako daje površne, navodno objektivne opise, ipak se ne zadržava na homogenom stavu, već što je jako rijetko izjednačava istok i zapad.

Uspoređujući običaje u Turskoj i Francuskoj Audouard piše: „U Turskoj kao i u Francuskoj ima dobrih i loših zakona i običaja. Mi Europljani smo s pravom šokirani poligamijom; no Orijentalci u Europi su šokirani, i to ne bez razloga, gomilom kurtizana po ulicama, šetnjicama, kazalištima, i tim sramotnim kućama koje policija tolerira...Ovo dokazuje da svi narodi, čak i oni najciviliziraniji imaju još puno posla.“³⁸¹

Novina u odnosu na dosadašnja istraživanja je kako je u usporedbi s ostalim putopisnjama 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji Audouard najmodernija u smislu opisa koji nadilazi tradicionalnu predodžbu homogene kulture, već je u smislu Bhabhine teorije pristaša „trećeg prostora“. Ona svojim citatom iskazuje stav prema kojemu kulture obostrano valja preispitati, iskustva razmijeniti i na taj način stvoriti novu hibridnu kulturu. Ona je gotovo jedina koja ima iskrenu želju razmjene. Kod dosad istraživanih putopisinja u odnosu na treći prostor i hibridizaciju samo se blago iščitava kao kod primjerice Gasparin, nešto jače kod Belgiojoso pohvala orijentalnog društva, no bez veće kritike društva u domovini putopiskinje. U tom je smislu Audouard najhrabrija i najmodernija. Ona je prvi primjer putopiskinje koja ne analizira konstrukcije identiteta koji se temelje na stranosti i alteritetu i na taj način cementira kulturne različitosti, već daje prostora procesu hibridizacije, otvarajući novi prostor pregovora značenja i prikaza.³⁸²

Gotovo istodobno kao i Audouard putuje i jedna druga putopisinja čijim se djelom čitateljstvo po prvi put upoznalo u odnosu na orijentalizam u prethodnom poglavlju disertacije. Radi se o putopisjinji, slikarici i pjesnikinji Clari Filleul de Pétigny. Njezino se

---

³⁸¹ Usp. Olympe Audouard, *Les mystères du sérail et des harems turcs*, str. 118.

„En Turquie, comme en France, il y a des lois et des usages bons et mauvais. Nous, Européens, la polygamie nous choque, avec raison il est vrai; mais les Orientaux, en Europe, sont choqués, eux aussi, et avec non moins de raison, de cette nuée de courtisanes qui encomrent nos rues, nos promenades, nos théâtres, et de ces ignobles maisons que la police tolère...Ce qui prouve que dans toutes les nations, même les plus civilisées, il y a beaucoup à faire.“

³⁸² Usp. Homi K. Bhabha, *The location of culture*, Rutherford, 1990., str. 211.

djelo pregledno spominje kod Monicat i Lapeyre, te se u ovoj disertaciji po prvi put komparativno istražuje u odnosu na Bhabhinu teoriju hibridnosti.

Filleul de Pétigny piše kako su bazari jedino mjesto u Kairu koje je živo, burno, zakrčeno, dok je ostatak grada uronjen u tmurnu tišinu.³⁸³ Ona je također posjećivala bazare u Konstantinopolu gdje se nije osjećala manje sigurno nego u Francuskoj. Opisuje tamošnje bezistane: „To su ogromni uski hodnici, slabo osvijetljeni, čiji kameni zidovi štite robu od požara. Tamošnji trgovci su odijeljeni prema naciji i zanimanju. Turci i Armenci rijetko nude proizvode po velikim cijenama. No kupac se mora čuvati lukavih Grka kojima mora ponuditi, kao i Židovima, jedva pola od tražene cijene.³⁸⁴ Ovaj citat jasno ostavlja dojam da je ovo autorica koja putuje s predrasudama i koja jasno postavlja granice između nacija. Turci i Armenci će vam puno naplatiti, Grci i Židovi će vas opljačkati. Upravo ovaj opis bazara na kojemu neke putopiskinje vide harmoniju različitosti, de Pétigny samo vidi zidove koji razdvajaju pripadnike različitih kultura.

Filleul de Pétigny se postavlja kao stručnjakinja za bazar, ne daje objektu pravo da se predstavi. Promatra fizionomije ljudi koje uočava na bazaru. Piše kako Turčin-Osmanlija ima dugo i široko lice, izgleda kao da sačinjava jedinstvo sa turbanom: ima velike oči, širok nos...enormnu glavu na snažnom i širokom vratu: njegova je fizionomija odraz ponosa, snage...njegov je govor harmoničan, bez naglaska i ozbiljan. Dok se Turčin-Tatar razlikuje od ovog prvog žućim tenom, kratkim licem, malim crnim očima...

„Bilo mi je zabavno proučavati crte lica, držanje raznih osoba koje sam uočila na bazarima. Prvo Turčin-Osmanlija, sa svojim izduženim i širokim licem, njegovo lice kao da čini jedinstvo zajednosa turbanom: ima velike oči, nos mu je zakrivljen i širok, vilice su mu pravokutne, brada je bogata, glatka i crna; golema glava koja počiva na jakom i širokom vratu: njegova fizionomija odaje dobroćudan ponos, snagu koja počiva u njemu sigurna u sebe; njegov je govor harmoničan, nenaglašen i ozbiljan.“³⁸⁵

---

³⁸³ Usp. Clara Filleul de Pétigny, *L'Égypte: son histoire et ses merveilles*, str. 33.

„Au Caire, selon l'usage, les bazars sont agités, tumultueux, encombrés, tandis que le reste de la ville est plongé dans un morne silence.“

³⁸⁴ Usp. Clara Filleul de Pétigny, *L'Algérie*, str. 17.-18.

„Souvent j'ai parcouru avec non moins de sécurité qu'en France, les rues de Constantinople, ainsi que les bazars et les marchés qui portent le nom de Bésestins. Ce sont des immenses corridors assez étroits, mal éclairés, dont les murailles bâties en pierre...mettent les marchandises à l'abri du feu. Les marchands y sont séparés par nation et par profession. Les Turcs et les Arméniens y surfont rarement; mais l'acheteur doit être en garde contre les Grecs astucieux auxquels il faut offrir, ainsi qu'aux Juifs, à peine la moitié du prix demandé.“

³⁸⁵ Usp. Clara Filleul de Pétigny, *Isto*, str. 18.

„Je me plaisais surtout à étudier les traits, les attitudes des divers personnages que j'apercevais dans les bazars. D'abord, le Turc-Ottoman, avec sa face longue et large, son front qui se déroule comme une zone unie au-dessous du turban: il a les yeux grands, le nez recourbé et plein, les mâchoires carrées, la barbe fournie, lisse et noire; une tête énormement reposant sur un cou fort et gros: sa physiognomie est pleine d'orgueil débonnaire, de force qui dort confiante en elle-même: son langage est harmonieux, inaccentué et grave.“

Njezin opis je pitoreskan opis nacija koje susreće na bazaru, pitoreskan opis slikarice koja zamišlja kako će ljude koje susreće portretirati. Ona ima svoju ideju o svakoj naciji. Sama činjenica da joj izgled odaje kakvi su ljudi otkriva da se ona zadržava na vanjskome. Ne zanima ju unutarnji život objekta koji promatra, već mu sudi izvana. Nema pokušaja obnove kulturne produkcije u smislu Bhabhe jer trećeg prostora kod Filleul de Pétigny nema, a tako nema ni međusobnog „prijevoda“ međusobno stranih suprotstavljenih sadržaja. Također i u odnosu na temu muslimanske vjere Clara Filleul de Pétigny u svome djelu *Palestina ili posjeta svetim mjestima (La Palestine ou une visite aux lieux saints)* spominjući muslimane i islam često citira Chateaubrianda. Citira njegove riječi u svezi s ulogom Križara čija uloga nije bila isključivo oslobođenje Svetog groba već spriječiti da bude u rukama:

„kulta neprijatelja civilizacije, kulta koji svojim sistemom potiče ignoranciju, despotizam, ropstvo...Bi li oni koji danas hvale napredak prosvjetiteljstva voljeli vidjeti kako među nama vlada vjera koja je zapalila Aleksandrijsku knjižnicu...koja suvereno prezire književnost i umjetnost?“³⁸⁶ Sama činjenica da citira Chateaubrianda, predstavnika orijentalističkog diskursa ju automatski stavlja u tu istu kategoriju. Misija Križara bila je vratiti Sveti grob u ruke modernih ljudi, pripadnika kulta koji potječe od antike i koji je ukinuo ropstvo. Dalje citira ovog imperijalističkog pisca pišući kako je duh islama osvajački, misija islama je progon i osvajanje, dok s druge strane Evandjelje propovijeda toleranciju i mir.³⁸⁷ Na ovome mjestu se jasno uočava stav hodočasnice prema muslimanima. Taj stav nije stav neutralne putopiskinje, već stav osobe koja je upoznata Chateaubriandovim djelom i koja navodi citate iz njegova djela ne kritizirajući ih, s toga polazimo od činjenice da ih prihvaća i potvrđuje što ju svrstava u imperijalističku orijentalističku kategoriju. No iznenađenje na koje kod Filleul de Pétigny nailazimo je kako ona u jednom trenutku u samostanskoj biblioteci (samostan u kojemu boravi za vrijeme posjete Svetoj zemlji) nalazi knjigu s Muhamedovim zapisima koji se odnose na kršćane u kojoj piše:

„Ako se neki svećenik ili pustinjač povuče u planinu, špilju, dolinu, pustinju, grad ili crkvu, ja ću ga štititi protiv svih neprijatelja. Zabranjeno je ubirati namete od svećenika, biskupa i vjernika.“³⁸⁸

---

³⁸⁶ Usp. Clara Filleul de Pétigny, *La Palestine ou une visite aux Lieux Saints*, Mégard, Rouen, 1866., str. 86.

„N'apercevoir dans les croisades que des pèlerins arrivés qui courent délivrer un tombeau en Palestine, c'est montrer une vue très bornée de l'histoire. Il s'issait non-seulement de la délivrance de ce tombeau sacré, mais encore de savoir qui devait l'emporter sur la terre, ou d'un culte ennemi de la civilisation, favorable par système à l'ignorance, au despotisme, à l'esclavage, ou d'un culte qui a fait revivre chez les modernes, le génie de la docte antiquité et a aboli la servitude....Ceux qui s'applaudissent aujourd'hui du progrès des lumières auraient-ils donc voulu régner parmi nous une religion qui a brûlé la bibliothèque d'Alexandrie...de mépriser souverainement les lettres et les arts?“

³⁸⁷ Usp. *Isto*, str. 86.

„L'esprit du mahométisme est la persécution et la conquête; l'Évangile, au contraire, ne prêche que la tolérance et la paix.“

³⁸⁸ Usp. Clara Filleul de Pétigny, *La Palestine ou une visite aux Lieux saints*, str. 166.

„Ako kršćanka ode kod muslimana moraju se s njom dobro ophoditi i dozvoliti joj da se moli u crkvi tako da ne postavljaju prepreku između nje i vjere.“³⁸⁹

„Kršćanima će se pomoći sačuvati njihove crkve i kuće, što će im pomoći u očuvanju njihove vjere; neće biti primorani nositi oružje.“³⁹⁰

Na ovome mjestu čitatelj doživljava iznenađenje jer tekst Filleul de Pétigny obiluje orijentalističkim diskursom i to na način da citira ulomke Chateaubriandova Itinerera, ali istovremeno dajući citate proroka Muhameda otvara hibridnu perspektivu. No ona ne donosi stav u odnosu na Muhamedove riječi, već daje čitatelju da sam procijeni i donose svoj sud u odnosu na islam. Ona ne otvara „treći prostor“ kako bi osobno sudjelovala u kulturnoj razmjeni i nadilaženju kulturne različitosti, već čitatelju daje materijal da si sam stvori svoj treći prostor i sam ukoliko to želi stvori hibridan pogled. Ovaj potez ukazuje možda i na to da putopisinja kao žena nema hrabrosti iznijeti svoj stav pa se ograđuje citatima. No moderno u tom rekli bismo tradicionalnom pristupu je što ona citirajući riječi proroka Muhameda islamu daje novo lice i dekonstruira Chateaubriandovu sliku islama kao kulta ignorancije i despotizma što njezino djelo čini jedinstvenim u odnosu na dosad spomenute putopisjinje.

Po prvi put se u ovoj disertaciji istražuje putopis pjesnikinje Louise Colet koja je 1869. godine pozvana na inauguraciju Sueskog kanala. U šetnji glavnom Kairskom ulicom (koju naziva *promenade fashionable*) je fascinirana ženama iz harema koje u pratnji eunuha na magarcima odlaze u kupnju na bazaru. Novina u opisu orijentalne žene je kod Louise Colet da ona položaj žene promatra kroz prizmu eunuha za koju smo u prethodnom poglavlju zaključili kako je to figura koja utjelovljuje orijentalizam. Kod pjesnikinje nema želje za „prijevodom“ ili za raspravama, čak što manje Louise Colet isto tako piše kako u novije vrijeme europske tekovine donose promjene u tim kako ih naziva orijentalnim samostanima. „Na taj način je Francuska revolucija ušavši u te samostane tamo proširila moralno ozdravljenje.

Većina Turaka koji su postali imitatori naših običaja u haremima više ne dozvoljavaju despotsku kontrolu eunuha. Jadni lavovi kojima su odrezali nokte na način da su im odrezali

---

„A la bibliothèque du couvent, on voit une copie d'un édit de Mahomet adressé à tous les chrétiens: “Si un prêtre ou un ermite se retire dans une montagne, grotte, plaine, désert, ville, village ou église, je serai derrière lui comme son protecteur contre tout ennemi. Il est défendu de charger de contributions les prêtres, les évêques et les dévôts“

³⁸⁹ Usp. Isto

„Lorsqu'une femme chrétienne ira chez les musulmans, ils devront la bien traiter et l'autoriser à aller faire la prière dans une église, sans mettre d'obstacle entre elle et sa religion.“

³⁹⁰ Usp. Isto

„Les chrétiens seront aidés à conserver leurs églises et leurs maisons, ce qui les aidera à conserver leur religion; ils ne seront pas obligés de porter d'armes.“

onu drugu stvar...Ti jadni invalidi...“.³⁹¹ Na ovome mjestu uočljiv je utjecaj Chateaubrianda budući da je on smatrao da je uloga Francuza uloga civilizatora orijentalnog stanovništva.

Ona je svakako pristaša teorije francuskog orijentalista Ernesta Renana koji zagovara regeneraciju degeneriranih rasa uz pomoć nadmoćnih rasa. Ona sebe smatra pripadnicom *Leitkultur* tako da je njezino polazište ideja o kulturnoj raznolikosti u smislu Bhabhe. Ona svojim negativno nabijenim stereotipiziranim diskursom stvara granice između kultura i to granice koje se jedino mogu nadići ako pripadnici *Leitkultur* civiliziraju onu drugu. Ona je primjer putopiskinje koja ima jake negativne emocije koje joj zamagljuje objektivnu perspektivu tako da kod nje iako putuje u za Francusku moderno doba, doba izgradnje Sueskog kanala, ona ne posustaje od podcrtavanja kulturnih razlika, jasno razdvajajući istok i zapad.

U ovoj se disertaciji po prvi put proučio orijentalizam u putopisu *A travers le monde: la vie orientale, la vie créole*, Didier, Pariz, 1870. francuske spisateljice i putopiskinje Louise Adèle Hommaire de Hell (1819.-1883.), te će se u ovome poglavlju proučiti da li je kod ove putopiskinje prisutna hibridizacija. Hommaire de Hell piše kako se od Krimskoga rata toliko opisivao Carigrad, tako da ona neće ulaziti u opise džamija, fontana, bazara, starih zidina, polja mrtvih i požara. „Pokušat ću dati trijezan opis činjenica i opisa, nastojat ću promatrati Carigrad iz drugog aspekta nego iz onog pitoresknog.“³⁹² Ova se putopiskinja slično kao i putopisci trudi dati objektivnu sliku, i kako ovdje najavljuje trudi se udaljiti od pitoresknog, orijentalističkog što otvara nadu u to da promatra kulturu kao pulsirajući sistem razmjene.

Putopiskinja piše kako je u pratnji supruga posjetila najfanatičnije kvartove Carigrada i prenapučene bazare i nikada ju nitko od Turaka nije krivo pogledao ili uputio joj koju ružnu riječ. „Također, ima li svaka osoba koja je posjetila Orijent pravo širiti jako krivo mišljenje

predstavljajući turski narod kao netolerantan narod i kao narod koji je grub prema kršćanima.“³⁹³ Ona slično kao i Clara Filleul de Pétigny dekonstruirala orijentalističku sliku

---

³⁹¹ Usp. Isto *Ainsi la Révolution française, en pénétrant dans les couvents, y répandit un assainissement moral. La plupart des Turcs devenus imitateurs de nos usages n'autorisent plus aujourd'hui dans les harems le contrôle despotique des eunuques.*

³⁹² Usp. Adèle Hommaire de Hell, *La vie orientale, la vie créole*, str. 16.

Je tâcherai donc d'être sobre en fait de descriptions et d'envisager Constantinople sous un autre point de vue que celui du pittoresque.

³⁹³ Usp. Isto, str. 65.

„J'ai parcouru avec mon mari les quartiers réputés les plus fanatiques de Constantinople, les bazars les plus encombrés; je suis entrée dans la plupart des mosquées, sans avoir jamais surpris, parmi la population turque, un mot, un regard, un signe malveillant. Aussi, toute personne qui a visité l'Orient est-elle en droit de récuser

turskog naroda. No ipak na jednome mjestu piše kako joj se gade prosjaci prekriveni ranama, bezlična bića koji nisu više ljudi koji svoje odbojne bolesti šire na ulazima u džamije i u bazare. „Prosjaštvo koje je nestalo iz velikog dijela Europe, na Levantu je i dalje prisutno...danas se na Orijentu mogu vidjeti prosjaci prekriveni ranama, bezlična bića na kojima više ništa ne podsjeća na ljudski rod, koji svoje odvratne bolesti izlažu na ulaznim vratima džamija, bazara, bolesti koje su uzrokovane većinom perverzijama na koje ne možete ni pomisliti toliko revoltiraju čovječanstvo.“³⁹⁴

Hommaire de Hell iako je njezin opis u odnosu na stanovništvo Jugozapadne Azije 19. stoljeća prvotno obećavajući se samim ovim citatom razotkrila kao osoba koja ne može napustiti položaj pripadnice *Leitkultur*, tako da s ovakvim grubim, oštrim degradirajućim riječima nipošto nije putopisinja koja daje prostora razmjeni sagledavajući svijet globalno i transkulturalno.

Najzanimljivija slika kojom na ironičan način čitatelju predočava atmosferu harema je koncert koji su za nju i njezinu pratnju pripremile žene harema. Putopisinja se nada da je to trenutak u kojemu će započeti orijentalna čarolija. Nada se lijepim plesačicama, laganim šalovima, haljinama od gaze, kaputima sa zlatovezom, nada se cijeloj poeziji orijentalnog života. No izgleda kako je taj dan u haremu pun razočarenja, tako opisuje četiri glazbenice:

„Četiri glazbenice, od kojih su dvije bile bez zubi i naborane kao vještice; treća je imala jedva dvanaest godina, i zadnja mi je izgledala toliko ružno da nisam mogla ni pretpostaviti koliko joj je godina. Najstarija je bila naoružana violinom, najmlađa baskijskim bubnjem, dvije druge su svirale tamburicu; i kako ništa ne bi nedostajao mistifikaciji koja je počela od našeg

dolaska, počele su svirati zaglušnu polku umjesto da sviraju neke turske melodije.“³⁹⁵ Ovdje opis instrumenata: violina, baskijski bubanj i polke ukazuje na fuziju, to jest hibridizaciju

---

l'opinion très fausse et très accréditée, représentant le peuple turc comme plein d'intolérance et de grossièreté pour les chrétiens.“

³⁹⁴ Hommaire de Hell, *A travers le monde: la vie créole, la vie orientale*, str. 25.

„La mendicité qui a disparu d'une grande partie de l'Europe, offre dans le Levant un spectacle aussi ignoble que celui dont il est souvent question dans nos anciennes chroniques. ...on voit encore aujourd'hui, en Orient, des mendiants couverts de plaies, des êtres difformes auxquels il ne reste plus rien d'humain, étaler à la porte des mosquées, des palais, leurs dégoûtantes infirmités dues la plupart à une perversité à laquelle l'esprit refuse de croire, tant elle révolte l'humanité.“

³⁹⁵ *Usp. Isto*, str. 61.

„Des quatre musiciennes, deux étaient édentées et ridées comme des sorcières; la troisième avait douze ans à peine, et la dernière me parut si laide, que je ne m'inquiétai pas de savoir son âge. La plus vieille était armée d'un violon, la plus jeune d'un tambour de basque, les deux autres jouaient de la tamboura; et pour que rien ne manque à

zapadne glazbe i orijentalnih glazbenica. Na ovome se mjestu po prvi put uočava kako je kod de Hell je hibridizacija u službi ironizacije a ne u službi kulturne razmjene.

Na izlasku iz harema se osjeća tužno, revoltirano jer u Turskoj ženski rod igra tako tužnu ulogu.³⁹⁶ No ipak se suzdržava suditi Turkinjama nakon samo nekoliko sati provedenih u haremu. Zapravo je samo pisala ono što je tamo vidjela. Isto joj se čini kako će europska civilizacija koja donosi bitne promjene turskog karaktera teško ući u hareme jer je teško prodrijeti kroz barijeru vjere, običaja i ponosa Turaka za koje žena predstavlja samo objekt užitka. Žena je osuđena vegetirati u neznanju, prihvaća svoju društvenu inferiornost na pasivan fatalan način: muškarac je gospodar, žena je rob. Žena se čak ni ne buni ako ju muškarac vara, ne ljuti se na njega, već na favoritkinju koju si je muškarac u tom trenu izabrao. Voljela bi znati kakve se drame u tim tihim nastambama odvijaju. „Svakako se žene više ne bacaju u zašivenim vrećama u Bospor, ali su svejedno ostale jadne ropkinje: ropkinje njihovog gospodara, ropkinje njihovih strasti koje ih tiraniziraju i kriminaliziraju. Mi, njihove sestre za Zapada, bismo trebale žaliti njihovo stanje i poželjeti im da što prije izidu iz tog stanja moralne degradacije u kojemu ih zadržava neznanje, fanatizam i stravično pravo jačega.“³⁹⁷

Pogled Hommaire de Hell na orijentalnu ženu je korektivan pogled iz perspektive homogene binarne opozicije, žene na Orijentu su jadne neuke ropkinje kojima slično kao i Valérie de Gasparin nudi pomoć Europljanki kako bi ih izbacila iz njihovog mizernog položaja s razlikom da Gasparin kao rješenje nudi pomoć Isusa Krista. Ona se postavlja kao pripadnica

leading culture koja smatra kako je upravo mimikrija spas za orijentalnu ženu. No njezina ideja o mimikriji ide korak dalje od Gasparin, budući da ona smatra kako bi žene Jugozapadne Azije čak i trebale promijeniti vjeru kako bi došle do boljeg položaja.

Jedna od putopiskinja čije je djelo u prethodnom poglavlju istraživano u odnosu na orijentalizam, autorica putopisa *Zima u Kairu, Dnevnik o putovanju u Egipat (Un hiver au Caire, Journal d'un voyage en Égypte, Calmann Lévy, Paris, 1883.)* Blanche Lee-Childe bitno se razlikuje od svih ostalih putopiskinja budući da ona za razliku od glavnine putopiskinja

---

la mystification qui avait commencé dès notre arrivée, elles débutèrent par une polka étourdissante, au lieu de nous faire entendre quelques airs turcs.“

³⁹⁶ Usp. Isto, str. 60.

³⁹⁷ Usp. Isto, str. 63.

„Sans doute les femmes ne sont plus cousues dans des sacs et jetées au Bosphore....mais elles n'en sont pas moins restées de paves esclaves: esclaves de leur maître, esclaves de leurs passions qui les tyrannisent et les rendent criminelles. Nous, leurs sœurs d'Occident, nous devons les plaindre et souhaiter vivement qu'elles sortent de l'état de dégradation morale où les retiennent l'ignorance, le fanatisme et l'odieux droit du plus fort.“

koje posjećuju isključivo plemkinje i pripadnice visokog društva ima želju upoznati žene svih društvenih staleža. Samim tim stavom Blanche Lee Childe ukazuje na mogućnost da je ona idealan subjekt za stvaranje svijeta koji iza sebe ostavlja nacionalne granice i zasebnosti.³⁹⁸ Posebna joj je želja u Egiptu 1858. posjetiti žene seljaka, felaha u malenom zaseoku okruženom palmama. Posjetu opisuje kao pustolovinu budući da ju muški prevoditelji ne mogu pratiti u ženske nastambe. Dočekuje ju velika skupina žena, tri, četiri žene, mali dječaci, djevojčice. „O moj Bože koliko ljudi!“ Stara gospođa brzo dolazi sa zaraženim i prašnjavim tapetom koji joj pred nosom trese, rasprostire na pod, dajući joj znak da sjedne. Gospodar kuće joj donosi jastuk. „To je improvizirani divan,-sjedam-u tren oka je dvanaest ili petnaest žena s djecom skrupčano oko mene. Sad dolazi težak trenutak,; treba razgovarati, no što reći? Znam samo tri riječi arapskog, i mafich-ništa, još manje emshi-odi ne bi bile prikladne na ovome mjestu. Ništa! Preostaje mi taïb, pridjev s kojim se izražava divljenje, stavljam sve karte na njega!“³⁹⁹ Posjete Blanche Lee Childe predstavljaju pokušaj kulturalne razmjene u kojoj putopiskinja nadilazi asimetričnu strukturu otvarajući Treći prostor, mjesto moguće hibridizacije. Ona čak ukazuje na želju komunikacije sa ženama i djecom koje susreće što je svakako velik znak poštovanja prema drugoj kulturi. No na žalost zbog jezične barijere se „komunikacija“ zadržava na pridjevu „taïb“ i na ponavljanju imena djece tako da možda iako bi to i htjela Blanche Lee Childe objektu jednostavno zbog jezične barijere ne može dati pravo glasa.

Blanche Lee Childe također posjećuje i jednu princezu, jednu koja se prema riječima putopiskinja još drži tradicionalnih turskih običaja, udovicu Saida-paše. Za nju piše kako je to najimpresivnija žena koju je upoznala. Jako je visoka, ima kraljevski gard, blage oči, u mladosti mora da je bila lijepa. „Bez obzira na probleme u prijevodu jako mi je zanimljivo s njom razgovarati jer je jako inteligentna i dobronamjerna. Jako je teško prijeći zid privatnoga života bez indiskrecije“.⁴⁰⁰ Zid je svakako metafora koja predstavlja binarnu opoziciju koju

---

³⁹⁸ Usp. Wolfgang Müller-Funk, *Theorien des Fremden*, A. Francke Verlag, Tübingen, 2016., str. 207.

³⁹⁹ Usp. Blanche Lee Childe, *Un hiver au Caire, journal de voyage en Égypte*, str. 121.

„Une vieille femme entre précipitamment avec un tapis infect et poudreux qu'elle me secoue sous le nez, l'étend par terre et me fait signe de m'y asseoir. Un de mes guides, évidemment le maître ici, m'apporte un traversin. C'est le divan improvisé,-je m'installe,-et en un clin d'œil j'ai douze ou quinze femmes et enfants accroupis autour de moi. Maintenant vient le moment difficile. Un grand silence; il faudrait causer, mais que dire? Je ne sais que trois mots d'arabe, et mafich, rien, encore moins emshi, va-t'en, ne seraient pas bien placés ici. Tant pis! Il faut que taïb, l'adjectif admiratif, fasse tous les frais.“

⁴⁰⁰ Usp. Isto, str. 102.

putopiskinja nastoji nadići, zid koji predstavlja kulturalnu raznolikost kojom se radikalno razdvajaju kulture. Piše kako je ova princeza načitana i kako je informirana o aktualnim političkim događajima u Europi. Čita sve turske novine i zna tisuću detalja o europskim političarima. Njezini su sudovi jako definitivni i puni prijezira. Za princezu je uplitanje Europljana na Orijentu nepodnošljivo. Ne sviđaju joj se moderni običaji. Na ovome mjestu Blanche Lee Childe iako ne citira ulomke razgovora objekta ipak prepričava stavove ove princeze o Europi. Ovime Blanche Lee Childe prenosi „prijevod“ stavova pripadnice druge kulture u odnosu na kolonijalizam, daje mogućnost rasprave kojima otvara hibridnu perspektivu. No prava razmjena se ovdje ne događa budući da Lee Childe svoj stav ne iznosi tako da za razmjenu nedostaje druga strana. Možda se ta druga strana slaže sa stavom princeze pa iz toga razloga samo donosi njezine riječi, no to je teško reći budući da je Lee Childe također i pod jakim utjecajem orijentalizma.

Karakteristično za ovu putopiskinju je to što se ona slično kao i Alphonse de Lamartine divi spoju raznolikosti, preneseno na Bhabhinu teoriju ona slavi „kulturalnu različitost“ koja dovodi do hibridizacije. Iz opisa princeze proizlazi kako se Blanche Lee-Childe divi njezinom orijentalnom izgledu i francuskom stavu. Upravo ova fuzija Orijenta i Francuske ukazuje na stav koji kontrira tradicionalnoj predodžbi o homogenoj kulturi i ističe kako je kultura pulsirajući sistem veza koje su nastale pod znakom kolonijalizma.⁴⁰¹

Uspoređuje ju s najspretnijom Parižankom koja veze i koja je ponosna na svoj rad. „Ona ujedinjuje i spaja sve što je luksuzno i što ujedinjuje orijentalni i europski ukus.“⁴⁰² Blanche Lee Childe je primjer putopiskinje koja otvara hibridan pogled na orijentalnu ženu nadilazeći predodžbu zatvorenosti i homogenosti kulture poput Saida. Ona na žene koje žive u Jugozapadnoj Aziji gleda iz hibridne perspektive slaveći spoj raznolikosti u smislu Lamartina i Bhabhe promatrajući kulturu kao dinamičan i pulsirajući sistem razmjene. Po prvi put se u ovoj disertaciji istražuje njezin opis bazara koji iako je tipičan za francusku misao 19. stoljeća kojom dominiraju lokalne boje i pitoreskno ipak nudi simbol nadilaženja različitosti.

„Malgré la difficulté d'une interprétation dont mon aimable guide se tire pourtant à merveille, je trouve un grand intérêt à causer avec elle, tant elle est intelligente et bienveillante.“

⁴⁰¹ Usp. Homi K. Bhabha, *Die Verortung der Kultur*, Stauffenburg, Tübingen, 2000., str. 257.

⁴⁰² Usp. *Isto.*, str. 323.

„Tout ce luxe, le goût oriental et européen peuvent y réunir y est accumulé par elle.“

Prvi kontakt s bazarom je u Bhabhinom smislu ambivalentan. Istodobno ju privlači i odbija. Izvana ju bazar očarava, pri realnom kontaktu joj tamošnji mirisi izazivaju gađenje, kontakt s primitivnim lokalnim stanovništvom ju iritira i spas nalazi u trenutku kad napušta bazar. Ovdje mirisi i boje nemaju funkciju stvaranja egzotične, romantične atmosfere, već više izazivaju gađenje putopiskinje što ju odmiče od romantičara sanjara. No ipak na jednome mjestu opisuje odlazak na bazar u As-Siaghu, bazar zlatara gdje zlataru odnosi jednostavnu zlatnu narukvicu iz Francuske. Po prvi put u ovoj disertaciji nailazimo na putopiskinu čija je želja da joj zlatar zlatnu narukvicu iz Francuske prepravi prema "egipatskoj modi". Sama želja da neki francuski proizvod prepravi u egipatski je simbolična želja za stvaranjem hibrida. Piše kako na tome bazaru za razliku od drugih nema puno toga za vidjeti:

„...natkriveni prolazi, mnoštvo ljudi, tako da jedva dvije osobe mogu proći jedna pored druge. Na svakoj strani jako malene trgovine, niše od dva ili tri metra kvadratna. U trezoru se nalaze ladice sa nakitom. Kupac sjedi na rubu te malene niše. Trgovac kleči u unutrašnjosti prostorije. Bez da se pomiče može dosegnuti svoje ladice i spremiti novac, nakit rasprostire između sebe i mušterije na podu.“⁴⁰³

Na ovome mjestu čitatelju se ne pruža samo površan opis izvanjske atmosfere bazara. Ovdje se u metaforičko-simboličkom smislu stvara „treći prostor“. Malena trgovina u kojoj se

putopiskinja nalazi mjesto je iskustva u naponskom polju između identiteta i različitosti.⁴⁰⁴ No ovdje ne dolazi do razmjene u smislu „rasprave“ između pripadnika dvaju kultura jer takva razmjene zbog jezične barijere jednostavno nije moguća.

Putopiskinja se divi mirnoći zlatara koji pred njezinim očima izrađuje narukvicu. Treba mu gotovo sat vremena za taj rad. No dok je izrađivao tu narukvicu prekidali su ga zasigurno dvadesetak puta. Mirnoća, statičnost, zamrznutost i nepokretnost simboli su orijentalističkog opisa koji Blanche Lee Childe dekonstruira opisujući iskustvo iz „trećeg prostora“:

---

⁴⁰³ Usp. Blanche Lee Childe, *Isto*, str. 30.

„...des passages couverts...grouillant de monde, et si étroits que deux personnes à peine y passent de front. De chaque côté, de toutes petites boutiques, niches de deux à trois mètres carrés. Un coffre-fort rempli de tiroirs contient les bijoux...L'acheteur s'assoit sur le bord même de la niche. Le marchand, les jambes repliées, est assis à l'intérieur. De sa place, sans bouger, il peut vider ses tiroirs, ranger sa recette, et, pendant la transaction les bijoux répandus sur le planche s'étalent en morceaux autour de lui et le client.“

⁴⁰⁴ Usp. Wolfgang Müller-Funk, *Theorien des Fremden*, A. Francke Verlag, Tübingen, 2016., str. 210.

„Donosi mu se, odnosi se, nude mu se narukvice. On kao i ostali ima svoje prodavače koje šalje nuditi proizvode u susjednim ulicama kao u Aladdinovo vrijeme. U tom je malenom prolazu stalno gomila ljudi.-Povremeno s poteškoćom prolazi po koji magarac na kojemu sjedi neki paša. Svašta nam se nudilo: sapun, teče, papuče, fagote, tirkizno drago kamenje, kava-kojoj ne možete odoljeti i koju vam trgovac kod kojeg pregovarate neprestano nudi.“⁴⁰⁵

Na ovome mjestu iako se putopisinja donosi komparaciju s Aladdinovim vremenom, nailazimo na element užurbanosti koja se kosi sa orijentalističkom statičnosti. Ona iako dosta često u opisima objektu pristupa korektivno „s visoka“ prva ima želju da u Francuskoj načinjenu zlatnu narukvicu preoblikuje u narukvicu egipatskog stila ukazuje na želju stvaranja hibridnog prostora, no ne daje objektu pravo glasa. Ovu se putopiskinju pomalo može svrstati u struju Lamartinea jer slavi harmoniju i spoj raznolikosti (na mjestu na kojemu narukvicu načinjenu u Francuskoj daje prepraviti u narukvicu egipatskog stila). Njezin opis se svakako ne može svrstati u struju Chateaubrianda polazeći od kulturne raznolikosti jer ne opisuje šareni, kričavi, nepokretni bazar romantičara orijentalista, reproducirajući već unaprijed stvorene slike sadržaja i običaja već joj mirisi bazara izazivaju gađenje tako da se na koncu žali i piše kako je to sve skupa previše lokalne boje. No na kraju joj realno stanje ipak ne predstavlja problem jer u trenu kad joj zlatar oblikuje narukvicu „egipatskog stila“ ona ipak

uspijeva u mislima odlutati u bajke iz *Tisuću i jedne noći*. Tako možemo zaključiti da je novina u odnosu na dosadašnja istraživanja kako je ova putopisinja iako često pod utjecajem orijentalizma osoba koja je u stanju riješiti stranost u sebi i sa samom sobom. Blanche Lee Childe je u svijetu putopisinja prototip Bhabhinog hibrida. Ova je putopisinja za razliku od njezinih suvremenica, ali slično kao Olympe Audouard pravi hibrid u Bhabhinom smislu te riječi. Iako je Audouard moderna s obzirom na činjenicu da izjednačava kulturu iz koje potječe s kulturom koju posjećuje, te ih uspoređuje kako bi se mogla dogoditi kulturna obnova, Blanche Lee Childe je još modernija jer njezina francuska narukvica koju daje oblikovati prema egipatskoj modi je simbol za to da ona ima želju za hibridizacijom. Narukvica je možda simbol, no ona jedina u usporedbi s ostalima upoznaje žene svih društvenih klasa što je svakako veliki iskorak jer Lee Childe kulture ne promatra kao totalne homogene jedinice, već se njezin stav uklapa u Bhabhin pojam „kulturne različitosti“ jer u njezinom putopisu na više mjesta posredstvom interakcije u „trećem prostoru“ (posjeta

---

⁴⁰⁵ Usp Blanche Lee Childe, *Isto*, str. 33.-34.

„On lui apporte, on lui emporte, on lui offre, on lui marchande des bracelets. Lui, comme les autres, a des commissionnaires qu'il envoie offrir ses marchandises à la criée dans les rues voisines, comme au temps d'Aladdin.-Dans l'allée étroite, la foule se pressait toujours.-De temps en temps un âne monté par quelque grave pacha avait mille peines à se frayer un chemin. On venait nous proposer de tout: du savon, des marmites, des pantoufles, des fagots, des turquoises, du café,- toujours irrésistible et toujours offert par le marchand chez qui vous êtes en train de traiter une affaire.“

ženama felaha, trgovina zlatara na bazaru) dolazi do procesa kulturne razmjene i na taj način ova putopiskinja postaje hibrid u Bhabhinom smislu te riječi, što je nova spoznaja u odnosu na dosadašnja istraživanja.

Također i u ovoj disertaciji po prvi put javnosti predočena francuska putopiskinja Mme Le Ray o kojoj ne raspoložemo gotovo nikakvim biografskim podacima 1885. odlazi na turističko i hodočasničko putovanje u Siriju. O svome putovanju napisala je putopis *Posjeta ruinama Palmire (Voyage aux ruines de Palmyre, Lyon, Imprimerie générale, 1885.)* 26. ožujka 1885. godine napušta Damask s velikom pratnjom, putovanje nalikuje ekspediciji sa četrdesetak konja koji nose njezine potrepštine. U prethodnom poglavlju njezina posjeta jednome haremu u mjestu Djeroud analizirana je kroz prizmu orijentalističkog diskursa koji je kod nje iako blago svakako prisutan. Pozvana je na kavu kod šeika koji joj želi predstaviti njegov harem. Pri posjeti ju čudi da ju žene jedva sramežljivo gledaju. Ona sjedi pokraj šeika i puši nargilu (trudi se pušiti kako ne bi povrijedila običaje no istovremeno se pita koliko dugo će morati puhati u tu posudu kako bi zadovoljila gostoprimstvo domaćina). Ovo se kod putopiskinja često ponavlja da su one u patrijarhalnom orijentalnom društvu izjednačene s muškarcem. Mme Le Ray poštuje stranu kulturu, puši nargilu da ne bi kako ona piše uvrijedila domaćina. Ovdje se putopiskinja mimikrijom trudi uklopiti u „treći prostor“ u kojem se nalazi. Slijedeći dan šeika nema i žene joj šalju crnkinju koja ju poziva u kuću u kojoj žive žene. U odsutnosti šeika žene su jako srdačne, dive se njezinoj odjeći. Za Beduinke piše kako su one prirodno dobro građene, no kraj njihovih haljina je pre primitivan, nedostaje

preciznost europske odjeće. Mme Le Ray zbog jezične barijere također ne dolazi u priliku razmjene iskustava kako bi došlo do hibridizacije, već se njezin opis zadržava na vanjštini. Mme Le Ray je u šoku, jer kako piše: „Osim goleme količine nakita, prekrivaju si ruke i noge tetovažama koje tvore jako komplicirane crteže. Ne znam kako ti narodi koji toliko poštuju Stvoritelja mogu toliko strastveno uništavati Njegovo djelo.“⁴⁰⁶ Korektivno promatra pripadnike islama, za koje iako kao i Lamartine polazi od točke da imaju istog Stvoritelja, istog Boga ipak piše kako oni uništavaju njegovo djelo. Možemo usporediti ovaj opis tetovaža s francuskom narukvicom oblikovanom prema egipatskoj modi Blanche Lee Childe. Kod Blanche Lee Childe narukvica je simbol povezivanja kultura, simbol hibridizacije, dok kod Mme Le Ray ukras poput tetovaže znači unakaziti Božje djelo. Budući da o ovoj putopiskinji ne raspoložemo gotovo nikakvim biografskim podacima nije moguće donijeti konačan sud u

---

⁴⁰⁶ Usp. Mme Le Ray, *Voyage aux ruines de Palmyre*, str. 4.

„Outre l'abondance de bijoux, on se couvre les bras et les jambes de tatouages formant des dessins très compliqués. Je ne sais pas comment ces peuples si respectueux envers le Créateur peuvent s'acharner à détruire ainsi son œuvre.“

odnosu na njezin stav u odnosu na kulturnu različitost. Ona u posjeti haremu svakako ima želju upoznati tamošnje stanovnice što ukazuje na želju kulturne razmjene no ipak na više mjesta otkriva kako je odjeća Beduinka primitivna, neprecizna, još uz to su i unakažene tetovažama što ju svakako dovodi u položaj *Leitkultur* koja Orijent proučava korektivno.

U ovoj se disertaciji istražio orijentalizam supruge francuskog erudita i antropologa Ernesta, Jeanne Bellonie Bella Chantre (1866.-1952.). U ovome poglavlju će se njezin putopis *Put oko svijeta, U Maloj Aziji: uspomene s putovanja u Kapadokiju i Kilikiju (Tour du monde, En Asie mineure: souvenirs de voyage en Cappadoce et Cillicie)*, 1896.-1898. istražiti u odnosu na moguću hibridizaciju. Njezin je stav na više mjesta dosta oštar, pogotovo u odnosu na orijentalne žene:

„Zarobljenice, polu zarobljenice, čak ponekad i slobodne, njihova sudbina nikad nije zavidna. Pate li one stvarno zbog toga? Ne mislim, pogotovo zbog nedostatka bilo kakve intelektualne kulture, nasljednih zakona one postaju krotke i rezignirane igračke koje su spremne za tu ulogu koja izaziva našu ogorčenost. No ovo se ipak odnosi samo na kategoriju onih žena iz naroda i žena trgovaca na malo ili turskih građana koje nisu stekle nikakvo obrazovanje i koje žive u najvećem praznovjerju.“⁴⁰⁷

Ova putopiskinja ovdje ukazuje na to da se postavlja kao arbitar za žene koje žive na području Jugozapadne Azije dijeleći ih na dvije kategorije, na žene iz naroda koje su primitivne, i na žene iz visokog društva koje su stekle europsko obrazovanje, europsko obrazovanje je simbol nadmoći, tako da je njezin pogled na stranu kulturu pogled koji stavlja jasne granice, mi-oni. Ne postoji želja za hibridizacijom. Chantre rijetko spominje bazare, koji su kod putopiskinja koje imaju želju za razmjenom kulture detaljno opisani. Opisujući grad Cezareju piše kako je to u potpunosti azijski grad sa:

„svojim prašnjavim velom ulica, zidova, kuća; uske uličice, pravi labirinti prepuni karavanama deva s teškim teretima, jahačima pješacima, ženama s velom, sve to surovo osvijetljeno usijanim suncem...Na dosta velikom i novom bazaru, s uzdignutim lukovima vlada neka vrst aktivnosti...Trgovci viču, zovu prolaznike, nude svoje proizvode. U konačnici, vlada životna atmosfera...zaključno mogu reći kako je taj bazar velik i dobro opskrbljen i svi su poslovi u rukama Armenaca, Grka i Turaka, Cezareja je jedan od rijetkih gradova na Orijentu u kojemu Židovi ne mogu otvoriti isplativu trgovinu.“⁴⁰⁸

---

⁴⁰⁷ Usp. Bella Chantre, *En Asie mineure: souvenirs de voyage en Cappadoce et en Cillicie*, str. 441.

„Toutefois ceci ne s'applique qu'à la catégorie des femmes du peuple et des petits marchands ou bourgeois turcs qui n'ont reçu ...aucune espèce d'instruction, et qui vivent, dès leur naissance, au sein des superstitions...“

⁴⁰⁸ Usp. Bella Chantre, *En Asie mineure: souvenirs de voyages en Cappadoce et en Cillicie*, str. 447.

U Carigradu Jeanne Bellonie Chantre žali za prošlošću u trenutku kad posjećuje ruinu tamošnjeg najvećeg bazara, jer kako piše „duša Istanbula ne živi samo u džamijama, jedan njezin dio nalazio se na bazaru.“⁴⁰⁹ Odlazi do, kako piše, svojih trgovaca koji se sad nalaze na periferiji i zamjećuje njihovu tugu. Ova putopisinja isto povremeno poseže za pitoresknim, no ipak ostaje prizemljena. Suosjeća s ljudima koje je pogodila tragedija. No iako se ona ne postavlja kao eurocentrični subjekt koji korektivno Orijent promatra s visoka, također ni ona ne daje objektu pravo da se predstavi, ona govori u njegovo ime. Za bazar u Adani piše kako je dosta velik i izvrsno opskrbljen. Azijskog je izgleda, šarolik narod zanimljiv je za putnika: brojni su Cigani, felasi i crnci.⁴¹⁰ Odlaze na tamošnji bazar u kupnju suncobrana i lepeza za

koje piše da su po vrućini koja tamo vlada neophodni. Ova je putopisinja supruga znanstvenika što možda utječe na njezin sud. Njezin pogled nije pogled sanjara kojemu bazar pobuđuje maštu, već je to jednostavno praktično mjesto gdje se odlazi u kupnju. Ona Jugozapadnoj Aziji, možda baš iz razloga što je supruga znanstvenika pristupa dosta objektivno. U njezinom opisu gotovo i nema reprodukcije stereotipa, no povremeno je u potrazi za slikama iz orijentalističke fantazije. No u njezinim opisima nedostaje proces razmjene iskustava. Jedino na mjestu gdje suosjeća sa trgovcima zbog pretrpljene štete, no u biti je glavni cilj otići na bazar kupiti lepezu i suncobran i to je to. Ona je u antropološkoj misiji, kao znanstvenica prirodoslovka se ne upušta u dublje upoznavanje naroda, već ostaje dosta površna.

Novina ove disertacije je što se istražuje putopis slikarice i književnice, hodočasnice Léonie de Bazelaire (1847.-1926.) *Jahački pohod po Palestini (Chevauchée en Palestine*, Mame et fils, Tours, 1899.) u odnosu na Bhabhinu teoriju hibrida.

Putopisinja i hodočasnica Léonie de Bazelaire u svome putopisu *Jahački pohod po Palestini (Chevauchée en Palestine*, Alfred Mame, 1889.) spominje pojam ropstva u

---

„Dans le bazar assez vaste, neuf, aux voûtes élevées, règne une certaine activité. ..Les marchands crient, interpellent les promeneurs, offrent leur marchandise. Enfin, la vie y règne...En résumé le marché d'ici est grand et bien approvisionné et les affaires sont toutes entre les mains des Arméniens, des Grecs et des Turcs, étant une des rares villes d'Orient où les Juifs ne peuvent établir un commerce lucratif.“

⁴⁰⁹ Usp. Bella Chantre, *Isto*, str. 36

„La ruine du vieux et superbe bazar de Stamboul me fut encore plus sensible. Ce n'est que devant les palissades établies partout dans les ruelles aux voûtes écroulées, jadis si pleines de vie, de couleur éclatante, que je compris le désastredont ce quartier éminemment turc avait été frappé. Je cherchais mes marchands établis aux alentours. Leur tristesse était profonde. L'âme de Stamboul ne réside pas seulement dans ses mosquées: le bazar en avait certainement une part.“

⁴¹⁰ Usp. Bella Cahntre, *Isto*, str. 28.

„Adana est une ville de bonne apparence et fort animée, avec son bazar assez grand et très bien fourni. L'aspect en est asiatique, et la population bigarrée des rues est inéressante pour le voyageur: les Tziganes, les fellahs, les nègres.“

kontekstu uprave koju su Turci uspostavili u Svetoj zemlji. Piše kako u Palestini vole francuski narod i Francusku i rado bi tamošnji ljudi voljeli doći pod njezinu upravu. „Ime Francuske kod toga naroda uživa golem ugled koji se temelji na djelima iz prošlosti. Raširenih bi ruku veseljem dotrčala pod francusku upravu; uprava Turaka je ropstvo, i ostale sile koje se tamo pokušavaju nametnuti nikada neće pridobiti simpatiju koju uživa Francuska.“⁴¹¹

Misija ove putopiskinje je hodočašće u Svetu zemlju i ništa ju u tom podvigu ne može omesti tako da ona ropstvo spominje samo na jednome mjestu u njezinome putopisu. Na tome mjestu gotovo paušalno piše kako je turska uprava u Palestini ropstvo i kako je upravo francuska uprava ona koju Palestina priželjkuje stavljajući se na taj način u položaj kolonizatora koji prihvaća, koji sebe vidi u ulozi civilizatora zaostale, barbarske uprave. Nju potlačeni narod ne

zanima, ne daje mu pravo da se predstavi i govori u svoje ime i na taj ga način liši njegove ljudskosti i stavlja ga u položaj potlačenog objekta.

Léonie de Bazelaire u svome putopisu *Jahački pohod po Palestini (Chevauchée en Palestine)* muslimansku vjeru opisuje dosta površno i usputno na način da opisuje ponašanje muslimana u Svetoj zemlji i pogotovo njihov odnos prema kršćanima i svetim mjestima. Arapi hodočasnike brodićima voze u Haifu. Hodočasnici, čim su se iskricali padaju na koljena kako bi poljubili Svetu zemlju u koju su došli iz daleka moleći *Oče naš* i *Zdravo Marijo* za oprost grijeha. Skupina muslimana hodočasnike promatra s čuđenjem, možda se piše de Bazelaire muslimani potajno dive njihovom poštovanju prema vjeri, s obzirom na činjenicu da oni imaju duboko usađene vjerske osjećaje. Možda im se dive što su Francuzi jer u to doba Francuzi uživaju velik ugled na području Jugozapadne Azije. Njezin opis dolaska u Svetu zemlju ostavlja dojam kako ona i njezina skupina hodočasnika dolaze u misiji križara jer piše: „Ljubeci ga zaposjedamo tu zemlju koja je tolike pute bila osvojena i izgubljena; tu zemlju okupanom krvlju Isusa Krista i kupljena od naših predaka po cijeni njihove krvi! Da, mi Križari Molitve želimo tu zemlju koja je sad napuštena ponovno osvojiti u ime katoličke Francuske!“⁴¹² Na primjeru ovog citata jasno je vidljiv trag Chateaubriandova

---

⁴¹¹ Usp. Léonie de Bazelaire, *Chevauchée en Palestine*, str. 97.

„Il est étonnant de voir combien la France est aimée en Palestine, facilement elle y reprendrait sa prépondérance. Son nom conserve chez tout ce peuple un prestige merveilleux, fondé sur les grandes œuvres du passé. Elle n'aurait qu'à étendre le bras pour le voir accourir avec joie sous sa domination; celle des Turcs est un esclavage.“

⁴¹² Usp. Léonie de Bazelaire, *Chevauchée en Palestine*, Editions Alfred Mame et Fils, 1849., str. 40.

imperijalističkog stava koji u svome djelu *Itinéraire de Paris à Jérusalem* glorificira i slavi Križare čija misija nije bila isključivo oslobodjenje Svetog groba, već i širenje civilizacije u muslimanskim zemljama, zemljama koje su dio sustava despotizma i ignorancije. On se na svom putovanju osjeća ponosan što je Francuz, i kao takav ima pogled s visoka. Slično je i kod Léonie de Bazelaire, no u znatno manjoj mjeri. Ona nema želju razmjene iskustava. Léonie de Bazelaire putuje u Božjoj misiji, čitatelj stječe dojam da je ova žena u nekome balonu, kao vojnik koji ima cilj doći do Kristova groba. Ništa ju ne može zaustaviti. Ponosna je što je pripadnica *Leitkultur*, mjesta za povezivanje, hibridizaciju nema. No ona na jednome mjestu daje priliku orijentalnom stanovništvu da govori u svoje ime, i to na putu u franjevačku crkvu, opisuje kako hodočasnici u procesiji prolaze krivudavim ulicama grada između ljudi u prnjama koji su svi nahrupili kako bi ih vidjeli. No piše kako te prnje svjetlucaju, šarene su i ostavljaju jako lijep dojam; ti jadni ljudi to ni ne znaju: „s divljenjem ponavljaju Francès!Francès! Nekolicina mladih Arapa, nasmiješenog lica, nas pozdravljaju

Buon-jor, Francès! Comment vous portez-vous? Jezik domovine iz tih orijentalnih usta poprima čudne šarmantne modulacije. Sve u svemu smo dobro primljeni; ne rugaju se našoj ceremoniji; čini se kako svi vole Francusku; to je bod za Orijentalce!⁴¹³ Simpatično joj je čuti kako arapska djeca govore francuski, no dalje od toga ju ne zanimaju. Bitno da ne smetaju hodočasnike u Svetoj misiji. Za Cenakul, to mjesto koje je dva puta posvećeno, jedan put svetom Euharistijom, drugi put silaskom Svetog Duha, piše kako je na tome mjestu sada džamija, kako je ono sada u rukama muslimana koji to mjesto ne žele vratiti kršćanima i koji tu izvode svakakve vrste oskvrnjenja. Za donji kat, mjesto na kojemu je Isus Krist Apostolima prao noge, piše kako je tu sad harem. Gornji kat koji je danas džamija je jedino mjesto koje hodočasnici mogu posjetiti. Derviš koji je čuvar tog mjesta u početku energično hodočasnici brani ulaz, a nakon što je dobio popriličnu svotu ih pušta divljim i pogledom punog prijezira.⁴¹⁴

„En le baisant, nous prenons possession de ce sol tant de fois conquis et tant de fois perdu; de ce sol baigné du sang de Jésus-Christ, et acheté par nos ancêtres au prix du leur! Oui, cette terre, maintenant abandonnée, nous voulons, Croisés de la Prière, la reconquérir au nom de la France catholique!...“

⁴¹³ Usp. Léonie de Bazelaire, *Chevauchée en Palestine*, Éditions Alfred Mame et fils, 1849., str. 40.

„Francès! Francès! Entendons-nous avec admiration. Quelques jeunes Arabes, au visage souriant, nous saluent en français: „Buon-jor, Francès! Comment vous portez-vous?“La langue de la patrie, dans ces bouches orientales, prend des inflexions étranges, pleines de charme. Nous sommes bien accueillis, du reste; pas une raillerie de notre passage; ils semblent tous aimer la France; c'est un bon point pour les Orientaux!“

⁴¹⁴ Usp. Isto, str. 124.“ Hélas! Ce lieu doublement sanctifié par l'institution de la sainte Eucharistie et par la descente du Saint-Esprit est aux mains des musulmans, qui refusent de nous le rendre et le font servir à toutes sortes de profanations. L'étage inférieur où Notre-Seigneur lava les pieds des Apotres, sert de harem. L'étage supérieur, qui sert de mosquée, est le seul où nous puissions pénétrer. Le derwiche qui en a la garde nous refuse d'abord énergiquement l'entrée, enfin il exige une somme considérable, et nous laisse passer d'un air farouche et méprisant.“

Kad Léonie de Bazelaire u svibnju posjećuje Omarsku džamiju u strahu je kako ju neće moći posjetiti jer je muslimanima ramazan. No ipak su vođe hodočasnika od paše uspjeli ishoditi dozvolu za posjetu svetoj stijeni u pratnji janjičara. Na ovome mjestu se de Bazelaire hvali kako je uspjela nešto što ni Chateaubriand ni Lamartine nisu uspjeli, jer bi se u njihovo doba ulazak kršćana u džamiju kaznio smrću. No nakon Krimskog rata je muslimanski fanatizam malo popustio iako je ovo mjesto za njih treće po važnosti nakon Meke i Medine.⁴¹⁵

U Djenninu hodočasnici nisu dobrodošli...pjevući prolaze pokraj znatiželjne i neprijateljski nastrojene gomile fanatičnih muslimana koji nas vrijeđaju i govore nam da smo kršćanska pseta. Prevoditelji hodočasnici govore kako su njihove uvrede strašne, pogotovo usmjerene protiv žena. No zanimljivo je što de Bazelaire ovaj detalj bez prevelikih emocija prepričava, nema nikakvih negativnih komentara. Putopisinja, hodočasnica kao da je u nekoj vrsti ekstaze da ju okoliš ne ometa. U pratnji franjevca Liévina de Bazelaire i ostali hodočasnici odlaze posjetiti džamiju El-Aksa, koja je prije bila crkva koju su izgradili Križari na mjestu

gdje se pojavila Bogorodica u hramu. Prije ulaska u džamiju ih zaustavlja strog muslimanski čuvar koji zahtijeva od hodočasnika da se izuju. Na što de Bazelaire piše:

„Što se mene tiče ja ponosno prolazim, istaknuvši danas skroz ortodoksne turske kožne sandale crvene boje.“⁴¹⁶

Na ovome mjestu uočljivo je s jedne strane nepoštivanje običaja domaćina jer bi putopisinja iz poštovanja trebala skinuti cipele no ne skida ih, a s druge strane je kupila prave turske sandale, možda kako bi se uklopila u društvo? No svakako je stav Léonie de Bazelaire gotovo agresivan imperijalistički stav. Ona prema Memmiju spada u kategoriju kolonizatora koji prihvaća svoj status. Smetaju ju muslimani, džamije, smatra ih okupatorima mjesta Kristova groba. Kod nje ne postoji nada u fuziju vjera, već ide stopama Ernesta Renana i Chateaubrianda. No iznenađenje je svakako što ova putopisinja u opisu Jeruzalema iako ga promatra korektivno ga istovremeno i izjednačava s Okcidentom, brišući retoriku razlike.

Jedno jutro se Léonie de Bazelaire odlučuje sama lutati ulicama Jeruzalema i ustanovljuje kako je „Orijent puka suprotnost Okcidenta no nije ništa lošiji od njega.“⁴¹⁷ Ovaj komentar sličan je kao i komentar Audouard, koja ističe kako bi Zapad mogao i ponešto naučiti od Orijenta. Prvo što de Bazelaire primjećuje je kako su na Zapadu kuće sve pravilno raspoređene, kako se kuće i ulice održavaju i sve to skupa čini lijepi grad. „Trotoari su za pješake, ulice za vozila i jahače i brojni policajci čuvaju red i mir. Muškarci i žene u tamnoj i

---

⁴¹⁵ Usp. Isto, str. 180.

⁴¹⁶ Usp. Isto, str. 182. „Quant à moi, je passe fièrement, ayant arboré aujourd'hui des sandales turques en cuir rouge, tout à fait orthodoxes.“

⁴¹⁷ Usp. Isto., str. 220.

„Vraiment l'Orient est fait à l'envers de l'Occident, et il ne s'en porte pas plus mal.“

uskoj odjeći žurno trče za svojim obvezama.“⁴¹⁸ Dok na Orijentu nema ničega sličnog. Policija nije potrebna, svatko nosi oružje i svatko brani samog sebe. Sve je jedan veliki kaos.

„Čistaći ulica? Nisu potrebni. Divlji psi koji lutaju ulicama odlično obavljaju taj posao. Ovdje trotoari nisu potrebni, jer ovdje istovremeno prolaze muškarci, žene, deve, magarci, konji, hodočasnici; preko trotoara bi samo popadali svi ti ljudi i životinje. ...Ulice su krivudave, priznajem; no zar je dokazano da ravne ulice čine lijepe gradove? Meni se čini kako te lomljene crte daju puno pitoreskniji, umjetnički izgled gradu. ....Na dalje, ta odjeća Europljana, ukočena, mračna, zar je to stvarno lijepo? Priznajem kako me oduševljavaju bogate orijentalne boje, ta prostranost draperija. Sjaj nakita je slavlje za oči: to je luksuz, razvrat boja!“⁴¹⁹

Ipak iako ova putopiskinja ima dosta oštar orijentalistički stav, ona ipak u opisu Svetoga grada, cilja njezina hodočašća vidi ljepotu „nereda“. Ona kulturu promatra iz perspektive kulturne raznolikosti no ipak postoji želja za hibridizacijom što je novina u odnosu na mnoge druge putopiskinje.

Plemkinja, barunica Marie Caroline Durand de Fontmagne koja u mladosti posjećuje rođaka u Istanbulu za vrijeme uprave Napoleona III. jedno cijelo poglavlje svoga putopisa *Posjet francuskom veleposlanstvu u Konstantinopolu za vrijeme Drugog Carstva* (*Un séjour à l'ambassade de France à Constantinople sous le second Empire*, Plon Nourrit, Pariz, 1902.) posvećuje temi muslimanske obitelji, turskim ženama, vjenčanjima, razvodima, djeci, odjeći, dramu u haremima, kupeljima.

Durand de Fontmagne usvaja telegrafski stil „objektivnog opisa“ i često je sklona generaliziranju. Orijentalne žene obožavaju parfeme i kozmetiku, prečesto se kupaju što ima kao posljedicu da im koža prerano pokazuje znakove starosti. Muškarci si rado farbaju kosu i brkove, u što tamniju boju što je znak moći i snage, liče portretima sultana. Odlazak u kupelji je za muškarce i za žene *tea and coffee house* u koji idu jedanput tjedno i tamo provode 4 do 5 sati u ogovaranju i prepričavanju raznoraznih skandala. Ova komparacija kupelji sa *tea and*

---

⁴¹⁸ Usp. Isto

„Les trottoirs sont faits pour les piétons, les rues pour les voitures et les cavaliers, et de nombreux gardiens maintiennent partout l'ordre et la paix. Hommes et femmes en costumes sombres et étriqués courent à leurs affaires d'un air pressé.“

⁴¹⁹ Usp. str. 221.

„Les balayeurs des rues? Les chiens sauvages qui rôdent la nuit se chargent très bien de cet office. Ici les rues n'ont nul besoin de trottoirs, car tout y passe pêle-mêle, hommes, femmes, chameaux, ânes, mulets, chevaux...et pèlerins: les trottoirs ne seraient donc qu'à faire tomber bêtes et gens...Les rues sont tourtueuses, je le reconnais; mais est-il prouvé que les rues droites fassent une belle ville? Je trouve au contraire, que les lignes rompues sont d'un effet plus pittoresque, plus artistique...Puis, ces costumes d'Européens, guindés, étroits, sombres, sont-ils vraiment jolis? J'avoue que ces riches couleurs orientales me ravissent, cette apleur de draperies. L'éclat de ces parures sont une fête pour les yeux; c'est un luxe, une débauche de couleurs!“

coffee house je znak za to da ova putopisinja u svojim usporedbama nastoji prepoznati sličnosti između dvije kulture. Činjenica da se putopisinja francuskog govornog izričaja ovdje koristi engleskim izrazom ukazuje na činjenicu da ironizira običaj odlaska u kupelj.

U opisu nema pokušaja hibridizacije. Opis spada u Bhabhinu kategoriju kulturne raznolikosti i predstavlja radikalnu retoriku razdvajanja kultura.

No ipak navečer u jednome haremu uočava skupinu žena u vrtu, okrenutih leđima koje klanjaju namaz. Fascinira ju muslimanski vjerski osjećaj. Sve joj skupa liči na samostan, no kolijevke u sobama odmah pobijaju tu ideju. Stvarajući usporedbu sa samostanom barunica nastoji u smislu Bhabhe „prevesti“ u svoju kulturu sliku harema. Ona se na ovome mjestu odmiče od ideje kulturne raznolikosti, nadilazeći ideju o zatvorenoj i homogenoj kulturi i

odlazi u pravcu otvaranja trećeg prostora. Zanimljivo je da prisutnost francuske veleposlanice u haremu koja je rijetkost ne izaziva nikakvo čuđenje, nema indiskretnih pogleda ni pitanja, jer, kako piše barunica, u Turskoj je u svim klasama ljubaznost na prvome mjestu. Grkinja, supruga princa Samosa, gospođa Aristarchi, u njezinoj je pratnji i služi joj kao prevoditeljica. Zahvaljujući toj gospođi uspijeva razmijeniti nekoliko riječi s gospodaricama ovoga harema. „Prva zakonita supruga nosi svežanj ključeva za remenom, što predstavlja znak njezinog autoriteta koji zadržava zauvijek. Zove ju se „majkom kćeri“. Ona je nekako „glavna sobarica“ palače.⁴²⁰ Ovdje barunica opet komparacijom nastoji funkciju orijentalne „majke kćeri“ izjednačiti s europskom funkcijom sobarice. Kod barunice susret s drugom kulturom pobuđuje želju za komparacijom, za „prijevodom“ tako da i ona nastoji kulturu promatrati iz hibridne perspektive udaljavajući se od orijentalističkih ideja. Barunica Marie Caroline Durand de Fontmagne (?-1907.) uvodni dio VI. poglavlja posvećuje bazarima u Carigradu jer kako piše bazari su nešto najzabavnije što postoji u Carigradu i iz toga razloga zaslužuju poseban opis.⁴²¹ Bazari na Levantu izgledaju više-manje svi isto. Radi se o golemoj natkrivenoj zgradi. Europljani koji ih po prvi put posjećuju tamo se jako lako pogube.

„To je mjesto stalnog sajma, gdje svaka trgovina, svaka industrija Orijenta i Zapada posjeduje galerije i respektabilne kvartove, tamo turist može u prolazu okrznuti pašu, tamo se susreću i sudaraju svi mogući ljudi; no to sve skupa nije zaglušno kako bi se moglo misliti jer Orijentalci kojih ima u najvećem broju nikada ne podižu glas; više se oči u prvom trenutku moraju naviknuti na raznolikost odjeće i treperenje boja. Tamo nije

---

⁴²⁰ Usp. *Isto*, str. 294.

„La première épouse légitime porte un trousseau de clefs à la ceinture, signe de l'autorité qu'elle conserve toujours. On l'appelle «la mère des filles». C'est un peu la «camarera mayor» du palais.“

⁴²¹ Usp. Marie Caroline de Fontmagne, *Un séjour à l'ambassade de France à Constantinople sous le Second Empire*, str. 127.

kao u nekim zemljama gdje je kako biste nacrtali gomilu ljudi dovoljno staviti malo sive i crne na paletu, boje kojih se tamo ne susreće i koje Orijentalci nikada ne koriste.“⁴²²

Ovdje barunica u opisu ističe pitoreskni Orijent, orijentalnu šarolikost koja se razlikuje od crno bijelog zapadnog svijeta. Opis koji se približava Alphonse de Lamartineu koji u tom šarenom svijetu vidi ljepotu i jedinstvo različitosti, no također i umjetniku Théophileu Gautieru koji se u svojim opisima često koristi izrazima iz svijeta slikarstva. Na bazaru se

susreću primjerci svih mogućih nacija, sve od stanovnika planina koji na sebi nose ovčju kožu, od najbljeđeg Europljanina do najcrnjeg Crnca. Uz pomoć prevoditelja (dragomana) barunica uspijeva razlikovati nekoliko nacija koje je na bazaru ugledala; na primjer Židova se može razlikovati od Armenca po boji cipela (plava ili crvena); Kavkažanin je trgovac robljem, odjeven u zelenu tkaninu; Perzijanac sa prepunim tepihom, najviše joj se sviđaju ponosni Albanci koji sa svojom pitoresknom odjećom ističu kako su narod s planine.⁴²³ Činjenica da barunica bazar posjećuje u pratnji prevoditelja ukazuje na njezin pokušaj shvaćanja, razumijevanja Drugog, njezin je pogled hibridan. U opisu ona izjednačava sve nacije, ne postoji vodeća nacija već su sve nacije ravnopravne. Ona čitatelju otvara treći prostor. No barunica je isto jako sretna vidi još i pokoji turban, također i veliki haremi koji pokraj nje prolaze predstavljaju slavlje za oči uspoređujući ih sa živim cvijećem, čak i malo preteškim cvijećem jer im njihove cipele otežavaju hod. Barunica Durand de Fontmagne se boji da će kako piše francuski znanstvenik David Vinson njezin Orijent nestati i iz toga razloga ističe pitoreskne detalje.⁴²⁴ Žene se pretežno zadržavaju kod trgovaca nakitom, vezom. Odlazak na bazar za Turkinje predstavlja mjesto za opuštanje a i ponekad mjesto fatalnih susreta između Europljana i Turkinja.

Grčki, židovski, turski, armenski trgovci sjede u središtu svojih proizvoda. Mirno sjede, ne natječu se međusobno kako bi pridobili kupca, kao da im je svejedno hoće li prodati robu ili ne.

---

⁴²² Usp. *Isto.*, str. 127.-128.

„...mais ce n'est pas étourdissant comme on pourrait le croire, parce que les Orientaux qui, en somme sont le plus grand nombre, n'élèvent jamais la voix: ce sont plutôt les yeux ahuris dans le premier moment, par la variété des costumes et le papillotement des couleurs. Ce n'est pas comme dans certains pays où, pour peindre la foule, il suffit à peu près de mettre sur la palette du gris et du noir, couleurs qui n'en sont pas et dont les Orientaux n'usent jamais.“

⁴²³ Usp. str. 128.

⁴²⁴ Usp. David Vinson, *Le voyageur français en Orient et l'illusion pittoresque*, Astrolabe numéro 7, Novembre 2006.

„Zapazila sam u prolazu jednog starog i dostojanstvenog trgovca tepisima....Taj nepokretan i veličanstven Turčin sjedio je sklupčanih nogu na tom stoliću nasred svih mogućih stvari oko njega. Velika lula mu ne napušta usne; čini se kao da ne mari za konkurenciju, gleda ih ravnodušno kako prolaze pokraj njega. može se dirati, otvarati tepihe, tkanine; uzmite, nemojte uzeti, to je vaša stvar kao da ga nije briga za to hoće li prodati svoju robu.“⁴²⁵

Statičnost, ravnodušnost, fatalnost sve su to odlike orijentalnog stanovništva u smislu orijentalista. U nekim se velikim trgovinama može i sjesti. Trgovci vam nude čibuk i kavu što

vas ne obvezuje da morate nešto kupiti. U svakoj aleji je jedna vrsta proizvoda. Zbog nesigurnosti i udaljenosti trgovačkih središta gradova trgovci zadržavaju običaj da se drže svi skupa. Također je i barunica Durand de Fontmagne iako jedno cijelo poglavlje svojega putopisa posvećuje bazarima nastojeći dati što detaljniji opis također u potrazi za lokalnim orijentalnim bojama što je tipično za opise orijentalista, no ipak njezin pogled nije toliko pogled pripadnika jače sile koji gleda s visine, već više pogled putopiskinje koja Orijentu pristupa kao Alphonse de Lamartine koji uživa u raznolikosti koja za nju predstavlja harmoniju, no i ona opisuje druge, predstavlja (represent) ih i prikazuje ih (darstellen) i na taj način potlačuje objekt promatranja budući da tamošnjim ljudima oduzima pravo da govore za sebe. Ona ide u pravcu Bhabhinog procesa kulturne različitosti no ne dolazi do prave hibridizacije budući da nema procesa razmjene koji je nužan za obostrano „prevođenje“ suprotstavljenih stranih sadržaja.

Uspoređujući stav francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji zaključujemo kako prave hibridizacije, u Bhabinom smislu te riječi, nema. One se uglavnom ne udaljavaju od homogenog pogleda na kulturu i čvrsto vjeruju u dva polarno suprotstavljena svijeta usvajajući radikalnu retoriku razdvajanja kulturne raznolikosti. No međutim promatrajući putopise kronološki od najstarijih prema najnovijim uočavamo kako putopiskinje malo po malo napuštaju perspektivu kulturne raznolikosti, te povremeno na površinu izvire perspektiva kulturne različitosti kojom se brišu unaprijed formatirani homogeni stavovi. S vremenom se kod putopiskinja sve više javlja želja za upoznavanjem domaćeg stanovništva, napose žena svih slojeva društva. Velik problem pri susretu i pokušaju hibridizacije svakako predstavlja jezična barijera koja limitira mogućnost rasprave u trećem

---

⁴²⁵ Usp. *Isto*, str. 129.

„J'ai remarqué, en passant, un vieux et digne marchand de tapis ....Ce Turc immobile et majestueux se tient les jambes accroupies sur cette espèce de tréteau élevé au milieu de ses objets de toutes sortes entassés autour de lui. Sa grande pipe ne quitte pas ses lèvres; il ne semble pas se soucier des amateurs, qu'il regarde passer d'un œil indifférent. On peut toucher, déplier les tapis, les étoffes; prenez, ne prenez pas, cela vous regarde, comme s'il ne tenait pas à vendre.“

prostoru. Francuske putopiskinje 19. stoljeća po Jugozapadnoj Azije svjesne su svog položaja, pripadnice su *Leitkultur* tako da je njihov odnos u situacijama kulturne razmjene uvijek obilježen dominacijom pripadnika europske sile. Neke putopiskinje poput Suzanne Voilquin i Valérie de Gasparin se polako udaljavaju od položaja vodeće kulture, promatraju žene Jugozapadne Azije kao njihove sestre, no kao sestre kojima treba pomoć, Voilquin nudi pomoć žena sa zapada, Gasparin nudi pomoć Isusa Krista, što nam ukazuje na činjenicu da su one obje pristaše mimikrije koloniziranog objekta. Mimikriju pozdravljaju konzervativne putopiskinje, uglavnom plemkinje i hodočasnice poput Voilquin, Gasparin, de la Ferté-Meun,

de Bazelaire. No na mimikriju gledaju blagonaklono ne uočavajući opasnost ambivalentnosti koja se u koloniziranom objektu stvara. Heterostereotipi su kod francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji rijetkost. Prema dosadašnjim spoznajama jedina putopiskinja kod koje nailazimo na taj ambivalentni oblik spoznaje i moći je Louise Colet sa svojom figurom eunuha, koji utjelovljuje tipičnu iskustvenu sliku druge kulture nastale iz manjkavog znanja, straha i neprijateljstva. Figura koja utjelovljuje sve negativnosti Orijenta, despotizam, razvrat i ropstvo. Svakako pred sam kraj stoljeća putopiskinje sve više pokazuju želju za razmjenom, pogotovo u posjetama obiteljima u gradu i na selu Jugozapadne Azije, posjetama haremima i na bazarima. No njihovi treći prostori nisu prava mjesta pregovora različitosti koja imaju kao cilj nadilaženje hijerarhizacije i moguću hibridizaciju. U njihovoj konfrontaciji s drugim/stranim one se nalaze na mjestu iskustva u području sukoba između identiteta i različitosti, no ti sukobi, prvenstveno zbog jezične barijere i zbog straha od indiskrecije ostaju samo površinski sukobi. Neke putopiskinje daju objektu pravo govora, donoseći citate razgovora s muškarcima (Suzanne Voilquin i Cristina Trivulzio di Belgiojoso) što je iskorak u pravcu želje za „prijevodom“ iskustava u smislu Bhabhe, no ipak ne idu korak dalje da citiraju razgovore sa orijentalnim ženama. Interesantno je da stav jedne putopiskinje ide u pravcu Alphonse de Lamartinea i Gérard de Nerval. Radi se o Suzanne Voilquin koja je jedina oduševljena pozivima mudžahedina. Sretna je što muslimani nisu izgubili vjeru i na taj način slavi harmoniju raznolikosti što je korak u pravcu nadilaženja vjerskih granica i različitosti. Ona jedina poput Gautiera zapošljava ropkinju kako bi se uklopila u orijentalno društvo. Paradoks je što njoj upravo robovlasnički odnos dominacije otvara prozor prema trećem prostoru jer posredstvom ropkinje uspijeva komunicirati na bazaru i cijenkati se. Dvije se putopiskinje, Olympe Audouard i Blanche Lee Childe bitno ističu u odnosu na ostale. Audouard je prva koja u svome opisu žestoko kritizira naciju iz koje potječe i hvali naciju koju posjećuje pišući kako jedni i drugi imaju još puno toga za naučiti što pokazuje da se

Audouard iako i u njezinom diskursu nailazimo na tragove orijentalističkih stereotipa uklapa u Bhabhinu teoriju hibrida i trećeg prostora. U ovoj disertaciji po prvi put nailazimo na putopiskinju koja gotovo sama predstavlja hibrid, budući da se ona najviše trudi upoznati žene felaha i čak i unatoč jezične barijere se trudi komunicirati, ući u raspravu. Blanche Lee Childe svojom francuskom narukvicom koju joj zlatar na bazaru oblikuje prema egipatskoj modi nosi simbol hibridnosti i kao takva predstavlja novinu u odnosu na dosadašnja istraživanja. Za nju možemo reći da je ona predstavica globalno trans-interkulturalnog svijeta u kojemu gotovo

da i nema nacionalnih granica. U usporedbi s ostalim putopiskinjama koje u 19. stoljeću putuju po Jugozapadnoj Aziji, Blanche Lee Childe je jedina koju možemo smatrati dijaloškim subjektom, ona je osoba koja u sebi sa sobom nosi stranost.

U sljedećem poglavlju nadovezujući se na Bhabhinu teoriju idemo korak dalje po prvi puta ispitujući putopise u odnosu na teoriju indijske znanstvenice Gayatri Chakravorty Spivak. Želja nam je odgovoriti na pitanje daju li putopiskinje potlačenom objektu pravo da se predstavi i govori u svoje ime. Već u ovome poglavlju naišli smo na putopiskinje koje se koriste figurom „native informanta“, muškarca koji govori za žene. No zanima nas da li neke od putopiskinja idu korak dalje dajući i ženama pravo da se predstave i govore u svoje ime?

4.3. Subalterna teorija i putopisi francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji

U odnosu na potkolonijalnu kritiku svakako je nužno spomenuti suvremenu indijsko-američku književnu kritičarku i teoretičarku, profesoricu na Sveučilištu Columbia u New Yorku, Gayatri Chakravorty Spivak (*1942. u Kalkuti). Ova indijska stručnjakinja za književnu kritiku, feminizam i postkolonijalne studije u svome radu primjenjuje istodobno marksizam, feminizam i dekonstrukciju.⁴²⁶ Njezino teorijsko i kritičko djelo odlikuje se sistematskim nepovjerenjem u odnosu na sve „totalizirajuće“ misli u odnosu na Treći svijet. Prevela je djelo filozofa Jacquesa Derride *O gramatologiji* (1967.) s engleskog jezika i autorica je eseja „*Can the subaltern speak?*“ (1988.) koji pripada tekstovima prvijencima postkolonijalizma.⁴²⁷ Spivak svojim esejima poziva žene na to da se angažiraju i djeluju u razvoju teorije dekonstrukcije kritizirajući „falogocentričnu“ povijesnu interpretaciju koja za Spivak predstavlja imperijalistički i marksistički diskurs. Ona istočnim feministicama „građankama“ prebacuje da su saveznice internacionalnog kapitalizma koji potlačuje i iskorištava žene Trećega svijeta.⁴²⁸ Nastoji nadići binarnu opoziciju između subjekta i objekta, sebe i drugog, centra i margine, većine i manjine. Ona u svome radu uvodi pitanje roda često navodeći pojam „subaltern“ u ženskome rodu koji se odnosi na žene koje nemaju pristupa javnom sektoru, to jest društvenoj mobilnosti.⁴²⁹ Potlačeni su po Spivak svi oni koji žive u zemljama Trećega svijeta. Oni nemaju pravo glasa, budući da su podijeljeni po rodu, klasi, kasti, pokrajini, vjeri. Te podijele im ne dozvoljavaju da se predstavljaju kao jedno jedinstvo. Spivak smatra kako intelektualci sa zapada stvaraju identitet ljudi koji žive u Trećem svijetu pri tome postavljajući Europu kao ideal. Ona žestoko kritizira ljevicu jer ljevicu sve ljude koji žive u „Trećem svijetu“ svrstava u istu kategoriju što ima negativan

---

⁴²⁶ Usp. <https://www.universalis.fr/encyclopedie/gayatri-spivak>

⁴²⁸ Usp. *Isto*

⁴²⁹ Usp. <https://www.cairn.info/revue-travail-genre-et-societes-2012-2-page-224.htm>

učinak na potlačene. Otvara se mogućnost stvaranja pokušaja reformacije potlačenih, to jest otvara se put kolonijalizmu. Pretpostavka da svi ljudi Trećeg svijeta sačinjavaju jednu cjelinu daje logocentričnu pretpostavku kulturalnog jedinstva među heterogenim ljudima. Potlačeni ne govore u svoje ime, već postaju ovisni o zapadnim intelektualcima koji govore u njihovo ime jer nedostaje infrastruktura koja bi priznala njihov otpor i na taj način otpor postaje uzaludnim.⁴³⁰ Subaltern je vojni izraz koji se koristi kako bi se označio „niži rang“ kojeg je Spivak preuzela od talijanskog filozofa i marksista Antonija Gramscija (*Men or machines*, 1916.). Ona sebe samu ponekad smatra ženom pripadnicom Trećeg svijeta, smatra se čudnim marginalnim gostom, američkom profesoricom, bengalskom izbjeglicom pripadnicom srednje klase i ponekad zvijezdom američkog akademskog života. Spivak napada eurocentrične stavove Zapada smatrajući da znanje nikad nije nedužno već je uvijek pod utjecajem zapadnog ekonomskog interesa i moći. Za nju znanje nije ništa drugo doli proizvod koji se eksportira u Treći svijet.⁴³¹ Gayatri Chakravorty Spivak primjenjuje dekonstrukciju kako bi otkrila na koji je način konstruirana stvarnost. Poznat je primjer koji opisuje Sati-hinduistički običaj prema kojemu se udovica spaljivala na lomači pokraj pokojnog supruga. U vrijeme kad su Britanci došli u Indiju zakonom su zabranili taj običaj. Iako su spasili brojne žvete žena istodobno su tim postupkom britanski kolonizatori osigurali svoj položaj na način da nitko nije pitao Indijke što o tome običaju misle jer prema Britancima su kako piše Spivak „bijeli muškarci spasili smeđe žene od smeđih muškaraca“. Na ovaj se način stvorila slika da su Indijci barbari, a Britanci s druge strane su civilizirani tako da su od tog trenutka njihovi zakoni u Indiji dobili legitimitet. J. Maggio u članku „Can the Subaltern be Heard?\": Political Theory, Translation, Representation, and Gayatri Chakravorty Spivak piše kako esej „Can the Subaltern speak?\" dovodi u pitanje pojam kolonijalnog (i Zapadnog) „subjekta“ i daje primjer ograničene sposobnosti interakcije zapadnog diskursa, čak i postkolonijalnog diskursa.⁴³² U eseju objavljenom 11 godina nakon „Can the Subaltern Speak?\" „A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present“ proučava figuru „native informanta“, potlačenog koji govori za druge i predstavlja ih, smatrajući i tu figuru figurom imperijalizma. Njezina kritika upućena je istodobno mehanizmima potlačivanja kao i protivnicima globalizacije koji smatraju da mogu govoriti u ime potlačenih. Na taj se način ponovno potlačuje Treći svijet budući da se tamošnjim ljudima oduzima pravo da govore za sebe. Spivak piše kako svaki oblik govora za druge nosi/ ima političko značenje i stvara hijerarhiju odnosa. Svaki oblik govora za druge stvara položaj subjekta i objekta, gospodara i

---

⁴³⁰ Usp. <http://englishsummary.com/canthe-subaltern-speak-summary/>

⁴³¹ Usp. Ambesange Praveen V., *Postcolonialism: Edward Said & Gayatri Spivak*, Research Journal of Recent Sciences, Vol. 5 (8), 47-50, August (2016)

⁴³² Usp. J. Maggio, „Can the Subaltern be heard?\": Political Theory, Translation, Representation, and Gayatri Chakravorty Spivak, *Alternatives* 32 (2007), 419-443

domoroča. Čak i oni, kojima je kao zastupnicima Trećeg svijeta pružena mogućnost govora, takozvanim Native informantima, ne mogu govoriti za druge. Također i položaj „Native Informanta“ kulturalna je konstrukcija čiji su tragovi utjelovljeni u dominantnom diskursu.⁴³³

U prethodnom poglavlju se po prvi put kroz teme života žena, harema, bazara, muslimanske vjere proučio i usporedio stav francuskih putopisinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji u odnosu na Homi K. Bhabhinu teoriju trećeg prostora, hibridnosti i kulturne različitosti. Ustanovilo se kako putopiskinje s vremenom sve više nastoje ući u „treći prostor“ razmjene iskustava i rasprave promatrajući kulturu kao hibridan i fluidan sustav. Nadovezujući se na ove spoznaje u ovoj se disertaciji po prvi put postavlja pitanje da li su misli putopisinja u odnosu na Treći svijet totalizirajuće? Da li su putopiskinje saveznice internacionalnog kapitalizma koji potlačuje i iskorištava žene Trećega svijeta?⁴³⁴ Djeluju li putopiskinje u pravcu da kritiziraju i dekonstruiraju „fallogocentričnu“ povijesnu interpretaciju koja za Spivak predstavlja imperijalistički i marksistički diskurs? Nastoje li putopiskinje nadići binarnu opoziciju između subjekta i objekta, sebe i drugog, centra i margine, većine i manjine? Čuju li one potlačenu ženu ili ju svojim diskursom zastupaju i na taj način dvostruko potlačuju?

U ovoj se disertaciji putopis autorice najstarijeg francuskog ženskog putopisa kontese de la Ferté-Meun (1759.-1838.) *Lettres sur le Bosphore ou Relation d'un voyage en différentes parties de l'Orient pendant les années 1816-1819* (*Pisma o Bosporu ili Putovanje u različite dijelove Orijenta od 1816.-1819.*)⁴³⁵ proučava u odnosu na teoriju potlačenih. U prethodnim poglavljima zaključili smo kako je njezin tekst prožet orijentalističkim diskursom, citatima Chateaubrinada. Ovo je putopisinja koja je u potrazi za minulim antičkim vremenima. Kod nje gotovo i ne nailazimo na pokušaje hibridizacije budući da za vrijeme svoje posjete Carigradu pretežno upoznaje luksuz, sudjeluje na primanjima pri Sultanovom dvoru, muslimanskim i kršćanskim slavljima. Rijetko je u kontaktu s pravim Turkinjama, pretežno upoznaje žene iz visokog društva. No međutim u jednome trenu kontesa opisuje kako joj se u parku obratila Turkinja koja je s njom htjela razgovarati bez posredovanja prevoditelja. Zbog jezične barijere prevoditeljica ipak mora prisustvovati

---

⁴³³ Usp. <https://literaturkritik.de/id/11946>

⁴³⁴ Usp. *Isto*

⁴³⁵ Usp. Comtesse de la Ferté-Meun, *Lettres sur le Bosphore ou Relation d'un voyage en différentes parties de l'Orient pendant les années 1816-1819*, Paris, Domère, 1821.

razgovoru. Taj razgovor je pokušaj putopiskinje da prepusti riječ Turkinji po imenu Esma koja joj opisuje kako je provela šest mjeseci u Sultanovom haremu dajući sliku pravednog i velikodušnog Sultana. Ovdje nailazimo na blagi pokušaj razumijevanja orijentalne žene, no zbog problema u prijevodu, što je kako smo to u prethodnom poglavlju zaključili u odnosu na pokušaje hibridizacije, pravo sporazumijevanje nije moguće. No ovo je samo jedan primjer u kojemu kontesa nastoji nadići binarnu opoziciju između sebe i orijentalne žene. Ona je svakako primjer putopiskinje koja svojim orijentalističkim diskursom ukazuje na to da pretpostavlja kako svi ljudi Jugozapadne Azije sačinjavaju jednu homogenu cjelinu. Ona potlačenima ne daje pravo da govore u svoje i na taj način otvara put kolonijalizmu što i ne čudi jer ova putopiskinja je autorica najstarijeg poznatog putopisa po Jugozapdnoj Aziji i putuje u doba kad je Chateaubriandova putna literatura imala velikog utjecaja na putnike po Jugozapadnoj Aziji.

Također se i putopis *Souvenirs d'une fille du peuple* autorice Suzanne Voilquin (1801.-1877.) prema dosadašnjim istraživanima u ovoj disertaciji po prvi put istražuje u odnosu na Spivakinu teoriju potlačenih. U odnosu na „treći prostor“ u prethodnom poglavlju smo ustanovili kako ova putopiskinja, pripadnica sekte onih koji vjeruju u napredak civilizacije koja se poglavito sastoji od stručnjaka, znanstvenika, intelektualaca posredstvom ropkinje koju je zaposlila komunicira s ljudima na bazaru i uz pomoć prevoditeljice razgovara sa ženama u haremu. Pokazuje želju za razmjenom iskustava, za hibridizacijom. Iz toga proizlazi pitanje daje li Suzanne Voilquin u svome putopisu prostora ženama da se predstave i govore u svoje ime ili ona polazi od pretpostavke da žene Trećega svijeta sačinjavaju jednu homogenu logocentičnu skupinu? Zanimljivo je da ona iako prepričava kako je posredstvom prevoditeljica razgovarala sa ženama u haremu, ona ne citira njihove riječi, već citira razgovor s Hassan begom, gospodarom harema. Njezin je stav ambivalentan. Ona objektu daje pravo da govori za sebe, ali s obzirom na činjenicu da je objekt muškarac ona ne samo što potlačuje orijentalnu ženu ne dajući joj riječ, već ju dvostruko potlačuje jer ju predstavlja muškarac. Hassan beg govori „To je moja supruga, reče on, Bess mafiche rhaïro, ona je jedina, nemam drugih žena.“⁴³⁶ U toj rečenici, piše putopiskinja, moglo se iščitati obvezujuće poštovanje

---

⁴³⁶ *Usp. Isto, str. 432.* „C'est mon épouse, me dit-il, Bess mafiche rhaïro, c'est tout, je n'en ai pas d'autres. Il y avait dans cette phrase une obligeante condescendance pour les mœurs européennes et tout à la fois une certaine fierté d'imiter la grande nation dans un acte important de sa vie privée, car tout ce qui se rattachait à la France jouissait, auprès de cet homme intelligent d'un grand estime.“

prema europskim običajima i to istodobno i ponos pri oponašanju velike nacije u tom važnom dijelu njegova privatnoga života. Sve što je bilo povezano uz Francusku u tom je inteligentnom čovjeku pobuđivalo veliko poštovanje. No međutim ipak se i kroz razgovore iščitava kako Europa, to jest Zapad ima ulogu civilizirati Egipat, to jest Istok.... Ona ističe kako je Hassan beg zaljubljenik u Francusku, u Pariz, najomiljeniji pisac mu je Voltaire. Čitatelj stječe dojam kako se Hassan paša cijelo vrijeme hvali kako živi gotovo europskim životom, ističući kako ima samo jednu suprugu i kako će mu sin studirati u Parizu, no putopisinja se koristi izrazima kao što je to „velika nacija“, „civilizirati“ što ipak ukazuje na utjecaj imperijalizma na njezin pogled na drugo/strano. Ona iz cijelog razgovora izvlači samo ovaj citat, možda upravo s ciljem dekonstrukcije orijentalističke slike koje su stvorili njezini prethodnici i prethodnice. Ona čitatelja informira o tome kako u Jugozapadnoj Aziji ima i ljudi koji su se ugledali na europsku civilizaciju koji ne prakticiraju poligamiju. Ona se koristi funkcijom „native informanta“ koji prema Spivak iako ima pravo glasa isto pripada kolonijalnom diskursu, jer svaki oblik govora „za druge“ sa sobom nužno nosi i političko značenje i utemeljuje hijerarhiziran odnos. Suzanne Voliquin iako daje „native informantu“ pravo na govor ona ga ne koristi kako bi potlačenima dala pravo na govor, već ga koristi kako bi stvorila identitet ljudi koji žive na području Jugozapadne Azije pri tome postavljajući Europu kao ideal.

Prema dosadašnjim istraživanjima francuski znanstvenik Sarga Moussa u svome članku „Tristes harems. L'exemple de la comtesse de Gasparin (à Constantinople, 1867.)“ proučavajući ženski pogled na harem i dekonstrukciju romantične slike orijentalista na jednome mjestu spominje kako orijentalna žena svojom šutnjom pokazuje svu patnju. „Čak i kad orijentalna žena hoda ulicom ju se može smatrati „potlačenom“ (subaltern), osoba koja je na takav način potčinjena da ona svoju potčinjenost čak niti ne može artikulirati. Ona je dakle dvostruko potlačena.“⁴³⁷ U ovoj disertaciji se proširuje Moussin stav u odnosu na potlačenost orijentalne žene s time da će se usporediti sa stavovima ostalih francuskih putopisinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji.

Kontesa Valérie de Gasparin se svojim stavom djelomično uklapa u teoriju francuske znanstvenice Isabelle Ernot koja tvrdi da francuske putopiskinje 19. stoljeća stvaraju sliku

---

⁴³⁷ Sarga MOUSSA, « Tristes harems. L'exemple de la comtesse de Gasparin (À Constantinople, 1867) », *Viatica* [En ligne], *D'Afrique et d'Orient. Regards littéraires de voyageuses européennes (XIXe-XXIe siècles)*, mis en ligne le 28/05/2018, URL : <http://viatica.univ-bpclermont.fr/d-afrique-et-d-orient-regards-litteraires-de-voyageuses-europeennes-xixe-xxie-siecles/i-l-ailleurs-ottoman-au-prisme-des-voyageuses-europeennes/tristes-harems-l-exemple-de-la-comtesse-de-gasparin>

orijentalne žene-figure potlačenosti na taj način potvrđujući orijentalističku viziju francuskih romantičarskih putopisaca. No ipak ova putopiskinja na nekoliko mjesta daje riječ potlačenom objektu:

- „Ružna sam, reče jedna egipatska gospođa; no bez obzira na to me moj suprug voli. Je li kod vas isto tako: vole li muškarci ružne žene?
- Da, naravno, ako je žena srdačna, graciozna i dobra.
- A što se mene tiče, ružna sam, muž me voli; posjeduje druge žene, ali da otvori srce u njemu bi pronašli moju sliku“.⁴³⁸

Kontesa de Gasparin je jedina putopiskinja koja u svome putopisu donosi dijalog u kojemu citira i svoje riječi. To je svakako iznenađenje u odnosu na ostale. Ona ide korak dalje u citiranju razgovora jer njezin citat nema funkciju potvrditi neku orijentalističku misao kao primjerice kod Suzanne Voilquin, već se citat doima životnim tako da ovdje ne možemo govoriti o „native informantu“, već o pravom pokušaju da se potlačenom subjektu da riječ. De Gasparin u svome putopisu jako puno pažnje posvećuje sobaricama, piše kako ne poznaje tužnije sudbine od one sobarica koje se nadaju da će uz pomoć muškarca doći do svjetla. Gospodar nosi lampu, to je svjetionik: hir gospodara može ju učiniti suprugom i gospodaricom. No svejedno ropkinja zakonite supruge, apsolutne vladarice harema, ipak ostaje jedna *Alayq* (ropkinja). Na jednome mjestu de Gasparin daje primjer jedne Kavkažanke koja je ostala trudna sa sinom jednog od najviših dužnosnika u Istanbulu i koju je majčinstvo trebalo dovesti do ranga zakonite supruge, u trenutku kad joj je smrt oduzela njezinu ljubav mogao se začuti vrisak: „-Ponovno ću postati ropkinjom!-“, Žene u haremu su ju slijedile kako bi ju utješile, no ona neuredne kose, rastrgane tunike trči od jedne sobe do druge podignutih ruku i zabačene glave viče. „-Bila sam vaša kraljica, plačite za mnom, evo me opet kao jedna od vaših!“ Zaključno putopiskinja komentira: „Nemojte osuditi srce, moglo je kucati, proklinjite ropstvo koje ga je ubilo.“⁴³⁹ Ona na ovome mjestu ponovno daje objektu kratko

riječ no ovdje se doima kao da je ona te riječi sama izmislila jer je ton citata ironičan, možda s ciljem kako bi pojačala očajan položaj ropkinja kojima je jedini cilj spasiti se od ropstva na

---

⁴³⁸ Usp. Valérie de Gasparin, *Isto*, str. 258.

-„Je suis laide, disait une dame égyptienne; pourtant mon mari m'aime. Chez vous, en est-il de même: une laide peut-elle être aimée?-Oui, certes, si elle a du cœur, de la grâce et de la bonté.-Eh bien, moi, laide, mon mari m'aime; il possède d'autres femmes, mais si l'on ouvrait son cœur, c'est mon image qu'on y trouverait.“

⁴³⁹ Usp. Valérie de Gasparin, *A Constantinople*, str. 251.

„Une Circassienne qu'avait distinguée le fils d'un des plus hauts personnages de Stamboul et que la maternité devait rendre son épouse légitime, à l'instant même où la mort lui enlevait brusquement son bien-aimé n'avait qu'un cri:-Je vais redevenir esclave!-Les femmes du harem la suivaient, s'efforçant de calmer sa douleur, mais elle, les cheveux épars, la tunique déchirée, courant d'une chambre à l'autre les bras levés et la tête renversée:-J'étais votre reine, disait-elle, pleurez sur moi, me voici pareille à l'une de vous! N'accusez pas le cœur, il pouvait battre, maudissez l'esclavage qui l'a tué.“

način da postajući suprugom gospodara i same postanu gospodarice drugim ropkinjama. Ona osuđuje ropstvo, no govori u ime potlačenog objekta postavljajući se kao arbitar koji je znalac, stručnjak za ropstvo na Orijentu.

Istražit ćemo i putopis princeze di Belgiojoso u odnosu na teoriju potlačenih. Ova putopiskinja svjesna svoje prednosti što je žena. Ima za cilj uz pomoć domaćina upoznati Orijent, te piše kako je život u kući jedan od nepoznatih aspekata muslimanske civilizacije koji je ona imala priliku proučiti.⁴⁴⁰ Prvi harem koji princeza posjećuje je harem jednog devedesetogodišnjeg Kavkažanina. Za njega piše kako ima nekoliko žena, od kojih najstarija ima trideset godina, i djece svih uzrasta od šest mjeseci do šest godina. Za njegov harem piše kako je odbojan, neuredan i prljav. Ako muftija harem danju posjećuje onda je to slično kao da posjećuje staju i divi se svojim konjima, no ipak spava u jednome od svojih salona.⁴⁴¹ Princeza piše kako je muftija shvatio kako ona potječe iz zemlje čari i profinjenosti, iz Fraguistana - Francuske. Odmah joj je rekao kako ju neće smjestiti na to mjesto mraka, konfuzije, zaraze, koje se zove harem već će ju smjestiti u njegov stan što je ona rado prihvatila, dok se on smjestio u hladnu sobu koja mu je bez obzira na činjenicu da je bio siječanji i bilo je hladno draže od tople, gnusne atmosfere harema.⁴⁴² Postavlja se pitanje da li je muftija stvarno izrekao te riječi ili je princeza nadogradila riječi muftije. U najmanju ruku je sumnjivo što muftija u opisu harema koristi pejorativne izraze poput konfuzije, zaraze, gnusne atmosfere. Slično kao i Suzanne Voilquin i Valérie de Gasparin princeza funkciju „native informanta“ koristi kako bi orijentalnu ženu dvostruko potlačila. Princeza se na ovome mjestu poistovjećuje s domaćim muškarcima kako bi se

odvojila od orijentalnih žena i promatrala ih s visoka. Svjesna je činjenice da je pripadnica razvijenije kulture i objektu (haremu) pristupa iz pozicije moći. No ipak ne potvrđuje orijentalističku sliku francuskih romantičarskih pisaca već rastače svaku iluziju koju smo

---

⁴⁴⁰ Usp. Isto, str. 12.

„C'est par mes hôtes que je voudrais faire connaître l'Orient. La vie domestique est un des aspects les moins connus de la civilisation musulmane, un de ceux que j'ai pu le mieux étudier.“

⁴⁴¹ Usp. Isto, str. 15.

„Il s'y rend dans la journée, comme il va dans son écurie voir admirer ses chevaux; mais il habite et il couche, selon la saison, dans l'un ou dans l'autre de ses salons.“

⁴⁴² Usp. Isto, str. 15.

„Le brave homme comprit que si une longue habitude n'a pu le réconcilier avec les inconvénients du harem, ce devait être encore bien plus pour moi, nouvellement débarquée de cette terre d'enchantements et de raffinements qu'on nomme ici le Franguistan. Aussi me déclara-t-il tout d'abord qu'il ne me relèguerait pas dans ce lieu de ténèbres et de confusion, infect et enfumé, qu'on nomme le harem, et qu'il me cérait son propre appartement.“

pročitali u opisima iz *Tisuću i jedne noći* i drugih orijentalnih bajki.⁴⁴³ Princeza usprkos činjenici da je njezin diskurs prožet orijentalizmima često podcrtava vrline orijentalnih muškaraca, pogotovo felaha. Turski seljak prirodno voli svoju ženu, voli ju kao otac i kao suprug. Na selu se gotovo nikad ne događa da suprug ostavi svoju ženu. Žive zajedno do smrti. Žene kroz teški rad i brojne trudnoće brzo stare, dok muškarci i s osamdeset godina još dobro izgledaju ali oni svoje žene ne napuštaju, osim u iznimnim slučajevima. Princeza citira razgovor s jednim starcem čija je supruga slijepa i nepokretna. Čudi ju kako to da ju nije napustio i potražio jednu snažniju ženu koja će mu roditi puno djece. On joj na to pitanje odgovara: „Ovo jadno stvorenje u meni je izazvalo sažaljenje, i da sam ju napustio to mi ne bi dozvolilo da budem sretan s drugom, čak i s djecom. Vidite, Bessadée, ne može se imati sve na svijetu. Imam ženu koju volim već četrdeset godina, ne bih odabrao nikakav drugi izbor.“⁴⁴⁴

Ova putopisinja ovdje s jedne strane objektu daje pravo glasa, priklanja se Spivakovoj teoriji dajući potlačenom narodu pravo na govor, no ne daje pravo riječi ženama za koje Spivak smatra da su kao kategorija potpuno zanemarene, već daje pravo glasa muškarcu koji u svojstvu "native informanta" ne može predstaviti ostale, jer ostali nisu homogena skupina, već citirajući muškarca koji govori o ženi stvara kulturološku konstrukciju koja podupire dominantan imperijalistički diskurs. Petnaestak dana prije odlaska princeze u Angoru joj dolazi poglavar bratstva derviša koji ju moli za lijek za svoju kćer kojoj nije dobro. Shvativši da se radi o trudnoći, princeza mu odbija dati kako ona piše otrov. On joj pokušava objasniti kako njegova kćer ne želi trudnoću, da joj je suprug otišao u vojsku i da ona do njegovog povratka ne želi roditi dijete. Ona ga pokušava uvjeriti kako je ona željela to ili ne dužna snositi posljedice. Jedan od njenih ljudi čovjeku odgovori: „Zar ti nisam rekao da

o ovim stvarima ne smiješ govoriti mojoj gospodarici? Kršćani sa Zapada ne rade takve stvari, nećete ništa postići.“⁴⁴⁵ Princeza ovdje reproducira što potlačeni govore kako bi istaknula europski stav o pobačaju. Dakle i ovaj citat je u funkciji isticanja opozicije istok-zapad, u korist ove druge.

---

⁴⁴³ Usp. *Isto*, str. 15.

„Je détruis peut-être quelques illusions en parlant avec aussi peu de respect des harems. Nous avons lu des descriptions dans les Mille et une Nuits et autres contes orientaux...“

⁴⁴⁴ Usp. *Isto*, str. 98

„...mais cette pauvre créature en aurait eu du chagrin, et cela m'eût empêché d'être heureux avec une autre, et même avec des enfants. Voyez-vous, Bessadée, on ne peut tout avoir dans ce monde. J'ai une femme que j'aime depuis bientôt quarante ans, je ne ferais pas d'autre choix.“

⁴⁴⁵ Usp. *Isto*, str. 103. „ Ne t'avais-je pas dit de ne pas parler de ces choses-là à ma maîtresse? Les chrétiens d'Occident ne se prêtent pas à des pareils arrangements, et vous n'obtiendrez rien.“

Zanimljivost u odnosu na ostale putopiskinje po Jugozapadnoj Aziji 19. stoljeća je što jedna od najmodernijih i najhrabrijih putopiskinja novinarka i feministica Olympe Audouard (1830.-1890.) koja u razdoblju između 1860. i 1864. putuje po Jugozapadnoj Aziji u odnosu na teme života žena, života u haremima, bazar, muslimanska vjera, opis gradova ne daje nikakve citate. U odnosu na teoriju potlačenosti Audouard koja veći dio opisa posvećuje životu muslimanske obitelji u Turskoj opisujući kako su sve kuće u Turskoj od najsiromašnijih nastambi do najluksuznijih podijeljene u dva dijela: selamlik, stan muškarca u kojemu radi i prima svoje prijatelje i harem koji je stan žene ili žena. Audouard piše kako prevedeno riječ harem znači ženina kuća.⁴⁴⁶ Ona se postavlja kao zapadna intelektualka koja pretežno govori u ime potlačene žene i na taj ju način dvostruko potlačuje.

Kriva je predodžba da su te žene zatvorenice harema. One mogu izlaziti kad god požele, jedino moraju nositi veo i u pratnji su eunuha, starije gospođe, nekog člana obitelji ili supruga. No Turkinjama je zabranjeno odlaziti u šetnju s muškarcima, čak i ako je taj muškarac otac ili suprug. Velika je prednost ta što nose veo jer se mogu sakriti, proći neopaženo pokraj supruga, pratiti kamo ide a da ih ne prepozna. Uglavnom je veo jako tanak i nipošto ne skriva ljepotu žene koja ga nosi. Jedino stare i ružne žene nose veo od debele tkanine kako bi se skrile.⁴⁴⁷ No uglavnom se u haremima odvijaju drame i strašni prizori. Osjećaji koji u njima prevladavaju su samoljublje, ljubomora, zavist, mržnja; ljubavi gotovo i nema. Audouard piše kako ne moramo zavidjeti tim ženama, suprugama bogatih paša jer one ne poznaju sreću, mir obiteljskog ognjišta. Više ih se može žaliti nego im zavidjeti.

Razgovarala je s mnogim Turkinjama koje su joj priznale da ne vole svog supruga, odnosno da nemaju odnos ekskluzivne ljubavi. Ona Turkinje svrstava u tri kategorije. U prvu kategoriju spadaju žene koje se sprijatelje sa svojim suparnicama i s kojima navečer puše, zajedno piju čaj, kavu. Ova joj kategorija žena izaziva gađenje. Smatra kako je takav odabir života prostitucija i smatra da su te žene ženke, a ne žene. Druga kategorija su one žene koje strpljivo i rezignirano trpe poligamiju, pate, ali zadržavaju svoje dostojanstvo. To su uglavnom žene koje su godinama bile jedina supruga i kojima suprug dovede novu ženu u stan. One nastavljaju živjeti pod istim krovom, ali suprugu više ne dozvoljavaju ulazak u njihove sobe. Audouard citira razgovor koji je vodila s jednom gospođom u Carigradu koji ju je jako fascinirao u kojemu gospođa pripovijeda kako njezin suprug i jedna ropkinja očekuju dijete i kako se odlučila primiti ropkinju u svoju kuću. Fascinirana je rezignacijom te žene. Čak joj nije palo na pamet počupati suparnici kosu, već ju je primila kao sestru.⁴⁴⁸ Jednom

---

⁴⁴⁶ Usp. Olympe Audouard, *Les Mystères du sérail et des harems turcs*, Dentu, Pariz, 1863., str. 86.

⁴⁴⁷ Usp. Isto, str. 93.

⁴⁴⁸ Usp. Isto, str. 96.-97.

riječju ona više nije njegova supruga; ponosna je što nije pristala na tu sramotnu diobu. Treća su kategorija ljubomorne žene koje viču, razbijaju sve oko sebe, ponekad i otruju ili probodu supruga ili suparnicu. No ove treće u biti nisu ljubomorne što srce gospodara pripada drugoj, već što gube potpuni autoritet koji su prije uživale. Audouard iako daje jako zanimljive detalje o životu ljudi na području Jugozapadne Azije 19. stoljeća nema potrebu citirati riječi potlačenih jer se smatra stručnjakinjom, zapadnom intelektualkom koja će potlačene bolje predstaviti i zastupati nego što bi to oni sami mogli. Iako se od nje moglo očekivati da će slušati potlačene žene jer je na se na više mjesta svoga putopisa pokazala kao pristaša teorije hibrida, ona sebe time što ne čuje potlačene niti donosi citate „native informanta“ ipak svrstava u orijentalističku struju.

Gotovo istodobno kad i Audouard putuje i hodočasnica i slikarica Clara Filleul de Pétigny čije se djelo u prethodnom poglavlju po prvi put istražilo u odnosu na teoriju hibrida i trećeg prostora. Novina u odnosu na ostale putopiskinje je što ona jedina uz pomoć citata predstavnika kršćanstva i islama daje čitatelju da si stvori svoju hibridnu ili nehibridnu perspektivu. Na više mjesta u svome djelu *Palestina ili posjeta svetim mjestima (La Palestine ou une visite aux lieux saints)* spominje muslimane i muslimansku vjeru često pri tom citirajući Chateaubrianda. Citira njegove riječi u svezi s ulogom Križara čija uloga nije bila isključivo oslobođenje Svetog groba već spriječiti da bude u rukama: „kulta neprijatelja civilizacije, kulta koji svojim sistemom potiče ignoranciju, despotizam, ropstvo...Bi li oni koji danas hvale napredak prosvjetiteljstva voljeli vidjeti kako među nama vlada vjera koja je zapalila Aleksandrijsku knjižnicu...koja suvereno prezire književnost i umjetnost?“⁴⁴⁹ Misija Križara bila je vratiti Sveti grob u ruke modernih ljudi, pripadnika kulta koji potječe od antike i koji je ukinuo ropstvo. Dalje citira ovog imperijalističkog pisca pišući kako je duh islama osvajački, misija islama je progon i osvajanje, dok s druge strane Evanđelje propovijeda toleranciju i mir.⁴⁵⁰ Na ovome mjestu se jasno uočava stav hodočasnice prema muslimanima. Taj stav nije stav neutralne putopiskinje, već stav osobe koja je upoznata Chateaubriandovim djelom i koja navodi citate iz njegova djela ne kritizirajući ih, s toga polazimo od činjenice da ih prihvaća i potvrđuje što ju svrstava u imperijalističku

---

⁴⁴⁹ Usp. Clara Filleul de Pétigny, *La Palestine ou une visite aux Lieux Saints*, Mégard, Rouen, 1866., str. 86.

„N'apercevoir dans les croisades que des pèlerins arrivés qui courent délivrer un tombeau en Palestine, c'est montrer une vue très bornée de l'histoire. Il s'issait non-seulement de la délivrance de ce tombeau sacré, mais encore de savoir qui devait l'emporter sur la terre, ou d'un culte ennemi de la civilisation, favorable par système à l'ignorance, au despotisme, à l'esclavage, ou d'un culte qui a fait revivre chez les modernes, le génie de la docte antiquité et a aboli la servitude....Ceux qui s'applaudissent aujourd'hui du progrès des lumières auraient-ils donc voulu régner parmi nous une religion qui a brûlé la bibliothèque d'Alexandrie...de mépriser souverainement les lettres et les arts?“

⁴⁵⁰ Usp. *Isto*, str. 86.

L'esprit du mahométisme est la persécution et la conquête; l'Évangile, au contraire, ne prêche que la tolérance et la paix.

orijentalističku kategoriju. No zanimljivo je kako u jednom trenutku u samostanskoj biblioteci (samostan u kojemu boravi za vrijeme posjete Svetoj zemlji) nalazi knjigu s Muhamedovim zapisima koji se odnose na kršćane u kojoj piše:

„Ako se neki svećenik ili pustinjač povuče u planinu, špilju, dolinu, pustinju, grad ili crkvu, ja ću ga štititi protiv svih neprijatelja. Zabranjeno je ubirati namete od svećenika, biskupa i vjernika.“⁴⁵¹ „Ako kršćanka ode kod muslimana moraju se s njom dobro ophoditi i dozvoliti joj da se moli u crkvi tako da ne postavljaju prepreku između nje i vjere.“⁴⁵² „Kršćanima će se pomoći sačuvati njihove crkve i kuće, što će im pomoći u očuvanju njihove vjere; neće biti primorani nositi oružje.“⁴⁵³

Ovdje Clara Filleul de Pétigny citira Muhamedove riječi i s time jednim dijelom daje objektu pravo na govor. S ovim citatima se pomalo približava Spivakovoj teoriji. Ova putopisinja čitatelju pruža citate Chateaubrianda i Muhameda možda s namjerom da čitatelj sam stvori svoju sliku zadržavajući na taj način neutralnost jer ni jednog ni drugog osobno ne komentira. Ovdje je prorok Muhamed u funkciji „native informanta“. Iako citiranje Muhamedovih riječi otvara novu perspektivu u odnosu na islam i pobija Chateaubriandove riječi, ipak ovakav postupak također ima političko značenje jer je native informant samo predstavnik čije su riječi izuzete iz bilo kakvog konteksta i služe podupiranju dominantnog diskursa putopiskinje.

U odnosu na teoriju potlačenih istražuje se putopis *Zima u Kairu, Dnevnik o putovanju u Egipat* (*Un hiver au Caire, Journal d'un voyage en Égypte*, Calmann Lévy, Paris, 1883.) autorice Blanche Lee-Childe koja 1858. u Egiptu posjećuje žene na selu i plemkinje. U prethodnom poglavlju smo došli do zaključka kako je ona jedna od najmodernijih putopisinja s obzirom na želju za posjetom žena seljaka, žena iz naroda. Nju čak možemo smatrati hibridom u Bhabhinom smislu te riječi. Podsjetimo se kako je zlatnu narukvicu iz Francuske dala zlataru na bazaru u Egiptu da ju joj preoblikuje u narukvicu prema najnovijoj egipatskoj modi. Postavlja se pitanje u kolikoj mjeri ona ženama daje pravo na govor? Kakvo stajalište putopiskinje proizlazi u odnosu na prikaz žena i njihovog života? Da li ih putopisinja prikazuje ili ih zastupa? Iz opisa posjete ženama felaha proizlazi kao što smo to

---

⁴⁵¹ Usp. Clara Filleul de Pétigny, *La Palestine ou une visite aux Lieux saints*, str. 166.

„A la bibliothèque du couvent, on voit une copie d'un édit de Mahomet adressé à tous les chrétiens: «Si un prêtre ou un ermite se retire dans une montagne, grotte, plaine, désert, ville, village ou église, je serai derrière lui comme son protecteur contre tout ennemi. Il est défendu de charger de contributions les prêtres, les évêques et les dévôts“

⁴⁵² Usp. Isto

„Lorsqu'une femme chrétienne ira chez les musulmans, ils devront la bien traiter et l'autoriser à aller faire la prière dans une église, sans mettre d'obstacle entre elle et sa religion.“

⁴⁵³ Usp. Isto

„Les chrétiens seront aidés à conserver leurs églises et leurs maisons, ce qui les aidera à conserver leur religion; ils ne seront pas obligés de porter d'armes.“

već ustanovili u prethodnom poglavlju u odnosu na treći prostor proizlazi kako Blanche Lee-Childe ima želju rukama i nogama komunicirati sa ženama koje susreće, no na žalost zbog jezične barijere budući da su njezini prevoditelji muškarci kojima nije dozvoljeno prisustvovati posjetama ženama, se komunikacija svodi na imena djece:

„No razgovor zamire i kopam po glavi ne bi li se sjetila još koje riječi koju bi mogle barem približno razumjeti. Dolazi mi briljantna ideja- Njihova imena? Uzimam najmanjeg dječaka, koji je skroz gol ispod svoje žute kućne haljinice, gledam u krug ipitam: Muhamed? Ahmet? Ali? Ayoub? Razumjele su me. Sve mi skupa viču: Ibrahim i jedna nakon druge mi govore kako se zovu uz grohoti smijeh.“⁴⁵⁴

Ovdje se vidi kako Blanche Lee Childe s idejom da postavlja pitanje kako se djeca zovu stvara dobru atmosferu. Konačno i stiže ono na što se cijelo vrijeme čekalo, nije kava u pitanju, već šalica jako vruće vode sa šećerom (sirupa). Pri odlasku joj žene ljube ruke i dobacuju joj neke lijepe riječi. Putopiskinja je sigurna da je ona prva Europljanka koja je posjetila to selo. Odlazi i u drugu posjetu, za to mjesto piše da je nešto elegantnije. No ona se već iscrpila u prvoj posjeti, ponovno vrući sirup, cigarete i datulje koja jedna žena prstima koji ne djeluju čisti vadi iz neke stare kutije. Na odlasku sve ponavljaju- „Zašto tako brzo odlaziš?“ Na kraju zaključuje kako je provela sat vremena u te dvije posjete i da nikad s toliko malo riječi nije vodila intenzivniji razgovor.⁴⁵⁵ Ove dvije posjete ukazuju želju putopiskinje da upozna orijentalnu ženu, ženu iz naroda s kojom pokušava uspostaviti kakav takav razgovor. No na nijednom mjestu ne govori u njezino ime. Već joj daje pravo glasa. Ne postavlja se kao arbitar za stanje žena u Jugozapadnoj Aziji, već daje male odlomke razgovora, jer zbog jezične barijere intenzivnija komunikacija jednostavno nije moguća. Također posjećuje i jednu drugu princezu, jednu koja se još drži tradicionalnih turskih običaja, udovicu Saida-paše. Za nju piše kako je to najimpresivnija žena koju je upoznala. Jako je visoka, ima kraljevski gard, blage oči, u mladosti mora da je bila lijepa. „Bez obzira na probleme u prijevodu jako mi je zanimljivo s njom razgovarati jer je jako inteligentna i dobronamjerna. Jako je teško prijeći zid privatnoga života bez indiskrecije“.⁴⁵⁶ Piše kako je ova princeza načitana i kako je informirana o aktualnim političkim događajima u Europi. Čita sve turske novine i zna tisuću detalja o europskim političarima. Njezini su sudovi jako

---

⁴⁵⁴ Usp. Blanche Lee Childe, *Un hiver au Caire, Journal de voyage en Égypte*, str. 123.

„Une idée lumineuse.-Leurs noms? Je saisis le plus petit marmot, tout nu sous sa robe de chambre de coton jaune et regardant le cercle, j'interroge: Mahomet? Achmet? Ali? Ayoub? Elles ont compris. On me hurle toutes à la fois: Ibrahim et l'une après l'autre, se nomment au milieu de rires effrenés.“

⁴⁵⁵ Usp. Isto, str. 124.-125.

„On ne m'épargne ni la seconde tasse de sirop chaud, ni la cigarette, ni même les dattes-que l'une des femmes, avec des doigts douteux, cherche au fond d'un vieux coffre.“

⁴⁵⁶ Usp. Isto, str. 102.

„Malgré la difficulté d'une interprétation dont mon aimable guide se tire pourtant à merveille, je trouve un grand intérêt à causer avec elle, tant elle est intelligente et bienveillante.“

definitivni i puni prijezira. Za princezu je uplitanje Europljana na Orijentu nepodnošljivo. Ne sviđaju joj se moderni običaji.

„Nikada se, priča mi ona, zakonita supruga, nije sjela nasuprot svoga supruga. Rijetko izlazi, i to jedino kako bi posjetila nećakinje, nikada nije bila u kazalištu, na bazarima....Kad je prevruće odlazi u drugu palaču, jer ih ima nekoliko. Za vrijeme velike invazije kolere liječila je herojskom hrabrošću brojne bolesnice u svojoj palači,-i to u vrijeme kad su svi u strahu bježali iz Kaira, ona je jedina ostala vjerna svojoj zadaći.“⁴⁵⁷

Blanche Lee Childe je u usporedbi s ostalim francuskim putopiskinjama 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji najmodernija u smislu što ona daje riječ ženama pripadnica svih društvenih klasa na taj način umičući perspektivi kojom se „potlačeni“ predstavljaju kao kulturno jedinstvo. Nju nipošto ne možemo smatrati intelektualkom sa zapada koja stvara identitet ljudi koji žive u Trećem svijetu pri tome postavljajući Europu kao ideal. Ona je prva putopiskinja koja se približava Spivakinoj teoriji u smislu da ona ne samo što daje riječ potlačenoj ženi, već i čuje što ona ima za reći.

Proučit će se stav supruge francuskog erudita i antropologa Ernesta, Jeanne Bellonie Bella Chantre (1866.-1952.) u odnosu na potlačenost orijentalne žene. Ona u svome putopisu *Put oko svijeta, U Maloj Aziji: uspomene s putovanja u Kapadokiju i Kilikiju (Tour du monde, En Asie mineure: souvenirs de voyage en Cappadoce et Cillicie)*, 1896.-1898. postavlja pitanje o položaju žene u Aziji. Pretežno se njezin diskurs zadržava na tome da ona govori u ime orijentalne žene. No u opisu posjete kod supruge gradonačelnika u jednom Maloazijskome mjestu opisuje ženu koja ima trideset pet godina piše kako je snažna, iznimno lijepa. Ona joj govori: „Poslala sam Vam najružniju mojih sluškinja i kako niste došli mislila sam da ste zaključili da su sve žene u Anatoliji ružne i da ne želite vidjeti ostale.“⁴⁵⁸ Bella joj odgovara kako to nije točno da je ona upoznata s ljepotom tamošnjih žena. Posjeta prolazi u lijepoj atmosferi, putopiskinja uživa u sorbetu, marmeladi koju kako piše orijentalne žene izvrsno znaju pripremati. Kćer hanume joj donosi ubrus koji je izvezen zlatnim i srebrnim

---

⁴⁵⁷ Usp. Blanche Lee-Childe, *Un hiver au Caire: journal de voyage en Égypte*, C. Lévy, Pariz, 1883., str. 105.-106. „Jamais, me raconte-elle, elle ne s'est assise, elle la femme légitime, devant son mari. Elle ne sort que pour faire des rares visites aux nièces et n'a jamais été au théâtre, ni aux bazars...Lorsqu'il fait trop chaud, elle change de palais, car elle en a plusieurs. Au temps de la grande invasion du choléra, elle a soigné elle-même avec un courage héroïque les nombreuses malades atteintes chez-elle,-et lorsque chacun fuyait du Caire effrayé, elle est restée presque seule fidèle au devoir.“

⁴⁵⁸ Usp. Bella Chantre, *En Asie mineure: souvenirs de voyage en Cappadoce et en Cilicie*, str. 435.

„Je vous ai envoyé la plus laide de mes servantes, et, ne vous voyant pas venir, j'ai cru que vous aviez jugé toutes les femmes d'Anatolie d'après elle, et que vous ne vous souciez pas d'en voir d'autres.“

koncem da si obriše ruke. Putopiskinja je sigurna u to da je to djelo koje su načinile njezine bijele i lijepe ruke koje su jako njegovane i čiji su fini nokti obojani henom. Žene se čude što Chantre posjećuje zemlju u kojoj kako one govore nema ničega. Za njih je život u Istanbulu ideal. „Odakle si? Gdje ideš? Zašto putuješ u po ovoj zemlji u kojoj nema ničega?“⁴⁵⁹ Na kraju posjete ih putopiskinja želi slikati no one pišu kako je to nemoguće jer su njihovi muževi ljubomorni i ne bi dozvolili da ih se slika.

U selu Bachkeui, selu od dvjestotinjak turskih kuća uz stijenu planine Chantre u pratnji svojih vodiča susreće tamošnje žene koje su jako uzbuđene što ju vide. Dok im ona sjedeći na konju postavlja pitanja one ju dodiruju, promatraju i ostaju u čudu što nosi rukavice od pasje kože.

„Jadne žene si dovikuju: Pogledaj njezine ruke kako su crne! No ipak jedna od njih uočava da ova nosi rukavice i trijumfalno joj skida rukavicu. Mićo naglo intervenira i više Belli da počne trčati što je brže moguće. Začudena autoritarnim glagolom koji je izustio moj hrabri Hrvat, gledam ga, no on mi pokazuje kako žene koje me okružuju u naručju nose djecu s licem prekrivenim krastama. Trenutno selom hara epidemija velikih boginja i s obzirom na bezbrižnost koja karakterizira Turke oni ni ne misle na to da spriječe zarazu s jednog djeteta na drugo.“⁴⁶⁰

Ova putopiskinja na nekoliko mjesta potlačenom objektu daje pravo glasa. No u toliko maloj mjeri da ne možemo govoriti o tome da kod nje velik broj žena govori i da iz onoga što govore možemo nešto zaključiti o njihovome životu, već jedino možemo govoriti o nekoj vrsti „native informanta“, koji govori u ime ostalih što isto tako otvara put kolonijalizmu i imperijalizmu. Postavlja se svakako kao arbitar, držeći svoj položaj kolonizatora koji bi volio da žene u Maloj Aziji nose Fanonove bijele maske i koji žali što tamo ne čuje zvukove francuskog jezika.⁴⁶¹ Ovaj stav začuđuje budući da je Bella Chantre supruga znanstvenika pa bi se mogao očekivati otvoreniji stav prema drugome. Ona u europskoj kolonizaciji vidi civilizacijsku misiju, a ne vidi njezino divljaštvo, ne osuđuje ju poput Césairea kao što ćemo to u sljedećem poglavlju istražiti.

Slikarica i književnica, hodočasnica Léonie de Bazelaire (1847.-1926.) u svome putopisu *Jahački pohod po Palestini (Chevauchée en Palestine, Mame et fils, Tours, 1899.)*

---

⁴⁵⁹ Usp. Isto

„D'où viens-tu? Où vas-tu? Pourquoi voyages-tu dans ces pays où il n'y a rien à voir?“

⁴⁶⁰ Usp Isto, str. 470.

„Les pauvres femmes se crient entre elles: Regarde ses mains, comme elles sont noires! Pourtant, l'une d'elles, plus alerte, s'aperçoit de la supercherie et m'enlève triomphalement un gant. Là-dessus, Mitcho intervenant brusquement me crie d'une voix brève de file rau plus vite. Étonnée du verbe autoritaire de mon brave Croate, je le regarde, mais il me montre que les femmes qui m'entourent portent sur leurs bras des enfants au visage couvert de croûtes. Une épidémie de variole sévit en ce moment à Bachkeui, et avec l'insouciance qui les caractérise ces Turcs ne songent pas à éviter la contagion d'un enfant à l'autre.“

⁴⁶¹ Usp. Bella Chantre, *En Asie mineure: souvenirs de voyage...str. 452.*

„L'école de Talas n'a qu'un tort, à mes yeux, c'est d'ignorer les sons de la langue française.“

piše kako percepcija ljepote na Orijentu nije ista kao percepcija ljepote na Zapadu. Što je žena deblja to je ljepša, dok se muškarci natječu u dužini brade, jer je brada simbol muške ljepote. Izgled Arapkinja za de Bazelaire je pitoreskan da ne može biti pitoreskniji:

„...skupina konja dotjeranih prema orijentalnoj modi sa resama i pomponima u boji, njihovo rzanje, divlji vrisak arapskih žena odjevenih u šarene krpe koje su došle kako bi tražile bakšiš od Francuza, prevoditelji izgledaju ponosno i neovisno...nekoliko butika s arapskim objektima, sve to pod punim Suncem Orijenta, sve je to čudno i šarmantno.“⁴⁶²

Ova je hodočasnica u nekoj vrsti vjerske ekstaze i zadržava se na površnim opisima orijentalnih žena koji se zadržavaju na opisu vanjštine.

„Muslimanske žene, licem skrivenim pod šarenom tkaninom sa čudnim crtežima prekrivene su od glave do pete golemim platnenim velom pod kojim izgledaju kao duhovi.“⁴⁶³ Léonie de Bazelaire komentirajući Arapkinje piše kako one polako hodaju, veličanstveno su graciozne, ruke i noge su im slobodne, umotane su u ogromne bijele tkanine, tijela su im prekrivena velom fantastičnih dezena u svim bojama što ih skriva od pogleda ali im omogućuje da one sve vide.⁴⁶⁴ U Kani ju fascinira divljaštvo tamošnjeg naroda. Piše kako žene djecu nose na leđima poput Eskima. Kad de Bazelaire sa svojom pratnjom hoda ulicama grada žene se okupljaju znatizeljno ih dotičući, povlačeći ih za odjeću prelazeći rukom preko njihovih šešira diveći se. Ali zaključuje kako žene u tim šarenim prnjama izgledaju puno pitoresknije od nje i njezine pratnje. Za djecu piše kako su pretežno prljava, skoro gola, valjajući se po prašnjavom tlu traže bakšiš. Djeca po tim siromašnim arapskim selima ima više od kamenčića po cesti.⁴⁶⁵ Djeca su prikazana kao životinje koje preživljavaju na cesti. Nakon što de Bazelaire napušta crkvu djeca trče oko nje, diraju joj odjeću i govore joj „Buon-jor,signor Madame, bakchich“ ili „Signor mon Bere, bakchich“...Zovu ih na svakakve načine, bitno da negdje ubace riječ bakšiš. Veća djeca nude naranče i limunadu. De Bazelaire ne sluša orijentalnu ženu, jedino čuje djecu koja na lošem francuskom jeziku prose. Ona citatima koje nudi čitateljstvu

---

⁴⁶² Usp. Léonie de Bazelaire, *Chevauchée en Palestine*, str. 49.-50.

„Rien n'est plus pittoresque: la mêlée des chevaux harnachés à la mode orientale avec des franges et des pompons de couleur, leurs hennissements, les cris sauvages des femmes arabes vêtues de loques bariolées, et venues là-haut pour demander bakchiche aux Français, les drogmans à l'allure indépendante et fière, ...tout cela en plein soleil d'Orient, c'est étrange et charmant.“

⁴⁶³ Usp. Isto, str. 95.

„Les femmes musulmanes, le visage caché sous une étoffe bariolée de dessins étranges, sont recouvertes de la tête aux pieds d'un immense voile en calicot blanc qui les fait ressembler à des fantômes.“

⁴⁶⁴ Usp. Isto, str. 197.

„...les femmes ont une grâce majestueuse, et n'emprisonnent ni pieds, ni mains, ni...taille dans aucun fourreau. Elles se drapent dans les grandes étoffes blanches, la figure couverte d'un voile à dessins fantastiques de toutes couleurs, qui les empêche d'être vues et leur permettant de voir.“

⁴⁶⁵ Usp. Léonie de Bazelaire, *Chevauchée en Palestine*, str. 73.

sudjeluje u mehanizmima potlačivanja i tako sudjeluje u dodatnoj represiji ljudi koji su pripadnici slabije kulture.

U nastavku se proučava putopis *Posjet francuskom veleposlanstvu u Konstantinopolu za vrijeme Drugog Carstva (Un séjour à l'ambassade de France à Constantinople sous le second Empire*, Plon Nourrit, Pariz, 1902.) plemkinje, barunice Marie Caroline Durand de Fontmagne koja u mladosti posjećuje rođaka u Istanbulu za vrijeme uprave Napoleona III. Ona u svome putopisu dosta pažnje posvećuje temi muslimanske obitelji, turskim ženama, vjenčanjima, razvodima, djeci, odjeći, drami u haremima, kupeljima. Barunica piše kako je teško nešto saznati o privatnom životu Orijentalaca. Ona ako i donosi citate, ti citati nemaju kao funkciju predstaviti pojedini subjekt već je njihova svrha podcrtavanje generalizirajućih stavova. Tako isto navodi, kao prava stručnjakinja za život žena na Orijentu kako se žene jako trude udovoljiti svojim muževima jer se boje razvoda. Nije problem razvesti se, dovoljno je doći pred suca i izreći „Alei calac bi talati“, odnosno „Napuštam ju tri puta“. Ovdje također slično kao i prije donosi citat koji čak ni ne spada u kategoriju „native informanta“ već navodi citat iz sudske prakse. Turkinje svojim supruzima štošta priušte ali uvijek svoga muža poštuju, ljube mu ruku ili mu miluju bradu, što se kod Orijentalaca smatra velikom ljubaznošću.⁴⁶⁶ Barunica piše kako zbog nedostatka novaca sve manje Turaka ima velike hareme, no kad suprug dovede novu ženu supruga ju mora poštivati. Turčin joj kaže „Nadam se da ćete dobro živjeti zajedno.“ Ovdje si čitatelj postavlja pitanje s koliko je ona Turaka govorila da bi znala što oni govore. Ona kao da citate izmišlja kako bi svoj iskaz učinila vjerodostojnijim. Upravo iz tog razloga se muslimanska žena neprestano mora boriti sa suparnicama što često dovodi do ispada ljubomore i do ubojstava. No ipak na jednome mjestu donosi citat liječnika sultana Abd-ul-Medjida, gospodina Zographosa koji joj govori kako jedino liječnici i babice znaju što se događa u haremima. Ovdje potlačuje orijentalnu ženu jer muškarac ima funkciju „native informanta“ što ukazuje na kontesin konzervativni stav. Na dalje kontesa piše da bi Turkinje koje žive u Konstantinopolu koje bi se pitalo da li bi voljele izlaziti bez vela odgovorile: Da, nema sumnje, voljela bih da me se vidi, ali ne bih voljela da moj muž vidi ljepše od mene. Zanimljivost u odnosu na druge putopiskinje 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji je ta što se ona uglavnom koristi citatima ne kako bi stvarno predstavila potlačeni objekt nego kako bi možda čak i izmišljenim citatima potkrijepila svoj osobni stav. Ne daje mjesto potlačenom objektu da se predstavi i govori u svoje ime već ona govori u ime potlačenih koristeći se privilegijom položaja kolonizatora koji dehumanizira objekt dominacije i opservacija.

---

⁴⁶⁶ Usp. Isto, str. 280.-281.

Uspoređujući putopise francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji ustanovili smo kako putopiskinje jako rijetko prelaze granice interkulturalnog razumijevanja i pretežno sudjeluju u mehanizmima potlačivanja. Velik broj putopiskinja poput kontese de la Ferté-Meun, Louise Colet, Hommaire de Hell, Mme le Ray, Cornélie Delort uopće ne donosi citate razgovora i na taj se način već mogu svrstati u orijentalističku struju. Iz toga proizlazi da su njihove misli u odnosu na Jugozapadnu Aziju totalizirajuće i da putopiskinje uglavnom ne rade na dekonstrukciji „falocentrične“ povijesne interpretacije koja za Spivak predstavlja imperijalistički diskurs. One uglavnom polaze od ideje da svi ljudi Jugozapadne Azije sačinjavaju jednu homogenu cjelinu, to jest, u svojim djelima predstavljaju kulturno jedinstvo među heterogenim ljudima. Putopiskinje koje donose citate često kao da su one same potlačenom objektu stavile riječi u usta, jer u iskazima dominira ironija i citati imaju kao funkciju istaknuti kvalitete/nedostatke strane kulture, to jest citati im služe kako bi čitatelju pokazale kako potlačeni idealiziraju Europu. One jako rijetko nadilaze binarnu opoziciju između subjekta i objekta i predstavljaju stanovništvo Jugozapadne Azije kao potlačene. No jedna putopiskinja, hodočasnica de Bazelaire ima skroz drugačiji pristup u pogledu citata razgovora, ona se odlučila čitatelju pružiti citate predstavnika istoka i zapada, Chateaubrianda i Muhameda ostavljajući čitatelju prostor da sam odluči hoće li riječi Muhameda čuti ili ne. De Bazelaire ne daje riječ stanovništvu, već Muhamed postaje „native informant“ stanovništva Jugozapadne Azije što je u odnosu na ostale putopise zanimljivost, jer ona jedina čitatelju nudi riječi predstavnika muslimana. U ovoj disertaciji smo naišli na putopiskinju koja se već u prethodnom poglavlju istaknula kao hibrid u Bhabhinom smislu te riječi. Radi se o Blanche Lee Childe koja jedina donosi citate razgovora, koji iako su dosta plitki s obzirom na problem da se radi o stranom jeziku, djeluju najprirodniji, najživotniji. Ova se putopiskinja najviše udaljava od prikaza putopiskinja koje usvajaju kolonijalni diskurs, otvarajući se prema drugom na način da žene Jugozapadne Azije u njezinom opisu nisu nijeme, ona se postavlja u ravnopravan položaj s njima i ima želju čuti što žene govore. I to ne samo ono što žene pripadnice viših staleža imaju za reći, već i žene felaha. Ona ne pretpostavlja homogeno jedinstvo između heterogenih ljudi što upravo citatima žena pripadnica različitih društvenih klasa i pokazuje.

U sljedećem poglavlju disertacije po prvi put će se stavovi francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji ispitati u odnosu na frankofonu postkolonijalnu kritiku, uvažavajući pri tome stavove Frantza Fanona, Aimé Césairea i Alberta Memmija.

4.4. Putopisi francuskih putopiskinja 19. stoljeća iz perspektive suvremene francuske postkolonijalne kritike (Frantz Fanon, Aimé Césaire i Albert Memmi)

Francuski psihijatar i esejist Frantz Fanon (1925.-1961.) bio je angažiran u alžirskoj borbi za neovisnost. Smatra ga se osnivačem misli o Trećem svijetu. Za čitavo vrijeme svog života Fanon je nastojao analizirati psihološke posljedice kolonizacije na kolonizatora i koloniziranog. U svojim najpoznatijim djelima analizira proces dekolonizacije iz sociološke, psihološke i psihijatrijske perspektive. Njegovo najpoznatije djelo *Crna koža, bijele maske* (*Peau noire, masques blancs*) iz 1952. je analiza psiholoških posljedica koje kolonizacija ima na Crnca. „Kolonijalizam uzrokuje fizičko nasilje, njegov diskurs je: kolonizirani je „ružan“, „glup“, „lijen“, ima „bolesnu“ seksualnost.“ Fanon piše kako kolonizirani na kraju usvaja taj stigmatizirajući diskurs, počinje mrziti svoju kulturu, svoj jezik, svoj narod, jedina mu je želja imitirati i što više nalikovati kolonizatoru.⁴⁶⁷ Ovaj je liječnik čitav svoj radni vijek posvetio tomu da pronađe način kako da ozdravi koloniziranog Crnca, kako ga osloboditi osjećaja otuđenosti od vlastite rase koja ga dehumanizira. Jedini način ozdravljenja po Fanonu je dekolonizacija, no ne samo dekolonizacija teritorija, već i misli. U njegovom djelu iz 1961. *Les Damnés de la Terre* piše kako bi dekolonizacija trebala stvoriti jednu novu rasu ljudi brišući podjele na rase koje predstavljaju temelj kolonijalnog sistema.⁴⁶⁸ Fanon je također

---

⁴⁶⁷ Usp. www.scienceshumaines.com/frantz-fanon-contre-le-colonialisme_fr_28199.html

⁴⁶⁸ Usp. *Isto*

pristaša Aimé Césaireovog pokreta negritudea, no on ga ne smatra samo etapom prema izvršenju humanosti kao Jean Paul Sartre već smatra kako se treba sasvim stopiti s negritudeom prije nego li ga se napusti. Iz toga zaključujemo kako Crnci moraju prepoznati zajedničku prošlost, no ipak ni jedan čovjek ne bi trebao biti robom svoje prošlosti. Nije potrebno čovjeka „odrediti“ i staviti ga na pravo mjesto, već je potrebno „pustiti čovjeka“. Fanona se često u stručnoj literaturi naziva i apostolom nasilja jer je smatrao da je nasilje jedino sredstvo da se kolonizirani oslobodi kolonijalnog sistema koji je sam nasilan, no nasilje koloniziranih nije smisao za sebe, već je to samo sredstvo uz pomoć kojeg će se kolonizirani osloboditi otuđenosti. Smisao Fanonove teorije dekolonizacije je taj da kolonizirani mora sam osvojiti svoju emancipaciju. Ne smije mu se samo dati sloboda, mora ju steći na silu jer drugačije se neće osloboditi otuđenosti. Fanon koji je *Les Damnés de la Terre* pisao za vrijeme rata u Alžiru piše kako se „čovjek nasiljem oslobađa“, nasilje je „detoks“ koji koloniziranog oslobađa od svog osjećaja inferiornosti. Fanonovi militantni tekstovi su u Francuskoj dugo bili marginalizirani. Zbog sudjelovanja u alžirskom pokretu oslobođenja 1955. Fanon gubi radno mjesto u alžirskoj psihijatrijskoj bolnici. Ostatak života posvećuje povezivanju Afrikanaca, putuje po Africi s ciljem uspostavljanja afričke solidarnosti koja bi bila temelj dekolonizacije. Fanonova misao jako je smetala tadašnju francusku republikansku vladu budući da je on pisao kako za Francusku nije bilo alžirskog rata. Vrativši koloniji ulogu konstrukcije nacije, nacionalnog identiteta i francuske republike Fanon razotkriva rasni rascjep koji je temelj kolonijalnog sistema i na taj način smeta francuskom republikanizmu Francuske koja negira sve različitosti no koja je u svome kolonijalnom carstvu negirala prava naroda zbog inferiornosti njihove rase. U djelu *Crna koža, Bijele maske* Fanon kolonijalizam smatra „totalnim projektom“ u smislu da ne ostavlja ni malo prostora čovjekovoj ljudskosti i stvarnosti. Glavno oruđe kolonijalizma je jezik koji omogućuje čovjekovo sudjelovanje u životu, koji mu omogućava usvajanje civilizacije. Ako govoriti jezik znači sudjelovati u svijetu onda govoriti jezik kolonizatora podrazumijeva usvajanje jezika koji je nametnut stoljećima kolonijalne dominacije i čiji je cilj eliminacija jezika koloniziranog. Koliko god kolonizirani usavršio jezik kolonizatora i na taj način si otvorio put sudjelovanja u životu kolonizatora i stvorio si jednak položaj, kolonizator će uvijek biti u čudu što Crnac tako dobro vlada jezikom kolonizatora. A čuđenje piše Fanon podsjetnik je na inferiornost u smislu da Crnac samo nosi bijelu masku i ne može pobjeći od boje svoje kože. No istodobno usavršavanjem jezika kolonizatora kolonizirani gubi odnos sa svojim sunarodnjacima.⁴⁶⁹ Na pitanje kako bi trebala izgledati post-kolonijalna nacija Fanon odgovara kako postkolonijalne nacije nipošto ne bi trebale biti kopije ili imitacije europskih

---

⁴⁶⁹ Usp. Drabinski, John, „Frantz Fanon“, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL=<https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/frantz-fanon/>

država, već one trebaju biti nove države koje se temelje na novom razmišljanju, „treba stvoriti novoga čovjeka“.⁴⁷⁰ U djelu *Les Damnés* Fanon piše kako je nasilje preduvjet za dekolonizaciju i djeluje u dva smjera: unutar koloniziranih i prema vani u konfliktu između kolonizatora i koloniziranog. Fanon koloniziranog dijeli u tri kategorije: u prvu skupinu spada radnik čiji se odnos prema kolonizatoru i koloniziranom gradi oko njegove sposobnosti rada.

Ovo je kompliciran odnos jer je istodobno odnos ovisnosti (opskrba materijalnim potrebama kolonijalnog sistema) i revolucionaran (kolonizator ovisi o njemu). Druga kategorija je kolonizirani intelektualac, kompromitirana figura koja igra ključnu ulogu kroz tijelo Prokletog bilo to u odnos na kulturalnu obnovu ili u odnosu na politički otpor. Kolonizirani intelektualac je medijator u odnosu kolonizatora i koloniziranog, na način da prevodi izraze kolonijalnog života u jezik, koncepte i u politiku kolonijalne vlasti. Kolonizirani intelektualac ima potencijala budući da je to figura koja je u kontaktu s koloniziranom gomilom, no svaki potencijal je kompromitiran ulogom koju intelektualac igra: on istodobno pomaže i odmaže kolonizatoru. U trećoj kategoriji je lump proletarijat, izraz posuđen od Karla Marxa i preuzet od Fanona u postkolonijalnu teoriju. Lump proletarijat su ljudi koji ne pridonose kolonijalnom sistemu. Oni predstavljaju felaha u Alžiru-skupinu koja se nalazi van urbanog sustava i anti kolonijalne borbe i na taj način, piše Fanon, predstavljaju figuru čiste revolucionarne moći.⁴⁷¹

Jedan od najutjecajnijih frankofonih karipskih pisaca njegove generacije Aimé Césaire (1913.-2008.) osnivač je književnog i političkog pokreta *négritudea*. Ovaj je pisac i političar prvi 1939. godine u svome *Cahier d'un retour au pays natal* utemeljio ideju o *négritudeu*, pokretu koji je osvijestio Crnce i kojemu je cilj pobuditi osjećaj ponosa uz pomoć afričkih kulturnih vrijednosti kao protutežu osjećaju inferiornosti koji im je dodijelila europska kolonijalna misao. Aimé Césaire zajedno sa senegalcem Leopoldom Sédar Senghor i Léonom Gontrom Damasom osnivač je pokreta čiji je cilj kulturno i političko oslobođenje čovjeka crne boje kože. On je autor anti kolonijalističkog eseja „Discours sur le colonialisme“ (1950.) u kojemu žestoko osuđuje kolonijalizam smatrajući ga sramotom XX. stoljeća. Césaire kolonijalizam promatra iz komunističke perspektive kritizirajući položaj građanske klase za koju piše da je dekadentna jer više ne prepoznaje granice zla koje čini posredstvom kapitalističkog sustava. Kolonizacija nipošto nema civilizacijsku ulogu, već je njezina uloga decivilizirati kolonizatora.⁴⁷² Za, kako Césaire piše, takozvanu europsku (zapadnu) civilizaciju koju su oblikovala dva stoljeća vladavine buržuja, piše kako je ona dekadentna jer

---

⁴⁷⁰ Usp. *Isto*

⁴⁷¹ Usp. *Isto*

⁴⁷² Usp. https://fr.m.wikipedia.org/wiki/Discours_sur_le_colonialisme

je to civilizacija koja je odlučila zatvoriti oči pred dva glavna problema koje je ona sama prouzrokovala: problem proletarijata i problem kolonija. Problem Europe je što ona ne može pronaći opravdanje za ova dva problema, već nalazi utočište u licemjerju. „Europa je neobranjiva. Ono što je ozbiljan problem Europa je moralno i duševno neobranjiva.“⁴⁷³ Césairea su često pitali koja je veza između kolonizacije i civilizacije. On smatra kako prvo treba jasno odgovoriti na opasno pitanje, što je to kolonizacija? „Možemo se složiti što ona nije: nije ni evangelizacija, ni filantropski podvig, nije ni želja da odmakne granice ignorancije, bolesti ili tiranije, nije ni projekt koji se poduzima u ime slave Gospodnje, niti je to pokušaj da se proširi vladavina zakona.“⁴⁷⁴ On zaključuje kako svi kolonizatori, bili oni Cortezi ili Cuzcoi ubijaju, pljačkaju. Oni nose oružje i u ime kršćanstva (kršćanstvo=civilizacija, poganstvo=divljaštvo) ubijaju Indijce, ljude žute boje kože i Crnce. No ipak Césaire smatra kako je odlično spajati različite kulture jer civilizacija koja se povuče u sebe atrofira, kulturalna razmjena predstavlja zrak za civilizacije. No postavlja se pitanje da li je kolonizacija pomogla u uspostavi interkulturalnog kontakta. Césaire jasno odgovara kako to nipošto nije slučaj budući da kolonizacija dehumanizira kolonizatora, „brutalizira“ ga, pobuđuje u njemu zakopane instinkte rase mržnje i moralnog relativizma. Problem je što Europa ne reagira što je nekome u Vijetnamu odrubljena glava, što je djevojčica silovana, kad se ljude izlaže mučenjima. U tome leži problem, nikoga u Europi nije briga i jednog dana će se probuditi s novim Hitlerom na čelu. Césaire često Hitlera uzima kao primjer kako bi pokazao kako je on proizašao iz humanističkog buržuskog, kršćanskog dvadesetog stoljeća, ljudi nisu bili ni svjesni da je Hitler živio među njima. Zločin koji je Hitler počinio nad bijelim čovjekom isti je zločin koji su kolonizatori počinili nad koloniziranima. Bit Césaireove misli je da nitko ne kolonizira nedužno, „nacija koja kolonizira, civilizacija koja opravdava kolonizaciju-s time i nasilje-već je bolesna civilizacija, civilizacija koja je moralno bolesna, koja od jedne posljedice do druge traži svoga Hitlera, svoju kaznu.“⁴⁷⁵ Za odnos između kolonizatora i koloniziranog Césaire piše kako između njih nema ljudskog kontakta, to je isključivo odnos dominacije i potlačenosti koji kolonizatora pretvara u vojskovođu, čuvara zatvora, robovlasnika, a koloniziranog čovjeka u instrument proizvodnje. On

---

⁴⁷³ Usp. Malory Nye, „Discourse on Colonialism“ by Aimé Césaire, 2016 Religion bites *Europe is indefensible...What is serious is that „Europe“ is morally, spiritually indefensible.*

⁴⁷⁴ Usp. Malory Nye, „Discourse on Colonialism“ by Aimé Césaire, 2016 Religion bites

„In other words, the essential thing here is to see clearly, to think clearly-that is, dangerously-and to answer clearly the innocent first question: what, fundamentally, is colonization?To agree on what it is not: neither evangelization, nor a philanthropic enterprise, nor a desire to push back the frontiers of ignorance, disease and tyranny, nor a project undertaken for the greater glory of God, nor an attempt to extend the rule of law.“

⁴⁷⁵ Usp. Malory Nye, „Discourse on Colonialism“ by Aimé Césaire, 2016 Religion bites

„What am I driving at this idea: that no one colonizes innocently, that no one colonizes with impunity either; that a nation which colonizes, that a civilization which justifies colonization-and therefore force-is already a sick civilization, a civilization that is morally diseased, that irresistibly, progressing from one consequence to another, one repudiation to another, calls for its Hitler, I mean its punishment.“

kolonizaciju stavlja u jednadžbu „colonization=thing-ification“. Césaire smatra kako je kolonijalistička Europa neiskrena jer nastoji opravdati kolonijalizam materijalnim napretkom koji se stekao pod kolonijalnom upravom. Kao da te zemlje ne bi i same napredovale bez europske okupacije. Čak je i kolonizacija u mnogim slučajevima usporila napredak. Narodi Afrike i Azije od Europe traže škole koje im ne želi dati, Afrikanci traže luke i ceste, Europa im ne pomaže. Kolonizator želi napredovati na uštrb koloniziranog.

Césaire piše kako je posljedica kolonijalizma ta što su društva iscrpljena, kulture pregažene, zemlje konfiscirane, vjere iskorijenjene, prekrasna umjetnička djela uništena, nevjerojatne mogućnosti izbrisane.⁴⁷⁶

Francuski pisac Albert Memmi (*1920) rođen kao Židov u Tunisu, većinski muslimanskoj koloniji, za sebe piše kako je svakoga razumio budući da nije pripadao niti jednoj kulturi. Memmijeva knjiga iz 1957 *Kolonizator i kolonizirani (The Colonizer and the Colonized)* smatra se jednim od temeljnih tekstova postkolonijalne kritike. Njegovo pisanje predstavlja odgovor na dekolonizaciju u Sjevernoj Africi 1956. godine u doba kad su Tunis i Alžir stekli neovisnost od Francuske. Memmi kolonijalizam opisuje kao jednu „varijantu fašizma“⁴⁷⁷ koja se zasniva na ekonomskoj prevlasti bez obzira na kolonizatorovu ideologiju plemenitijih ciljeva vjerskog preobraćenja ili civilizacije. Njegovo glavno oruđe je rasizam i teror. Svaka kolonijalna institucija utjelovljuje rasizam i ustanovljuje sub-humanost koloniziranog („subhumanity of the colonized“) stvarajući istovremeno ideju manje vrijednosti koloniziranog.⁴⁷⁸ Primjenjujući silu protiv svakog pokušaja pobune koloniziranog kolonizator primjenjuje silu, širi strah i učvršćuje podčinjenost koloniziranog. Memmi piše kako kolonizatori u biti „nikada nisu ozbiljno radili na vjerskom preobraćenju koloniziranog“ jer bi takav korak značio asimilaciju što bi dovelo do „nestanka kolonijalnog odnosa“. Kolonizator nastoji raditi na „društvenoj nepokretnosti“ tako da koloniziranom ne dopušta uzdizanje na društvenoj ljestvici koristeći se pri tome rasizmom. Kultura kolonizatora prožima koloniju, „odjeća, praznici, zastava na državnim institucijama“ sve to pripada kolonizatoru. Službena komunikacija odvija se na jeziku kolonizatora. Kolonizator provodi kulturnu dominaciju i na taj način stvara skupinu frankofila koji mogu steći nešto bolji društveni status, a ti frankofili postaju pomoć kolonizatoru. No ti frankofili također ostaju izopćenici jer kolonijalni sustav kako bi se održao ne dozvoljava asimilaciju. „Ako bi

---

⁴⁷⁶ Usp. Malory Nye, „Discourse on Colonialism“ by Aimé Césaire, 2016 Religion bites

„I am talking about societies drained of their essence, cultures trampled underfoot, institutions undermined, lands confiscated, religions smashed, magnificent artistic creations destroyed, extraordinary possibilities wibed out.“

⁴⁷⁷ Usp. Albert Memmi, *The Colonizer and the Colonized*, Beacon Press, Boston, 1991., str. 63.

⁴⁷⁸ Usp. URL/<https://scholarblogs.emory.edu/postcolonialstudies/2014/06/19/memmi-albert/>

kolonizirani dobili pravo glasa, budući da su većina, imali bi mogućnost uništiti sustav“.⁴⁷⁹ Prema Memmiju tri faktora odlikuju kolonizatora (pojam koji se odnosi na svakog Europljanina u koloniji): profit, privilegij i uzurpacija. Europljani koji žive u kolonijama smatraju kako žive u egzilu, nerado napuštaju koloniju kako bi živjeli u matičnoj zemlji budući da je kolonija mjesto gdje čovjek zarađuje više, a troši manje. Povratak u matičnu zemlju bio bi povratak na prosječan status, dok u koloniji ima privilegirani status za koji shvaća da je nezakonit i iz toga je razloga uzurpator. Ponekad piše Memmi postoji kolonizator koji odbija svoj status („colonizer who refuses“) koji prepoznaje nepravdu kolonijalnog sistema i koji odustaje od privilegija i ostaje u koloniji kako bi se borio za promjene. Iako je kolonizator koji odbija svoj status dobrovoljac on nije dio borbe koloniziranog, ne nastoji naučiti jezik koloniziranog niti pokušava odbaciti drugo oruđe kulturalne dominacije.⁴⁸⁰ Jedini način da kolonizator prestane biti kolonizator je taj da se vrati u svoju domovinu i tek tamo može postati politički učinkovit. Sve dok živi u koloniji održava kolonijalni sistem. Kao i kolonizator koji odbija svoj status tako je i onaj koji prihvaća ulogu uzurpatora svjestan da je njegov privilegij nezakonit. Memmi kolonizatorom naziva onoga koji prihvaća biti kolonizator. Takva osoba prihvaća svoj status, brani svoju ulogu i pravda je na način da ističe zasluge njegove i nedostatke kulture domoroca. On koloniziranog uvjerava u svoju kulturnu superiornost ističući heroizam vlastite kulture i na taj način pokušavajući impresionirati koloniziranog. Kako Memmi piše „On nastoji krivotvoriti povijesna zbivanja, piše nove zakone, briše pamćenje. Radi sve što je potrebno kako bi uspio ozakoniti svoju uzurpaciju.“⁴⁸¹ Slika o superiornoj kulturi kolonizatora se stvara na način da kolonizator opravdava svoju ulogu kolonizatora, dajući joj legitimitet. Memmi piše kako kolonizator ima „Neronov kompleks“⁴⁸², što više ugnjetava koloniziranog to više shvaća zvjerstvo uloge koju je odabrao. Počinje sve više mrziti potlačenog da na kraju želi da kolonizirani nestane kako se on ne bi osjećao loše. No naposljetku shvaća kako bez koloniziranog kolonija nema smisla. Kolonizator piše novu povijest u kojoj nema mjesta za koloniziranog. Kolonizirani ne sudjeluje u „stvarnosti“, nemaju građanskih prava i iz tog razloga ne razvijaju osjećaje domoljublja. Kolonizirani gubi hrabrost što vodi do gubitka samopouzdanja i ponosa. Jedino mjesto bijega je vjera koja štiti koloniziranog i u kojoj je svijet koloniziranog sačuvan. Prema Memmiju je kolonijalni sistem nestabilan i vodi do samouništenja. Kolonizatori imaju dvije mogućnosti: asimilacija koja je nemoguća jer ju kolonizator ne dozvoljava i pobuna budući da

---

⁴⁷⁹ Usp. Albert Memmi, *The Colonizer and the Colonized*, Beacon Press, Boston, 1991., str. 13.

⁴⁸⁰ Usp. *Isto*, str. 45.

⁴⁸¹ Usp. *Isto*, str. 52.

„He endeavours to falsify history, he rewrites laws, he would extinguish memories. Anything to succeed in transforming his usurpation into legitimacy.“

⁴⁸² Usp. *Isto*, str. 53.

se kolonijalni sistem ne temelji na demokratskim načelima. Pobunom kolonizirani odbacuju sve kolonizatore, bez obzira bili oni kolonizator koji prihvaća ili koji odbija svoj status, odbacuju kolonizatorov jezik. Vjera i tradicija dio su pobune koloniziranog, u njima i kroz njih kolonizirani vraća vjeru u sebe.

Teorije Fanona, Césairea i Memmija ćemo povezati budući da su one međusobno komplementarne. Odnos putopisinja i kolonijalizma promatrat će se ponajviše kroz njihove opise ropstva na području Jugozapadne Azije. Tražit ćemo odgovore na pitanja kakav je stav putopisinja u odnosu na kolonizaciju. Smatraju li one da su pripadnice superiorne kulture i kao takve misle da imaju zadaću civilizirati Orijent? Usvajaju li one stigmatizirajući diskurs kojim omalovažavaju, to jest degradiraju potlačeni subjekt? Zvuči li njima francuski jezik iz ušiju koloniziranog čudno i smiješno? Rade li one na tome da podsjećaju koloniziranog na njegov inferioran položaj? Spadaju li one u kategoriju kolonizatora koji prihvaća svoj status u Memmijevom smislu ističući kontrast zasluga vlastite kulture u suprotnosti sa nedostacima tuđe kulture ili se priklanjaju ulozi kolonizatora koji odbija svoj status, izjednačavajući svoj položaj sa koloniziranim? Smatraju li one da se pripadnici njima strane kulture trebaju asimilirati, po mogućnosti nositi Fanonove bijele maske ili se poput Gustavea Flauberta užasavaju europskog utjecaja na Orijentu. Idu li neke korak dalje u pravcu Césairea žestoko osuđujući kolonijalizam smatrajući ga sramotom čovječanstva? Sva ova pitanja predstavljaju novinu u istraživanjima u odnosu na tekstove francuskih putopisinja po Jugozapadnoj Aziji 19. stoljeća.

U prethodnim poglavljima disertacije putopisi francuskih putopisinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji po prvi put su promatrani iz perspektive suvremene anglofone postkolonijalne kritike počevši od Edwarda Saida i njegovog *Orijentalizam*, preko Homi K. Bhabhe i njegove teorije hibridnosti te subalterne teorije Gayatri Chakravorty Spivak. U ovome poglavlju nastojat ćemo odgovoriti na pitanje u kolikoj se mjeri putopisi francuskih putopisinja uklapaju u suvremenu frankofonu postkolonijalnu kritiku budući da su u posljednja dva desetljeća postkolonijalni studiji stekli značajnu vidljivost u akademskim krugovima.⁴⁸³ Novina ove disertacije je što će se tekstovi francuskih putopisinja po prvi put proučavati u odnosu na teorije osnivača misli o Trećem svijetu, psihijatra i esejista Frantza Fanona (*Crna koža, bijele maske*, 1952.) osnivača pokreta „négritudea“, Aimé Césairea (*Rasprava o kolonijalizmu*, 1955.) i tuniškog pisca Alberta Memmija (*Portret koloniziranog, prethođen portretom kolonizatora* 1985.) Ovdje će se njihove teorije povezati budući da se one međusobno nadograđuju i kao takve ih valja spojiti u analizi tekstova.

---

⁴⁸³ Usp. Vivek Chibber, *Postkolonijalna teorija i sablast kapitala*, Rad i Misao, Rijeka 2019., str. 23.

Frantz Fanon koji se iz sociološke, psihološke i psihijatrijske perspektive bavio analizom psiholoških posljedica kolonizacije na kolonizatora i koloniziranog zaključio je kako „Kolonijalizam uzrokuje fizičko nasilje, njegov diskurs je: kolonizirani je „ružan“, „glup“, „lijen“, ima „bolesnu“ seksualnost“ što ima za posljedicu da kolonizirani na kraju usvaja taj stigmatizirajući diskurs, počinje mrziti svoju kulturu, svoj jezik, svoj narod, jedina mu je želja imitirati i što više nalikovati kolonizatoru.⁴⁸⁴ Ovaj je liječnik čitav svoj radni vijek posvetio tomu da pronađe način kako da ozdravi koloniziranog Crnca, kako ga osloboditi osjećaja otuđenosti od vlastite rase koja ga dehumanizira. Jedini način ozdravljenja po Fanonu je dekolonizacija, no ne samo dekolonizacija teritorija, već i misli.

U njegovom djelu iz 1961. *Les Damnés de la Terre* piše kako bi dekolonizacija trebala stvoriti jednu novu rasu ljudi brišući podjele na rase koje predstavljaju temelj kolonijalnog sistema.⁴⁸⁵ Ovdje će se u odnosu na francuske putopisnike 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji po prvi put postaviti pitanje u kojoj mjeri putopisnike u svojim tekstovima uočavaju psihološke posljedice kolonizacije na kolonizatora i koloniziranog. Usvajaju li one stigmatizirajući diskurs kolonizatora ponižavajući tako koloniziranog ili se priklanjaju ideji dekolonizacije teorije i misli? Izražavaju li one čuđenje kad iz usta drugog čuju francuski jezik i na taj način podsjećaju da se kolonizirani nije asimilirao, već samo nosi Fanonovu bijelu masku? Osnivač pokreta „négritudea“ Aimé Césaire žestoko se okomio na kolonijalizam, smatrajući ga sramotom XX. stoljeća. U ovoj disertaciji ćemo proučiti stavove francuskih putopisnika 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji u odnosu na kolonijalizam u smislu teorije Césairea. Postavlja se pitanje kakav je stav putopisnika u odnosu na kolonijalizam. Osuđuju li ga žestoko poput Césairea prozivajući dekadentnu građansku klasu iz koje potječu? Smatraju li one da kolonizacija nije flantropski podvig ili se više priklanjaju Renanovoj teoriji da je europska misija „mission civilisatrice“? Francuski pisac Albert Memmi kolonijalizam opisuje kao jednu „varijantu fašizma“⁴⁸⁶ koja se zasniva na ekonomskoj prevlasti bez obzira na kolonizatorovu ideologiju plemenitijih ciljeva vjerskog preobraćenja ili civilizacije. Njegovo glavno oruđe je rasizam i teror. Svaka kolonijalna institucija utjelovljuje rasizam i ustanovljuje sub-humanost koloniziranog („subhumanity of the colonized“) stvarajući istovremeno ideju manje vrijednosti koloniziranog.⁴⁸⁷ Mi ćemo u ovome poglavlju disertacije proučiti i usporediti stav francuskih putopisnika u odnosu na Memmijevu teoriju. Smatraju li putopisnike da se kolonizirani treba asimilirati, doći u ravnopravan položaj ili se zalažu za društvenu nepokretnost koloniziranog? Jesu li one

---

⁴⁸⁴ Usp. www.scienceshumaines.com/frantz-fanon-contre-le-colonialisme_fr_28199.html

⁴⁸⁵ Usp. *Isto*

⁴⁸⁶ Usp. Albert Memmi, *The Colonizer and the Colonized*, Beacon Press, Boston, 1991., str. 63.

⁴⁸⁷ Usp. URL/<https://scholarblogs.emory.edu/postcolonialstudies/2014/06/19/memmi-albert/>

pristaše kulturne dominacije pozdravljajući frankofile koji mogu steći nešto bolji društveni status? Zauzimaju li one ulogu kolonizatora koji prihvaća svoj status i na taj način izgrađuju subhumanost koloniziranog ili one taj status odbijaju? Ovdje ćemo budući da se Frantz Fanon, Aimé Césaire i Albert Memmi teorijski nadovezuju i nadopunjuju pitanja koja proizlaze iz njihove teorije povezati i primijeniti u odnosu na tekstove putopiskinja, poglavito u odnosu na njihove opise ropstva budući da je ropstvo odnos koji je slično kao i kolonizacija odnos nadmoćnog subjekta i potlačenog objekta tako da se analogno tomu iz opisa ropstva iščitava stav putopiskinje prema kolonizaciji.

Dosad u odnosu u frankofonu postkolonijalnu kritiku neistraživana autorica najstarijeg francuskog ženskog putopisa Kontesa de la Ferté-Meun (1759.-1838.) *Lettres sur le Bosphore ou Relation d'un voyage en différentes parties de l'Orient pendant les années 1816-1819* (*Pisma o Bosporu ili Putovanje u različite dijelove Orijenta od 1816.-1819.*)⁴⁸⁸ pokazala se kao putopiskinja koja se uklapa u orijentalističku struju, s rijetkim pokušajima hibridizacije i gotovo bez pokušaja da čuje potlačenu ženu (osim u slučaju kad joj se približila Esmā koja je imala želju s njom komunicirati bez posredstva prevoditelja, no zbog jezične barijere razgovor ipak nije bilo moguće realizirati). U odnosu na frankofonu postkolonijalnu teoriju ona usvaja Fanonov stigmatizirajući diskurs kojim obezvrjeđuje objekt promatranja. Njezin je opis prožet citatima Homera i Chateaubrianda, ona je u potrazi za slavnom prošlosti i ljuti ju što je „Jadno tursko seoce zauzelo mjesto na kojemu je nekoć bila Troja, i glupi aga koji je naslijedio Prijama i Hektora sad je vlasnik dijela toga prekrasnog nasljedstva.“⁴⁸⁹ Koristeći se u opisu pridjevima poput „jadno“ i „glupi“ ona prema riječima Fanona usvaja nasilan kolonijalistički diskurs i time dehumanizira objekt promatranja. U odnosu na strane jezike kontesa piše kako su u Carigradu mnoge žene obrazovane i govore po nekoliko jezika. Francuske guvernante ih uče francuski; profesori ih podučavaju staro i novo grčkom; u društvu se govori talijanski i gospođe uče turski kako bi same mogle ići u kupnju; puno se svira; rijetko ćete posjetiti kuću a da u njoj nema klavira. Zaključuje kako bi se mlade žene u Carigradu moglo naći bilo gdje drugdje, čak i u Parizu a da ne moraju mijenjati svoje navike i običaje. Iz njezinog opisa, budući da u njemu nema citata razgovora ne možemo razaznati kakav je njezin stav, odnosno čudi li se ona kad čuje stranca kad govori francuski i time ukazuje na njegovu inferiornost. No sama činjenica da je njoj važno da žene u Istanbulu uče francuski i da sviraju klavir i da bi se kao takve mogle uklopiti u Parizu ukazuje na činjenicu da kontesu de la Ferté-Meun možemo svrstati u kategoriju pristaša Fanonove teorije bijelih maska. Ona pozdravlja imitaciju,

---

⁴⁸⁸ Usp. Comtesse de la Ferté-Meun, *Lettres sur le Bosphore ou Relation d'un voyage en différentes parties de l'Orient pendant les années 1816-1819*, Paris, Domère, 1821.

⁴⁸⁹ Usp. Comtesse de la Ferté-Meun, *Lettres sur le Bosphore ou Relation d'un voyage en différentes parties de l'Orient pendant les années 1816-1819*, Pariz, Domère, 1821., str. 29.

asimilaciju, usvajanje europskih civilizacijskih tekovina kojima se kolonizirani može približiti kolonizatoru no ne može doći u ravnopravan položaj. Kontesa de La Ferté Meun na više mjesta površno spominje i opisuje ropkinje koje ju opslužuju ne ulazeći u detalje, ne pokazujući nikakav revolt prema ropstvu već ga uzimajući zdravo za gotovo. Opisuje sultanov dvor na kojemu živi mnoštvo ropkinja, pretežno Kavkažanki. Sultanu je dozvoljeno imati sedam žena; obično ima samo njih četiri, ponekad pet, ali sve moraju biti ropkinje jer je zakonom zabranjeno da mu žena bude Turkinja.⁴⁹⁰ Pri posjeti haremu jednog poznatog turskog gospodina opisuje kako ju ropkinje uzimaju pod ruku i uvode u salon gospodarice. Za vrijeme razgovora između kontese i gospodarice sve ropkinje stoje oko njih. Piše kako je glavna ropkinja bolje odjevena od ostalih; nosi dijamante i zlatne tkanine. Na odlasku iz harema ju ropkinje ispraćaju do predvorja. „Jedna je ropkinja na jastuku nosila moj veo, a druga moj šal. Tamo su stajale u redu kako bi primile bakšiš. Izišla sam jako zadovoljna što vam mogu pružiti detaljan opis mogega posjeta.“⁴⁹¹ De la Ferté-Meun ropstvo ne osuđuje, već na ropkinje gleda kao na dekoraciju, kao na objekt koji se podrazumijeva tako da ona nipošto ne osuđuje građansko društvo iz kojeg potječe kao dekadentno. No kontesa se ne može svrstati u Memmijevu kategoriju kolonizatora koji odbija svoj status jer ne prepoznaje nepravdu kolonijalnog sistema i ne odustaje od privilegija, ne nastoji naučiti jezik koloniziranog niti pokušava odbaciti drugo oruđe kulturalne dominacije.⁴⁹² Ona se djelomično uklapa u ulogu kolonizatora koji prihvaća svoj status jer povremeno suptilno ističe zasluge svoje i nedostatke kulture domoroca na taj način ističući superiornost kulture iz koje potječe. No ona ne ide korak dalje u smislu da koloniziranog uvjerava u svoju kulturnu superiornost ističući heroizam vlastite kulture i na taj način pokušavajući impresionirati koloniziranog.

Djelo Suzanne Voilquin (1801.-1877.) *Uspomene djevojke iz naroda. Pripadnica sekte Saint-Simona u Egiptu (Souvenirs d'une fille du peuple. La Saint-simonienne en Égypte)* koje je u prethodnim poglavljima razmatrano u odnosu na orijentalizam, hibridnost i subalternu teoriju u ovome poglavlju u odnosu na temu ropstva promatramo iz perspektive francuske postkolonijalne kritike. Voilquin koja rijetko potlačenom objektu daje riječ citira riječi prijatelja, liječnika Lamyja kako bi definirala ropstvo na Orijentu. Sama činjenica da ona citira Europljanina, muškarca ukazuje na to da je ona sama potlačena žena koja prije polaska na put traži objašnjenja od obrazovanog muškarca. On joj objašnjava kako se za ropstvo na

---

⁴⁹⁰ Usp. Comtesse de la Ferté-Meun, *Lettres sur le Bosphore ou Relation d'un voyage en différentes parties de l'Orient pendant les années 1816 et 1819*, str. 318.

⁴⁹¹ Usp. *Isto*, str. 336.

„J'ai été reconduite par toutes les esclaves, jusque dans le vestibule....Une de ces esclaves portait, sur un coussin, mon voile, une autre mon schall. Là, elles se sont rangées en file, pour recevoir leurs bakchis. Je suis sortie très satisfaite de pouvoir rendre un compte exact de cette visite.“

⁴⁹² Usp. *Isto*, str. 45.

Orijentu ne može okriviti isključivo Muhameda jer je Muhamed samo preuzeo običaje starih patrijarha koji su svi na jednak način podčinjavali ženski rod. „Orijent je oduvijek porobljavao ženski rod, nemojte to zaboraviti u vašem opisu.“⁴⁹³ Voilquin s obzirom na činjenicu da se prije puta informira o životu u Egiptu, već kreće s unaprijed formatiranom slikom Orijenta, slikom koja opravdava ropstvo jer, kako govori njezin prijatelj, Muhamed je samo preuzeo običaje svojih predaka. Takva tvrdnja samo potvrđuje da je ropstvo nešto sasvim normalno na tom području, da je to dio običaja i tradicije. Ova putopisinja pri samom dolasku u Egipat već odaje svoj stav kolonizatora koji ima ulogu civilizirati barbarski Egipat: „Kako će nas primiti taj misteriozan i poetičan Egipat? Hoće li biti blag prema nama, nama koji mu vraćamo, no puno ljepšu, civilizaciju koju mu duguje srednjovjekovna Europa?“⁴⁹⁴ Ona ropkinje samo usputno spominje i piše kako orijentalne ropkinje i žene uopće nisu obrazovane, jedino što uče jest kako zvesti gospodara. Voilquin ropstvo ne osuđuje, niti ulazi u srž toga problema. Već je ropstvo u njenom putopisu prikazano kao odnos žena koje su muškarcima ropkinje jer su pripadnice slabijeg spola. Ova francuska feministica promatrajući kuće u Egiptu vidi kako ju iza rešetaka znatiželjno promatraju ogromne crne oči. Jako joj se dojmio pogled na te zatvorenice. Govori svojoj pratnji, doktoru Lamyu:

„Znači tamo ponos i ljubomora despota zatvara svoj ponos i užitek?...Neka taj zakonodavac koji se usudio koristiti ime velikoga Boga kako bi nas ponizio i spustio nas na razinu životinje bude javno osramoćen! Neka taj apostol mača i Knjige jednog dana ženskome spolu protiv te nejednakosti udahne odbojnost koja će ga pratiti sve do kraja njegovog raja koji je nastanjen i koji se sastoji isključivo od organizirane materije.“⁴⁹⁵ Iz ovog citata Voilquin jasno iščitavamo njezin stav koji suprotno Césaireu pozdravlja kolonijalizam, i ne osuđuje ga. Njezin je rječnik prilično agresivan, komparacija žena sa životinjama pojačava njezino užasavanje načina na koji su žene zatvorenice u haremima. Ona smatra kako je kolonizacija filantropski, civilizacijski podvig. Voilquin prema Memmiju svojim diskursom utjelovljuje subhumanost koloniziranog i svakako spada u kategoriju *colonizer who accepts* jer ona prihvaća svoj status i brani svoju ulogu ističući zasluge svoje i nedostatke kulture domorodaca

---

⁴⁹³ Usp. Suzanne Voilquin, *Souvenirs d'une fille du peuple*, str. 268.

Cependant, chère Suzanne, Mahomet n'est pas le seul coupable de ce fait; il n'est que le continuateur des peuples patriarches, qui tous avant lui subalternissaient également votre sexe. L'Orient l'a toujours tenu en esclavage, ne l'oubliez pas dans votre appréciation .

⁴⁹⁴ Usp. Isto, str. 268. Cette Égypte mystérieuse et poétique, comment nous accueillait-elle? Sera-t-elle clémente pour nous, messagers de paix, qui venons lui rendre, mais plus belle, plus élevée, la civilisation que lui a due l'Europe du moyen-âge?

⁴⁹⁵ Usp. Suzanne Voilquin, *Souvenirs d'une fille du peuple...*, str. 268.

„La vue de ces recluses m'impressionne vivement. C'est donc là, dis-je à Lamy, que l'orgueil et la jalousie d'un despote enferme son honneur et son plaisir?...que le législateur, qui a osé se servir du grand nom de Dieu pour nous avilir et nous abaisser à l'égal de la brute, soit honni! Puisse cet apôtre du sabre et du Livre inspirer à mon sexe entier, contre cette iniquité, une puissante répulsion qui le poursuive jusqu'au fond de son paradis, habité et fait seulement de matière organisée.“

na način da kritika strane nacije u sebi krije pohvalu svoje nacije. Svakako se stavovi Voilquin bitno razlikuju od kontese de la Ferté-Meun. Ova je putopisinja puno je energičnija u svojim opisima. Dok je kontesa opreznija i objektivnija i pruža čitatelju manje emocija, Voilquin se žešće okomljuje na mizeran položaj žena zatvorenica što ju približava stavu da pripadnici europske kulture i vjere imaju misiju civilizirati istok, time se udaljavajući od Césairea koji u svome eseju jasno odgovara na pitanje što kolonizacija nije.

Supruga protestantskog humanista i aktivista u pokretu pristaša ukidanja ropstva kontesa Valérie de Gasparin (1813.-1894.) u svome putopisu *Dnevnik o putovanju po Levantu. Pustinja i Sirija (Journal d'un voyage au Levant. Le désert et la Syrie, Ducloux, Pariz, 1848.)* i u putopisu *U Konstantinopolu (A Constantinople, C. Lévy, Pariz, 1877.)* dosta površno opisuje žene koje susreće što je pretežno i odlika svih putopisinja pripadnica višeg ranga. Kontesa piše kako su hanume u Istanbulu dosta šutljive. Šutljivost prema Moussi predstavlja objekt koji je dvostruko potlačen, obično ih se vidi kako idu po dvije zajedno u šetnju, u pratnji ropkinja i djece. Kad susretnu Europljanku promatraju ju u tišini. Kad progovore njihov glas zvuči jako čudno kao da ne mogu pogoditi tonalitet jer nisu navikle govoriti. Nisu nasmiješene, djeluju tužno, kao da ih je napustilo svo veselje. Kontesu rastužuje kako moraju ići same svijetom, nikada ih se ne vidi u pratnji muža, brata ili oca. Čula je da građanke često izlaze, odlaze u kupnju na bazar. No ona ih nije vidjela. Možda je to iz razloga što, piše kontesa, one rijetko hodaju, pretežno ih nose nosači ili se voze brodicama na odredišta. Kontesa zaključuje kako su žene višeg ranga slobodnije no ipak također izolirane jer nemaju ništa zajedničkog sa svojim suprugom. Smatra kako bi te jadne žene bile spašene da upoznaju Isusa i svijet gledaju iz perspektive Nebesa i Spasenja. Kontesa de Gasparin slično kao i barunica Durand de Fontmagne opisujući život žena u haremu uspoređuje njihov život sa životom redovnica u samostanu smatrajući da redovnice imaju barem slobodu prošetati samostanskim vrtom:

„Časne se barem kad imaju vrt mogu u njemu prošetati; barem znaju što je to rosa i pčela koja uranja u mirisne čaške; jutarnji vjetrovi im miluje lice, mogu brati, mogu saditi. Jao! Staviti ruke u Božju zemlju, otići stajati pod nebom, pod tim ogromnim svodom gdje slobodi nema kraja... Hanumama čak ne dopuštaju ni ta mala zadovoljstva. Zatvorenice od samog rođenja, kupelj ili harem, harem ili kupelj, nekada posjeta bazaru, kad su bogate šetnja poslije večere po Eaux douces, to je sve što im je dozvoljeno.“⁴⁹⁶

---

⁴⁹⁶ Usp. Isto, str.192.

„Au moins les nonnes, quand elles possèdent un jardin, s'y promènent-elles: au moins savent-elles ce que c'est la rosée et qu'une abeille plongée en d'odorants calices; le souffle du matin carresse leur front, elles peuvent cueillir, elles peuvent planter. Ah! Mettre les mains dans la terre de Dieu, aller et venir sous le ciel, ce grand espace où la liberté gênée ici-bas s'exerce sans mesure, c'est encore vivre, cela. On ne laisse pas même de si chétifs plaisirs aux hanums. Emprisonnées dès l'enfance, le bain ou le haem, le harem ou le bain, parfois une visite au bazar.“

Kontesa Valérie de Gasparin se svojim stavom djelomično uklapa u teoriju francuske znanstvenice Isabelle Ernot koja tvrdi da francuske putopiskinje 19. stoljeća stvaraju sliku orijentalne žene-figure potlačenosti na taj način potvrđujući orijentalističku viziju francuskih romantičarskih putopisaca. No za razliku od Voilquin ona piše kako se orijentalne žene s ponosom bore protiv zakona koje su uspostavili muškarci, a ne Bog. „Misao hanuma je ista kao i misao Europljanki; uče naše jezike, čitaju, obrazuju se.“ Ovdje stav de Gasparin ide u pravcu da žene Jugozapadne Azije trebaju učiti jezik kolonizatora, to jest moraju staviti Fanonove bijele maske kako bi se mogle boriti za svoju slobodu. Iako je Europa „vazalna zemlja žena“, piše kako u Europi nikada neće shvatiti energiju i želju tih bića koja su toliko prezrena u Istanbulu, ni inteligenciju tih zatvorenica, ropkinja, ni intenzitet njihove latentne, no učinkovite moći.⁴⁹⁷ Ona uočava da žene na istoku žive kao ropkinje, no dodjeljuje im osobine poput inteligencije, učinkovite moći, što znači da se djelomično uklapa u Fanonovu teoriju da se podčinjeni sami moraju boriti za svoju emancipaciju, no ne ide korak dalje da se to treba dogoditi nasiljem. No ipak za vrijeme posjete jednoj princezi u Istanbulu i kontesa de Gasparin daje opis ropkinja u stilu francuskih orijentalista. Piše kako su u salonu princeze postavljena dva okrugla stola. Ropkinje uspravno stoje oko stolova: jedna drži vrč sa srebrenom pliticom, druga drži ubrus sa zlatovezom kojom ćemo sušiti ruke. Na ovome mjestu šokira što Gasparin ne osuđuje ropstvo, već skoro ide u pravcu Memmijeve teorije jer prihvaća svoj status kolonizatora:

„...Svaka hanuma pokraj sebe ima cijeli komplet srebrnih vilica i noževa koji nasreću ne koriste kako ne bi uništile lokalne boje. Princeza jede sa svojim nježnim rukama. ....Ropkinje naoružane oruđem za rezanje, s umjetnošću režu one dijelove koji se teško odvajaju i stavljaju ih pred nas; druge nam donose novi stolni pribor, treće mašu muholovkama, četvrte dolaze po dvije s kraja stanova koji liče na urede, i nose košare ili posude pune hrane.“⁴⁹⁸ Strah od toga da bi lokalne boje mogle nestati podsjeća na Gustavea Flauberta koji prema Saidu pripada orijentalističkoj struji putopisaca koji se protivi europskom utjecaju u Jugozapadnoj Aziji.

---

⁴⁹⁷ Usp. Isto, str. 258.

„Notre Europe est la terre lige des femmes, toutefois nous n'y comprendrons jamias l'énergie de volonté que possèdent ces créatures si dédaignées à Stamboul, ni les preuves d'intelligence que déploient ces esclaves prisonnières, ni l'intensité de ce pouvoir latent mais effectif...“

⁴⁹⁸ Usp. Isto, str. 541.

„Deux tables sont dressées dans un des salons....Les esclaves se tiennent debout tout autour: celle-ci présente l'aiguillère, celle-là déploie la serviette brodée d'or où s'essuieront nos mains; la princesse s'installe,... Toutes ont à côté d'elles un service complet de vermeil, qu'elles ne toucheront pas, heureusement pour la couleur locale. ...Des esclaves armées d'ustensiles à découper, travaillant avec art les pièces de résistance...d'autres renouvellent nos couverts, d'autres agitent les chasse-mouches, d'autres arrivent deux à deux, du fond des appartements qui correspondent aux offices, et soutiennent des corbeilles ou des urnes chargées des mets.“

Slično kao i Valérie de Gasparin princeza Cristina Trivulzio di Belgiojoso u svome putopisu *Mala Azija i Sirija (Asie mineure et Syrie)* iz 1858. nastoji objasniti zašto je prorok Muhamed na Orijentu uveo poligamiju, ropstvo i prijezir prema ljudskom životu i većinu muslimanskih običaja koji se kose s kršćanskom moralnošću. Ovdje se može iščitati Bellerovo načelo reciprociteta. Može se zaključiti kako je stav Belgiojoso da su muslimanski običaji u usporedbi s kršćanskim običajima nemoralni. Ona ne usvaja Fanonov stigmatizirajući diskurs, no na indirektan, često i ironičan način upućuje na stav da je musliman „glup“, i „nemoralan“. No u odnosu na ostale putopiskinje Belgiojoso svojom ironijom uvijek donosi osvježenje. Di Belgiojoso piše kako Muhamedu nije htio stvoriti novo i bolje društvo, niti naciju već stvoriti vojsku, falangu odanih muškaraca koji su odgojeni za veliku vojnu misiju.

Zabranio im je sve užitke sjedilačkog života obećavajući im blagodatni života u vojsci i vječnu sreću.⁴⁹⁹ Ona kritizira orijentalne muškarce koji su stvorili obitelj na način da podčine ženu i da ju učine ropkinjom, stav koji je sličan stavu kontese de Gasparin.

No ipak su žene ropkinje u Turskoj zakonom zaštićene i muškarac koji bi im mogao naređivati im radije ugađa. Često se događa da ropkinja postane ljubavnica gospodara kuće što je slično kao i Europi gdje sluškinje postaju ljubavnice, no u Europi se takve stvari taje. Dok je na Orijentu sve to javno. Ova izjava je u usporedbi s ostalim putopiskinjama dosta hrabra. Jedna od odlika njezinog putopisa je funkcija zabave što je ujedno i jedna od funkcija putopisa. Slično kao i Audouard Belgiojoso povremeno i kritizira društvo iz kojeg potječe. Ropkinja koja je postala ljubavnica gospodaru i dalje ostaje ropkinja kojoj gospodareva supruga naređuje, no međutim je ropkinja ta koja tiranizira gospodaricu, koja ju maltretira, koja ju kleveće (čak i u njezinoj prisutnosti) pred suprugom kojega dijele, koji tuče svoju djecu, a ponekad ih i ubija. „...Strpljenja! Doći će i vrijeme za uvrijeđenu suprugu, koja će iako djeluje blago i poniženo, okrutno iskoristiti svoje prednosti. Lijepa ropkinja neće vječno biti lijepa...“⁵⁰⁰ Ona odnos ropkinja i gospodara opisuje kao neku vrst komedije u kojoj nitko nije nasamaren.⁵⁰¹ Jedna žena gospodaru harema skida čizme, druga mu obuva papuče, treća mu donosi ogrtač, četvrta lulu ili kavu i marmelade. Sve one tek kad im se gospodar obrati

---

⁴⁹⁹ Usp. Cristina Trivulzio di Belgiojoso, *Asie mineure et Syrie*, str. 224.

⁵⁰⁰ Usp. *Isto*, str. 313.

„L'esclave n'a pas cessé d'être esclave en devenant maîtresse; l'épouse commande, l'esclave obéit, et pourtant c'est l'esclave qui tyrannise la maîtresse, qui la maltraite, la calomnie (et même en sa présence) auprès de leur commun époux, qui bat ses enfants et qui les tue parfois. Patience! Le tour de l'épouse offensée viendra, et, toute douce qu'elle paraisse dans son humiliation, elle usera cruellement de ses avantages. La belle esclave ne sera éternellement belle...“

⁵⁰¹ Usp. Cristina Trivulzio di Belgiojoso, *Asie mineure et Syrie*, str. 108.

„...l'une de ses femmes lui ôte ses bottes, l'autre lui met ses pantoufles, celle-ci lui offre sa robe de chambre, celle-là lui apporte sa pipe ou son café et ses confitures. Lui seul est en possession du droit de porter la parole... Tout cela n'est qu'une comédie dont personne n'est la dupe.“

imaju pravo progovoriti. No sve ropkinje u biti glume i niti jedna zapravo ne voli gospodara.⁵⁰² Ono što princezu još više užasava od odraslih žena ropkinja su male ropkinje u minijaturnim haremima dječaka. Piše kako djeca, mali dječaci od nekih devet do dvanaest godina posjeduju male ropkinje njihove dobi prema kojima se odnose na sličan način kao i njihovi očevi. „Te mlade žrtve jednog stvarno monstruoznog društvenog ustroja na taj se užasan način pripremaju za život koji ih čeka jer ništa nije okrutnije od loše odgojenog djeteta. „...Vidjela sam tu djecu, te embrije paša kako nogama i šakama ozljeđuju cijelu skupinu malih curica od kojih se nijedna ne usuđuje pustiti suzu dok si mladi tigar oblizuje usne i smije se na čudan način koji me podsjetio na stranice Petrona.“⁵⁰³ Ovdje princeza poseže za biološkim rječnikom („embrij“ i „tigar“) kako bi opisala takozvani dječji harem koji je primjer najsurovijeg primitivizma i monstruoznosti. Ovakvim opisima Belgiojoso na neki način dehumanizira objekt promatranja. Čitatelju pruži prikaz satire i komedije. Samim takvim stavom ona ne osuđuje ropstvo i kolonijalizam, već iako to direktno ne piše ona je pristaša Memmijeve teorije kolonizatora koji prihvaća svoj status, na način da ističe nedostatke tuđe kulture pri tome ne ističući zasluge svoje. No njezin ironičan stav to daje naslutiti. Belgiojoso ropstvo poglavito opisuje u odnosu na muslimansku obitelj. Ona je do te mjere užasnuta njihovim odnosima da čak ide korak dalje u opisu u odnosu na ostale putopisakinje, satirizira i ironizira ropstvo, navodeći čak i minijaturne robovlasnike, dječake. Ona iako to direktno ne iskazuje, to jest iako ne ističe zasluge svoje kulture ona načelom reciprociteta kroz nedostatke tuđe kulture daje naslutiti svoj stav. Ona svakako nije pristaša teorije Césairea, već je pristaša teorije prema kojoj je kolonizacija filantropski civilizacijski podvig.

Francuska stručnjakinja za francuski ženski putopis 19. st. Françoise Lapeyre spisateljicu i feministicu Olympe Audouard (1830.-1890.) svrstava u kategoriju putopisakinje svjedokinje ropstva. Ovdje ćemo njezin putopis proučiti iz perspektive suvremene frankofone postkolonijalne kritike. U svome putopisu *Misteriji sultanova dvora i turskih harema (Les mystères du sérail et des harems turcs)* napominje kako je sa civilizacijom na Orijentu nestao bazar na kojemu se prodaju robovi. Njezin je cilj opisati aktualno stanje u Turskoj i ne želi

---

⁵⁰² Usp. Cristina Trivulzio di Belgiojoso, *Asie mineure et Syrie*, str. 108.

„...l'une de ces femmes lui ôte ses bottes, l'autre lui met ses pantoufles, celle-là apporte sa pipe ou son café ou ses confitures....Au fond, toutes ces femmes ont peu de sympathie pour leur seigneur et leur maître.“

⁵⁰³ Usp. *Isto*, str. 108.-109.

„C'est qui est pour moi plus révoltant que tout le reste, et c'est beaucoup dire, c'est le harem en miniature des enfants de grande maison. Ces enfants, de neuf à douze ans, possèdent de petites esclaves de leur âge ou à peu près, avec lesquelles ils parodient les façons de leurs pères. C'est jeunes victimes d'une constitution sociale véritablement monstrueuse font là un horrible apprentissage de la vie qui leur est réservée, car rien n'est plus cruel qu'un enfant mal élevé...J'ai vue ces enfants, de ces pachas embryonnaires, battre à coups de pied et à coups de poing...blesser un troupeau de petites filles qui osaient à peine pleurer, tandis que le jeune tigre se purléçait les lèvres et souriait d'un étrange sourire qui me rappelait certaines pages de Pétrone.“

pisati o staroj barbarskoj Turskoj.⁵⁰⁴ Ovdje se pridjev „barbarskoj“ uklapa u Fanonovu teoriju nasilnog kolonijalističkog diskursa koji Audouard povremeno usvaja. Trgovina robljem u to je doba u Konstantinopolu zabranjena no i dalje se trguje robljem samo na drugi način nego prije. Postoje trgovci robljem i tom se trgovinom uglavnom bave starije žene koje imaju ogromne kuće u kojima žive Kavkažanke koje su ih kupile. Te se žene o njima skrbe, daju im jesti, uče ih turski jezik kako bi ih prodale bogatim gospodarima. Iz opisa Audouard proizlazi da je ropstvo sasvim nešto normalno. Audouard ropstvo ne osuđuje smatrajući ga sramotom poput Césairea, već se postavlja kao stručnjakinja koja je upućena u ropstvo. Rijedak je slučaj da visoko pozicionirani Turci tamo odlaze kupovati žene ili sobarice. No u velikaškim kućama je običaj imati robove za kućne pomoćnike, u prosječnim kućama uobičajen broj robova je oko četrdesetak. Čak ni broj od četrdesetak robova u kući kod Audouard ne izaziva nikakav osjećaj revolta, na taj način daje do znanja da je pripadnica građanske klase koja je dekadentna. Mnoge gospođe si kupuju ropkinje koje su im potrebne za pomoć u kući, kupuju jako mlade djevojke, odgajaju ih, uče ih pjevanju, glazbi i kad dosegnu dob za udaju ih udaju za nekog pašu za pozamašnu svotu novaca. Pretežno su ropkinje koje se u Konstantinopolu prodaju mlade Kavkažanke, ponekad i djeca koja su oteta za vrijeme ratova u njihovoj zemlji koji su česti. Ponekad i sami Kavkažani prodaju svoju djecu jer im je zemlja siromašna u nadi da će u Carigradu imati bolji život. Audouard piše kako ropkinje koje se žale na svog gospodara mogu zatražiti da ih se proda drugome. Nakon šest godina rada prema zakonu postaju slobodne i mogu se udati za muškarce iz naroda. Iz opisa ropkinja Audouard u jednu ruku proizlazi svojevrsna briga, ona umiče moralnom relativizmu u smislu Césairea. Ropstvo je spas za ljude čija je domovina pogođena ratom, ropstvo je spas iz siromaštva. No ipak se u njezinom opisu stvara subhumanost koloniziranog u smislu Memmija, jer Audouard ne osuđuje, već opravdava ropstvo. Čak i mjestimice njezin opis podsjeća na orijentalističke pisce jer decivilizira, dehumanizira ropkinje smatrajući ih stvarima (*thingification*), dekoracijom: “ Nemarnog karaktera, orijentalne žene provode sate i sate ležeći na kanapeu ili sklopčane na mekim tepisima, pušeci cigarete ili nargilu. Pokraj njih stoje ropkinje koje im ugađaju rashlađujući ih lepezama od nojevog perja ili im nude šalicu kave.”⁵⁰⁵

Putopiskinja, slikarica i pjesnikinja Clara Filleul de Pétigny, čije se djelo u ovoj disertaciji otkriva javnosti u svome putopisu *Egipat: njegova povijest i njegove divote*

---

⁵⁰⁴ Usp. Olympe Audouard, *Les mystères du sérail et des harems turcs...*, str. 121.-122.

„Mais avec la civilisation, en Orient, le bazar d'esclaves a disparu, et mon but, en faisant cet ouvrage, est de parler de la Turquie telle que je l'ai vue il y a quatre ans, et non l'ancienne Turquie avec sa barbarie.“

⁵⁰⁵ Usp. *Isto*, str. 88.

„Indolentes de caractère, les Orientales passent des heures entières couchés sur un cnapé, ou accroupies sur leurs moelleux tapis, fumant ou des cigarettes ou un narguillé. Leurs esclaves se tiennent à côté d'elles, devinant leurs désirs, leurs caprices. Tantôt elles les éventent avec ces délicieux éventails en plumes d'autruche; tantôt elles leur servent une tasse de café.“

(*L'Égypte: son histoire et ses merveilles*) piše kako se na javnim trgovima odvija zgražajući prizor: na dražbi se prodaju robovi iz Nubije i Abesinije.⁵⁰⁶ „Na povratku smo prošli kroz četvrt robova. Tamo je bilo puno proizvoda. U biti je upravo stigao veliki teret iz Abesinije i Nubije...Ne usudujem se opisati tu skupinu jadnih crkinja koje su u skupinama razbacane po središtu bazara.“⁵⁰⁷ Ona je jedna od rijetkih putopiskinja koja u svome putopisu opisuje javnu prodaju robova i koja izražava suosjećanje i humanost. Ovdje slično kao i princeza di Belgiojoso koja se opisujući ropstvo unutar muslimanske obitelji koristi rječnikom iz životinjskog svijeta, piše kako čak i divlje životinje imaju poštovanje prema njihovoj vrsti, ne okupljaju se kako bi se borile do smrti. Jedino su ljudi mogli prkositi zakonima prirode i uspostaviti sramotnu trgovinu ljudi sličnih sebi.⁵⁰⁸ Ona ropstvo smatra sramotom, ne upada u moralni relativizam, što znači da ona ne radi na dehumanizaciji objekta koji promatra. No svakako kritizira muslimansko društvo za koje indirektno piše kako je okrutnije od životinjskog svijeta i na taj način potvrđuje orijentalistički sliku orijentalnog despotizma. U njezinom putopisu *Palestina ili Posjeta Svetim mjestima* ropstvo na Orijentu spominje u kontekstu Križarskih vojni citirajući pasuse Chateaubriandovog Itinerera.

Putopiskinja citirajući riječi svoga prethodnika orijentalista Chateaubrianda potvrđuje kako je ona pristaša civilizacijske uloge Europe, na taj se način udaljavajući od Césaireove žestoke osude kolonijalizma. Njezin je stav taj da je kolonizacija filantropski, civilizacijski podvig. Na taj način ustanovljuje subhumanost koloniziranog. Ne koristi se pejorativnim rječnikom u smislu Fanona, jer ne vrijeđa pripadnika druge kulture, no jasno dodjeljuje Istoku osobine poput ignorancije, despotizma i ropstva što znači da je ona prema Memmijevoj klasifikaciji kolonizator koji prihvaća svoj status.

Pjesnikinja Louise Colet 1869. godine pozvana je na inauguraciju Sueskog kanala. Njezin smo putopis u prethodnim poglavljima proučili u odnosu na orijentalizam, hibridnost i subalternu teoriju. Uočili smo kako je Colet jedina putopiskinja koja eunusima posvećuje veliku pažnju budući da oni za nju predstavljaju utjelovljenje svih „užasa“ Orijenta. Tako piše kako je u šetnji glavnom Kairskom ulicom (koju naziva *promenade fashionable*) fascinirana ženama iz harema koje u pratnji eunuha na magarcima odlaze u kupnju na bazaru. Njezin se

---

⁵⁰⁶ Usp. Clara Filleul de Pétigny, *L'Égypte: son histoire et ses merveilles*, str. 13.

„Sur les places publiques un spectacle révoltant a lieu: des esclaves de la Nubie et de l'Abyssinie s'y vendent à l'enchère.“

⁵⁰⁷ Usp. Clara Filleul de Pétigny, *Isto*, str. 88.-89.

„A notre retour, nous traversâmes le quartier des esclaves. Il y avait beaucoup de marchandises. En effet, une cargaison considérable était arrivée de l'Abyssinie et de la Nubie...Je n'ose décrire cette assemblée de pauvres négresses jetées par torques au milieu du bazar.“

⁵⁰⁸ Usp. Clara Filleul de Pétigny, str. 88.-89.

„Les bêtes féroces ne se réunissent point pour se livrer des combats sanglants, elles respectent leur espèce...Les hommes seuls ont pu fouler aux pieds les lois de lanature, et faire un trafic honteux de leurs semblables.“

opis dugo zadržava na eunusima koji u njoj pobuđuju osjećaj jeze. Njihova je funkcija brinuti se za to da žene ne zavode muškarce na bazaru. „Eunusi paze da koketiranje tih gospođa ne urodi plodom. No ipak se ponekad dogodi da pohlepa za dijamantima kojima se oni najbogatiji ukrašavaju utječe na eunuhe koji žude za dragim kamenjem dovodi do toga da neke žene umaknu njihovom nadzoru.“⁵⁰⁹ Opisuje kako su obučeni u neku vrst uniforme, u crnim dugim hlačama i crnom kaputu. Uspoređuje ih sa svećenicima u civilu; „svi oni nose dugi zlatni lanac sa privjescima i ogromne zlatne ili srebrne satove ...na njihovim rukama, crnima kao u crnaca, svjetluca manje ili više vrijedno prstenje, ovisno o bogatstvu harema za koji rade.“⁵¹⁰ Louise Colet piše kako su prije eunusi u haremima imali strašnu moć i autoritet. Njihov je zadatak bio žene rigorozno nadzirati, imali su pravo na to da istuku ženu ako im gospodar to naredi. Oni su robovi koji su postali vladari drugim robovima i na taj su se način osvećivali za svoj položaj. „Izdaja, podao čin, ukoliko nije bila lažna im je neprestano davala pravo na život ili smrt žena koje su pod njihovom kontrolom.“⁵¹¹ To su robovi koji su postali vladari drugim robovima. Kod Colet je figura eunuha rob koji se oslobodio kako bi postao vladarem drugih robova. Ona potvrđuje Césaireov stav kojim kolonizatora (vladara) opisuje kao brutalnu osobu lišenu svake čovječnosti, osoba u kojoj su zakopani instinkti rasne mržnje i moralnog relativizma. No Louise Colet isto tako piše kako u novije vrijeme europske tekovine donose promjene u tim kako ih naziva orijentalnim samostanima. „Na taj način je Francuka revolucija ušavši u te samostane tamo proširila moralno ozdravljenje. Većina Turaka koji su postali imitatori naših običaja u haremima više ne dozvoljavaju despotsku kontrolu eunuha. Jadni lavovi kojima su odrezali nokte na način da su im odrezali onu drugu stvar....Ti jadni invalidi...“⁵¹² Figura eunuha za koju smo u prethodnim poglavljima zaključili kako ona utjelovljuje sve orijentalističke osobine Orijenta na ovome mjestu također ukazuje na dehumanizirajući opis. Colet smatra kako je uloga kolonizatora filantropski, civilizacijski podvig. Ona pišući o imitaciji potvrđuje Fanonov stav. Polako će se stanovništvo Orijenta približiti Zapadu, pokušat će se asimilirati kako bi se iskorijenilo barbarstvo. Ovdje opet nailazimo na usporedbu sa životinjama. Eunusi su jadni lavovi, dječaci kod Belgiojoso tigrovi, Filleul de Pétigny piše kao ni životinje nisu tako okrutne kao

---

⁵⁰⁹ Usp. Louis Colet, *Les pays lumineux*, str. 83.

„Deux eunuques...veillent à ce que la coquetterie de ces dames n'ait pas de résultats effectifs. Il arrive pourtant que la convoitise des diamants dont les plus riches se parent détermine les eunuques, passionnés pour ces pierreries, à se départir de leur surveillance.“

⁵¹⁰ Usp. Louise Colet, *Les pays lumineux...*, str. 84.

„A leurs mains noires de nègre ou de métis brillent des bagues plus ou moins précieuses, suivant la richesse des harems auxquels ils sont attachés.“

⁵¹¹ Usp. Louise Colet, *Les pays lumineux*, str. 84.

⁵¹² Usp. Isto „Ainsi la Révolution française, en pénétrant dans les couvents, y répandit un assainissement moral. La plupart des Turcs devenus imitateurs de nos usages n'autorisent plus aujourd'hui dans les harems le contrôle despotique des eunuques.“

muslimani. Možda komparacija sa životinjama ovdje ima funkciju pojačanja brutalnosti i bestijalnosti i time skroz odbacivanja humanosti koloniziranog.

Književnica koja prati supruga antropologa na putovanjima po Jugozapadnoj Aziji Adèle Hommaire de Hell (1819.-1883.) čije djelo se u ovoj disertaciji proučava u odnosu na suvremenu frankofonu postkolonijalnu kritiku u svome putopisu *Put po svijetu: orijentalni život, kreolski život (Voyage autour du monde, la vie créole, la vie orientale)* na više mjesta spominje ropstvo. No u odnosu na orijentalni život pretežno piše o ropstvu žena u haremima. Piše o ženi koja je osuđena vegetirati u neznanju prirodnih prava žena, koja prihvaća svoju društvenu inferiornost na pasivan i fatalan način: muškarac je gospodar, žena je rob; to je njezina jedina funkcija. Žena čak nema ni osjećaja osvete prema muškarcu u slučaju nevjere. Može ju mučiti, ponižavati; no nikad ju neće revoltirati. Nije muškarac kriv već trenutna mezimica. Piše kako se žene više ne bacaju u zašivenim vrećama u Bospor, no ipak su ostale jadne ropkinje, ropkinje gospodara, ropkinje osjećaja koji ih proganjanju i čak ih čine zločinkama.⁵¹³ „Svakako se žene više ne bacaju u zašivenim vrećama u Bospor, ali su svejedno ostale jadne ropkinje: ropkinje njihovog gospodara, ropkinje njihovih strasti koje ih tiraniziraju i kriminaliziraju.“ Slično kao i Clara Filleul de Pétigny ova putopiskinja vidi nadu u pomoći europske civilizacije jadnim ropkinjama. „Mi, njihove sestre sa Zapada, mi ih moramo žaliti i poželjeti im da iziđu iz stanja moralne degradacije u kojemu ih drži ignorancija, fanatizam i stravično pravo jačega.“⁵¹⁴ Također se i ova putopiskinja smatra pripadnicom više klase koja je užasnuta položajem žena na Orijentu, za koje smatra da su ropkinje. Ona objektu pristupa s visoka, ne dajući potlačenom objektu pravo da govori u svoje ime. Predstavlja se kao znanstvenica koja govori u ime ropkinja ne dajući prostora otvaranja hibridne perspektive Trećeg prostora, već otvara put kolonijalizmu na korektivan način proučavajući Istok. Ona se može svrstati u Memmijevu kategoriju kolonizatora koji prihvaća svoj status, kolonizator koji ističe vrline vlastite i nedostatke kulture koja ja objekt promatranja. De Hell smatra da je njezina uloga ona prosvjetitelja koji orijentalne žene ropkinje treba prosvjeteliti i pomoći im da iziđu iz te uloge. Na taj način se postavlja kao subjekt koji orijentalnoj ženi oduzima ljudskost svrstavajući ju u kategoriju objekta koji nema pravo govoriti za sebe i predstaviti se. Ona potlačenom narodu ne daje pravo glasa niti pokazuje želju stvaranja Trećeg prostora. Ona u smislu Fanona smatra da je pripadnica

---

⁵¹³ Usp. Adèle Hommaire de Hell, *A travers le monde; la vie orientale*, str. 63.

„Sans doute les femmes ne sont plus cousues dans des sacs et jetées au Bosphore,...,mais elles n'en sont moins restées de pauvres esclaves: esclaves de leur maître, esclaves de leurs passions qui les tyrannisent et les rendent criminelles.“

⁵¹⁴ Usp. Isto, str. 63.

„Nous, leurs sœurs d'Orient, nous devons les plaindre et souhaiter vivement qu'elles sortent de l'état de dégradation morale où les retiennent l'ignorance, le fanatisme et l'odieux droit du plus fort.“

superiornije kulture i kao takva misli da ima zadaću pomoći civilizirati Orijent. Pomoć ženama, stanovnicama Jugozapadne Azije predstavljaju sestre sa Zapada, što upućuje na to da bi ženama koje žive na Istoku pomoglo da usvoje europski način života, pomoć leži u asimilaciji, to jest „Fanonovim bijelim maskama“. De Hell ne smatra poput Césairea da je potrebno spajati različite kulture i da kulturalna razmjena predstavlja zrak za civilizacije. Ona u smislu Memmija u odnosu na stanovništvo Jugozapadne Azije ističe zasluge svoje kulture i nedostatke kulture domorodaca, no ipak ne smatra da se domoroci nalaze u društveno nepokretnom položaju, već smatra da je asimilacija moguća.

Ovdje će biti zanimljivo vidjeti kako autorica putopisa *Zima u Kairu. Dnevnik putovanja po Egiptu (Un hiver au Caire. Journal d'au voyage en Égypte, Charles Lévy, Pariz, 1883.)*, Blanche Lee Childe opisuje ropstvo i ropkinje budući da smo u prethodnim poglavljima disertacije zaključili kako je Lee Childe najmodernija putopiskinja koja u kontaktu s drugim postaje hibrid koji ima želju čuti potlačenu ženu svih društvenih staleža. No bez obzira na njen hibridan stav, ona je pri posjeti princezi Hussein zadivljena kako ona sjedi okružena svojim ženama i odjevena je prema europskoj modi, „oko nje gospođe i ropkinje stvaraju sjajno okruženje.“⁵¹⁵ Ropkinje promatra iz perspektive subjekta koji promatra objekt bez da detaljno ulazi u opis istog, ne čudeći se i ne postavljajući pitanje o položaju žena ropkinja. Lee Childe se iz razloga što ignorira ropstvo može smatrati pripadnicom dekadentne građanske klase koja ne prepoznaje granice zla u smislu Césairea.

„Danas sam se vratila kod princeze Mansour, polusestre potkralja...Ona je inteligentna... Njezin je harem puno elegantniji od onih na koje nailazite u Kairu i tamošnji luksuz nadilazi svaku maštariju Europljanki. Čula sam kako se govori da troškovi princeze nadilaze našu ograničenu fantaziju- i ne čudim se vidjevši veličinu tih dijamanta, prekrasnog nakita njenih ropkinja, njihova raskošna odjeća i šarmantan luksuz njihovih stanova.“⁵¹⁶

Opis harema i ropkinja obiluje orijentalističkim vokabularom (luksuz, elegancija, maštarija, fantazija, dijamanti, raskošna odjeća). Ona na ropkinje gleda kao na dekoraciju. Ropkinje su lišene čovječnosti. Tako da ovdje Blanche Lee Childe od koje to ne bismo očekivali

---

⁵¹⁵ Usp. Blanche Lee Childe, *Un hiver au Caire. Journal d'un voyage en Égypte*, Charles Lévy, Pariz, 1883., str. 98.

(princesse Hussein) „Je la vois assise par devant entourée de ses femmes... Elle a une toilette des plus européennes et des plus élégantes et autour d'elle ses dames et ses esclaves, lui fût un brillant entourage.“

⁵¹⁶ Usp. Isto, str. 321.-322.

„J'ai ouï dire que les dépenses de la princesse dépassent les limites de ce que, nos imaginations bornées pourraient concevoir,-et je ne m'en étonne pas en voyant la grosseur de ses diamants, les beaux bijoux des ses 322 esclaves, leurs toilettes exquises et le charmant luxe de ses appartements.“

pozdravlja ropstvo ne smatrajući ga sramotom, već ukrasom. Kao da je ova putopisinja koja se dokazala kao hibrid u Bhabhinom smislu te riječi odjednom ipak odlutala u svijet bajki, u svijet *Tisuću i jedne noći*. Opisuje kako ju ropkinje opslužuju, jedna joj servira kavu u malim šalicama ukrašenim zlatnim filigranom, dijamantima i rubinima, druga joj donosi čibuk sa dugim jantarnim cijevima, ukrašeni dragim kamenjem i emajlom.⁵¹⁷ Ona ropstvo nipošto ne sagleda kao kolonijalnu instituciju koja utjelovljuje rasizam i ustanovljuje sub-humanost koloniziranog („subhumanity of the colonized“) u smislu Memmija stvarajući istovremeno ideju manje vrijednosti koloniziranog.⁵¹⁸ Za vrijeme dok Blanche Lee razgovara sa gospodaricom ropkinje spremno čekaju na dnu prostorije i donose joj cigarete koje neprestano puši.⁵¹⁹ Ova putopisinja uživa u posjeti princezi, divi se ljepoti ropkinja koje su jako lijepo odjevene, stoje između vratnica, njihove haljine sjaje, roze su, ljubičaste i blage zelene boje, jedna prekrasna crnkinja odjevena u saten. „Ropkinje nam se približavaju, u rukama nose zlatne plitice i vrčeve, jedne nam liju mirisnu vodu na ruke; druge nam pružaju svilene salvete sa zlatovezom.“⁵²⁰ Čim sjeda za stol ju okružuje skupina predivno odjevenih ropkinja koje joj stavljaju salvetu sa zlatovezom na koljena, namještaju joj stolicu i haljinu i tjeraju muhe kojih nema iznad njezine glave.⁵²¹ Blanche Lee Childe se prepušta užiticima posjete, njezin opis je tipičan opis francuskih romantičara, orijentalista. Pregršt boja, zlata, dekora, nema mjesta za kritiku ropstva. Ona kao da je u nekoj vrsti sna, maštarije, tako da do nje ne dopire realan svijet. Ona objektu pristupa iz pozicije subjekta kojeg ne zanima stvarno stanje, već se zadržava na površnim opisima izgleda ropkinja i na njihovoj posluži. S time potlačenom objektu ne daje pravo glasa, već govori u njegovo ime otvarajući na taj način put kolonijalizmu i imperijalizmu. Ona na ropstvo ne reagira ljudski, koga briga što su te žene ropkinje, lijepo su odjevene, žive u luksuzu. Na tome se mjestu uklapa u Césaireov opis i definira kao pripadnica dekadentnog građanskog društva koje zatvara oči prema problemima u svijetu. Zanimljivo je kako upravo Blanche Lee Childe koja se u svakom pogledu najviše udaljava od orijentalističkih, imperijalističkih ideja i predstavlja putopisjinju s najvećom

---

⁵¹⁷ Usp. *Isto*, str. 104.

Une esclave nous offre du café dans de petites tasses en filigrane d'or, enrichis de diamants et de rubis. Une autre nous apporte des chibouks aux longs tuyaux d'ambre, incrustés de pierreries et d'émaux.

⁵¹⁸ Usp. URL/<https://scholarblogs.emory.edu/postcolonialstudies/2014/06/19/memmi-albert/>

⁵¹⁹ Usp. *Isto*, str. 104.

„...les esclaves debout, au fond du salon, veillent sur les moindres gestes de la maîtresse et lui apportent des cigarettes qu'elle fume sans interruption.“

⁵²⁰ Usp. Blanche Lee Childe, *Un hiver au Caire*, str. 106.-107.

„Des esclaves viennent à nous, tenant des bassins et des aiguières d'or, et nous versant sur les mains de l'eau de senteur; d'autres nous tendent des serviettes brodées d'or et de soie“

⁵²¹ Usp. *Isto*, str. 108.

„Aussitôt une nuée d'esclaves brillamment parées nous entoure, on nous met à chacune une belle serviette brodée d'or sur les genoux, on pousse nos chaises, on arrange nos robes et on chasse des mouches absentes au-dessus de nos têtes.“

željom upoznavanja drugog, upravo ona najviše uživa u posluzi ropkinja u haremu. Možda bismo to mogli opravdati činjenicom da se ona uvijek trudi uklopiti u društvo, a u ovome slučaju je ona gost princeze pa možda iz tog razloga ne iznosi negativne misli ili pak komentare u odnosu na ropkinje kako bi se bolje asimilirala u društvo. No to će na žalost

ostati otvoreno pitanje. Blanche Lee Childe svakako ne usvaja stigmatizirajući diskurs kojim u skladu s Fanonovom teorijom uvredama degradira objekt promatranja. No ipak objekt degradira na način da ropkinje ne doživljava kao ljude već kao stvari (*thingification*). Ali s druge strane pak ne uvjerava ljude koje susreće u svoju kulturnu superiornost niti predstavlja kolonizatora koji prihvaća svoj status. Ona ne radi na podsjećanju objekta na njegov inferioran položaj niti ide u pravcu da bi se pripadnici druge kulture trebali asimilirati, europeizirati.

Supruga francuskog znanstvenika Ernesta, Jeanne Bellonie Chantre, čiji smo putopis *Put po svijetu u Malu Aziju, Uspomene s putovanja u Kapadokiju i Kilikiju (Le Tour du monde en Asie mineure, Souvenirs de voyages en Cappadoce et en Cilicie*, Hachette, Paris, 1896.-1898.) u prethodnim poglavljima proučavali iz perspektive hibridnosti i subalterne teorije, samo na jednom mjestu svoga putopisa spominje ropkinje. Opisuje kako je jedan Arapin došao navečer u kan kako bi bacio pogled na njihov tabor. Govore joj kako je to bogat trgovac koji je došao kako bi kupio jednu prelijepu čerkešku djevojku za svoj harem jer ovaj narod koji se zove Čerkezi i dalje prodaje djevojke. „Ta je rasa i dalje lijepa; njihove su kćeri i dalje najtraženije djevojke u Aziji i unosne su roditeljima koji ih ponekad prodaju po velikim cijenama ovisno o njihovoj dobi i ljepoti. Jedine ropkinje koje su u Turskoj može kupiti su Čerkežanke i žene afričkih boja.“⁵²² Bella Chantre u odnosu na ropstvo na Orijentu slično kao i Olympe Audouard zaključuje kako tamošnji robovi nisu uvijek nesretni patnici jer se Orijentalci jako dobro brinu o svojim robovima. Rob je za Orijentalca nešto poput luksuznog objekta (*thingification*) koji kupe za puno novaca i za koji se jako vežu. Prema robovima, poglavito prema djevojkama se odnose kao prema djeci domaćinstva. Piše kako je za mlade Čerkežanke prodaja u Tursku zapravo spas iz zemlje koja je siromašna i u kojoj nema morala. Postaju voljene, dobro odjevene favoritkinje ili sluškinje u dobrim kućama u

---

⁵²² Usp. Mme. Bella Chantre, *Tour du monde en Asie mineure, Souvenirs de voyage en Cappadoce et en Cilicie*, Hachette, Paris, 1896.-1898., str. 441.

„La race est restée belle; leurs filles seront toujours les plus recherchées de l'Asie, et sont, par ce fait, d'un bon rapport pour leurs parents, qui les vendent à des prix fort élevés parfois, suivant l'âge, la beauté de la jeune personne. Ce sont les Circassiennes et les femmes de couleur originaire de l'Afrique qui seules peuvent être vendues comme esclaves en Turquie.“

kojima će se prema njima odnositi s poštovanjem.⁵²³ U svome stavu se Chantre postavlja kao stručnjakinja za ropkinje na Orijentu. Ona govori u ime naroda, u ime ropkinja za koje čak i

navodi kako su one luksuzni objekt. Uočljiva je analogija sa teorijom Césairea koji piše kako između kolonizatora i koloniziranog Césaire nema ljudskog kontakta, da je njihov odnos isključivo odnos dominacije i potlačenosti koji kolonizatora pretvara u vojskovođu, čuvara zatvora, robovlasnika, a koloniziranog čovjeka u instrument proizvodnje. On kolonizaciju stavlja u jednadžbu „colonization=thing-ification“. Ovdje Chantre svojim stavom odobrava odnos između roba i robovlasnika i time taj odnos stavlja u jednadžbu robovlasništvo=thingification. Na ropkinje ne gleda kao na subjekte koji govore za sebe i predstavljaju se, već ih promatra s visoka pišući kako je prodaja djevojaka čak i nešto dobro za njih. Ona kolonijalizam i njegove popratne pojave poput ropstva tumači kao humani čin, što francuski pjesnik i političar Aimé Césaire u svome *Diskursu o kolonijalizmu* žestoko kritizira smatrajući kako se upravo na taj način potlačenom narodu oduzima ljudskost. Ovdje svakako potlačeni narod ne dobiva pravo glasa, potlačeni narod se ne čuje tako da i ova putopiskinja spada u orijentalističku struju. No Chantre ne samo u odnosu na robove, već i u odnosu na žene Jugozapadne Azije čini isto:

„Zarobljenice, polu zarobljenice, čak ponekad i slobodne, njihova sudbina nikad nije zavidna. Pate li one stvarno zbog toga? Ne mislim, pogotovo zbog nedostatka bilo kakve intelektualne kulture, nasljednih zakona one postaju krotke i rezignirane igračke koje su spremne za tu ulogu koja izaziva našu ogorčenost. No ovo se ipak odnosi samo na kategoriju onih žena iz naroda i žena trgovaca na malo ili turskih građana koje nisu stekle nikakvo obrazovanje i koje žive u najvećem praznovjerju.“⁵²⁴

Na ovome mjestu Chantre sa čitateljima dijeli svoja razmišljanja u odnosu na položaj žene koja živi na području Jugozapadne Azije. Pita se da li te žene pate i tako pokazuje znakove humanog interesa za drugo, no ipak si sama odgovara na to pitanje, negirajući njihovu patnju i na taj način ih dvostruko potlačuje. Ne samo što negira njihovu patnju već usvaja Fanonov stigmatizirajući diskurs nazivajući ih krotkim i rezigniranim igračkama na taj način ih isto kao i prije navedene ropkinje pretvara u objekte.

---

⁵²³ Usp. *Isto*, str. 441.

„Les Orientaux ont un grand soin de leurs esclaves, objet de luxe qu'ils achètent quelquefois fort cher, auxquels ils s'attachent, et qui sont traités souvent comme des enfants de la maison, surtout les filles.“

⁵²⁴ Usp. Bella Chantre, *En Asie mineure: souvenirs de voyage en Cappadoce et en Cilicie*, str. 441.

„Toutefois ceci ne s'applique qu'à la catégorie des femmes du peuple et des petits marchands ou bourgeois turcs qui n'ont reçu ...aucune espèce d'instruction, et qui vivent, dès leur naissance, au sein des superstitions...“

No ipak piše Chantre postoji razlika ako se promatra visoko muslimansko društvo, i to pogotovo ono u velikim gradovima nailazi se na značajan razvoj u odnosu na stare i apsurdne zakone. Mlada hanuma koju su odgajale i obrazovale europske učiteljice ne želi supruga dijeliti s drugim ženama.

„Ona želi, zahtijeva obećanje da kad se uda ona postaje jedina poštovana supruga. Nositi veo kad izlazi, izlaziti uvijek odvojeno, odustati od kazališta, koncerata, balova, mondenih druženja, zar to nije dovoljno? Pogotovo kad se radi o mladoj, lijepoj, šarmantnoj djevojci koja govori tečno tri ili četiri jezika, koja je glazbenica i koja se zna odijevati kao bilo koja lijepa gospođa X..., Francuskinja, Engleskinja ili Njemica, i koja bi imala sigurno jednak uspjeh, čak i veći od ovih gospođa.“⁵²⁵

Ova putopisinja ovdje ukazuje na to da se postavlja kao arbitar za žene koje žive na području Jugozapadne Azije dijeleći ih na dvije kategorije, na žene iz naroda koje su primitivne, i na žene iz visokog društva koje su stekle europsko obrazovanje. Samom činjenicom što navodi europsko obrazovanje ova putopisinja gleda na Orijent iz orijentalističke prizme smatrajući da je uloga Europe humanistička uloga civilizatorice Orijenta i time se uklapa u teoriju francuskog političara i pjesnika Aimé Césairea koji u svome *Diskursu o kolonijalizmu* žestoko osuđuje humanizirajuću ulogu kolonijalizma.

Slikarica i književnica, hodočasnica Léonie de Bazelaire (1847.-1926.) u svome putopisu *Jahački pohod po Palestini* (*Chevauchée en Palestine*, Mame et fils, Tours, 1899.) u potpunosti ignorira kolonizaciju. Ona putuje kao hodočasnica i njezinim opisima dosta radikalno daje do znanja da je ona pripadnica jače sile. Ona je ponosna što je Francuskinja i svoj ponos ne krije. De Bazelaire spominje pojam ropstva u kontekstu uprave koju su Turci uspostavili u Svetoj zemlji. Piše kako u Palestini vole francuski narod i Francusku i rado bi tamošnji ljudi voljeli doći pod njezinu upravu. „Ime Francuske kod toga naroda uživa golem ugled koji se temelji na djelima iz prošlosti. Raširenih bi ruku veseljem dotrčala pod francusku upravu; uprava Turaka je ropstvo, i ostale sile koje se tamo pokušavaju nametnuti nikada neće pridobiti simpatiju koju uživa Francuska.“⁵²⁶ Ona je kolonizator koji prihvaća svoj status. Uvjerena je kako je kolonijalni podvig opravdan religijom. Njezin se stav u odnosu na ostale putopiskinje najmanje uklapa u Césaireovu teoriju jer ona upravo suprotno

---

⁵²⁵ Usp. *Isto*, str. 441.

„Elle veut, elle exige la promesse, en se mariant, qu'elle sera l'épouse unique et respectée. Se voiler dans la rue, sortir toujours séparément, renoncer au théâtre, aux distractions des concerts, des bals, des réunions mondaines, n'est-ce pas déjà suffisant? Surtout quand on est jeune, jolie, charmante, que l'on parle trois ou quatre langues, que l'on est musicienne, que l'on sait s'habiller comme n'importe quelle belle madame X... Française, Anglaise ou Allemande, et que l'on aurait sûrement autant et plus de succès que celle-ci, si l'on allait dans le monde.“

⁵²⁶ Usp. Léonie de Bazelaire, *Chevauchée en Palestine*, str. 97.

„Il est étonnant de voir combien la France est aimée en Palestine, facilement elle y reprendrait sa prépondérance. Son nom conserve chez tout ce peuple un prestige merveilleux, fondé sur les grandes œuvres du passé. Elle n'aurait qu'à étendre le bras pour le voir accourir avec joie sous sa domination; celle des Turcs est un esclavage.“

njemu smatra da je kolonizacija „evangelizacija, filantropski podvig, želja da odmakne granice ignorancije, bolesti ili tiranije, projekt koji se poduzima u ime slave Gospodnje i pokušaj da se proširi vladavina zakona.“⁵²⁷

Barunica Caroline Durand de Fontmagne u svome putopisu *Boravak u francuskoj ambasadi u Konstantinopolu za vrijeme Drugog Carstva (Un séjour à l'ambassade de France à Constantinople sous le Second Empire, Plon-Nourrit, Pariz, 1902.)* XIII. poglavlje posvećuje muslimanskoj obitelji, turskim ženama, brakovima, razvodima, celibatu, djeci, robovima, odijevanju, dramama u haremima, scenama divljaštva i kupeljima. Piše kako u Turskoj pojam ropstva nije isti kao u Europi. To je izraz koji se koristi za zaposlenice harema. „Ta su bića, istina je, kupljena; no tako se dobro prema njima odnosi i tako malo rade da se čini kao da su dio obitelji.“⁵²⁸ Ove riječi zvuče slično kao i riječi Audouard i Chantre. One sve tri ropstvo pravdaju. Ne samo da ga opravdavaju, već i ističu kako je ropstvo neka vrst usvajanja. Prema opisu barunice funkcija ropkinja je pratnja ženama kad izlaze iz kuće jer žene određenog ranga ne smiju same izlaziti. Ropstvo u toj zemlji predstavlja neku vrst usvajanja mladih djevojaka kako bi ih se udalo za mladiće obitelji ili za mladiće drugih obitelji. Ako su jako lijepe ih se poklanja. Crnce i crnkinje koji dolaze iz Afrike se kupuje za one najobičnije i najteže poslove u kući:

„Nisu skupi, koštaju između 150 i 200 franaka. Svaka obitelj s većim ugledom ima nekoliko crnih ropkinja u službi. No to su pretežno Abesinjanke jako tamne kože i poznate po svojoj ljepoti. Nema kršćanki kao što je to bio slučaj u doba gusara, sad se pretežno odlaze tražiti robovi s područja Kavkaza.“⁵²⁹ Ova barunica ropstvu pristupa dosta površno što ne začuđuje budući da se ovdje radi o pripadnici više klase koja putuje u posjetu francuskoj ambasadi u Carigradu. Upravo zbog površnosti koja karakterizira ovu putopiskinju ju ne možemo svrstati u Memmijeve kategorije. Ona nije ni kolonizator koji prihvaća svoj status jer ne ističe zasluge svoje i nedostatke kulture domorodaca, niti je kolonizator koji odbija svoj status jer ne prepoznaje nepravdu robovlasničkog odnosa. Ona pretežno upoznaje život iz perspektive

---

⁵²⁷ Usp. Malory Nye, „Discourse on Colonialism“ by Aimé Césaire, 2016 Religion bites

„In other words, the essential thing here is to see clearly, to think clearly-that is, dangerously-and to answer clearly the innocent first question: what, fundamentally, is colonization? To agree on what it is not: neither evangelization, nor a philanthropic enterprise, nor a desire to push back the frontiers of ignorance, disease and tyranny, nor a project undertaken for the greater glory of God, nor an attempt to extend the rule of law.“

⁵²⁸ Usp. Durand de Fontmagne, *Un séjour...*, str. 288.

„Ces créatures, il est vrai, ont été achetées; mais elles sont si bien traitées et font si peu de travail qu'elles semblent faire partie de la famille.“

⁵²⁹ Usp. Isto, str. 288.-289.

„En somme, ce qu'on appelle esclavage en ce pays n'est en quelque sorte qu'une manière d'adoption qu'on fait de ces jeunes filles dès leur enfance, pour les marier ensuite, soit aux jeunes gens de la famille, soit à ceux d'autres harems.“

mondenog društva, pa samo usput navodi kako je ropstvo zapravo usvajanje. Ona daje ružičastu sliku ropstva što ju stavlja u rang orijentalističkih putopisaca. Ona ne čuje potlačene i ne daje im pravo na govor. Ona ropstvo interpretira kao humanizirajuće, što francuski pjesnik i političar Aimé Césaire žestoko osuđuje u njegovom *Diskursu o kolonijalizmu* jer se na taj način negira ljudskost koloniziranih. Barunica Durand de Fontmagne nipošto ne usvaja omalovažavajući diskurs kojim degradira objekt promatranja u smislu Fanona. Ona, budući da je pripadnica bogatijeg društvenog sloja uopće ne razmišlja o subhumanom položaju objekta niti radi na tome da ljude koje susreće uvjerava u svoju kulturnu superiornost ističući zasluge vlastite kulture kako je to objasnio Memmi.

Uspoređujući putopise francuskih putopiskinja po Jugozapadnoj Aziji 19. stoljeća možemo zaključiti kako one u velikoj većini ropstvo ne osuđuju, a kamoli da ga smatraju sramotom poput Césairea, osim jedne jedine putopiskinje koja se okomljuje na ropstvo i ide u pravcu Aimé Césairea, a to je Clara Filleul de Pétigny koja prodaju robova na javnome mjestu najžešće osuđuje i piše kako takve okrutnosti niti u životinjskome svijetu nema. Pretežno sve autorice robove prikazuju kao orijentalni dekor, na taj način potičući subhumanost (*thingification*) robova te na taj način prihvaćajući objašnjenje Memmijeve uloge kolonizatora koji prihvaća svoj status. Fascinantno je kako tri putopiskinje (Audouard, Chantre i Durand de Fontmagne) ropstvo čak i dosta pozitivno opisuju, kao neku vrstu usvajanja koje robu omogućuje bolji život budući da se gospodari/gospodarice o njima brinu kao da su njihova djeca. Neke putopiskinje pokazuju revolt u odnosu na ropstvo, pogotovo na ropstvo unutar patrijarhalne obitelji nudeći pomoć europske inteligencije i civilizacije. Tako se Suzanne Voilquin nada da će se prorok Muhamed opametiti i izbaviti orijentalne žene iz njihove mizerije što se uklapa u Fanonovu teoriju da se kolonizirani sam mora izboriti za svoju slobodu, dok Gasparin suosjeća sa potlačenim ženama smatrajući da njihove sestre sa Zapada trebaju uskočiti u pomoć. Kod nekih putopiskinja jedino Isus Krist može spasiti ropkinje. Najzanimljivije su pak dvije u odnosu na ovu temu. Princeza di Belgiojoso koja kroz satiru opisuje svoje zgražanje nad robovlasničkim društvom i Blanche Lee Childe koja ne osuđuje ropstvo jer se trudi asimilirati u posjeti kod princeze. Na ironične opise di Belgiojoso se već naviklo i u prethodnim poglavljima se konstatiralo kako oni služe kao skrivena kritika orijentalnog društva. Tako i na ovome mjestu njezini humoristični opisi imaju kao cilj ismijati društvo koje promatra, ismijati instituciju ropstva i muslimanske obitelji. Na taj način ona iako ne usvaja direktno stigmatizirajući diskurs ona rječnikom iz svijeta „biologije“ ukazuje na monstruoznost tamošnjeg društvenog ustroja, te na taj način postaje kolonizator koji skriveno iza ironičnih riječi prihvaća svoj status u smislu Memmija. Pravo razočarenje je svakako Blanche Lee Childe koja se u prethodnim poglavljima iskristalizirala kao

najmodernija, najotvorenija putopiskinja željna hibridizacije. Ona uživa u ropkinjama koje ju poslužuju, promatra ih kao dehumanizirani objekt i time postaje kolonizator koji prihvaća svoj status. No kod nje može biti da se trudi uklopiti u društvo princeze koju posjećuje pa možda iz toga razloga ne ulazi u komentiranje ili kritiziranje ropstva. Zanimljivost je u ovome slučaju Léonie de Bazelaire, hodočasnica koja se gotovo fanatično okomljuje na barbarstvo i despotizam Jugozapadne Azije, smatrajući se pozvanom da kao nasljednica Križara krene u pohod civiliziranja toga područja. Ona istovremeno usvaja stigmatizirajući diskurs, dehumanizira stanovništvo Jugozapadne Azije i postaje kolonizatorom koji prihvaća svoj status.

5. Zaključak

Kronološki uspoređujući putopise francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji u odnosu na orijentalizam ustanovljuje se kako je bez obzira na to putuje li putopiskinja početkom, sredinom ili krajem stoljeća, orijentalistički diskurs uvijek u većoj ili manjoj mjeri prisutan. Orientalistički diskurs ponajviše ovisi o društvenom statusu putopiskinje, o njezinom karakteru, misiji u kojoj putuje i u kojoj mjeri pribjegava strategiji izbjegavanja. Tako primjerice putopiskinje koje su plemikinja, diplomatkinje, princeze čitatelju pružaju najpovršnije opise, u smislu da predstavljaju i zastupaju objekt koji promatraju bez da ih sudbina objekta zanima. No u odnosu na strategije izbjegavanja se svakako nazire razvoj od dosad najstarijeg poznatog putopisa kontese de la Ferté-Meun koja izbjegava podijeliti svoje mišljenje sa čitateljem i citira orijentalističku literaturu, Homera i Chateaubrianda, preko Clare Filleul de Péigny koja također pribjegava strategiji izbjegavanja, no nudeći čitatelju citate predstavnika svih struja, Chateaubrianda, Lamartinea i čak i Muhameda što je velik iskorak u odnosu na njezine prethodnice, te ipak predstavlja napredak u odnosu na de la Ferté-Meun, do putopisa koji nastaju u drugoj polovici i pred sam kraj 19. stoljeća, jer se putopiskinje više ne skrivaju iza riječi renomiranih, uvaženih autora. One donose svoj sud o životu stanovništva Jugozapadne Azije. Francuske putopiskinje 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji iako najavljuju kako će njihov opis drugoga biti objektivan gotovo je uvijek prožet vrijednosnim filterima. Način opisa koji prevladava u deskriptivnim sekvencama je Bellerov kontrast, s rijetkim iznimkama, kod putopiskinja koje reciprocitetom nastoje sakriti kritiku vlastite nacije. Kronološki uspoređujući razvoj, djelovanje i funkciju nacionalnih samoprikaza i tuđinskih slika ustanovljuje se kako od početka, preko sredine do kraja 19. stoljeća, nema velikih promjena. Jedini razvoj u odnosu na razvoj stereotipa uočljiv je kod putopiskinja hodočasnica koje putuju u doba kad više nema straha za Sveta mjesta tako da su njihove emocije ublažene, manje su agresivne a s time i iz opisa drugog/stranog nestaju stereotipi. Njihov diskurs uglavnom bez obzira na to da li je putopis pisan početkom, sredinom ili krajem stoljeća karakterizira da one sve bez iznimke usvajaju homogeni diskurs koji se temelji na binarnoj opoziciji Istok/Zapad. Sve one korektivno proučavaju Istok i zastupaju ga. Samo rijetke potlačenom objektu daju pravo da se predstavi i govori u svoje ime. No samo

rijetko nailazimo na to da putopiskinje reproduciraju neprijateljske i ponižavajuće slike koje je stvorio Zapad. Jedna putopiskinja koja svojom agresivnošću i negativnim emocijama odskoče je svakako Cristina Trivulzio di Belgiojoso koja dekonstruira orijentalističke maštarije o haremima, a to čini na najgrublji mogući način, vrijeđajući stanovnike Jugozapadne Azije, ne birajući riječi, ismijavajući tu njihovu „komediju zvanu obitelj“. Na taj

način se ona približava Gustaveu Flaubertu, no on za razliku od nje ironiju ne koristi kako bi vrijeđao već slavi kontradiktornu totalnost koju smatra čistom umjetnošću. Iznenadjenje predstavlja također i Louise Colet sa svojom figurom eunuha kojeg opisuje na najgrublji način, „svećenik u civilu“, optočen dragim kamenjem, „rob koji je postao gospodarom drugih robova“. Njezin je orijentalistički diskurs također agresivan, no ta agresija je fokusirana na eunuhe koji utjelovljuju sve orijentalne poroke, od despotizma, barbarstva do orijentalnog nemoralna i razvrata. Ova figura je novina kojoj će se u budućim istraživanjima o francuskim putopisnjama moći posvetiti veća pažnja jer ju se može dovesti u vezu s Flaubertovom Kuchuk Hanem, koja utjelovljuje maštarije Europljana o orijentalnim ženama, dok je eunuh figura koja djeluje upravo suprotno jer radi na dekonstrukciji slike iz mašte, slike romantičara orijentalista. Može se zaključiti kako pretežno sve putopiskinje rade na dekonstrukciji orijentalističkih maštarija dajući realnu sliku života u haremima. Neke poput Trivulzio di Belgiojoso i Hommaire de Hell idu toliko daleko u svojoj dekonstrukciji mašte da opisuju bezube i nagrišpane žene „naoružane violinama“ tako da ne samo što brišu slike iz mašte, već stvaraju novu estetiku užasa. No ipak u konačnici sve one pri ulasku u harem ili pri odlasku na bazar traže slike iz *Tisuću i jedne noći*, bez obzira na to putuje li putopiskinja početkom ili krajem stoljeća. Jugozapadna Azija ostaje utočište koje utjelovljuje san o trajnosti. U odnosu na figuru potlačenosti u smislu Isabelle Ernot, istina je da sve putopiskinje, bez obzira na društveni status, misiju u kojoj putuju, bez iznimke stvaraju figuru potlačenosti. One u velikoj većini orijentalnoj ženi ne daju pravo da se predstavi i govori u svoje ime. Suzanne Voilquin je primjer putopiskinje koja ide još korak dalje i stvara figuru dvostruke potlačenosti dajući riječ muškarcu Hassan-begu, zaljubljeniku u Volatairea i francusku kulturu, da govori o ženama Jugozapadne Azije. Ona njega koristi kako bi njegovim riječima potvrdila svoj položaj pripadnice nadmoćne kulture. Voilquin se pišući na ovaj način o ženi druge kulture negativno emancipira i sama postaje tlačiteljicom.

Bellerov kontrastivni slikovni kompleks kod svih je putopiskinja prisutan. Svima je jasno da A nije jednako B i da je A nadmoćna kultura koja B promatra korektivno. No ipak Valérie de Gasparin, Olympe Audouard i Jeanne Bella Chantre jedine kritiziraju kulturu iz koje potječu. Valérie de Gasparin piše kako bi „ponekad pre slobodne Europljanke trebale usvojiti neke od vrlina orijentalnih žena“, Olympe Audouard piše kako ima dobrih i blagih muslimana i kako

je razlika između harema Europljana i Orijentalaca da Orijentalci ne izbacuju žene na ulicu kad im dosade kao što to čine Europljani, dok Bella Chantre ide još korak dalje jer daje orijentalnoj ženi mogućnost ne samo da se asimilira, već da bude bolja od Europljanke jer piše kako obrazovane žene Jugozapadne Azije koje govore po nekoliko stranih jezika i koje su stekle europsko obrazovanje mogu parirati bilo kojoj gospođi X, Francuskinji, Engleskinji i Njemici. Chantre jedina nadilazi perspektivu Francuska/ Jugozapadna Azija i proširuje ju na Europa/Jugozapadna Azija. Ona putuje pred kraj sam kraj 19. stoljeća, u doba kad dolazi do nadilaženja fokusa na vlastitu naciju i širenja fokusa na Europu i svijet. U odnosu na francuske putopisce 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji putopiskinja uglavnom slijede naviku prosvjetiteljstva naslanjajući se na ranije putopise. No s vremenom u djelima putopiskinja nailazimo na sve manje citata.

One poput muških putopisaca teže što vjernije prikazati stvarnost, kao što to i same pišu, no ipak nijednoj objektivnost koju najavljuje ne polazi za rukom. Sve u jednom trenu na nekome mjestu idealiziraju antiku, sve hodočasnice, osim Louise Marquette koja putuje krajem 19. stoljeća se uklapaju u Chateaubriandov stav da uloga križara nije bila samo osloboditi Kristov grob, već i širenje civilizacije i kulture na Orijentu. Putopiskinje, hodočasnice su u Svetim mjestima u potrazi za slikama, prizorima iz Biblije. Pretežno sve ističu osvajački duh islama u suprotnosti s blagošću Evanđelja. Jako malo putopiskinja ide u pravcu Lamartinea slaveći različitost i spoj različitih kultura. Posebnu kategoriju čine putopiskinje hodočasnice čiji smo diskurs proučili i usporedili u odnosu na opis Svetih mjesta. Hodočasnice pretežno ignoriraju realnost. Njihova je misija posjetiti Kristov grob i ništa ih na tom putu ne može omesti. Stanovništvo Jugozapadne Azije predstavlja smetnju u tome podvigu. Tako primjerice hodočasnica Cornélie Delort u odnosu na ostale putopiskinje hodočasnice usvaja najagresivniji diskurs, vrijeđajući stanovništvo Jugozapadne Azije za koje piše da su „četveronošci koji žive u ljudskim stajama“, da je jedini jezik koji svi na Orijentu razumiju

bič te na kraju zaključuje kako je Orijent „grob duše“. Gade joj se muslimani koji psima dozvoljavaju ulazak u džamije, dok je kršćanima ulazak u muslimansku bogomolju zabranjen. Ne dozvoljavaju ulazak u džamiju. Zanimljivost je da se kod nekih putopiskinja kod kojih se gotovo i može pomisliti da orijentalistički diskurs nije prisutan, u trenu kad su u skupini hodočasnika one usvajaju Chateaubriandove riječi. Čim se udalje od skupine orijentalizam slabi. Jedna se putopiskinja, hodočasnica ističe od ostalih. Radi se o Clari Filleul

de Pétigny koja jedina čitatelju nudi citate predstavnika svih struja, Chateaubrianda, Lamartinea i čak i proroka Muhameda, što je u odnosu na sve ostale hodočasnice novina. Istina je da ona pribjegava strategiji izbjegavanja jer se njezini stavovi kriju iza riječi poznatih autora, no ipak možda ide u najobjektivnijem pravcu, udaljivši se od orijentalističkog diskursa upravo na način da čitatelju nudi objektivnost. Objektivnost jer je na čitatelju da sam procjeni kojoj će se struji prikloniti. Jedina putopisinja, hodočasnica koja se udaljava od orijentalističkog diskursa u pravcu otvorenosti prema drugom je Louise Marquette koja nadilazi binarnu perspektivu kršćani-muslimani. Za nju su sve religije ravnopravne. U trenutku kad ju orijentalne žene vrijeđaju jer ne nosi veo ona se ne ljuti, već shvaća da je ona u krivu. Ona jedina nema predrasuda, niti stanovništvo Svete zemlje promatra kroz orijentalistički filter. Nju ne smetaju prašnjave ulice i kaos kao Cornélie Delort, već si kupuje domaće cipele s kojima se lakše kreće po ulicama Jeruzalema.

Ovaj čin svakako predstavlja pokušaj razmjene, otvorenost i na taj se način udaljava od homogenog stava orijentalista. Emocije pri susretu sa Svetom zemljom su kod svih putopisinja izuzev Cornélie Delort ublažene jer je to doba u kojemu nema straha za Sveta mjesta. To je razdoblje u kojemu je otvaranjem Sueskog kanala došlo do zbližavanja Europe i Jugozapadne Azije. Nakon Krimskog rata dolazi do jačanja povezanosti između Zapada i Istoka, Orijent se europeizira tako da kod nekih putopisinja taj fenomen čak izaziva žaljenje i strah da će stari Orijent nestati. U prilog orijentalističkoj teoriji u odnosu na diskurs francuskih putopisinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji svakako ide aktancijalna shema u kojoj se u ulozi protuaktanata kod gotovo svih putopisinja pojavljuju Arapi, to jest stanovništvo Jugozapadne Azije. Protivnici su Arapi, arapski jezik, arapska kultura, dok se među pomoćnicima pojavljuje putna literatura orijentalističkog pisca Chateaubrianda.

Pogled putopisinja na Jugozapadnu Aziju je pun stereotipa jer pomoćnik radi na formiranju predrasuda. Stanovnici Jugozapadne Azije koji su se našli u ulozi suparnika, odnosno tobožnjeg protuaktanta predstavljaju putopisinjama smetnju u odnosu na realizaciju cilja putovanja, to jest objekta, a taj objekt su pretežno tragovi antike, slike iz *Tisuću i jedne noći* ili biblijski pejzaži. Kontesu de la Ferté-Meun iritira „glupi aga“ koji je zaposjeo zemlju nekoć slavne prošlosti, za Cornélie Delort je stanovništvo Jugozapadne Azije stoka koje bi se najradije bičem, nasilnim putem oslobodila kako bi mogla uživati u biblijskoj topografiji.

Zapravo sve što stoji na putu pronalaženja utočišta na Orijentu spada u kategoriju suparnika, a ti su suparnici kod gotovo svih putopisinja domaće stanovništvo koje promatraju korektivno, omalovažavajuće. No postoje i iznimke poput Olympe Audouard. Ona je novinarka koja kako sama najavljuje ima želju domovinu upoznati s realnim stanjem u Egiptu. Jedino za nju neprijatelji ostalih putopisinja predstavljaju pomoćnike koji joj otkrivaju što se u Egiptu zapravo odvija. Pomoćnici su joj beduini koji joj u pustinji spašavaju život. Upravo na ovome primjeru aktancijalna shema izvrsno prikazuje kako ova putopisinja putuje gotovo bez predrasuda, iako nekim tvrdnjama pokazuje da je pristaša europske civilizacije koja je ipak Egiptu donijela neke promjene, ona je osoba koja sama stvara autentičnu sliku, koja jedina Orijentu pristupa kao čovjek-pojedinač, a ne kao Europljanin i koja ima želju upoznati stanovništvo što ju udaljava od ostalih putopisinja koje ne pokazuju interes za sudbinom stanovništva Jugozapadne Azije i kojima stanovništvo predstavlja smetnju pri realizaciji orijentalističke fantazije.

U odnosu na hibridizaciju i želju za raumjenom u trećem prostoru francuske putopiskinje 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji jako rijetko nadilaze homogen pogled na drugu kulturu i rijetko promatraju kulturu kao rezultat mješavine različitosti. Uspoređujući putopise međusobno ustanovljuje se lagani razvoj od stava autorice najstarijeg poznatog francuskog ženskog putopisa kontese de la Ferté-Meun koja putuje u doba kad je Chateaubriand imao velik utjecaj na putopisce i putopiskinje. Njezin stav jako rijetko nadilazi homogenu perspektivu. Ona samo u jednom trenu piše kako su „svugdje na svijetu žene nesretne“ izjednačavajući žene Istoka i Zapada i otvarajući mogućnost hibridne perspektive.

No ona je i najjača pristašica mimikrije jer piše kako bi se Turkinje koje obrazuju europske guvernante mogle uklopiti u Europi. Kontesa de la Ferté-Meun je primjer putopiskinje koja u odnosu na ostale putopiskinje usvaja najradikalniju perspektivu kulturne raznolikosti usvajajući radikalnu retoriku razdvajanja. Kod nje nema mjesta za prijevod sadržaja u trećem prostoru. Slično kao i kontesa Suzanne Voilquin sebe također smatra pripadnicom *Leitkultur* koja samim tim ne daje prostora za razmjenu. Jedino je ona u odnosu na kontesu otvorenija u smislu da je oduševljena pozivima mudžahedina i na taj način slavi harmoniju različitosti poput Lamartinea. Zanimljivost je da se Suzanne Voilquin, slično kao i Gérard de Nerval koristi institucijom ropstva kako bi joj ropkinja omogućila ulazak u prostor razmjene i

prijevoda. Na heterostereotip nailazimo samo kod jedne putopiskinje, Louise Colet koja svojom figurom eunuha koji utjelovljuje ambivalentan oblik spoznaje i moći stvara iskustvenu sliku druge kulture nastale iz manjkavog znanja, straha i neprijateljstva, figuru koja utjelovljuje sve pošasti Jugozapadne Azije. No u ovoj doktorskoj disertaciji pojavljuje se jedna putopiskinja koja se u odnosu na hibridizaciju razlikuje od svih ostalih. Radi se naime o Blanche Lee Childe koja ima želju upoznati žene svih društvenih staleža, ona sa svima, bez obzira na jezičnu barijeru nastoji komunicirati i u njezinom putopisu najčešće nailazimo na otvaranje trećeg prostora. Ona iako često otvara mogućnost susreta u trećem prostoru koji predstavlja mjesto pregovora i prijevoda različitosti zapravo isto samo površno nadilazi hijerarhizaciju jer zapravo ni ne dolazi do pravog sukoba između identiteta i različitosti. No ipak se jedan trenutak posebno ističe, a to je situacija u kojoj zlatar na bazaru francusku narukvicu Blanche Lee Childe preoblikuje u narukvicu po egipatskoj modi. Želja Lee Childe da proizvod iz domovine preoblikuje prema orijentalnoj modi pokazuje simbol želje za fuzijom. Tako da je ona jedina putopiskinja koja se uklapa u Bhabhin teorijski okvir. Ona dolazi najbliže ideji hibrida u smislu da ona nastoji nadići nacionalne granice i različitosti.

Moglo bi se reći kako ona jedina utjelovljuje dijaloški subjekt. Ona je netko tko u sebi i sa sobom nosi stranost. Zaključno uspoređujući putopise francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji ustanovljujemo kako one jako rijetko prelaze granice interkulturalnog razumijevanja i pretežno sudjeluju u mehanizmima potlačivanja.

Velika većina putopiskinja potlačenom objektu uopće ne daje pravo na govor. Kontesa de la Ferté-Meun, Louise Colet, Hommaire de Hell i Cornélie Delort uopće ne donose citate razgovora i na taj način sve one predstavljaju imperijalistički subjekt koji predstavlja i zastupa objekt i kao takve se savršeno uklapaju u orijentalističku struju. Zanimljivost je da neke putopiskinje donose citate koji se čine nerealnim, ti citati nisu životni, kao da su one same potlačenom objektu te riječi stavile u usta jer su iskazi ironični i funkcija tih citata se svodi na isticanje kvaliteta vlastite i nedostataka kulture domorodaca. Jedna putopiskinja se u odnosu na citate u potpunosti razlikuje od ostalih. Radi se o hodočasnici, Clari Filleul de Pétigny koja čitatelju nudi citate predstavnika svih struja, François-René de Chateaubrianda, Alphonse de Lamartinea i proroka Muhameda. Ona ne zauzima ulogu subjekta koji zastupa objekt, već mu na neki način daje pravo glasa u smislu da ostavlja čitatelju odluku i izbor kojoj se struji

prikloniti. Jedna se putopiskinja najviše približava domaćem stanovništvu. Radi se o Blanche Lee Childe u čijem diskursu povremeno nailazimo na generalizirajuće orijentalističke komentare poput „sva su arapska djeca odvratna“, no više ju možemo svrstati u teoriju hibrida i otvorenosti prema drugome jer se ona trudi upoznati stanovništvo svih društvenih klasa. Ona je jedina putopiskinja koja donosi citate razgovora koji i iako su dosta površni djeluju najprirodniji. Ova se putopiskinja najviše udaljava od prikaza putopiskinja koje usvajaju kolonijalni diskurs, otvarajući se prema drugom na način da žene u njezinom opisu nisu nijeme, ona se postavlja s njima u ravnopravan položaj i ima želju čuti što žene govore. Ona ne pretpostavlja homogeno jedinstvo između homogenih ljudi što upravo citatima žena pripadnica različitih društvenih klasa i pokazuje. U odnosu na suvremenu postkolonijalnu kritiku, uspoređujući putopise francuskih putopiskinja po Jugozapadnoj Aziji 19. stoljeća može se donijeti zaključak kako one ropstvo uglavnom uopće ne osuđuju, a kamoli da ga smatraju sramotom dekadentnog građanskog društva poput Aimé Césairea. Jedna jedina putopiskinja se okomljuje na robovlasničko društvo.

Radi se o Clari Filleul de Pétigny koja prodaju robova na javnome mjestu najžešće osuđuje i piše kako takve okrutnosti ni u životinjskome svijetu nema. Velika većina putopiskinja usvaja Memmijevu ulogu kolonizatora koji prihvaća svoj status jer robove promatraju kao stvari, kao orijentalni dekor na taj način generirajući subhumanost domaćeg stanovništva i ponižavajući ga. Zanimljivost je svakako kako tri putopiskinje, Olympe Audouard, Bella Chantre i barunica Durand de Fontmagne čak i donose pozitivne strane ropstva opisujući ga kao jednu vrst usvajanja koje ropkinjama pruža bolje uvjete života budući da se njihovi gospodari s njima ophode kao s djecom obitelji. Neke su putopiskinje poput Suzanne Voilquin revoltirane u odnosu na ropstvo unutar patrijarhalne obitelji tako da se odlučuju ponuditi pomoć europske inteligencije i civilizacije. Tako se Suzanne Voilquin nada da će se prorok Muhamed opametiti i izbaviti orijentalne žene iz njihovog mizernog položaja što se uklapa u Fanonovu teoriju da se kolonizirani sam mora izboriti za svoju slobodu. Dok primjerice kontesa Valérie de Gasparin suosjeća sa potlačenim ženama smatrajući da njihove sestre sa Zapada trebaju uskočiti u pomoć, kontesa Valérie de Gasparin nudi pomoć Isusa Krista. No ipak dvije putopiskinje u odskaču u odnosu na suvremenu frankofonu postkolonijalnu kritiku. Radi se o princezi Cristini Trivulzio di Belgiojoso i Blanche Lee Childe. Ova prva se koristi ironijom i satirom kako bi izrazila svoje zgražanje nad robovlasničkim društvom, a druga ne osuđuje ropstvo jer se želi uklopiti u društvo princeze koju posjećuje. Jedna od glavnih osobina opisa Belgiojoso je ironičnost kojom se koristi kako bi kritizirala orijentalno društvo. Ona ismijava instituciju ropstva i muslimanske obitelji. Na taj način ona iako ne usvaja direktno stigmatizirajući diskurs ona riječnikom iz svijeta „biologije“ ukazuje na monstruoznost

tamošnjeg društvenog ustroja, te na taj način postaje kolonizator koji skrivajući se iza ironičnih riječi prihvaća svoj status u smislu Memmija. Blanche Lee Childe u odnosu na suvremenu frankofonu postkolonijalnu kritiku predstavlja pravo razočarenje. Putopiskinja koja svojom otvorenosću odskoče od svih ostalih, koja se u ovoj doktorskoj disertaciji pokazala kao najmodernija, najotvorenija putopiskinja koja jako često otvara treći prostor i ima želju za hibridizacijom i prijevodom sadržaja na kraju ipak uživa u ropkinjama koje ju opslužuju, promatrajući ih kao dehumanizirani objekt i čak na kraju postaje i kolonizator koji prihvaća svoj status. No možda se samo trudi uklopiti u društvo princeze koju posjećuje pa možda iz tog razloga ne ulazi u komentiranje i kritiziranje ropstva.

Na najoštrij stigmatizirajući diskurs kojim se dehumanizira stanovništvo Jugozapadne Azije nailazimo kod hodočasnica, napose kod Léonie de Bazelaire koja se gotovo fanatično okomljuje na barbarstvo i despotizam Jugozapadne Azije, smatrajući se pozvanom da kao nasljednica Križara krene u pohod civiliziranja toga područja. Ona istovremeno usvaja pejorativni diskurs, oduzima stanovništvu Jugozapadne Azije pravo na ljudskost i predstavlja Memmijevog kolonizatora koji prihvaća svoj status.

Putopisi francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji se uglavnom uklapaju u orijentalističku struju i njihovi opisi drugoga iako teže objektivnošću prožeti su vrijednosnim filterima i stereotipima. U opisu stranog prevladavaju Bellerov kontrast i reciprocitet, analogija je rijetkost. Sve putopiskinje su u manjoj ili višoj mjeri u potrazi za utočištem u Jugozapadnoj Aziji i upravo ta potraga za utočištem dovodi do toga da one realno stanje negiraju ili da im stvarnost predstavlja smetnju u susretu s Orijentom koji su očekivale. Uspoređujući putopise francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji vidljiv je trend sličan putopiscima 19. stoljeća koji se trude što vjernije prikazati stvarnost. Glavnina putopiskinja koje putuju početkom 19. stoljeća usvajaju stav sličan Chateaubriandovom. One slijede naviku prosvjetiteljstva naslanjajući se na ranije putopise, idealiziraju grčku, helenističku kulturu i smatraju da su stanovnici Jugozapadne Azije barbari koji su svojim običajima i arhitekturom unakazili mjesta nekoć slavne prošlosti. Poglavito plemkinje i hodočasnice se drže ponosno kao Francuskinje smatrajući da je uloga križara bila širenje kulture i civilizacije na Orijentu. Putopiskinje se pretežno priklanjaju Chateaubriandovom stavu. Jako rijetki su primjeri putopiskinja čiji se stav približava Alphonse de Lamartineu. Jedina putopiskinja koja se približava njegovome stavu i koja se udaljava od Chateaubriandovog orijentalizma je Blanche Lee Childe. Ona sa svojom francuskom narukvicom oblikovanom prema egipatskoj modi ukazuje na to da slavi različitost i spajanje različitih kultura. No ona ne ide korak dalje u pravcu da sanja o kulturnoj fuziji dvaju obala

Sredozemlja. Njezin je stav otvorenost prema drugome, ali ne i čista otvorenost jer je i njezin diskurs prožet orijentalističkim motivima. Diskurs dvaju putopiskinja sličan je Flaubertovom diskursu. Radi se o Cristini Trivulzio di Belgiojoso i Flaubertovoj prijateljici Louise Colet.

Trivulzio di Belgiojoso poput Flauberta Jugozapadnu Aziju opisuje kao teatralno, ekscentrično i bizarno mjesto i svakako radi na dekonstrukciji blještećeg, strastvenog Orijenta iz svijeta mašte. No ona ne strahuje da će Orijent pod utjecajem Europe i tehnološkim napretkom izgubiti dušu, već naprotiv Belgiojoso je pristaša europeizacije i imperijalizma. Njezina ironija nije u službi slavljenja kontradiktorne totalnosti koju Flaubert smatra čistom umjetnosti, već je funkcija ironije kod princeze svedena na kritiku društva Jugozapadne Azije. Novina ove disertacije je svakako Louise Colet koja poput Flauberta stvara orijentalističku figuru, eunuha koji utjelovljuje sve užase Orijenta. No njezina figura ima upravo suprotnu funkciju od Kuchuk Hanem, jer dekonstruira, deseksualizira Orijent. Jedna se jedina putopiskinja svojim diskursom može usporediti s Gérard de Nervalom, Suzanne Voilquin koja slično kao i Nerval zapošljava ropkinju kako bi se uklopila u orijentalno društvo. No dalje od toga ne ide na način da kao Nerval sudjeluje u muslimanskim slavljinama, da se nastoji stopiti s Orijentom ili da je u potrazi za izvorom svih vjera. Kod putopiskinja ne nailazimo na umjetnički riječnik kao kod Gautiera. Jedino slikarica Clara Filleul de Pétigny u opisu Svete zemlje jako blago poseže za umjetničkim riječnikom no taj riječnik je u odnosu na Gautiera dosta površan.

Zaključci ove doktorske disertacije predstavljaju novinu u odnosu na dosadašnje spoznaje o francuskim putopiskinjama 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji. Potvrdio se razvoj orijentalističkog filtera putopiskinja koji do pred sam kraj stoljeća gotovo iščezava. Pokazalo se da su putopiskinje koje putuju sredinom i krajem stoljeća manje površne, postaju sve otvorenije, jača njihova želja za upoznavanjem stanovništva Jugozapadne Azije. Problem pri hibridizaciji i prijevodu sadržaja je uglavnom jezična barijera koju putopiskinje ne uspijevaju nadići. Svakako se putopisi francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji uvelike razlikuju od putopisaca. Njima kao da nedostaje hrabrosti iznijeti svoj stav, a kad ga iznesu odmah se od njega ograđuju. Kao da se boje javnosti pretežno imitiraju muške prethodnike, uvažene autore. Uvodi putopisa pretežno su izjave skromnosti. Velika većina putopiskinja ne želi šokirati javnost niti povrijediti čitateljstvo.

No ipak se naziru četiri iznimke, Cristina Trivulzio di Belgiojoso, Olympe Audoard, Louise Colet i Blanche Lee Childe koje, jedna svojom ironijom, druga svojom hrabrošću, treća svojom figurom eunuha i četvrta kao utjelovljenje Bhabhinog hibrida predstavljaju značajne

iznimke koje bi mogle postati temelj za neka buduća istraživanja o francuskim putopisateljicama 19. stoljeća.

Bibliografija:

Popis primarne literature:

Olympe Audouard (1830.-1890.)

Le Canal de Suez, E. Dentu, Pariz, 1864.

Les Mystères de l'Égypte dévoilés, E. Dentu, Pariz, 1866.

Les Mystères du Sérail et des Harems turcs,
E. Dentu, Pariz, 1866.

L'Orient et ses peuplades, E. Dentu, Pariz, 1867.

Léonie de Bazelaire (1847.-1926.)

Chevauchée en Palestine, 2e édition, L. Carré, Pariz, 1889

Princesse Barbiano de Belgiojoso (1808-1871)

Asie Mineure et Syrie, Michel Lévy Frères, Pariz, 1858.

Mme B. Chantre

Le tour du monde. A travers l'Arménie russe (Karabagh, Vallée de l'Araxe, massif de l'Ararat), Hachette, Pariz, 1892.

Blanche Lee Childe (1837.-1886.) *Un hiver au Caire, Journal de voyage en Egypte*, C. Lévy, Pariz, 1883.

Louise Colet (1810-1876)

Les pays lumineux. Voyage en Orient, E. Dentu, Pariz, 1879.

Mlle Cornélie Delort

Une Française à Jérusalem, Auch: impr. de Félix-Foix, Pariz, 1861.

Baronne Marie Durand de Fontmagne

Un séjour à l'ambassade de France à Constantinople sous le Second Empire, Plon-Nourrit, Pariz, 1902.

Lucie Felix-Faure Goyau

Méditerranée, L'Égypte, la Terre Sainte, l'Italie, F. Juven, Pariz, 1896.

Clara Filleul de Pétigny

La Palestine ou Une visite aux Lieux saints, Mégard, Rouen, 1866.

L'Égypte, Thibaud-Landriot, Clermont-Ferrand, 1851.

Valérie Boissier comtesse de Gasparin (1813.-1894.)

Journal d'un voyage au Levant, 3 vols, Paulin, Pariz, 1848.

A Constantinople, Michel Lévy, Pariz, 1867.

Adèle Hommaire de Hell (1819-1883)

De Constantinople à Trieste, impr. de E. Martinet, Pariz, 1865.

A travers le mode: La vie orientale. La vie créole, Didier et Cie, Pariz, 1870.

Comtesse de Ferté-Meun

Lettres sur le Bosphore ou relation d'un voyage en différentes parties de l'Orient, pendant les années 1816 à 1819, Domère, Pariz, 1821.

Mme Le Ray

Sixième voyage en Orient, impr. de Vitte et Perrussel, Lyon, 1889.

Louise Marquette

A travers la Syrie, Desdée, de Brouwer et Cie, Lille, 1892.

Madame J. Motais-Avril

Pèlerinage 1893-1894. Jérusalem et ses merveilles, Impr. Lachèse, Angers, 1895.

Marie Ratazzi (1834-1902)

Lettres d'une voyageuse: Vienne, Budapest, Constantinople, Félix-Alcan, Pariz, 1897.

Henriette Renan (1811.-1861.)

Souvenirs et impressions: Pologne, Rome, Allemagne, Voyage en Syrie, La Renaissance du livre, Pariz, 1930.

Comtesse J. de Robersart (1824.-1900.)

Orient, Egypte, journal de voyage, V. Palmé, Pariz, 1867.

Mlle de Vare

(pod pseudonimom Charles Auberive)

Voyage au Mont Liban, V. Sarlit, Pariz, 1861.

Suzanne Voilquin (1801.-1877.)

Souvenirs d'une fille du peuple: La Saint-Simoniennne en

Egypte, 1834-36, Maspero, Pariz, 1978.

Popis sekundarne literature:

Adams, P.G., *Travel literature and evolution of the novel*, Lexington: Univ. Press of Kentucky, 1983.

Beller, Manfred, *Die Technik des Vergleichs in der Imagologie*, Bouvier, Bonn, 2011.

Brenner, Peter, *Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*, Frankfurt am Main, 1989.

Bhabha, Homi K., *Die Verortung der Kultur*. Aus dem Englischen von Michael Schiffmann und Jürgen Freudl., Stauffenburg, Tübingen 2000.

- Bhabha, Homi K., *Über kulturelle Hybridität. Tradition und Übersetzung*, Turia und Kant, Beč, 2012.
- Bohls, Elizabeth A., *Women travel writers and the language of aesthetics 1716-1818*, Cambridge University Press, 2010.
- Bonnefont, Gaston, *Les heroïnes du travail*, Félix Juven, Pariz, 1906.
- Burney, Charles, Lang, David M.: *Die Bergvölker Vorderasiens. Armenien und Kaukasus (...)*, Zürich, 1973.
- Césaire, Aimé, *Discours sur le colonialisme*, 1955.
- Champion, Renée, *Représentations des femmes dans les récits de voyageuses d'expression française en Orient au XIXème siècle (1848.-1911.)*, Paris VII, 2002.
- Chevalier, Amélie, *Les voyageuses au XIXème siècle*, Alfred Mame et fils, Pariz, 1889.
- Chibber, Vivek, *Postkolonijalna teorija i sablast kapitala*, Riječ i misao, Zagreb, 2019.
- Cortambert, Richard, *Les illustres voyageuses*, E. Maillet, Pariz, 1866.
- Dronsard, Marie, *Les grandes voyageuses*, Hachette, Pariz, 1894.
- Duda, Dean, *Priča i putovanje, Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
- Ernot, Isabelle, *Voyageuses occidentales et impérialisme: l'Orient à la croisée des représentations (19ème siècle)*, 2011.
- Estelmann, Frank, Moussa, Sarga, Wolfzettel, Friedrich (dir.), *Voyageuses européennes au XIXème siècle. Identités, genres, codes*, Paris, Presses Universitaires de Paris Sorbonne, 2012.
- Frawley, Maria, *A wider range: Travel writing by women in Victorian England*, Fairleigh Dickinson University Press, Cranbury, 1994.
- Fanon, Frantz, *Les damnés de la terre*, Maspero, 1963.
- Fanon, Frantz, *Peau noire, masques blancs*, Éditions Seuil, Pariz, 1952.
- Lapeyre, Françoise, *Le roman des voyageuses françaises (1800-1900)*, Bibliothèque Payot, Pariz, 2007.
- Lapierre, Alexandra, Mouchard, Christel, *Elles ont conquis le monde, Les grandes aventurières 1850-1950*, Arthaud poche, 2015.
- Levačić, Patrick, *Dalmacija u francuskim putopisima Napoleonova doba u Hrvati i Ilirske pokrajine*, Les Croates et les provinces illyriennes, HAZU, Zagreb, 2010., str. 173.-187.
- Makhloufi, Nacima, *Analyse de discours pour la didactisation du genre de récit de voyage en classe...*, Multilinguales, 9, 2018.
- Magri-Mourgues, Véronique, *Le Voyage à pas comptés. Pour une poétique du voyage au XIXème siècle*, 2009.

- Melman, Billie, *Women's Orient: English Women and the Middle East, Sexuality, Religion and Work*, Macmillian, 1992.
- Memmi, Albert, *L'Homme dominé; le Noir, le colonisé, le prolétaire, le Juif, la femme, le domestique, le racisme*, Nouvelle édition Payot, Pariz, 1973.
- Memmi, Albert, *Portrait du colonisé, précédé de portrait du colonisateur: et d'une préface de Jean-Paul Sartre*, Gallimard, Pariz, 1985.
- Memmi, Albert, *La statue de sel*, Correa, Pariz, 1953.
- Mills, Sara, *Discourses of Difference: An Analysis of Women's Travel Writing and Colonialism*, 1991.
- Monicat, Bénédicte, *Itinéraires de l'écriture au féminin: voyageuses du XIXème siècle*, Rodopi, Atlanta, 1996.
- Mouchard, Christel, *Aventurières en crinoline*, Éditions Seuil, 1987.
- Moureau, François, *Le second voyage ou le déjà-vu*, Klincksieck, 1996.
- Moussa, Sarga, *Le récit de voyage, genre „pluridisciplinaire“...*, S&R, numéro 21, Avril 2006.
- Müller-Funk, Wolfgang, *Theorien des Fremden*, A. Francke Verlag, Tübingen, 2016.
- Neuber, Wolfgang, *Zur Gattungspoetik des Reiseberichts. Skizze einer historischen Grundlegung im Horizont von Rhetorik und Topik*. U Peter Brenner (izdavač): *Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*, Frankfurt am Main, 1989.
- Pasquali, Adrien, *Le Tour des Horizons. Critique et récits de voyage*, 1996.
- Pederin, Ivan, *Povijesna poetika putopisa*, Franjo Kluz d.d. Omiš, Split, 2009.
- Peterson, Viking, *Reisen am Rande des Heimischen*, Stockholms Universitet, Stockholm, 2018.
- Rajotte, Pierre, *Le récit de voyage, Aux frontières du littéraire*, Éditions Triptyque, Montréal, 1997.
- Reichler, Claude, *Le Voyage en Suisse. Anthologie des voyageurs français et européens, de la Renaissance au XXème siècle*, 1998.
- Said, Edward, *Orijentalizam*, Konzor, Zagreb, 1978.
- Spivak, Gayatri Chakravorty, *Can the Subaltern Speak? Postkolonialität und subalterne Artikulation*, Turia und Kant, Beč, 2008.
- Geografski Atlas Azije*, Monde Neuf, Ljubljana, 2009.

SAŽETAK

Predmet istraživanja doktorske disertacije naslovljene *Francuske putopiskinje 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji* su djela dosad oskudno istraživanih do javnosti nepoznatih francuskih putopiskinja koje u 19. stoljeću putuju po Jugozapadnoj Aziji. Putopisi se istražuju u odnosu na orijentalistički diskurs putopiskinja i njegov razvoj u pravcu otvorenosti prema drugom/stranom, te moguće hibridizacije. Ustanovit će se u kojoj mjeri putopiskinje usvajaju François-René de Chateaubriandov imperijalistički diskurs, odnosno u kojoj mjeri mu umiču promatrajući različitosti kao obogaćenje poput Alphonse de Lamartinea, odnosno diveći se harmoniji kontrastivnih elemenata poput Gustavea Flauberta. Hipoteza ove disertacije je da glavnina francuskih putopiskinja 19. stoljeća po Jugozapadnoj Aziji ne samo reproducira orijentalistički diskurs u odnosu na život stanovništva, život žena, opis bazara, gradova i harema, nego odaju želju za upoznavanjem Drugog/Stranog bez vrijednosnih filtera. Primjenom suvremene anglofone i frankofone postkolonijalne kritike počevši od Edwarda Saïda, preko Homi K. Bhabhe, Gayatri Chakravorty Spivak, Aimé Césairea, Frantza Fanona, Alberta Memmija hipoteza doktorske disertacije će se potvrditi, odnosno proširiti.

Postavlja se pitanje postoje li neke putopiskinje koje idu korak dalje u pravcu da potlačenom subjektu daju pravo da govori u svoje ime i predstavi se. Istražit će se kako se putopiskinje odnose prema ropstvu i porobljavanju općenito. Smatraju li ropstvo sramotom čovječanstva žestoko ga osuđujući poput Aimé Césairea. Budući da je putopis hibridan žanr u radu će se primijeniti različite teorije, od povijesne metode, imagologije, komparativne analize u odnosu na francuski muško-ženski putopisni diskurs, postkolonijalne kritike počevši od Saïdovog orijentalizma, preko Bhabhine teorije trećeg prostora, subalterne teorije, te suvremene frankofone postkolonijalne kritike. U ovoj će se disertaciji također po prvi put primijeniti aktancijalna shema Deana Dude na francuski ženski putopis kako bi se kroz uloge aktanata, to jest protuaktanata potvrdila, odnosno proširila hipoteza ove disertacije. Ovkav

pristup predstavlja novinu o odnosu na dosadašnja istraživanja u odnosu na francuski ženski putopisni diskurs i rezultati istraživanja otvorit će neka nova pitanja za buduća znanstvena istraživanja na tome području.

Ključne riječi: francuske putopiskinje, 19. stoljeće, Jugozapadna Azija, imagologija, postkolonijalna kritika

SUMMARY

The subject of research of this doctoral dissertation entitled *French female travel writers to Southwest Asia in the 19th century* are the works by barely or unknown to the public French female travel writers that are travelling to Southwest Asia in the 19th century. The travelogues are investigated in regards to the orientalist discourse of the female travel writers and its development in the direction of openness to the other and the foreign, and the possibility of hybridization. It will be determined to what extent the female travel writers adopt François-René de Chateaubriand's imperialist discourse, respectively to what extent they dodge it by observing differences as an enrichment like Alphonse de Lamartine, or by admiring the harmony of contrastive elements like Gustave Flaubert. The hypothesis of this dissertation is that the mayor part of French female travel writers not only reproduces orientalist discourse in regards to life of inhabitants, life of women, bazar descriptions, cities and harems, but also reveal the wish to meet the other/the foreign without value filters. By application of contemporary anglophone and francophone postcolonial critic starting with Edward Said, to Homi K. Bhabha, Gayatri Chakravorty Spivak, Aimé Césaire, Frantz Fanon, Albert Memmi the hypothesis of the doctoral dissertation will be confirmed or enlarged.

Are there maybe some that go a step further in the direction to give the oppressed subject the right to speak in its name and to represent itself. It will be investigated how the travel writers react on slavery and enslavement in general. As travelogues are a hybrid genre in this dissertation different theories from the historical method, imagology, comparative analysis referring to French male-female travelogue discourse, postcolonial critique, starting with Said's orientalism, to Bhabha's third space theory, subaltern theory by Spivak, and contemporary francophone postcolonial criticism. In this dissertation will be applied for the first time the actantial sheme of Dean Duda to French femal travel writing in order to, through the role of the actants, counter-actants the hypothesis of this dissertation could be confirmed or widened. Such an approach represents a novelty in relation to previous investigations

concerning French female travel discourse and the results of the investigation will open new questions for future scientific research in that field.

Key words: French travel writers, 19th century, Southwest Asia, imagology, postcolonial criticism

ŽIVOTOPIS

Tea Eschebach rođena je 9. prosinca 1983. u Berlinu, Savezna Republika Njemačka. U Berlinu je pohađala dvojezičnu gimnaziju (Rückert Gymnasium) i Francusku gimnaziju (Lycée français de Berlin). Maturirala je u Zadru 2002. godine (Gimnazija Vladimira Nazora) i iste godine upisala dvopredmetni studij povijesti i francuskog jezika i književnosti pri Filozofskom fakultetu u Zadru. Iste godine položila je ispit za turističke vodiče na hrvatskom, engleskom, njemačkom i francuskom jeziku pri Sveučilištu u Zadru i od 2002. godine do danas sezonski radi kao turistički vodič na području Zadarske županije. 2007. godine obranila je diplomski rad pod naslovom: „Dalmacija u doba Napoleonove vladavine (1806.-1813.)“, mentori: izv.prof.dr.sc. Ante Bralić, prof.dr.sc. Marko Trogrlić. 2008. godine položila je ispit za voditelja poslovnice pri Sveučilištu u Zadru, te iste godine položila je „Großes Deutsches Sprachdiplom“ (C2) pri Goethe Institutu u Zagrebu. Iste godine je radila kao voditeljica poslovnice charter agencije „Asta Yachting“ u Zadru. 2009. godine položila je Cambridge Advanced Certificate (C1) pri British Councilu u Zagrebu. Od rujna 2009. do 2015. godine radila je kao nastavnica povijesti i francuskog jezika u Privatnoj Osnovnoj školi „Nova“ u Zadru. U studenom 2010. godine položila je stručni ispit za profesora francuskog jezika u Zagrebu. 2014. godine upisuje poslijediplomski sveučilišni studij Humanističke znanosti i od listopada 2014. započinje radom u Centru za strane jezike pri Sveučilištu u Zadru kao vanjski suradnik, naslovni predavač francuskog jezika, gdje i danas radi kao vanjski suradnik.

Autorica je i koautorica slijedećih radova:

KNJIGE:

1. Le Petit Futé, Croatie, 2007/2008, turistički vodič, autori T. Eschebach i A. Trofimoff, Nouvelles éditions de l'université, 75015 Paris, ISBN 2746917890

2. Le Petit Futé, Croatie, 2008/2009, turistički vodič, autori T. Eschebach i A. Trofimoff, Nouvelles éditions de l'université, 75015 Paris, ISBN 9782746920712
3. Le Petit Futé, Croatie, 2009/2010, turistički vodič, autori T. Eschebach i A. Trofimoff, Nouvelles éditions de l'université, 75015 Paris, ISBN 9782746923300
4. Le Petit Futé, Croatie, 2010/2011, turistički vodič, autori T. Eschebach i A. Trofimoff, Nouvelles éditions de l'université, 75015 Paris, ISBN 9782746927292
5. Le Petit Futé, Croatie, 2011/2012, turistički vodič, autori T. Eschebach i A. Trofimoff, Nouvelles éditions de l'université, 75015 Paris, ISBN 2746917890

ZNANSTVENI RADOVI:

- 1.A. BRALIĆ, T. ESCHEBACH, Austrijska opsada Zadra 1809. godine, Rad. Zavoda za povij. znan. HAZU u Zadru, sv. 50/2008, str. 213.-234., Zadar, 2008., ISSN 1330-0474
- 2.P. LEVAČIĆ, T. ESCHEBACH, L'armée napoléonienne vue par une femme, écrivain croate, Revue du Souvenir Napoléonien, numéro 495, Pariz, 2013., ISSN 0246-1919
- 3.T. ESCHEBACH, Prikaz udžbenika FRENCH FOR BEGINNERS AUTORICE ANGELE WILKES, Stari jezici, br. 3, 2012. godina, ISSN 0351-0840
- 4.P. LEVAČIĆ, T. ESCHEBACH, Fêtes napoléoniennes à Raguse, vérité historique ou légende? , Francontraste 3: Structuration, langage, discours et au-delà, Tome 1, str. 249.-257., Mons, 2017., ISBN 978-2-930200-77-4

PRIJEVODI:

- 1.Prijevod muzejskog vodiča AMZD na njemački jezik – Das Archäologische Museum Zadar-Führer, AKD d.o.o., Zadar, 2016., ISBN 978-953-7484-28-6
- 2.Prijevod muzejskog vodiča AMZD na francuski jezik – Le Musée archéologique Zadar – Guide, AKD d.o.o., Zadar, 2016., ISBN 978-953-7484-33-0
- 3.Prijevod uvodne riječi u katalogu izložbe – Francuska uprava u Dalmaciji u fondu Znanstvene knjižnice (rujan 2011.), autora Josipa Vrandečića na francuski jezik - L'administration française en Dalmatie, ISBN 978-953-7256-16-6 (ZKZD)
- 4.Prijevod Prvih 1000 riječi na njemačkom jeziku – My first thousand words in German, The Usborne Publishing, Izdavačka kuća Forum, Zadar, 2013., ISBN 978-953-291-540-2
- 5.Prijevod Prvih 1000 riječi na francuskom jeziku – My first thousand words in French, The Usborne Publishing, Izdavačka kuća Forum, Zadar, 2013., ISBN 978-953-291-542-6
- 6.Prijevod Učimo engleski jezik – Dami Editore, Usborne Publishing, Izdavačka kuća Forum, Zadar, 2013., ISBN 978-953-291-504-4

Održana predavanja:

U kolovozu i rujnu 2011. sudjeluje u organizaciji izložbe „Francuska uprava u Dalmaciji u fondu Znanstvene knjižnice“, u suradnji s ravnateljicom Znanstvene knjižnice uz prethodnu korespondenciju s predsjednikom Napoleonovog društva u Parizu, prevodi katalog izložbe i govor ravnateljice na francuski jezik. 11. i 12. svibnja 2011. održala je predavanje na Županijskom stručnom vijeću učitelja razredne nastave na temu „Zanimljivosti grada Zadra“. U studenom 2011. održala je predavanje na skupu učitelja razredne nastave koji je održan u Zadru u Narodnom muzeju na temu „Zanimljivosti grada Zadra“. U studenom 2013. održala je predavanje na Županijskom stručnom vijeću profesora francuskog jezika na temu: „Activité pour le cours de français – le jeu de piste“. U travnju 2016. izlagala je na međunarodnom znanstvenom skupu Francontraste 2016. u Zagrebu na temu: „Les fêtes napoléoniennes à Raguse-vérité historique ou légende?“.

OVDJE (sekcija 5) ZALIJEPI
(Copy-Paste) SVOJ RAD I IZBRIŠITE
OVU UPUTU